

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FESTSKRIFT
UDGIVET AF
KØBENHAVNS UNIVERSITET
I ANLEDNING AF
UNIVERSITETETS ÅRSFEST
NOVEMBER 1968

KNUD WAABEN
UTILREGNELIGHED OG
SÆRBEHANDLING
PROBLEMER I DEN STRAFFERETLIGE LÆRE
OM ANSVAR OG SANKTIONER

KØBENHAVN MCMLXVIII
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

FESTSKRIFT
UDGIVET AF
KØBENHAVNS UNIVERSITET

I ANLEDNING AF
UNIVERSITETETS ÅRSFEST
NOVEMBER 1968

KNUD WAABEN
UTILREGNELIGHED OG
SÆRBEHANDLING
PROBLEMER I DEN STRAFFERETLIGE LÆRE
OM ANSVAR OG SANKTIONER

KØBENHAVN MCMLXVIII
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

KNUD WAABEN

UTILREGNELIGHED OG SÆRBEHANDLING

PROBLEMER I DEN STRAFFERETLIGE LÆRE
OM ANSVAR OG SANKTIONER

KØBENHAVN

1968

INDHOLD

	Side
I. Indledning	7
II. Utilregnelighed	14
1. Gerningstid og domstid	14
2. Psykologiske kriterier	22
3. Rent psykiatriske kriterier	27
4. Kausalitetskriteriet	30
5. Indholdsløse kriterier	36
6. Forholdet til psykiatriske begreber	40
7. Straffrihedens principielle grundlag	48
III. Påvirkning gennem straf	59
1. Forarbejder	59
2. Straffelovens § 17	62
3. Nærmere om strafegnetheden	69
4. De lægelige udtalelser	75
5. Karakterafvigelse	79
6. Særligt om drabssager	87
7. Intelligensdefekter	91
8. Andre tilstande	98
IV. Tidsubestemte retsfølger	101
1. Historisk baggrund	101
2. Skærpelse eller formildelse?	108
3. Grundlaget for en vurdering	113
4. Frihedsberøvelsens formål, navn og indhold	120
5. Forvaring og behandling	128
6. Tidsbestemt og tidsubestemt anbringelse	134
V. Afslutning	144
Litteratur	155

FORKORTELSER

(Se endvidere litteraturlisten p. 155–56.)

- F I–III straffelovsforslag 1924, 1928 og 1929
 - HR Højesteret
 - (H) Højesterets dom
 - HRT Højesteretstidende
 - mot. motiver
 - NKÅ Nordisk kriminalistisk Årsbok
 - NTfK Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab
 - NTfS Nordisk Tidsskrift for Strafferet
 - rpl. retsplejeloven
 - RR Retslægerådet
 - RÅ Retslægerådets årsberetning
 - SOU Statens offentlige utredninger
 - strfl. straffelov
 - SvJT Svensk Juristtidning
 - T tiltalte
 - U Ugeskrift for Retsvæsen
- U I–III straffelovsudkast 1912, 1917 og 1923
 - UR underret
 - VLR Vestre Landsret
 - (V) Vestre Landsrets dom
 - VI.T Vestre Landsrets Tidende
 - ØLR Østre Landsret
 - (Ø) Østre Landsrets dom

I. INDLEDNING

Det volder altid strafferettens teoretikere og lovgiverne store vanskeligheder at fastlægge regler om straffrihed for psykisk afvigende lovovertrædere. Siden begyndelsen af det 19. århundrede er diskussionen herom opstået overalt hvor de almindelige ansvarsregler er taget op til kodifikation eller revision, og lovgiverne har sjældent haft held til at afgøre tvivlen på en sådan måde at der er faldet ro om sagen. Det har alle steder stået fast at der på en eller anden måde måtte stilles et krav om »tilregnelighed« som betingelse for strafansvar. Der har også været enighed om at dette krav skulle udtrykkes i en regel der afgrænser tilregnelighedens modsætning, den strafferetlige »utilregnelighed«, dels fordi psykisk unormalitet gør sig gældende som en omstændighed med undtagelsens karakter (en subjektiv »straffrihedsgrund«), dels fordi det er lettere at beskrive et område af unormalitet end at definere det psykisk normale. Men altid har der været uenighed om den nærmere formulering af reglen, om forståelsen af begrebet »tilregnelighed«, om de hensyn som bør bestemme straffrihedens område, om juristernes forhold til de lægelige hjælpebegreber og meget andet.

Indenfor de psykiske særtilstande som diskussionen drejer sig om findes der en kerne af abnormiteter som retslivet fra gammel tid har været rede til at tage i betragtning som undskyldningsgrunde. Det gælder de mest iøjnefaldende tilstande af sindssygdом og åndssvaghed, som ytrer sig i en for normale mennesker helt ubegribelig adfærd. Fra romerrettens tid og indtil det 19. århundrede har dette område af straffrihed fundet højst uskarpe udtryk i lovsproget og litteraturen – på dansk: »afsindighed«, »raseri«, »galskab«, »vanvid« etc. – en såre forklarlig sproglig ufuldkommenhed, da lægevidenskaben jo indtil slutningen af det 19. århundrede ikke kunne yde mange bidrag til karakteristik af abnormitet i forskellige for-

mer. Men det er i hvert fald værd at mærke sig at man langt tilbage i tiden har kendt denne tilbøjelighed til at fritage nogle psykisk afvigende for straf. Retssystemerne har her været præget ikke blot af overvejelser over straffens nytteformål, men også af en *etisk* holdning til strafanvendelsen. Man har forstået at den afsindige i den grad skilte sig ud fra normale individer at straffen ville være formålsløs og uretfærdig. Vi kan ikke i enkeltheder se i hvilken udstrækning og på hvilke måder retslivet i klassisk oldtid og middelalder har taget hensyn til psykiske forstyrrelser; det er dog sikkert at et »skyldprincip« mange steder har haft svært ved at trænge igennem, både med hensyn til kravet om tilregnelighed og når det gælder de praktisk langt vigtigere subjektive ansvarsbetingelser forsat og uagtsomhed. Men de almindelige synspunkter som har sat sig spor i den retlige praxis kan følges langt tilbage i tiden i den filosofiske og religiøse litteratur om principperne for moralsk vurdering. Den verdslige naturret i det 17. og 18. århundrede forbinder denne gamle tradition med nyere teori og lovgivningspraxis.

Efterhånden har de lægelige begreber fået større fasthed, og i den juridiske litteratur har der udviklet sig forskellige teorier eller formler til afgrænsning af straffriheden. I forarbejderne til den danske straffelov af 1930 var mindst fire forskellige standpunkter repræsenteret blandt de sagkyndige; en sammenligning af gældende dansk, norsk, svensk og finsk ret viser også fire forskellige løsninger.

I det følgende afsnit (II) præsenteres de vigtigste regler og forslag om utilregnelighed og argumentationen omkring dem. Man vil heraf se at der, trods den omtalte tvivl og uenighed, er en dominerende linie i lovreglerne om utilregnelighed: der søges oftest et kriterium som lader straffriheden bero på om gerningsmanden som følge af sindssygdом eller visse andre abnormtilstande var berøvet normal forståelse af handlingens beskaffenhed eller normal evne til at indrette sin adfærd efter denne forståelse. Tanken er vel ofte den – som direkte har fundet udtryk i visse forslag – at straffrihed skal indrømmes en lovovertræder hos hvem den sjælelige afvigelse var årsag til lovovertrædelsen. Men der er også en løsning som går ud på at drage grænsen alene ved hjælp af psykiatriske begreber, og der er løsninger som vil lade straffriheden bero på en friere, mere skønsmæssig afgørelse.

Det må strax siges at lovgiverens valg mellem disse muligheder

næppe i sig selv har afgørende betydning. Regler som afviger fra hinanden i formulering og begrundelse kan i praksis føre til meget ensartede resultater. Ensartede regler kan på den anden side administreres med vidt forskellige retstilstande som resultat. Der er grund til at tro at den retlige placering af sindssyge, åndssvage og andre svært afvigende lovovertrædere i forskellige lande mindre beror på valget af utilregnelighedsregel end på de enkelte landes ordning med hensyn til retspsykiatriske undersøgelses organisation og anvendelse, de praktiske muligheder for særbehandling, procesordningen, beviskrav, forholdet mellem strafferetlig og civilretlig anbringelse af sindssyge etc. Hertil kommer mindre håndgribelige faktorer som landets almindelige kulturelle niveau, den socioetiske vurdering af forbrydelser, kriminalitetens art og omfang og den heraf følgende opfattelse af kriminalitetsbekæmpelsens vilkår osv. I den følgende fremstilling kan sådanne aspekter af utilregnelighedens og særbehandlingens legislative problemer kun berøres lejlighedsvis. Fremstillingen holder sig overvejende til hovedemnerne for den strafferetlige lovforberedelse og retsanvendelse.

Udenfor området af »utilregnelighed« er der større og vigtigere spørgsmål som trænger sig på med hensyn til den strafferetlige bedømmelse af psykiske afvigelser. Det gælder navnlig karakterafvigelser (psykopatier) og lettere åndssvaghed, men også en række andre tilstande af sygdom eller mangelfuld udvikling.

Overfor sådanne tilstande var det tidligere strafferettens almindelige standpunkt at der kun blev tale om en strafnedsættelse, ikke om straffrihed og en hertil knyttet beslutning om behandlingsmæssige eller sikrende forholdsregler. Standpunktet var en naturlig konsekvens af den opfattelse af det strafferetlige system som da rådede. Hvor en psykisk unormalitet ikke *helt* udelukkede skyld hos lovovertræderen, kunne den i alt fald gøre det *delvis*. Skyld var ansvarssystemets grundlag og målestok; når psykiske abnormiteter reducerede skylden, måtte der til denne lavere grad af skyld svare et mindre mål af straf.

Danmark var blandt de lande som først tog afstand fra denne – også hos os akcepterede – konsekvens af den ældre lære om straffen. Til Københavns Universitets festskrift i anledning af årsfesten i 1906 skrev professor *Carl Torp* en afhandling med titlen »Om den saakaldte formindskede Tilregnelighed«. Straffeloven af 1866 stod

dengang overfor en hårdt tiltrængt revision (som også ganske rigtigt kom, en menneskealder senere), og Torps afhandling lagde grunden til en ændret bedømmelse af de tilstande der her er tale om, – »*mellemtilstandene*« kaldte Torp dem med henblik på deres placering mellem »fuld normalitet« og »fuldstændig utilregnelighed«. Om selve utilregneligheden skrev Torp ikke ved den lejlighed. Vel havde han ændringsforslag også på det punkt, men de blev først udviklet senere (navnlig i Torps straffelovsudkast af 1917), og hans mening herom blev iøvrigt ikke fulgt ved aflattelsen af § 16 i straffeloven af 1930.

Reglen om strafnedsættelse blev bevaret, i en noget ændret ordlyd, med henblik på kortvarige tilstande af affekt, sindsbevægelse o. l. som kunne tale for en mildere bedømmelse (§ 85). Men for så vidt angår mere varige tilstande af »mangelfuld udvikling, svækkelse eller forstyrrelse af sjælsevnerne« blev straflempelsen og begrebet »formindsket tilregnelighed« erstattet af regler som tillod anvendelsen af tidsubestemte særforanstaltninger med forvarende eller terapeutisk sigte (§ 17 jfr. § 70). Det skulle være en forudsætning for dette valg af særforanstaltninger at lovovertræderen var »uegnet til påvirkning gennem straf« (kriteriet var nævnt af Torp i 1906). De strafuegnede i § 17 blev med hensyn til reaktionsmulighederne helt ligestillet med dem der fandtes utilregnelige i henhold til § 16.

Den nye ordning betød at de fleste lettere åndssvage lovovertrædere undgik straf og blev henvist til åndssvageforsorgen. Straffeloven har her dannet grundlag for en udvikling som ud fra humane og forborgsmæssige hensyn må betegnes som et stort fremskridt.

Der var andre grupper af psykisk afvigende kriminelle som blev berørt af ordningen af 1930, først og fremmest de karakterdefekte, som i en ældre sprogbrug havde været betegnet med udtryk som »moralsk defekte«, »moralsk imbecile«, »degenererede« etc., men som siden slutningen af 1920'erne oftest er blevet sammenfattet under betegnelsen »psykopater« (ordet er dog ikke anvendt i straffeloven). I ordet »psykopat« er en umiskendelig klang af alt det underlødige og asociale som den almindelige vurdering forbinde med dets genstand. Selv læger har ofte haft svært ved at styre deres følelser når de beskrev disse mennesker. I 1934 udtalte Retslægerådet således om det klientel som nu skulle tages under behandling: »Det er psykopaternes ubeherskede følelsesekspllosioner, deres

sårbare og ofte stridbare sind og letvakte forurettelsesfølelse, deres impulsivitet og hensynsløshed i tilfredsstillelsen af deres begær, ikke sjældent deres positive ondsindethed og skadelyst eller udtalte moralske brutalitet, og endelig deres tilbøjelighed til psykotiske fængselsreaktioner, der i så høj grad har betinget kravet fra fængselsvæsenet om særanstalter for disse såre vanskelige alumner« (gengivet med tilslutning i rigsadvokat *Golls* cirkulære af 1934 om særforanstaltninger). Rådet ville næppe bruge samme ordvalg i dag, men det har iøvrigt fastholdt ordene »psykopat«, »psykopatisk« og »psykopati« som tekniske betegnelser, medens anstaltslederne, der stærkere føler ordenes socialt belastende virkninger, helst ser dem afskaffet og erstattet af andre: »karakterdefekt«, »karakterinsufficiens«, »personlighedsafvigelse« o. l.

Det var ret klart at den ældre strafferet var kommet til kort overfor denne gruppe, hvis særlige problemer man heller ikke havde haft store forudsætninger for at trænge ind i. Fængselspsykiateren *George E. Schrøder* fandt ved sine undersøgelser af mandlige fanger i danske strafarbejdsanstalter (1917–27) et stort antal karakterafvigende domfældte. Det var ingen let opgave at sætte noget nyt i stedet for almindelig frihedsstraf. Det psykiatriske hospitals- og forsværsvæsen rådede ikke over anstaltsformer der kunne bruges til formålet. Kriminalforsorgen måtte selv klare problemet, og fra midten af 1930'erne udvikledes under fængselsvæsenet den særlige anstaltsform som blev kaldt »psykopatforvaring«, suppleret med »psykopatfængsel« som en variant af almindelig fængselsstraf.

Det hører til billedet af den nye ordning at der også blev indført tidsubestemte retsfølger overfor de tilbagefaldsforbrydere (recidivister) der som normale eller relativt normale falder udenfor kredsen af utilregnelige og strafuegnede. Disse retsfølger, som ikke kaldes »straf«, skønt det undertiden kan være svært at se forskellen, hedder »arbejdshus« og »sikkerhedsforvaring« og vil blive omtalt nogle gange i det følgende, når sammenhængen med §§ 16, 17 og 70 opfordrer dertil.

Straffeloven trådte i kraft i 1933 og har nu været gældende i 35 år. Der forestår igen en revision af reglerne om de psykisk afvigende kriminelle, og der er derfor grund til at skaffe sig et nyt overblik over problemerne. Det danske straffelovråd vil komme til at tage stilling til kriterierne på strafrihed for sindssyge m. fl. og til de spørgsmål som vedrører andre grupper, navnlig psykopaterne.

Baggrunden for overvejelserne har ændret sig meget siden Torp og hans samtidige kom med deres forslag. På den tid var der tale om at finde nye principper for reaktionen overfor de kriminelle særgrupper. I stedet for den nedsatte tilregnelighed indføjede man, så godt det lod sig gøre, en del nye kategorier, defineret ved begreber som straf/ikke-straf, tidsbestemt/tidsubestemt, forvaring/behandling, normalitet/unormalitet m.v. Det var i mange henseender et pionerarbejde at lægge et sådant system af inddelinger til rette, således at den taxtmæssige strafanvendelse blev trængt tilbage og strafferetsplejens praktikere opfordredes til at tage nye midler i brug. Men ingen havde særlig klare forestillinger om hvad der skulle adskille straf fra andre retsfølger, hvorledes det tidsubestemte skulle fungere i domstolenes praxis og i fuldbyrdelsen, hvorledes en behandling skulle udformes og forenes med forvaring, eller hvilke grænser der skulle drages i praxis mellem psykisk normale og unormale lovovertrædere. Der havde efter sagens natur heller ikke været lejlighed til at se hvilken indflydelse Retslægerådet og anden lægelig sagkundskab kunne få på bedømmelsen af de enkelte tilfælde, når de nye rammer skulle udfyldes. Om den rette kompetencefordeling mellem domstolene, justitsministeriet og et særligt administrativt organ (et fængselsnævn) herskede der stor usikkerhed.

En kritisk vurdering må nu tage sit udgangspunkt i lægelige og fængselsmæssige erfaringer om lovovertræderne og om mulighederne for sortering og behandling. Man må spørge hvilke slags institutioner der faktisk findes, hvilken behandling der gives eller kan gives i institutionerne, i hvilket omfang det tidsubestemte element føles som nødvendigt af forvaringshensyn eller som gavnligt af behandlingshensyn, hvilken opfattelse der råder med hensyn til psykopati-begrebet og mulighederne for behandling af psykopater, hvilke ændringer i den judicielle sortering der kunne tænkes med henblik på en rationel udnyttelse af institutionerne osv. Et hovedpunkt i denne sammenhæng er den tidsubestemte retsfølges stilling. Den blev forud for 1930 båret frem af store men noget abstrakte forventninger. Man tør ikke sige at dette var ubegrundet, men en kritisk indstilling er blevet mere almindelig, og trangen til at hævde individets – også det kriminelle individs – retsbeskyttelse mod urimelig frihedsberøvelse er blevet mere udtalt. Desuden har den almindelige straffuldbyrdelse i statsfængsel vist en gunstig udvikling ved indførelsen af behandling i åbne anstalter, og den

dom har fået nye muligheder for anvendelse overfor nogle af de psykisk afvigende som for 30–40 år siden betragtedes som sikre institutionsemner. Et nyt træk er også behovet for at spørge efter empirisk, statistisk underbygget viden om sanktionernes specialpræventive effektivitet. I det nordiske samarbejde er der kommet nye tilskyndelser til en kritisk vurdering af sanktionerne; emnet er for tiden genstand for drøftelser i den nordiske strafferetskomite sideløbende med det danske straffelovråds overvejelser. Men udenfor Norden må man, med al respekt for det bedste arbejde som er udført, stort set lede forgæves efter vejledning af betydning; heri ligger en af de store forskelle i forhold til Torps generation, for dengang kom de afgørende tilskyndelser udefra. Nordisk kriminalpolitik har ingen grund til at slutte sig til aktuelle skoler eller teorier i udlandet; derimod kan man med fordel studere enkeltstående anstaltstyper, behandlingsformer og eksperimenter som synes at tilbyde noget nyt.

De tre hovedafsnit i det følgende adskiller sig noget fra hinanden med hensyn til den måde på hvilken problemerne er grebet an. I *kap. II* behandles *utilregneligheden* ud fra de generelle synspunkter som knytter sig til de forskellige kriterier på straffrihed, navnlig for sindssyge lovovertrædere. En stor del af materialet for denne analyse stammer fra fremmed ret, men grundlaget for en vurdering søges fortrinsvis i de forudsætninger som gør sig gældende i dansk ret. Fortolkningen af straffelovens § 16 og redegørelsen for gældende dansk ret spiller en underordnet rolle, og anvendelsen af særlige foranstaltninger efter strfl. § 70 overfor personer omfattet af § 16 er holdt udenfor fremstillingen. I modsætning hertil tager *kap. III* sit udgangspunkt i en fortolkning af strfl. § 17 om »*mellemtilstandene*«, og der er her lagt vægt på at belyse denne bestemmelses anvendelse ret fyldigt ved omtale af domme og lægelige udtalelser (navnlig fra Retslægerådet). I *kap. IV*, der handler om *tidsbestemte retsfølger*, er det igen generelle synspunkter der dominerer, men det er ikke formuleringen af en enkelt regel der står i forgrunden. Fremstillingen søger at følge hovedlinierne i en almindelig argumentation for og imod ubestemte domme, især for at indkredse problemerne omkring særbehandlingen af psykopater i dansk ret. I denne argumentation er der igen gjort brug af en del synspunkter og eksempler fra fremmed ret, medens omtalen af dansk praxis ikke går ret langt ud over det som er sagt i *kap. III*.

II UTILREGNELIGHED

1. Gerningstid og domstid

I dette afsnit omtales den retlige bedømmelse af de sværeste abnormtilstande, først og fremmest psykoser (sindssygdomme), men også visse andre tilstande der kan tænkes omfattet af en almindelig regel om straffrihed. Det er tilstanden i gerningsøjeblikket der er afgørende for den retlige bedømmelse, og man bruger ord som »tilregnelig/utilregnelig« om den inddeling af lovovertræderne som sker gennem straffelovene.¹⁾ Der må fremhæves en dobbelthed i de nævnte udtryk.

Man kan – som det sker i denne fremstilling – bruge ord som »tilregnelig« og »utilregnelig« i en helt formel betydning. Så er en »tilregnelig« lovovertræder en person som ikke er »utilregnelig«, og »utilregnelig« er den som på grund af psykisk abnormitet på gerningstiden opfylder betingelserne for straffrihed. Ordet »utilregnelighed« sammenfatter en kategori af personer som bliver straffri, men det siger ikke noget om hvem der hører til denne kategori.

I denne formelle betydning kan ordet »utilregnelighed« også anvendes om straffrihed som følge af ung alder: en person under den kriminelle lavalder kan betegnes som »utilregnelig«. Denne sprogbrug, der har støtte i traditionen i dansk strafferet,²⁾ understreger

¹⁾ I samme betydning benyttes undertiden ordene »ansvarlig/uansvarlig«. De er imidlertid ikke fast knyttet til læren om forbrydelsens subjektive side, men kan også benyttes på andre måder, idet man fx. kan tænke på om en person er årsag til en skade, om han er den der har handlepligter indenfor et vist område, om han er den mod hvem påstande om retlige sanktioner i anledning af overtrædelser skal rettes osv. Se *H. L. A. Hart*, *Punishment and Responsibility* (1968) p. 211 ff. om ordene »responsibility/irresponsibility«.

²⁾ Se bl. a. *C. Torp*, *Den danske Strafferets almindelige Del* (1905) p. 314, *Oluf H. Krabbe*, *Borgerlig Straffelov*, 4. udg. (1947) p. 161, *Stephan Hurwitz*, *Den danske kriminalret, Almindelig del*, 4. udg. ved *Knud Waaben* (1967) p. 281 og 284. – Undertiden er ordet »utilregnelighed« anvendt ikke blot om de straffri efter strfl. § 16, men også om personer omfattet af § 17, se fx. *Krabbe* p. 293.

at ordet »utilregnelighed« fungerer som et formelt systembegreb. Det får sit indhold fra to sæt nærmere definerede regler om straf-frihed: regler om den kriminelle lavalder og regler om psykisk abnormitet. Indholdet kan ændres ved ny lovgivning og variere fra land til land.

Men ordene »tilregnelig« og »utilregnelig« benyttes også på en sådan måde at de tænkes at henvise til en bestemt egenskab hos lov-overtræderen. Efter denne sprogb brug er »utilregnelighed« en (prin-cipielt) påviselig psykologisk kvalitet hos individet, og »utilregnelig-hed« er mangel på denne egenskab. Det er navnlig de nedenfor omtalte psykologiske kriterier der er kædet sammen med denne sprogb brug: »tilregnelighed« er evnen til at opfatte fornuftigt og handle efter en fri viljesbestemmelse, »utilregnelighed« er en abnorm-tilstand der udelukker denne evne.³⁾ Når brugen af ordene så ofte er blevet kritiseret, skyldes det at man har reageret mod denne op-fattelse.⁴⁾ Man hævder at der umuligt kan påvises en sjælelig egen-skab som består i at »være sig selv mægtig« eller besidde »fri viljes-bestemmelse«; det savner derfor mening at anvende regler og juri-disk teori som forudsætter at en sådan egenskab kan gøres til gen-stand for undersøgelse i det enkelte tilfælde. Retsreglerne bør gøre brug af begreber som svarer bedre til empiriske realiteter. *Torp* tog afstand fra forestillingen om »tilregnelighed« som en psykisk egen-skab der består i fri viljesbestemmelse, men han mente samtidig at

³⁾ Se fx. *F. C. Bornemann*, Forelæsninger over den danske Criminalrets alminde-lige Deel (1866) p. 192 (jfr. p. 157 og 160): »Den Handlendes Villie maa i Gjærningens Øieblik have været sædelig fri, han maa have havt Evne til at fatte en Beslutning med Bevidsthed om Handlingens rettlige Betydning«. – I perioden mellem Bornemann og *Torp* blev spørgsmålet navnlig behandlet af *C. Goos*. Hans opfattelse af begrebet »utilregnelighed« er vanskelig at karakterisere i korthed, bl. a. fordi den hænger sammen med hans almindelige retslære som den udviklede sig i 1880'erne, efter udgivelsen af *Den danske Strafferet I–II*. Man kan dog fremhæve nogle hovedpunkter. Goos ønskede ikke at deducere utilregnelighedens område ud fra en bestemt psykologisk eller filo-sofisk opfattelse af den »frie handling« eller »frie viljesbestemmelse«. Straffrihedens område måtte bestemmes og begrundes ud fra rettlige overvejelser. I den forbindelse måtte det bl. a. tages i betragtning at straffrihed ikke altid er en fordel for tiltalte (thi retsfølgen kan jo blive mere indgribende og byrdefuld end en straf), og der måtte tages hensyn til samfundets etisk-praktiske dom om hvilke krav der kunne stilles til en person. Goos' synspunkter går altså i retning af at opfatte »utilregnelighed« som en formel kategori der udfyldes ved hjælp af sammensatte rettlige overvejelser. Se Fore-læsninger over den almindelige Retlære II (1892) p. 515 ff., *Den danske Strafferet I* (1875) p. 61 f. og II (1878) p. 262 f.

⁴⁾ Se fx. *Ivar Strahl*, *Den svenska kriminalpolitiken*, 2. uppl. (1963) p. 167: »Brotts-balken har helt övergivit den för 1800-talets straffrätt grundläggande tanken, att människorna av naturen själv skulle vara uppdelade i två kategorier, tillräkneliga och otillräkneliga«. Jfr. *Ivar Agge*, *Straffrättens allmänna del II* (1961) p. 165.

paragraffen om psykisk unormalitet meget vel kunne kaldes en paragraf om »utilregnelighed«, uanset hvorledes man affattede den. Ordet kunne gøre nytte i en rent formel funktion.⁵⁾

Det stærkeste motiv til at undgå ordene »tilregnelighed« og »utilregnelighed« har for mange forfattere været et ønske om ikke at lade sig binde til en filosofisk *indeterminisme*. Denne »fare« kunne også synes reel nok, når tilregnelighed defineres som fri viljesbestemmelse, herredømme over egne handlinger el. lign. Det må dog fremhæves at tilhængere af sådanne kriterier på straffrihed ikke altid har forudsat en filosofisk lære om viljens frihed. Mange er gået ud fra at ord som »fri viljesbestemmelse« etc. kunne bruges om den handlefrihed eller valgmulighed som i det sociale samliv anses som en realitet, uden at der hermed var taget stilling i striden mellem determinisme og indeterminisme.⁶⁾ På tilsvarende måde har man anset det for muligt at arbejde med begrebet utilregnelighed uden at binde sig til teorier om gengældelse som strafformål.⁷⁾ At nogle bliver straffri på grund af psykisk unormalitet behøver ikke at forudsætte at de tilregnelige straffes med gengældelse som formål.

Spørgsmålet om viljens frihed tages ikke op i den foreliggende fremstilling. Opgaven er her at overveje nogle muligheder for at fravige straffanvendelsen i sager mod psykisk unormale lovovertrædere. Det kan man gøre uden at gå ud fra at det gældende danske straffesystem forudsætter en bestemt opfattelse af viljesfrihedens problem. I tyske lovforarbejder og domme forekommer udtalelser der synes ment som en stillingtagen til filosofiske spørgsmål.⁸⁾ I dansk ret er der kun rent undtagelsesvis holdepunkter for at slutte noget om hvad et kommissionsmedlem, en rigsdagsmand eller en dommer har ment om sådanne spørgsmål. Derimod tør man slutte at de alle har anset straf som et middel til at bekæmpe kriminalitet ved påvirkning af menneskers adfærd, og at de har medvirket til at give systemet dets nuværende form uden at lade sig lede af hvad der kan siges om viljens frihed. Vi går altså ud fra at kriterierne på straffrihed

⁵⁾ Se *Torp* i det andet straffelovsudkast (U II, 1917) mot. p. 21 ff.

⁶⁾ Se fx. det første straffelovsudkast (U I, 1912) mot. p. 43.

⁷⁾ Sml. herved nedenfor p. 19.

⁸⁾ Bundesgerichtshof har udtalt sig således: »Der Mensch ist, weil er auf freie, sittliche Selbstbestimmung angelegt ist, auch jederzeit in die verantwortliche Entscheidung gerufen, sich als Teilhaber der Rechtsgemeinschaft rechtmässig zu verhalten und das Unrecht zu vermeiden«, citeret efter *H.-H. Jescheck*, *Das Menschenbild unserer Zeit und die Strafrechtsreform* (1957) p. 20.

for psykisk afvigende kan drøftes uden at begrundelsen skal sættes i relation til en lære om viljens frihed.⁹⁾

De legislative drøftelser om kriterier på straffrihed har som allerede nævnt tilstanden på *gerningstiden* for øje. Det er den der afgør om en lovovertræder skal være ansvarlig til straf eller ej; selv kortvarige abnormtilstande diskulperer. Der er derfor brug for et andet sæt af regler om sanktionsvalget, således at der kan tages hensyn til tilstanden som den er nu. Hvad skal der ske med den utilregnelige? Kan resultatet blive at der slet ikke pålægges nogen retsfølge? Skal denne afgørelse træffes ved dom i straffesagen eller af anden myndighed? Hvad skal der ske med den som er blevet sindssyg mellem handling og dom? Spørgsmål som disse har fundet højst forskelligartede svar i lovgivningerne.

Det har antagelig været til skade for både teori, lovgivning og praxis at man undertiden har forsømt at skelne skarpt nok mellem handlingstid og domstid. Under den danske straffelovs forarbejder fremkom et forslag om straffrihed for den der »ikke kan anses egnet til påvirkning gennem straf«.¹⁰⁾ Kriteriet peger på et sanktionsvalg på domstiden (sml. nedenfor i kap. III om strfl. § 17) og kan ikke bruges til at afgøre hvem der skal være straffri som følge af en tilstand på gerningstiden.¹¹⁾ Manglende sondring mellem gerningstid og domstid foreligger også når man – som det kendes i amerikansk ret¹²⁾ – obligatorisk eller rutinemæssigt knytter en beslutning om anbringelse i sindssygehospital til en frifindelse på grund af utilregnelighed. Vel er psykotiske tilstande i almindelighed til stede også på domstiden. Det hører til undtagelserne at tilstande som har foreligget ved handlingens foretagelse er forsvundet ved sagens afgørelse, således at der ikke er indiceret nogen foranstaltning. Men det sker dog, eller der kan være tale om en udvikling i gunstig

⁹⁾ Sml. nedenfor p. 26.

¹⁰⁾ *Glarbo, Johansen og Krabbe* i det tredje straffelovsudkast (U III, 1923) mot. sp. 43 f. Se hertil *Torp og Goll* s. st. sp. 57.

¹¹⁾ Denne indvending gælder naturligvis ikke hvis reglen om utilregnelighed taler om påvirkelighed af *straffetruelsen* (sml. nedenfor p. 52). Dette er et relevant – skønt næppe særlig godt – kriterium vedrørende tilstanden på gerningstiden, en variant af de nedenfor omtalte psykologiske kriterier. Et forslag af denne type blev nævnt i forarbejderne til den amerikanske Model Penal Code; der tales her om straffrihed for den som er »in such state that the prospect of conviction and punishment cannot constitute a significant restraining influence upon him«. Se *Model Penal Code, Tentative Draft No. 4* (1955) p. 27.

¹²⁾ Jfr. *Frank T. Lindman & Donald M. McIntyre, The Mentally Disabled and the Law* (1961) p. 353, *Abraham S. Goldstein, The Insanity Defense* (1967) p. 143 ff.

retning som gør det aktuelt at overveje en dom til ambulantly behandling i stedet for til indlæggelse. Man må derfor først gøre sig klart hvad der skal være den retlige virkning af abnormitet på gernings-tiden, også for den som nu er helbredt og meget vel kunne tåle straffen; derefter må afgørelsen om særlige retsfølger bero på en bedømmelse af den nuværende tilstand.¹³⁾

På den anden side må man ikke overse at der er en sammenhæng mellem de to sæt regler og afgørelser som angår gerningstid og domstid.

Mange forsøg på at begrunde en regel om utilregnelighed bygger, som det senere vil ses, på den antagelse at nogle sindssyge handler »normalt«, andre gør det ikke. Det gælder om at finde det princip efter hvilket de to grupper kan adskilles og straffrihedens område afgrænses. Det bliver da let overset at det i næsten alle tilfælde er urimeligt og uhensigtsmæssigt at lade frihedsstraf *ramme den der er eller har været sindssyg*, selvom hans adfærd kunne siges at være »normal«. Selvom uegnet til straf og behov for særbehandling ikke bør være kriterium på straffriheden, er disse faktorer en vigtig side af begrundelsen for straffrihed, og de gør det nødvendigt at være på vagt overfor snævre utilregnelighedskriterier bygget på en bedømmelse af handlingens psykologi.

Der kan også peges på et almindeligt synspunkt vedrørende utilregnelighedsbegrebets funktion. Der er grund til at lade indholdet af utilregnelighedskriteriet påvirke af de *muligheder for reaktion* som kommer i betragtning.

Den traditionelle opfattelse går ud på at utilregnelighed – uanset hvordan den nærmere afgrænses – er en tilstand som udelukker enhver form for straf. Brugen af begrebet forudsætter et system i hvilket en række sanktioner er knyttet sammen under betegnelsen »straf«; særlig vigtig er naturligvis frihedsstraffen. Denne »straf« er en ubehagelighed som påføres den hvem man bebrejder en handling. Men overfor visse psykisk abnorme personer er denne bebrejdelse ikke på sin plads. Lovovertræderne deles da i to kategorier; tilregnelighed betyder at alle strafsanktioner principielt er anvendelige, og utilregnelighed udelukker obligatorisk dem alle. Tilregnelighed bliver en ligeså fundamental (subjektiv) ansvarsbetingelse som det objektive krav at tiltalte skal have foretaget en kriminaliseret

¹³⁾ Se herved Retslægerådets udtalelse i U 1953.85 (H).

handling. Omvendt vil utilregnelighed udelukke ansvar (skyld) ganske på lige fod med det objektive forhold at tiltalte ikke har foretaget den straffbare handling. Læren om tilregnelighed hører da hjemme i strafferettens ansvarslære.

Overfor denne forenkledede ansvarslære kan man spørge om det er en selvfølge at alle reaktionsformer skal være undergivet de samme betingelser; de har jo ikke alle samme begrundelse og samme virkninger på de domfældte. Det er ikke indlysende at abnormtilstande må have samme retsvirkning i relation til fængselsstraf og bødestraf. Det kan diskuteres om der er lige gode grunde til at udelukke korte og lange frihedsstraffe. Der er indført betingede domme som kan forbindes med vilkår bl. a. om hospitalsmæssig og ambulanslægebehandling; det er ikke på forhånd givet at den sindssyge gerningsmand skal »fritages« for muligheden af en sådan dom. Og når straf og beslægtede retsfølger udelukkes, er det da altid sikkert at der er mere adækvat særbehandling til rådighed? Er det mere adækvat at akceptere en langvarig hospitalisering end at idømme en kort frihedsstraf eller en betinget dom? Kan det ikke forekomme at hospitalisering praktiseres som forvaring i en institution beslægtet med de fængsler som de domfældte er blevet skånet for at tage ophold i?¹⁴) Spørgsmål som de her berørte peger på den mulighed at reglerne om psykiske særtilstande fjerner sig fra den almindelige ansvarslære og nærmer sig sanktionslæren, læren om forudsætningerne for de enkelte sanktioners anvendelse. En sådan udvikling har et sidestykke i de danske regler i straffelovens § 17, se kap. III. Også den nyeste udvikling i svensk ret kan belyse noget af det her anførte.

I Sverige havde der gennem en årrække udviklet sig en meget kritisk stemning overfor begreberne »tillräknelighet« og »straffrihet«. *Karl Schlyter*, den ledende kriminalist i reformårene fra o. 1930, kunne ikke slippe den tanke at tilregnelighedsbegrebet hang uløseligt sammen med teorier om fri viljesbestemmelse og gengældelse;¹⁵) man fremhævede desuden det mere praktiske synspunkt at abnormtilstande førte til »straffriförklarung« i et betænkeligt vidt omfang¹⁶),

¹⁴) Se videre om dette spørgsmål nedenfor p. 126.

¹⁵) *Karl Schlyter*, Straffbalk eller skyddsbalk? (1946) p. 8, sml. Skyddsbalk (1946) p. 4: »Ur samhällsskyddets synpunkt är det skäligen likgiltigt om brottslingen är vad man kallat tillräknelig eller inte. I själva verket har tillräknelighetsbegreppet sin fasta förankring i vedergällningsstraffrätten: begreppet står och faller med denna. Men med tillräknelighetsbegreppet står och faller också straffriförklarandet«. – Sml. herved ovenfor p. 16.

¹⁶) Det er ellers det almindelige at begrebet tilregnelighed og reglerne om psykisk unormalitet kritiseres fordi de er en hindring for rimelige afgørelser om Danmarks Historie Online
Dinnska Slagföreläsningens Bibliotek

tilmed uden at domstolene havde indflydelse på valget af særforanstaltninger. Det besluttedes at indføre den ordning at sager mod sindssyge og tilgrænsende grupper skulle afgøres uden brug af begrebet straffrihed.¹⁷⁾ Efter straffeloven («brottsbalken») af 1962 er lægelig behandling placeret på lige fod med andre retsfølger (31:3 og 4). Psykiske afvigelse – som de foreligger på *domstiden* – er blot eet sæt af faktorer blandt mange andre som regulerer et sanktionsvalg, og loven bygger ikke på den konstruktion at den psykisk afvigende er fundet utilregnelig og fritaget for straf før »særskild vård« kommer i betragtning. Imidlertid er der også regler som siger at visse abnormtilstande på *gerningstiden* obligatorisk udelukker visse retsfølger, herunder frihedsstraf. Hovedreglen herom (33:2, stk. 1) lyder således: »För brott som någon begått under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämställd med sinnessjukdom, må ej tillämpas annan påföljd än överlämnande till särskild vård eller, i fall som angivas i andra stycket, böter eller skyddstillsyn«.

Trods visse systematiske og terminologiske forskelle er de svenske og danske regler ikke så langt fra hinanden. Den svenske regel i 33:2 om tilstanden på gerningstiden handler stort set om de samme tilstande som den danske § 16¹⁸⁾ og er i realiteten en regel om straffrihed i relation til de retsfølger hvis anvendelse udelukkes (fængsel, ungdomsfængsel, internering, betinget dom). Både efter svensk 33:2, sidste stk., og efter dansk § 70, jfr. § 16, kan abnormtilstande på gerningstiden efter omstændighederne føre til at der slet ikke pålægges nogen retsfølge. Både efter dansk og svensk ret er der adgang til at vælge lægelige foranstaltninger på grundlag af en bedømmelse af tilstanden på domstiden, og denne adgang findes også udenfor området af de tilstande som bevirker straffrihed hvis de forelå på gerningstiden; herved henvises for dansk rets vedkommende til §§ 70 og 71, jfr. §§ 16 og 17, samt til reglerne om betinget dom. Endelig må fremhæves at den nu i Sverige indførte domstolskompetence med hensyn til lægelige foranstaltninger har været gældende i Danmark siden 1933.

¹⁷⁾ Se om de svenske regler og deres baggrund *Beckman, Holmberg, Hull & Strahl, Brottsbalken III* (1967) p. 216 ff. og 250 ff.

¹⁸⁾ Se herved nedenfor p. 32 og 46 f.

Blandt forskellene skal især fremhæves at den svenske lov udtrykkelig har gjort bøde og »skyddstillsyn« anvendelige overfor den som var i en abnormtilstand på gerningstiden og som derfor iøvrigt er straffri (33:2). Svensk ret har herved i et moderat omfang opgivet den sammenkobling af alle straffe og af straf afledte retsfølger som traditionelt har fulgt begreberne »utilregnelighed« og »straffrihed«. Heri afviger svensk ret dog ikke radikalt fra dansk ret, da vor § 16 kan føre til samme resultat. Om en person anses for »utilregnelig« eller ej, kan bero på om det er bøde eller fængsel der kommer i betragtning i det konkrete tilfælde¹⁹).

I det følgende omtales forskellige løsninger på det lovgivningsproblem som består i at angive straffrihedens betingelser. Der gengives et bredt udvalg af lovtexter og lovforslag men tilstræbes ikke udtømmende argumentation eller endelige konklusioner med hensyn til fortrin og mangler ved disse formuleringer, kun en kritisk præsentation af de temaer som legislative drøftelser kredser om. Bortset fra en rent psykiatrisk løsning kræver disse forskellige formuleringer

¹⁹) Det er noget uklart om de svenske regler vil føre til en for de tiltalte strengere bedømmelse når det gælder *kravene til bevis for utilregnelighed*. I almindelighed antages det at strafferetsplejens bevisgrundsætning »in dubio pro reo« finder anvendelse også i spørgsmål om utilregnelighed, når dette spørgsmål er rejst under sagen (normalt på tiltaltes foranledning). Enhver »rimelig tvivl« om tiltaltes tilregnelighed skulle herefter bevirke frifindelse. Et bevisprincip af dette indhold stemmer godt med den traditionelle opfattelse: at ikke-tilstedeværelsen af utilregnelighed (eller af de objektive straffrihedsgrunde nødværge og nødret) er en ansvarsbetingelse på lige fod med det forhold at tiltalte har begået den påsigtede handling og har handlet med forsat. En »rimelig tvivl« udelukker strafansvar uanset hvilken ansvarsbetingelse der er tale om. Efter de svenske regler kan det imidlertid hævdes at princippet »in dubio pro reo« ikke gælder mht. mulige abnormtilstande, idet disse tilstande ikke har noget at gøre med ansvarsgrundlaget, men alene begrunder særlige sanktionsvalg overfor lovovertrædere hvis ansvar er bevist. Se herved *Beckman, Holmberg, Hult & Strahl III* p. 268 f., hvor det antages at der ikke kan opstilles nogen almindelig bevisregel mht. abnormtilstande af de typer som udelukker frihedsstraf. Det er ikke sandsynligt at der vil vise sig en skarp modsætning mellem dansk og svensk praxis på dette punkt. Den danske lære om »in dubio pro reo« stemmer næppe med de beviskrav der stilles i retspraxis. Meget lave grader af tvivl om tiltaltes tilregnelighed er næppe i praxis egnede til at bevirke straffrihed. Det kræves ganske vist ikke at utilregnelighed skal være positivt godtgjort, formentlig heller ikke at den skal være overvejende sandsynlig, men iøvrigt kan man næppe angive i en almindelig formel hvor væsentlig en tvivl der skal herske om tilregneligheden før straffrihed indtræder. Afgørelsen påvirkes formentlig af hvilket sanktionsvalg der foreligger på domstiden. Spørgsmålet om beviskravet (ofte kaldet »bevisbyrdeproblemet«) foreligger i sin renhed i sager hvor tiltalte er rask på domstiden, således at et valg mellem straf og ingen retsfølge (§ 70 jfr. § 16) afhænger af sandsynligheden for en sindssygdom på gerningstiden. I denne situation vil heller ikke svensk ret undgå at skulle tage stilling til i hvilken grad beviskravet skal nærme sig »in dubio pro reo«. – Om beviskrav vedrørende utilregnelighed må iøvrigt henvises til *Waaben* i *Scandinavian Studies in Law* 1965 p. 245 ff.

at der udover at foreligge en lægeligt karakteriseret abnormtilstand skal være andre betingelser opfyldt for at straffrihed kan indtræde. Det er disse andre betingelser der især volder tvivl. Man kan altså sige at diskussionen mest drejer sig om en *begrænsning* af straffrihedens område set i forhold til de lægelige begreber sindssygdom og åndssvaghed (i højere grad). Et andet problem omtales lidt senere; det er spørgsmålet om en *udvidelse* af straffrihedens område udover de nævnte lægelige kategorier. Den danske straffelovs § 16 lyder således: »Straffri er handlinger foretagne af personer, der er *utilregnelige* på grund af sindssygdom eller *tilstande, der må ligestilles dermed*, eller åndssvaghed i højere grad«. ²⁰⁾ De fremhævede ord viser henholdsvis begrænsningens og udvidelsens problem i dansk ret.

2. Psykologiske kriterier

I det 19. århundrede var den juridiske lære om psykisk unormalitet domineret af den opfattelse at tilregnelighed er en sjælelig kvalitet, individets evne til at styre sin egen adfærd gennem viljen på grundlag af en fornuftsmæssig forståelse og overvejelse af situationens handlemuligheder. I denne periode samlede opmærksomheden sig om *psykologiske* kriterier for straffriheden. Lægelige begreber som »sindssygdom« blev efterhånden almindeligt anvendt til at angive straffrihedens grundbetingelse, men den lægelige karakteristik var ikke i sig selv afgørende; spørgsmålet var tillige om individet havde sin opfattelsesevne og sin handleevne i behold.¹⁾ Man kan skelne mellem to typer af psykologisk kriterium i lovreglerne; det ene betoner en forstandsmæssig, det andet en viljesmæssig side af tilregneligheden.

(1) Det mest berømte udslag af en *forstandsmæssig* (intellektualistisk, kognitiv) afgrænsning er de engelske *M'Naghten Rules* fra 1843, som stadig anvendes i England og de af engelsk ret afledte retssystemer, herunder de fleste amerikanske stater. Den vigtigste

²⁰⁾ For så vidt angår § 16-tilstande opstået mellem gerningstid og domstid henvises til § 71: »Er den, der har begået en strafbar handling, efter dennes foretagelse, men før dom er gået, kommet i en ikke blot forbigående tilstand af den i § 16 eller § 17 omhandlede art, afgør retten, om straf skal idømmes, eller om den forskyldte straf skal bortfalde. Hvis det af hensyn til retssikkerheden skønnes fornødent, træffer retten i dommen bestemmelse om, at foranstaltninger i overensstemmelse med § 70 skal bringes til anvendelse i stedet for straf, eller indtil straffen måtte kunne fuldbyrdes.»

¹⁾ Betegnelsen »psykologiske kriterier« anvendes her for nemheds skyld i stedet for den ellers almindelige: »lægeligt-psykologiske kriterier«. Der kan også tales om »(rent) psykologiske kriterier« i hvilke lægelige udtryk ikke forekommer.

regel lyder: »it must be clearly proved that, at the time of the committing of the act, the party accused was labouring under such a defect of reason, from disease of the mind, as not to know the nature and quality of the act he was doing, or, if he did know it, that he did not know he was doing what was wrong.«.²⁾

Den danske straffelov af 1866 indeholdt følgende bestemmelse: »Straffri er handlinger, som foretages af personer, der er afsindige, eller hvis forstandsevner er enten så mangelfuldt udviklede eller så svækkede og forstyrrede, at de ikke kan antages at være sig handlingens strafbarhed bevidst, eller som i gerningens øjeblik manglede deres bevidsthed« (§ 38, stk. 1). Ifølge Torp måtte § 38 læses således at grundlaget for straffrihed var en indgribende defekt i den psykologiske opfattelsesevne.³⁾

Som man ser kan der lægges vægt på to forskellige former for opfattelsesevne hos lovetræderen, to forskellige objekter for hans forståelse i handlingens øjeblik. Man kan spørge om han har opfattet handlingens beskaffenhed og ydre omstændigheder korrekt, og man kan spørge om han har indset at han gjorde noget forkert (efter den danske regel: noget strafbart). Denne sondring mellem forståelse af faktiske og retlige forhold er velkendt i strafferetten; forsætslærens adskillelse af faktisk vildfarelse og retsvildfarelse er bygget på den. Netop af den grund er det mærkeligt at nogle regler om utilregnelighed har lagt vægt på gerningsmandens bevidsthed om handlingens uretmæssighed eller strafbarhed. Det har i de fleste retssystemer været en selvfølgelig sag at strafansvar for psykisk normale personer ikke er betinget af kendskab til handlingens strafbarhed, retstridighed eller moralske forkastelighed (»ignorantia juris semper nocet«). Principielt burde manglende bevidsthed herom derfor ikke være et kriterium på straffrihed hos en sindssyg.⁴⁾

²⁾ Se om engelsk ret *Royal Commission on Capital Punishment 1949-1953: Report* (1953) p. 79 og 391, *Glanville Williams, Criminal Law, General Part*, 2nd ed. (1961) p. 441 ff., 477 ff., *Kenny & Turner, Outlines of Criminal Law*, 19th ed. (1966) p. 81 ff., om amerikansk ret *Model Penal Code, Tentative Draft No. 4* p. 156 ff., *Sheldon Glueck, Mental Disorder and the Criminal Law* (1925) p. 123 ff., *Lindman & McIntyre* p. 330 ff., *A. S. Goldstein* p. 45 f., *Henry Weihofen, The Urge to Punish* (1955) p. 10 ff., *Herbert Wechsler* i *University of Chicago Law Review* 1955 p. 367 ff.

³⁾ *Torp, Strafferet* p. 363 f. – Sml. den endnu gældende bestemmelse i finsk straffelov 3:3: »Gerning, som begås af den, hvilken är afvita, eller af ålderdoms-svaghet eller annan sådan orsak saknar förståndets bruk, vare strafflös. – Har någon råkat i sådan tillfällig sinnesförvirring, att han ej vet till sig, vare ock gerning, som han i det medvetlösas tillstånd förfvar, strafflös«.

⁴⁾ Denne indvending gælder naturligvis ikke regler som blot kræver at gerningsmanden har haft *mulighed* (forudsætninger) for at forstå handlingens retstridighed.

(2) Regler som de her nævnte kunne kritiseres fordi de eensidigt fremhævede mangler ved en persons opfattelsesevne, men ikke tog tilstrækkeligt hensyn til abnormitetens indflydelse på *vilje og handleevne*. Sygelige tilstande kunne bevirke en patologisk forandring af en persons viljes- og driftsliv uden nødvendigvis at berøve ham evnen til at opfatte hvad der foregik omkring ham og hvad han selv foretog sig. Straffriheden burde derfor ikke knyttes til forstyrrelser i bevidsthedens overflade, de erkendelsesmæssige funktioner, men derimod – eller tillige – til den sygeligt betingede reduktion af individets frie viljesbestemmelse. Dette er den anden forgrening af de psykologiske kriterier.⁵⁾

I den tyske straffelov af 1871 § 51 fik man følgende bestemmelse: »Eine strafbare Handlung ist nicht vorhanden, wenn der Täter zur Zeit der Begehung der Handlung sich in einem Zustande von Bewusstlosigkeit oder krankhafter Störung der Geistestätigkeit befand, durch welchen seine freie Willensbestimmung ausgeschlossen war«. Her tales altså direkte om den frie viljesbestemmelse som se fx. nedenfor om det tyske udkast af 1962. Et sådant krav kan have god mening hvis det også gælder for psykisk normale. Kriteriet er blot ikke egnet til at give en praktisk brugbar løsning.

⁵⁾ Dette behov for en udvidelse af de psykologiske kriterier har ikke gjort sig gældende på civilretlige områder hvor der er spørgsmål om at erklære psykisk afvigende persons *aftaler* eller *testamenter* for ugyldige. Den sindssyges eller åndssvages legemlige handlinger er her mindre interessante; der er ikke tale om den psykologiske styring eller kontrol bag aggressionshandling etc., men om den forstandsmæssige erkendelse med hvilken individet har indladt sig på at sige eller skrive noget. Kriteriet på en aftales ugyldighed er efter myndighedsloven af 30. juni 1922 § 65 om en person i en psykisk afvigende tilstand »manglede evnen til at handle *fornuftsmæssigt*«. Med hensyn til testamenteres ugyldighed er det efter arveloven af 31. maj 1963 § 51 afgørende om den pågældende »manglede evnen til *fornuftsmæssigt* at råde over sine ejendele«. Se om de anførte bestemmelser *Ernst Andersen*, *Personret* (1966) p. 72 ff. og samme forf. *Arveret* (1965) p. 62 ff., hvor det fremhæves at reglerne forudsætter muligheden af dispositioner som er upåvirkede af abnormiteten (sml. nedenfor om årsagssammenhæng). – En større lighed med det strafferetlige problem frembyder spørgsmålet om sindssyges *erstatningsansvar* for skadegørende handlinger. Spørgsmålet om erstatningsansvar opstår nemlig hyppigst ved integritetskrænkelser af de typer som også har strafferetlig betydning med hensyn til utilregnelighedens afgrænsning. Der er imidlertid så væsentlige forskelle mellem erstatningsrettens og strafferettens formål – særlig på grund af hensynet til den skadelidende som bør holdes skadesløs – at erstatningsretten ligger langt fra strafferetten i sin bedømmelse af abnormitetens betydning. Efter myndighedslovens § 64 er psykisk afvigende personer principielt erstatningspligtige efter samme regler som sjælssunde personer. For den som har »manglet evnen til at handle *fornuftsmæssigt*« er der dog en adgang til i visse tilfælde at nedsætte erstatningen eller lade den helt bortfalde. Der er næppe tilstrækkelig grund til at *fornuftskriteriet* benyttes i denne sammenhæng. Se om det erstatningsretlige problem A. *Vinding Kruse*, *Erstatningsretten I* (1964) p. 180 ff., *Stig Jørgensen*, *Erstatningsret* (1966) p. 78 f., O. A. *Borum*, *Personretten*, 4. oplag (1963) p. 134 ff., *Betænkning nr. 352* (1964) p. 71 f.

en betingelse for strafansvar. § 51 blev i 1933 ændret således: »Eine strafbare Handlung ist nicht vorhanden, wenn der Täter zur Zeit der Tat wegen Bewusstseinsstörung, wegen krankhafter Störung der Geistestätigkeit oder wegen Geistesschwäche unfähig ist, das Unerlaubte der Tat einzusehen oder nach dieser Einsicht zu handeln«. Det tyske straffelovsudkast af 1962 har holdt fast ved den sidstnævnte del af reglen. Efter udkastets § 24 udelukkes skyld hvis en person på grund af sindssygdom m. v. »ufähig ist, das Unrecht der Tat einzusehen oder nach dieser Einsicht zu handeln«. Man påberåber sig at den overvejende opfattelse blandt læger og psykologer støtter en sådan løsning.⁶⁾

Det første danske straffelovsudkast (U I, 1912) foreslog tilsvarende i § 33 straffrihed for den som har været »uden bevidsthed om handlingens retstridighed eller uden skyldigt herredømme over sig selv«. ⁷⁾

I engelsk og amerikansk ret har diskussionen særlig drejet sig om det fænomen som kaldes »irresistible impulse«, den uimodståelige tilskyndelse. Dette begreb har gjort nytte ved at åbne vejen til en udvidelse af utilregnelighedens område. I England er det sket i det skjulte, gennem fortolkning af M'Naghten-reglerne;⁸⁾ i U.S.A. har en række stater udtrykkelig akcepteret »irresistible impulse« som straffrihedsgrund. Men begrebet er uklart; de fleste jurister og psykiatere finder det givet at begrebet hverken egner sig til at lægges til grund i lovgivningen eller imødekommer behovet for udvidelse udover de klassiske M'Naghten-regler. Ved forberedelsen af den amerikanske »Model Penal Code« var det igen et af de meget vanskelige spørgsmål at finde en formulering. I den endelige redaktion kom resultatet til at svare til de regler som betegner den brede middevej i europæisk ret: »A person is not responsible for criminal conduct if at the time of such conduct as a result of mental disease or defect he lacks substantial capacity either to appreciate the criminality (wrongfulness) of his conduct or to conform his conduct to the requirements of law« (section 4.01).⁹⁾ Forslaget må betragtes

⁶⁾ *Entwurf eines Strafgesetzbuches* (1962) p. 138. Sml. nedenfor p. 47 f. – Om tysk ret se iøvrigt *K. v. Lilienthal* i *Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts, Allgemeiner Teil V* (1908) p. 7 ff., *Schönke & Schröder*, *Strafgesetzbuch*, 13. Aufl. (1967) p. 386 ff.

⁷⁾ Se U I mot. p. 43; sml. nedenfor p. 55, note 10.

⁸⁾ *Report 1953* p. 80 ff., 107 ff., 403.

⁹⁾ *Model Penal Code, Tentative Draft No. 4* p. 157, *Official Draft* p. 66.

som en moderniseret version af M'Naghten plus »irresistible impulse«, men med en tilsigtet margin for udvidelser udover hidtidig praxis.

En regel som lægger vægt på hvad den sindssyge gerningsmand opfattede eller forstod i handlingens øjeblik er utvivlsomt for snæver, men den rejser, så langt den rækker, ingen principielle betænkeligheder, kun bevisvanskeligheder. Opgaven bliver at beskrive gerningsmandens forestillingsindhold på et givet tidspunkt. Det er svært, ofte umuligt, men opgaven er i hvert fald efter sin art empirisk beskrivende.

Anderledes stiller det sig med regler som henviser til hvad den psykisk afvigende havde evne til, var i stand til, kunne have gjort, om han var i stand til at beherske sig o. l. Det forudsættes da at nogle kunne have handlet anderledes og altså besad en egenskab som kunne have bevirket dette. Kriteriet søges i en egenskab om hvilken de foreliggende data netop ikke siger noget, eftersom lovovertræderen i dette tilfælde ikke lagde egenskaben for dagen, hvis han ellers havde den. Oplysninger må da fortrinsvis hentes fra andre situationer, hvilket er vanskeligere jo mere enestående den kriminelle situation er.

Det er især disse kriterier der har givet anledning til den kritik at loven forudsætter en indeterministisk opfattelse og stiller et »metafysisk« spørgsmål.¹⁰⁾ Denne kritik er sikkert rigtig hvis der bag reglerne ligger den antagelse at individets handlinger styres af en overordentlig suveræn lille gejst – viljen – der sidder og bestemmer om den vil eller ikke vil noget, og at individet er tilregneligt så længe denne vilje, trods sindssygdom, frit kunne have bestemt noget andet end den faktisk bestemte. Men legale kriterier som viljesbestemmelse, handleevne etc. kan formentlig også benyttes på en sådan måde at der ikke forudsættes denne form for viljesmæssige valg bag adfærden.¹¹⁾ Det opfattes både af determinister og indeter-

¹⁰⁾ Se fx. *Andenæs, Strafferett* (1956) p. 250, samme forf., *Avhandlinger og foredrag* (1962) p. 88 f. Sml. ovenfor p. 16.

¹¹⁾ I den norske *Innstilling 1925* p. 65 tog man afstand fra regler som indebærer et spørgsmål om hvorvidt individet kunne have handlet anderledes, thi dette ville være en indeterministisk forudsætning. Men standpunktet forhindrede ikke at man stillede et spørgsmål om individets påvirkelighed af forestillinger, sml. p. 69 hvor det om de imbecile siges at »deres evne til selvkontroll i det hele er ringe«. – I det svenske *Förslag till strafflag* af 1923 (SOU 1923:9) p. 100 ønskede man heller ikke at tage stilling til indeterminismen, men det var ikke til hinder for et forslag om at der mht. visse kategorier skulle lægges vægt på individets »förmåga att handla efter sin vilja« (2:1).

minister som en realitet at individers adfærd fremtræder som mere eller mindre åben for påvirkning gennem overvejelser og ydre omstændigheder. Også for psykiatere og psykologer kan det formentlig falde naturligt at bruge den populære viljespsykologis sprog til at udtrykke egenskaber og sammenhænge der angår individers handlingsberedskab, handletendenser, reaktionsmuligheder overfor påvirkninger osv. I Retslægerådets erklæringer forekommer ikke sjældent udtalelser som forudsætter at psykisk afvigende personer kan have større eller mindre evne til at beherske driftsmæssige eller situationsbestemte tilskyndelser, være udrustet med hæmninger i forskellig grad, være viljesvage, besidde selvkontrol osv.¹²⁾

Den væsentligste indvending mod de omtalte psykologiske kriterier i loven er næppe at de er filosofisk uholdbare eller omstridte, men snarere at de er praktisk uegnede til at drage en grænse mellem strafansvarlige og straffri sindssyge¹³⁾. De har formentlig en tendens til at bevirke en for snæver afgrænsning af straffriheden, fordi jurister og andre lægfolk let kommer til at overvurdere sindssyges evne til at »handle anderledes«.

3. Rent psykiatriske kriterier

Fra lovgiverens, retsanvendelsens og den juridiske teoris synspunkt ville det såkaldte »medicinsk-biologiske kriterium« være det letteste at arbejde med. Der sigtes herved til en regel som helt lader straffriheden bero på anvendelsen af begreber hentet fra lægevidenskabens terminologi.¹⁾ Også de lægeligt sagkyndiges arbejde med mentalundersøgelser ville have fordel af en sådan regel, fordi lægerne

¹²⁾ Eksempler på sådanne vendinger kan findes i U 1925.277 (se nedenfor p. 59), RÅ 1954.234, U 1960.786, U 1962.361, U 1963.220, U 1964.107. – Se også fra psykiatrisk side fx. *T. C. N. Gibbens* i *Medico-Legal Journal* vol. 24 (1956) p. 144: »Although the presence of mental abnormality implies that the capacity of the criminal to refrain from committing the act is effectively diminished by it, this will not necessarily absolve him from responsibility . . .«

¹³⁾ Se herved *H. L. A. Hart*, *Punishment and Responsibility* p. 202 ff.

¹⁾ Der findes i straffelovgivningen mange eksempler på anvendelse af udtryk som får deres indhold gennem lægelige, kemiske, botaniske og andre fagvidenskabelige begreber. Som led i forbrydelsers afgrænsning nævner straffeloven fx. »udnyttelse af en kvindes *sindssygdom* eller *åndssvaghed*« (§ 218), genstande der er »*uegnede som lægemidler*« (§ 189), »*smitsom sygdom*« (§ 192). I den rene form indgår fagsprog i lovsproget når love, anordninger og cirkulærer nævner sygdomme, planter, giftstoffer etc. ved deres faglige betegnelser.

kunne koncentrere sig om at bedømme det enkelte tilfælde i lys af deres tilvante faglige begreber. I visse lande er det en velkendt erfaring at lægerne ofte føler sig i en vanskelig situation – ikke mindst hvor de giver møde i retten – hvis man stiller dem spørgsmål som forudsætter klassifikationer og begreber udenfor deres faglige tænke-måde. Denne vanskelighed kan opstå når læger skal udtale sig om hvorvidt en sigtet i gerningsøjeblikket havde kontrol over egne handlinger, lå under for en uimodståelig tilskyndelse, var i stand til at skelne ret fra uret osv.²⁾

Det er på den anden side klart at der er problemer forbundet med at gennemføre et rent psykiatrisk kriterium. Det er ikke så ligetil at fastlægge de lægelige kategorier til hvilke loven skal knytte straf-frihed. Det er heller ikke altid let for lægerne at stille en diagnose, særlig da bedømmelsen jo skal angå tilstanden på gerningstiden som principielt er utilgængelig for egentlig observation. Og for juristerne kan der opstå vanskelige spørgsmål om hvor frit de står overfor lægernes udtalelser om lægelige spørgsmål.

Det vigtigste problem er naturligvis om det stemmer med reglens formål at lade grænsen for visse retsvirkninger falde sammen med afgrænsningen af et vist fagligt begreb. Det må erkendes at der ikke på forhånd er nogen formodning for at retsreglernes grænser bør falde sammen med fagvidenskabelige grænser. Men udover den ovenfor omtalte arbejdsmæssige lettelse har det sikkert store fordele at koncentrere sig om de psykologiske forhold som læger kan konstaterer. Man undgår faren for at der anstilles uholdbare eller svagt underbyggede gisninger om hvad en person kunne have gjort i stedet for det som han faktisk gjorde. Man undgår faren for at der i dommen om hans handling indsniger sig en for streng eller overfladisk normativ vurdering, et krav til hans adfærd som han på grund af sin abnormitet ikke var i stand til at opfylde. Disse farer er til stede når man kombinerer et lægeligt kriterium med andre betingelser.

Under forarbejderne til den danske straffelov af 1930 blev der stillet forslag om ubetinget straffrihed for visse kategorier af abnorme

²⁾ I dansk psykiatri blev det tidligt fremhævet at psykiatere kun burde udtale sig om lægelige spørgsmål, medens juristerne selv måtte tage sig af supplerende spørgsmål om tilregneligheden, se bl. a. *Chr. Tryde, Den Afsindiges retslige Stilling I* (Bibliotek for Læger, 1865) p. 27 ff., *Knud Pontoppidan, Retsmedicinske Forelæsninger I* (1907) p. 1 ff.

gerningsmænd. *Torps* forslag lød således: »Straffri er handlinger foretagne af sindssyge, udpræget åndssvage samt personer, der i gerningens øjeblik har været i en tilstand, som ganske må ligestilles med sindssygdom«. ³⁾ Forslaget blev optaget i det første regeringsforslag (1924), men derefter faldt det bort.

En bedre skæbne fik et tilsvarende forslag i Norge. Ved en lovændring af 1929 gled ordet »utilregnelig« ud af den norske straffelovs § 44 (det var iøvrigt tvivlsomt om ordet havde haft nogen selvstændig betydning), og paragraffen fik følgende affattelse: »En handling er ikke strafbar, når gjerningsmanden ved dens foretagelse var sinnssyk eller bevisstløs«. Det er en mangel ved et psykiatrisk kriterium at åndssvaghed skal indfortolkes i begrebet sindssygdom, og ordet »bevisstløs« volder fortolkningstvivel. Hovedsagen er imidlertid at bestemmelsen definerer straffriheden for sindssyge og (visse) åndssvage alene ved lægelige begreber; der opstår ingen yderligere spørgsmål om abnormitetens kausale betydning, om lovovertræderens bevidsthedsindhold, handleevne, strafpåvirkelighed el. lign. ⁴⁾

Begrundelsen for det danske og det norske forslag var i det væsentlige den samme. Man anførte at sindssygdom rammer psyken som helhed; ingen psykiske funktioner er upåvirkede af abnormiteten, og ansvarsreglerne bør tage konsekvensen heraf og indrømme straffrihed når der har foreligget sindssygdom på gerningstiden. ⁵⁾

Synspunkter som disse har navnlig de egentlige sindssygdomme (psykoserne) for øje, men kan formentlig anvendes tilsvarende på åndssvaghed i højere grad. Når det danske udkast yderligere medtog tilstande »som ganske må ligestilles med sindssygdom«, er der derimod ikke tale om et rent psykiatrisk kriterium. Som det omtales nærmere nedenfor, er det citerede udtryk ukendt i psykiaternes sprogbrug. Det er kun retspsykiaterne der bruger det, og det sker kun fordi retsvæsenet nøder dem til det.

Udenfor de nordiske lande ser man sjældent regler eller forslag der bygger på rent lægelige kriterier. I England og U.S.A., hvor det ikke blot er reglerne formulering men også i høj grad juryprocessen

³⁾ U II § 15, U III § 16 i *Torps* og *Golls* affattelse.

⁴⁾ Se om norsk ret *Andenæs*, *Strafferett* p. 249 ff., 255 ff., *Avhandlingar og foredrag* p. 92 ff., *Innstilling 1925* p. 48 ff.

⁵⁾ *Torp* og *Goll* i U III mot. sp. 46 f. og 53, *Innstilling 1925* p. 65 ff. – Se iøvrigt nedenfor p. 33 f. og 40 ff.

der skaber komplikationer, er det undertiden blevet foreslået at tage afgørelsen om tilregnelighed bort fra nævningene og lade den bero på en sagkyndig beviskonstatering.⁶⁾ En sådan ordning ville formentlig virke bedst hvis kriteriet på utilregnelighed blev rent lægeligt, men forslaget strander på den traditionelle opfattelse af juryprocessen som et værn for tiltalte i spørgsmål om strafansvar⁷⁾. Når rent lægelige kriterier er sjældne, hænger det også sammen med at der de fleste steder er en større variation og usikkerhed i de lægelige begreber end hos os, derfor også fra lovgivernes og domstolenes synspunkt en større betænkelighed ved at give afkald på en juridisk bedømmelse. Man kan se den franske straffelovs art. 64 nævnt som eksempel på en rent psykiatrisk regel: »Il n'y a ni crime ni délit lorsque le prévenu était *en état de démente* au temps de l'action ou lorsqu'il a été contraint par une force à laquelle il n'a pu résister«. Men Code Pénal er fra 1810, og det er ikke sandsynligt at ordet »*démence*« i dag kan opfattes som henvisende til et psykiatrisk begreb.⁸⁾

4. Kausalitetskriteriet

Man kan undre sig over at der så sjældent er fremsat forslag om at lade straffrihed være betinget af en årsagssammenhæng mellem abnormiteten og lovovertrædelsen. Der er gammel tradition i strafferetten for at opstille et krav om årsagssammenhæng mellem en handling og en følge som betingelse for strafansvar; det skulle ikke ligge juristerne fjernt at formulere en tilsvarende regel om utilregnelighed. I virkeligheden er det vist også i de baner man ofte tænker, når der argumenteres for og imod de forskellige kriterier. Hos *Goos* hed det: »Tilregnelighed som Udtryk for en Egenskab ved en ydre Kjendsgjerning betegner et vist Forhold mellem denne

⁶⁾ Se fx. *Glanville Williams* p. 453 og samme forf. i *Current Legal Problems* vol. 7 (1954) p. 24 ff.

⁷⁾ Jfr. herved *Sheldon Glueck*, *Mental Disorder and the Criminal Law* (1925) p. 465 f.

⁸⁾ Se herved U II mot. p. 23, U III mot. sp. 39, *Hermann Mannheim*, *Group Problems in Crime and Punishment* (1955) p. 286 f. Ifølge *Georges Vidal & Joseph Magnol*, *Cours de droit criminel*, 9. éd. (1949) p. 308 skal tilstanden have haft »pour conséquence d'abolir la faculté de vouloir ou de comprendre la criminalité et l'immoralité de l'acte«. Om fransk ret se iøvrigt *Georges Levasseur*, *Les délinquants anormaux mentaux* (1959), bl. a. om et nyere forslag som anvender det psykologiske kriterium »incapable d'apprécier le caractère délictueux de ses actes ou de se déterminer d'après cette appréciation«, se anf. st. p. 13 og 169.

og en Persons indre sjælelige Rørelser. Nærmere bestemt er dette Forhold et Kausalitets Forhold, ikke en blot Ledsagen«. ¹⁾ Når det rent psykiatriske kriterium foreslås, vil man indkredse de tilfælde hvor det kan formodes at abnormitet påvirker adfærden. Man foreslår et psykologisk kriterium fordi der forudsættes et normalt psykologisk årsagsforhold – en upåvirkethed af sindssygdommen – hos den som har sin dømmekraft og sin viljesbestemmelse i behold. Om den danske regel i strfl. § 16 siger *Krabbe* at der ved ordet »utilregnelig« skal »lades plads åben for et skøn over, om den til bedømmelse foreliggende handling var således *sygeligt betinget*, at den ikke kunde tilregnes gerningsmanden til straf«. ²⁾

I de senere år har et årsagskriterium været genstand for megen diskussion i U.S.A. I tilslutning til nogle ret upåagtede ældre domme i staten New Hampshire har appelretten for District of Columbia i 1954, i sagen *Durham v. United States*, indført den regel at »an accused person is not criminally responsible if his unlawful act was *the product of mental disease or mental defect*«. Udtrykket »causal connection« er benyttet i dommen, men ikke nærmere forklaret. En del jurister og endnu flere psykiatere har hilst den nye praxis med tilfredshed som det første frugtbare forsøg på at erstatte de gamle regler med noget bedre. Fra psykiatrisk synspunkt består fremskridtet i at man får mulighed for at anlægge en mere samlet bedømmelse af tilstanden og dens betydning i stedet for at skulle isolere nogle spørgsmål om gerningsmandens intellektuelle forståelse og viljesmæssige kontrol i gerningsøjeblikket. Men *Durham*-reglen har mødt mere modstand end tilslutning. Den synes ikke at blive akcepteret udenfor District of Columbia og var ikke blandt de løsninger som blev bragt i forslag i udkastene til en »Model Penal

¹⁾ *Goos*, Almindelig Del II p. 261 f. – Årsagssynspunkter har en fremtrædende plads i et afsnit af den engelske betænkning af 1953: »Mental abnormalities vary infinitely in their nature and intensity and in their effects on the character and conduct of those who suffer from them. Where a person suffering from a mental abnormality commits a crime, there must always be some likelihood that the abnormality has played some part in the causation of the crime; and, generally speaking, the graver the abnormality and the more serious the crime, the more probable it must be that there is a causal connection between them. But the closeness of this connection will be shown by the facts brought in evidence in individual cases and cannot be decided on the basis of any general medical principle«. Se *Report 1953* p. 99.

²⁾ *Krabbe* p. 166, sml. *Hurwitz*, Almindelig del p. 292, *le Maire* i NTHK 1951 p. 28, jfr. *Kampen mod straffen* p. 147, samt nedenfor om udlæelser fra Retslægerådet og i nogle domme.

Code«.³) Modstanden skyldes ikke blot det vanskelige årsagsbegreb, men også ordene »mental disease« og »mental defect«, som påny har rejst et af de gamle problemer i amerikansk og engelsk ret: hvorledes skal man finde frem til psykiatriske begreber af en sådan fashed at de kan angive den ydre ramme indenfor hvilken straffrihed kommer på tale? Dette problem, som ikke er stort i nordisk psykiatri og strafferet, synes ikke til at overvinde i U.S.A. Betyder de nævnte begreber i Durham-sagen at man også kan lade sager mod psykopatiske og neurotiske lovovertrædere afgøre efter årsagskriteriet? I så fald kan straffriheden komme til at række meget vidt.

Svensk ret har en regel der efter sin formulering rummer et kausalitetskrav. Straffelovens 5:5 fik i 1945 denne affattelse: »Ej må någon föllas till ansvar för gärning, som han begår *under inflytande av* sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämställd med sinnessjukdom«. Det væsentlige indhold af denne bestemmelse er bevaret i den nye straffelovs 33:2. Det har dog ikke været meningen at lade kausalitetskravet bevirke nogen særlig følelig begrænsning i straffriheden. I Strafflagberedningens bemærkninger af 1942 hed det endog at reservationen kun burde få betydning »där ett kausalsamband kan med visshet uteslutas«, og man ventede at sådanne tilfælde ville være sjældne.⁴) Reservationen er først og fremmest medtaget fordi man var på vagt overfor udvidelser af utilregneligheden i sindssygdommenes grænseområde.⁵) I retspraksis synes kausalitetsreglen ikke at virke anderledes end et rent psykiatrisk kriterium. Den er »ett medel för domstolen att förbehålla sig det slutliga avgörandet i tillräknelighetsfrågor, och den fyller härutinnan i stort sett samma funktion som i olika utländska lagar och i lagförslag såväl inom som utom landet avsetts med användandet av s.k. psykologiska kriterier i tillräknelighetsbestämmelserna«.⁶)

Hvis man mener at tilstande som sindssygdom eller åndssvaghed

³) *Model Penal Code, Tentative Draft No. 4* (1955) p. 159. Durham-sagen og andre domme om årsagskriteriet er gengivet hos *Jerome Hall* og *Gerhard O. W. Mueller*, *Criminal Law and Procedure*, 2nd ed. (1965) p. 487 ff. Om kritik af det omlatte kriterium se bl. a. *Herbert Wechsler* i *University of Chicago Law Review* 1955 p. 367 ff. Se endvidere den ovenfor p. 23, note 2, nævnte litteratur.

⁴) *SOU 1942:59* p. 83.

⁵) Se herom nedenfor p. 46 f.

⁶) *SOU 1942:59* p. 84. – Se iøvrigt om svensk ret *Beckman, Holmberg, Hull & Strahl III* p. 261, *Strahl*, Om påføljder för brott, 2. uppl. (1955) p. 280, *G. Rylander* og *E. Bendz*, *Rättspsykiatri* (1947) p. 154.

altid er årsag til den sindssyges eller åndssvages kriminelle handlinger, er det naturligtvis overflødigt at opstille et særligt krav om årsagssammenhæng. Det vil da være nok at kræve abnormtilstandens tilstedeværelse på gerningstiden. Er det dette synspunkt der ligger bag forslagene om det rent psykiatriske kriterium? Ikke altid; det er ikke alle tilhængere af det rent psykiatriske kriterium der hævder at abnormiteten altid er årsag til kriminaliteten.

Torp mente at man »på grund af umuligheden af at udrede det nærmere årsagsforhold mellem sindssygdommen og handlingen nødvendigvis må gå ud fra det altid overvejende sandsynlige, at handlingen er bestemt ved sindssygdommen«. ⁷⁾ Tilsvarende hed det i U III at når sindssygdom altid påvirker »hele det psykiske liv«, følger heraf at »ingen handling af en sindssyg tør anses upåvirket af den tilstedeværende sygdom, uanset om en påviselig kausalitet mellem sygdom og handling foreligger eller ikke«. ⁸⁾ Disse udtalelser synes at forudsætte at der godt kan forekomme kriminalitet uden årsagsforbindelse med sygdommen.

Den norske betænkning af 1925 henviste også til det psykiatriske synspunkt at sjælelivet i sin helhed angribes af sindssygdom, og »at man ikke hos nogen sinnssyk kan ha den vanlige sikkerhet for normal handlemåte på noget område«. Det antydes nu at man kunne lade sagens udfald bero på om det godtgøres fra anklagemyndighedens side »at denne mands handlinger av denne art er upåvirket av sygdommen, d.v.s. danner en undtagelse fra regelen«. Man finder det umuligt at et sådant bevis kan føres, og man anbefaler at loven ved en generel regel afskærer bevisførelse og procedure af denne art. ⁹⁾

Det er altså vanskeligheden ved at arbejde med kausaliteten som bevistema der taler for den rent psykiatriske løsning og mod at optage kausalitetskriteriet i loven. Man vælger at forenkle reglen ved generelt at indrette den efter den sammenhæng som ventes at foreligge i det store flertal af tilfælde. ¹⁰⁾

Fra psykiatrisk side har *Helweg* betegnet det som teoretisk rigtigt at sindssygdom altid angriber hele psyken, men han finder det »en smule doktrinært« at fastholde at en sindssyg ikke kan foretage

⁷⁾ U II mot. p. 22 f.

⁸⁾ Torp og Goll i U III mot. sp. 46 f.

⁹⁾ *Innstilling 1925* p. 65 f.

¹⁰⁾ *Andenæs*, Avhandlingar og foredrag p. 89 påpeger at der her foreligger en rets- teknisk forskydning. Se endv. om kausalitet samme forf., *Strafferett* p. 258 f.

kriminelle handlinger som er uafhængige af sygdommen: »Man ser personer med udtalte, omend mindre svære sindssygdomme passe deres forretning forstandigt og godt, og det skulle da synes i nogen måde urimeligt ikke at gøre dem ansvarlige, hvis de for vindings skyld giver sig til at snyde i handelen. I hvert fald er det forståeligt, at det kan volde vanskelighed at overbevise juristerne derom.«¹¹⁾ Helweg sluttede sig dog til den rent psykiatriske løsning. Det vil blive omtalt senere at Helweg i sin fortolkning af strfl. § 17 lagde vægt på tilstedeværelsen af en psykisk afvigelse ved hvilken gerningsmanden »netop af sin abnormitet førtes til forbrydelse« (se III,2).

I Retslægerådets erklæringer og den retspsykiatriske praxis iøvrigt forekommer ikke sjældent udtalelser om årsagsforbindelse mellem psykisk lidelse og adfærd. I *U 1950.376* (H), som drejede sig om berigelsesforbrydelser, udtalte RR at man ikke ville afvise at en posttraumatisk lidelse »har været indgribende og kan have betinget T's lovovertrædelser«. I *U 1946.887* antog RR at en organisk hjerne-lidelse i forbindelse med svigtende sexuel potens »har betinget de seksuelle lovovertrædelser«. Dette udtryk – at en abnormitet kan have »betinget« en lovovertrædelse – er vistnok det mest almindeligt anvendte, og det ses af nogle udtalelser at RR regner med muligheden af en sådan kausalitet i forskellige grader, se fx. *U 1944.475* (H), hvor rådet mente at ændringer i T's sindstilstand »i ikke ringe grad har betinget fremkomsten af de kriminelle handlinger«. I *RÅ 1951.61* udtalte RR at »der er intet der tyder på, at disse (neurotiske mekanismer) er den direkte årsag til T's tyverier«.

Hvis et kausalkriterium skal anvendes, må man forsøge at sammenligne det faktiske forløb med et hypotetisk forløb i hvilket abnormtilstanden tænkes borte under iøvrigt uændrede forudsætninger. Man kan spørge om lovovertrædelsen da ville være blevet begået, eller det er rimeligt at tro at den ville være udeblevet. Denne prøve kan sikkert foretages med god mening i adskillige tilfælde,¹²⁾

¹¹⁾ *Helweg*, Den retslige psykiatri, 2. udg. (1949) p. 13 f. Her hedder det også: »Hvis en vanetyv får en sindssygdom og under dens udvikling bliver ved med at stjæle som forud, ville det jo være noget kunstigt pludseligt at give sindssygdommen skylden«. – Sml. *Aug. Wimmer* i Forhandlingerne på Dansk Kriminalistforenings 17. Aarsmøde, 1924, p. 91 ff. og Ugeskrift for Læger 1926 p. 92: psykiateren kan i de allerfleste tilfælde klarlægge en »Causalnexus« mellem abnormtilstand og kriminalitet. – Om psykiatriske synspunkter til støtte for begrebet »partiell psykose« se *E. Bjerg Hansen* i NTfK 1962 p. 227 ff.

¹²⁾ Sml. herved eksempler i *SOU 1942:59* p. 81 ff.

særlig hvor det drejer sig om en nylig indtrådt og muligt forbigående abnormtilstand, således at lovovertræderen kan sammenlignes med sig selv i en normal tilstand. Hvis sygdommen fx. er ledsaget af tvangstanker, kan det være ubetænkeligt at fastslå at kun sygdommen kunne skabe forbrydelsens motivation. Men hvorledes skal man bedømme den som i en psykotisk depression begår skyldner-svig, når hele forløbet er foreneligt med den antagelse at også en ikke sindssyg forretningsmand under de omstændigheder kunne finde på det samme? Ville han uden depressionen have været en af dem der standser sine betalinger og dermed basta? At gerningsmanden i samme periode indgår fornuftige kontrakter er ikke ensbetydende med at hans kriminalitet er uden sammenhæng med sygdommen. Omvendt: hvis den pågældende allerede i rask tilstand var inde i en serie berigelsesforbrydelser, kan det – som Helveg siger¹³⁾ – være kunstigt at give den opståede sygdom skylden for fortsatte handlinger. Og dog: kan sygdommen ikke have udelukket at der indtrådte en besindelse som ville have fået ham til at holde inde? Endnu vanskeligere bliver bedømmelsen hvis sygdommen går længere tilbage i tiden. Hvordan skal man vide hvad han ville have gjort hvis han var blevet sparet for sygdom? Kan man med nogen mening operere med et hypotetisk forløb, når manden altid har været syg og hele hans personlighed er resultatet af en udvikling i hvilken sygdom har sat sine spor?

Det er vist uundgåeligt at man i mangfoldige tilfælde må give op overfor denne form for årsagsbedømmelse. En mere skønsmæssig bedømmelse træder i stedet; tiltalte sammenlignes med andre mennesker, man vurderer kriminalitetens mere eller mindre normale præg og bygger på almindelige erfaringer om hvilke områder af normal adfærd der forekommer hos psykisk afvigende mennesker. Et kausalkriterium kan meget vel være et fremskridt i forhold til regler som de engelske og amerikanske, men i nordisk ret kan det formentlig kun akcepteres hvis det – som i svensk ret – står som en praktisk ubetydelig reservation om at muligheden for strafansvar er åben trods sindssygdom.¹⁴⁾

¹³⁾ Se note 11.

¹⁴⁾ Hos *Weihofen* p. 90 ff. anbefales Durham-sagens »product rule«, men der gives ingen anden vejledning end den at afgørelsen beror på nævningenes skøn (»their guess, if you please«) over sygdommens betydning. Forf. er klar over at kriteriet »product« kan være vanskeligt at leve op til, og han antyder at man kunne gøre kriteriet mere

5. Indholdsløse kriterier

Der forekommer i teori og lovforarbejder nogle forslag som giver op overfor den opgave at angive grænsen mellem strafansvar og straffrihed. Der opstilles ganske vist et lægeligt kriterium med hensyn til tilstandens art (sindssygdom etc.), men ud over dette skal der gælde et krav hvis indhold ikke præciseres.

Herhen hører det forslag som blev stillet i 1953 af et flertal i den engelske »Royal Commission on Capital Punishment«.¹⁾ Støttet af megen lægelig autoritet fastslog dette flertal først at M'Naghten-reglerne kunne forbedres, hvis straffrihed blev foreskrevet for den som på grund af sindssygdom m. v. »(a) did not know the nature and quality of the act or (b) did not know that it was wrong or (c) was incapable of preventing himself from committing it«. Det nye ville ligge i reglens sidste led om »irresistible impulse«. Imidlertid ville kun enkelte medlemmer af kommissionen blive stående ved dette forslag. Flertallet foretrak at opgive en omformulering af M'Naghten-reglerne til fordel for et indholdsløst kriterium. Det skulle efter dette forslag være juryens sag at afgøre »whether at the time of the act the accused was suffering from disease of the mind or mental deficiency to such a degree *that he ought not to be held responsible*«. Som de fremhævede ord viser ville afgørelsen herefter helt bero på om det i det konkrete tilfælde fandtes rimeligt at pålægge strafansvar. Flertallet var klar over at anvendelsen af en sådan regel ville blive påvirket af den retsbelæring som juryen modtog, men man mente at det både for retsformanden og for retstilstanden ville være en fordel at kunne tage alle foreliggende momenter i betragtning.

I forarbejderne til den amerikanske Model Penal Code var et lignende forslag kombineret med et psykologisk kriterium. En lovovertræder skulle være straffri hvis hans evne til at forstå handlingens strafbarhed eller til at indrette sin adfærd efter lovens krav var »so substantially impaired *that he cannot justly be held responsible*«. Forslaget udgik af Model Penal Code i den endelige redaktion.²⁾

farveløst ved at skrive: »in consequence thereof . . .« En lignende sproglig afsvækkelse ligger i den svenske formulering, der ikke taler om årsag og virkning men siger: »under inflytande av sinnessjukdom etc.«

¹⁾ Se til det følgende navnlig *Report 1953* p. 110 f., 116, 275 f., 285 ff.

²⁾ *Model Penal Code, Tentative Draft No. 4* p. 27 og 159 f., *Official Draft* p. 66 – Se endvidere *Wechsler* i *University of Chicago Law Review* 1955 p. 372.

Også den danske straffelovs § 16 mangler et kriterium på straf-frihed, når den taler om »personer, der er *utilregnelige* på grund af sindssygdom etc.« Reglen blev foreslået af *Olrík*, og man må slutte af hans bemærkninger at han tog ordet »utilregnelig« i en ikke særlig veldefineret betydning. Hovedsagen var for *Olrík* at få udtrykt i loven at ansvarsspørgsmålet ikke er afgjort med lægeerklæringen. Det måtte markeres at der her skulle anlægges sociale og retlige målestokke. Tilregnelighedsafgørelsen beror på »en art social vurdering, om gerningsmanden i åndelig henseende falder indenfor eller udenfor et vist normalbegreb i samfundet. Dette beror i første række på etisk-retlige hensyn«. »Med den dybere forståelse af sindets sygdomme, der fra lægekredse er trængt ud i samfundet, er det sandsynligt, at afgørelsen »sindssyg« og »utilregnelig på grund af sindssygdom« i en stor mængde tilfælde vil falde sammen. Det er imidlertid af vigtighed ikke at overse, men netop at tage hensyn til, at mulighed for det modsatte dog er til stede, og hertil hjælper tilregnelighedsbegrebet.«³⁾ *Olrík*s udtalelser tyder på den opfattelse at ordet »utilregnelighed« skal give plads for alle de retlige og etiske vurderinger som kan føre til at udelukke en sindssyg gerningsmands strafansvar.

Både den danske regel og de to forslag fra England og U.S.A. fremkalder umiddelbart en kritisk indvending. Kan man på et så vigtigt punkt af ansvars læren bruge løse eller helt indholdstomme vendinger til at angive den grænse som skal gælde? Forsøg på at opnå større præcision kan være mere eller mindre vellykkede, men det er dog noget helt andet at give blankt op.⁴⁾ Denne kritik fremførte *Radzinowicz* og to andre medlemmer af en mindretalsgruppe i den engelske betænkning af 1953,⁵⁾ og også i kommenta-

³⁾ U III mot. sp. 58 ff. – *le Maire* mener at der i kravet om tilregnelighed ligger »noget metafysisk af en eller anden art, refererende sig til viljens frihed«, se NTFK 1951 p. 28, jfr. Kampen mod straffen p. 147.

⁴⁾ Der kan dog være grund til at fremhæve at straffelovene ingenlunde altid giver (udtømmende) regler om almindelige betingelser for strafansvar. Man viger som oftest tilbage for at opstille legale definitioner på begreber som forsæt, uagtsomhed, årsagsforbindelse og strafbar passivitet, idet det findes bedre at stole på de vejledende synspunkter som kan udledes af teori og retspraxis. I lande som England og U.S.A. har der på sådanne retsområder hersket en betydelig usikkerhed som har ført til ønsker om indførelse af legale definitioner. – Om visse almindelige ansvarsbetingelser gælder at straffelovene vel har optaget definitioner, men af et sådant indhold at de i nogen grad henviser til en skønsmæssig vurdering; det gælder bl. a. reglerne om nødværge og nødret i den danske straffelovs §§ 13 og 14.

⁵⁾ *Report 1953* p. 286 f., hvor det bl. a. hedder: »To have no rule at all would be to

terne til Model Penal Code konkluderer man at loven må angive de følger af den psykiske abnormitet som efter lovgiverens mening skal være afgørende.⁶⁾

Det er ikke let at sige hvilken vægt man skal tillægge den omtalte kritik af vage eller indholdsløse kriterier i England og U.S.A. Men det er sandsynligt at man i lande som disse, hvor juryprocessen spiller en væsentlig rolle, ville være vanskeligt stillet med en regel om at afgørelsen skal være »rimelig« eller »retfærdig.« Hvad skal retsformanden i så henseende pege på når han vejleder juryen? Hvorledes skal der opnås en ensartet praxis? Er det appelretterne der skal kritisere retsformændene og dermed lovgive om spørgsmålet? Er det ikke farligt at henvise til nævninges følelse af retfærdighed eller rimelighed i lande – og navnlig i U.S.A. – hvor de socialpsykologiske impulser som kræver straf kan gøre sig gældende med stor styrke?⁷⁾ Overfor disse betænkeligheder står den betragtning at man bør akceptere en vis grad af usikkerhed og ulighed i retspraxis, når målet er en udvidelse af straffrihedens område, en udvidelse som måske ikke kan opnås hvis reglerne skal være klart afgrænsede.

Som dansk retspraxis har udviklet sig, kan kritikken af det indholdsløse kriterium ikke anses for tungtvejende.⁸⁾ Bortset måske fra bødesager fører lægeerklæring om sindssygdom næsten altid til straffrihed.⁹⁾ Der foreligger ingen statistik herom, men den almindelige opfattelse er at sindssyge kun i forholdsvis sjældne tilfælde erklæres tilregnelige og idømmes straf eller en af strafansvar afledt retsfølge. For så vidt må reglen i strfl. § 16 betegnes som tilfredsstillende af dem der mener at strafansvar kun sjældent bør

leave the decision on which often a man's life depends to the uncertain variations of ethical standard and emotional reaction which may influence the minds of members of a jury».

⁶⁾ *Model Penal Code, Tentative Draft No. 4* p. 160.

⁷⁾ Se herom nedenfor p. 55.

⁸⁾ *W. E. v. Eyben* siger i NTFK 1951 p. 295 f. om § 16: »Udviklingen i Danmark har vist, at man foretog et heldigt valg ved formuleringen i 1930. Takket være bestemmelsen i § 16 har man på lovens grund kunnet træffe bestemmelser, som af alle kynlige er følt som hensigtsmæssige, men som kunne have voldt vanskeligheder, hvis domstolene havde været bundet i en bestemt skure«.

⁹⁾ Jfr. *Hurwitz*, Almindelig del p. 296. – Der kan henvises til følgende trykte afgørelser om straffrihed: U 1949.1030 (V), VLT 1950.84, VLT 1950.141, VLT 1953.354, U 1953.217 (H) (HRT 1952.927), VLT 1955.236, U 1955.590 (Ø), VLT 1956.72, VLT 1956.77, U 1957.282 (H) (HRT 1956.1031), U 1957.1014 (H), U 1962.747 (H), U 1964.360 (Ø), U 1964.869 (Ø), U 1966.808 (H), U 1967.167 (V). – Af Retslægerådets sager nævnes: RÅ 1954.141, RÅ 1955.112, RÅ 1956.24, RÅ 1958.1.

ramme personer der handlede i en psykotisk tilstand. Det kan dog ikke skjules at der i dansk praxis er forekommet kritisable domme til fængselsstraf overfor personer som var sindssyge på gernings-tiden.

Nogle domme viser at domstolene bl. a. lægger vægt på et årsags-synspunkt.¹⁰⁾ I *U 1944.475* (H), hvor en revisor var tiltalt for under-slæb, stadfæstede Højesteret den af Østre Landsret afsagte dom til 8 måneders fængsel, i hvilken det bl. a. hed at der »ikke findes holdepunkter for at antage, at der er *en sådan sammenhæng* mellem den i lægeerklæringerne omhandlede sjælelige defekttilstand og det af T begåede underslæb, at dette ikke kan tilregnes ham som straf-bart«. ¹¹⁾ En tilsvarende begrundelse er anvendt af Østre Landsret i *U 1944.588* (tyveri). Og i *U 1966.460* (V) om skatteunddragelser gennem 5 år udtalte Vestre Landsret at der savnedes holdepunkter for at antage »en sådan forbindelse mellem T's i de lægelige erklæ-ringer omhandlede sindssygdom og hans urigtige oplysninger til skattemyndighederne, at han kan anses for at have været utilregnelig«. T idømtes 30 dages hæfte og en bøde på 45.000 kr. I *U 1947.554* (om et pensionsspørgsmål der beroede på strfl. § 16) antog Højesteret som begrundelse for anvendelse af strfl. § 16 »at der har bestået *en sådan forbindelse* mellem den påviste sygdom og det af ham overfor selskabet udviste forhold, at dette ikke kan anses for at have været ham tilregneligt«. Det er vanskeligt at afgøre om andre synspunkter har selvstændig betydning ved siden af dette årsagskriterium. For en fældende dom taler måske undertiden efter domstolenes opfattelse tilstandens lidet udtalte karakter, bevistvivl¹²⁾ og generalpræventive hensyn.¹³⁾ Spørgsmålet om straf-ansvar foreligger oftest i sager om underslæb, bedrageri, skattesvig m. v. begået af personer i betroede erhverv som har handlet i depressive tilstande. I et par sager om drab under formildende om-stændigheder er der idømt 8 års fængsel uanset at tiltalte måtte antages at have handlet i en psykotisk tilstand.¹⁴⁾

¹⁰⁾ Jfr. ovenfor p. 31 med henvisning til *Krabbe, Hurwitz og le Maire*.

¹¹⁾ Jfr. ovenfor p. 34 om Retslægerådets udtalelse i denne sag.

¹²⁾ Se om bevisspørgsmål ovenfor p. 21, note 19.

¹³⁾ Jfr. nedenfor p. 51 f.

¹⁴⁾ *U 1944.472* (H) og *U 1959.571* (Ø).

6. Forholdet til psykiatriske begreber

I næsten alle nyere regler og forslag om utilregnelighed benyttes lægelige begreber til at angive straffrihedens grundbetingelse. Der er derfor anledning til at opholde sig ved nogle af de problemer som er forbundet med at lade et lægeligt kriterium indgå i afgrænsningen af en retsregels område. De følgende bemærkninger tager overvejende sigte på (1) sindssygdom og (2) tilstande ligetil med sindssygdom. Om intelligensdefekter kan henvises til kap. III,7.

(1) Når et lægeligt udtryk forekommer i retssproget, er det vigtigt at vide om det virkelig har været meningen at henvise til den lægelige terminologi, eller udtrykket har skullet tages i en mere populær betydning, præget af retlige overvejelser. I engelsk retssprog er ord som »insane« og »insanity« ofte blevet brugt således at der ikke slet og ret henvises til psykiatriske begreber, men forudsættes en løsere betydning, knyttet til et pseudolægeligt udtryk.¹⁾

Man kan spørge om ikke begrebet »sindssygdom«, når det forekommer i loven, eo ipso bliver til et juridisk begreb: sindssygdom *i retlig forstand*. Man må i hvert fald være forberedt på at domstolene kan have grunde til at udvide eller begrænse begrebets område i forhold til den lægelige definition; det gælder endog hvor lovgiveren har anlagt en bestemt forudsætning om at den lægelige forståelse blev fulgt. Hersker der i et land to divergerende lægelige meninger om en vis tilstands forhold til begrebet »sindssygdom«, må det nødvendigvis være domstolene der afgør om denne tilstand er at anse som sindssygdom »i retlig forstand«. Det kan også tænkes at retslivet ikke giver begrebet »sindssygdom« samme indhold i en strafretlig og en civilretlig lov.

Med disse forbehold må det dog fremhæves at man i nyere strafferetligt lovgivningsarbejde normalt har ønsket at bruge psykiatriske begreber i den betydning som psykiaterne tillægger dem. Det er just denne forudsætning der er grunden til at forslag om rent psykiatriske kriterier som oftest er blevet mødt med stærk modstand. Det hævdes nemlig at retslivet ikke bør lade straffesagernes udfald afhænge af psykiaternes konklusioner, men bør reservere sig en mulighed for at statuere strafansvar uanset hvad lægerne siger om tilstanden.

¹⁾ Se fx. *Report 1953* p. 73, *Glanville Williams* p. 442 ff. – Sml. ovenfor p. 32.

Torp og *Goll*, de danske talsmænd for et rent psykiatrisk kriterium, var meget ivrige efter at berolige dem der frygtede at afgørelsen skulle blive lægernes og ikke rettens. De fremhævede at det *er* retten der afgør om tiltalte var sindssyg. Lægens erklæring er en vejledning for retten, og erklæringens værdi afhænger af om den kan overbevise retten om indholdets rigtighed.²⁾ Specielt sagde *Goll* at hvis lægerne vil have tilstande udenfor de mere udtalte inddraget under begrebet sindssygdom, »bliver det deres sag at overbevise domstolene om rigtigheden og nødvendigheden heraf i det foreliggende tilfælde«. ³⁾ Det rigtige i sådanne udtalelser er at selv det rent psykiatriske kriterium vil lade forskellige *bevismæssige* forhold stå åbne for rettens afgørelse. Alt i alt gik *Torp* og *Goll* dog lidt for langt i retning af at betone domstolenes selvstændige rolle. Sammenligner man de dengang foreslåede kriterier for straffrihed, kan det ikke nægtes at det rent psykiatriske kriterium i langt højere grad end de øvrige lader lægeerklæringen diktere sagens udfald, når lægen er kompetent, når hans udtalelse er klar, og når den forefundne grad af bevis (sandsynlighed for sindssygdom) ligger indenfor den tvivlsmargin hvor der efter bevisreglerne skal statueres straffrihed.⁴⁾

En anden indvending mod det rent psykiatriske kriterium går ud på at begrebet »sindssygdom« savner fornøden fasthed til at kunne lægges til grund ved afgrænsningen af det strafferetlige ansvar. Dets indhold veksler fra land til land, fra tid til tid, og fra den ene psykiater til den anden. Man kan derfor ikke være sikker på at begrebet sindssygdom afgrænser netop de tilstande ved hvilke den reale begrundelse for straffrihed er til stede. Hvis begrebet bliver for snævert, lader denne mangel sig ganske vist afhjælpe ved udvidende kriterier (se herom nedenfor); det betænkelige er at begrebet kan blive for vidt, således at ansvarsreglerne tvinges til at følge udvidelser i den lægelige terminologi som ikke har haft denne retlige konsekvens for øje og som måske er omstridte eller vil blive modsagt af en senere lægelig erkendelse.⁵⁾

Det bestrides ikke fra lægernes side at psykiatriske begreber og klassifikationer har ændret sig meget i tidens løb og i mange hen-

²⁾ U II mot. p. 23 f., U III mot. sp. 55.

³⁾ *Goll* i Seks Foredrag over borgerlig Straffelov (tillæg til Ugeskrift for Retsvæsen 1932) p. 36.

⁴⁾ Jfr. U III mot. sp. 34. – Om bevisspørgsmål se ovenfor p. 21, note 19.

⁵⁾ Se fx. U III mot. sp. 36 f.

seender stadig er genstand for uenighed.⁶⁾ Internationale sammenligninger viser stærkt divergerende opfattelser, og selv indenfor det enkelte land, hvor en faglig tradition ellers ofte skaber større fasthed, kan der findes eksempler som støtter kritikken af psykiatriske begrebers værdi som midler til at drage retligt relevante grænser.⁷⁾ *Helweg* erkender at »sindssygdом« er »et rent empirisk samlebegreb« der ikke lader sig definitions-mæssigt afgrænse men udfyldes af den til enhver tid gældende psykiatriske skole.⁸⁾ I en konkret sag om anbringelse af en farlig person udtalte Retslægerådet: »Det vil for valget [mellem sikringsanstalt og forvaring] være mindre væsentligt, om tilstandsbilledet teoretisk kan henføres til samlebegrebet sindssygdом eller det ligeså brogede samlebegreb psykopati« (*RA 1957.43*). I norsk psykiatri har *Johan Bremer* omtalt sindssygdomsbegrebets »uklare avgrensning og løse biologiske forankring«. Han berører bl. a. det også af andre rejste spørgsmål om »sindssygdом« overhovedet spiller nogen større rolle som et rent psykiatrisk begreb; er det ikke et begreb som fortrinsvis holdes i live fordi jurister og andre har brug for det, og som det derfor er svært at anvende uden at det får farve af den sammenhæng hvori det bruges?⁹⁾

Spørgsmålet er hvor stor en rolle grænse- og tvivlsområderne spiller med henblik på de tilstande som kan blive strafferetligt relevante. Statistiske opgørelser ville formentlig vise at begrebsanvendelsen og diagnosen er forholdsvis sikker i det store flertal af straffesager.¹⁰⁾ Men der forekommer mentalerklæringer hvis ordvalg synes at antyde en usikkerhed med hensyn til afgrænsningen af begrebet sindssygdом, fx. når Retslægerådet taler om at en person er »ikke egentlig sindssyg« (*HRT 1940.391*), »ikke i almindelig forstand sindssyg« (*U 1946.887*), eller om »udtalte sindssygdomme i dette ords snævrreste betydning« (*RA 1940.6*). Om en kvindelig patient

⁶⁾ Se fx. *E. Strömngren*, *Psykiatri*, 9. udg. (1967) p. 23: »Det har hidtil ikke vist sig muligt at finde frem til en almindelig godkendt inddeling af de psykiske abnormiteter«. Det fremhæves at inddelingen i hovedgrupperne psykoser, neuroser, psykopatier og intelligensdefekter er en grov og formel inddeling; på den anden side er grupperne »i praktisk henseende oftest klart adskilte fra hinanden«.

⁷⁾ En skarp kritik af amerikansk psykiatri er fra sociologisk side fremsat af *Michael Hakeem* i *Law and Contemporary Problems* vol. 23 (1958) p. 650 ff., se navnlig p. 660 ff.

⁸⁾ *Helweg* p. 15 f. Sml. Betænkning vedrørende statens sindssygevesen (1956) p. 76.

⁹⁾ *Johan Bremer* i *NTfK 1966* p. 66 ff.

¹⁰⁾ Et meget optimistisk skøn af *Langfeldt* i *Lov og Rett 1965* p. 430 går ud på at »ikke langt fra 100% av alle psykiatere« vil være enige om de sindssygdomskonklusioner der afgives i retspsykiatriske erklæringer.

hedder det i RÅ 1957.85: »Som hendes tilstand efter det beskrevne har formet sig i den senere tid, må den *rent praktisk* karakteriseres som sindssygdom, selv om tvangstankesygdommen *rent psykiatriskvidenskabeligt* må rubriceres blandt neuroserne, d.v.s. en sygdomsgruppe uden for psykosernes gruppe (sindssygdommene)«. Denne sag handlede om tvangstilbageholdelse udenfor strafferetsplejen.

Ifølge *Helweg* skulle man »strengt taget« henregne *beruselse* (alkoholintoxikation) under sindssygdom eller de dermed ligestillede tilstande.¹¹⁾ Det tilføjes dog at denne teoretiske betragtning må vige for mere praktiske synsmåder. I dansk ret er bedømmelsen af rushandlinger reguleret ved en særlig bestemmelse i strfl. § 18: »Beruselse udelukker ikke anvendelse af straf, medmindre gerningsmanden har handlet uden bevidsthed«. Formuleringen er uklar, men der antages i retspraxis at gælde den regel at patologisk rus fritager for straf. Det samme resultat ville formentlig i de fleste tilfælde kunne opnås ved at henføre patologisk rus under de nedenfor omtalte tilstande som ligestilles med sindssygdom; det ville næppe være betænkeligt at fastslå generelt at patologisk rus *er* omfattet af dette begreb.¹²⁾

(2) Den danske straffelovs § 16 medtager *tilstande der må ligestilles med sindssygdom*.¹³⁾ Begrundelsen for denne regel må navnlig søges i følgende synspunkter.

Grænserne for begrebet sindssygdom (psykose) kan i visse henseender frembyde tvivl, ligesom den konkrete diagnose kan være usikker. Det er derfor ikke heldigt om alt for meget afhænger af ordet »sindssygdom«. Lægerne bør såvidt muligt kunne udtale sig oprigtigt på grundlag af deres faglige begreber og spares for fristelsen til at anvende etiketten »sindssyg« med overdreven opportuniste. Man kan ikke nægte at denne fristelse ville være til stede hvis spørgsmålet om strafrihed stod og faldt med om lægeerklæringen lød på sindssygdom. Også hensynet til de tiltalte taler for at man ikke strækker betegnelsen »sindssyg« for vidt.

¹¹⁾ *Helweg* p. 18 og 35 f., jfr. *Wimmer* i *Ugeskrift for Læger* 1926 p. 93.

¹²⁾ Spørgsmålet om strafansvar for handlinger foretaget i beruset tilstand tages ikke op til særskilt drøftelse i denne fremstilling. Der henvises til *Hurwitz*, *Almindelig del* p. 308 ff. og *Waaben*, *Det kriminelle forsæt* (1957) p. 331 ff.

¹³⁾ Formuleringen er første gang brugt af et arbejdsudvalg under Dansk Kriminalistforening i 1912, se *Forhandlingerne paa Dansk Kriminalistforenings 9. Aarsmøde* (1913) p. 145. Det hed dog her: »en tilstand, som *ganske* må ligestilles med sindssygdom«. – Se til det følgende *Hurwitz*, *Almindelig del* p. 297 ff.

Selv med en vid anvendelse af etiketten sindssygdom vil der udenfor begrebets område være abnormtilstande som bør være straffri. Det ville ikke føles tilfredsstillende at lade straffrihedens grænse følge en grænse som drages i den lægelige terminologi. Man bør være rede til at afgøre spørgsmålet mere konkret og lægge vægt på hvilken art og grad af patologisk forstyrrelse der er tale om. Skulle behovet for en sådan udvidelse imødekommes under en lovregel som kun nævner »sindssygdom«, måtte man enten statuere analogi af lovens ord *eller* tale om sindssygdom »i retlig forstand«, hvilket ingen er tjent med.

Fra lægernes side har man undertiden harcelleret lidt over lovens ordvalg. Man har sagt at tilstande ligestillet med sindssygdom er »strengt psykiatrisk taget et ulogisk begreb«¹⁴⁾ eller »teoretisk en umulig gruppe«.¹⁵⁾ Det er også ubestrideligt at udtrykket ikke har noget sidestykke i den psykiatriske klassifikation af abnormtilstande. Det bliver dog næppe overset fra lægelig side at ordene i § 16 benyttes til at *udvide* straffrihedens område, et formål som psykiaterne i almindelighed har sympati for. *Helweg* nægter da heller ikke »at der findes tilstande, som man er noget betænkelig ved ligefrem at betegne som sindssygdomme, men som dog former sig således, at de for enhver fornuftig betragtning må medføre den samme straffretlige undtagelsesstilling som de ubestridelige sindssygdomme. Dette gælder dels de forbigående feberdelirier, som dog sjældent får retspsykiatrisk betydning, dels de encephalitiske og epileptiske karakterforandringer, samt visse svære psykopathiformer, hvor den konstitutionelle karakteranomali er så udtalt, at den stadig må siges at balancere på randen af det psykotiske, ja periodevis glider over i reaktive, udtalt psykotiske tilstande. Ligeledes kan den almindelige senile svækkelse, der jo efter sin natur må siges at være fysiologisk, undertiden være så blottet for egentlige psykotiske træk, at man kun ugerne betegner den som senil demens, men dog finder defekten så udtalt, at det er rimeligt at give den samme disculperende virkning som en egentlig senil abnormtilstand«. *Helweg* betragter begrebet »tilstande ligestillet med sindssygdom« som »en praktisk hjælperubrik« omfattende abnormtilstande på grænsen til det psykiatriske sindssygdomsbegreb. Hans bemærkninger er udtryk for

¹⁴⁾ *Helweg* p. 17.

¹⁵⁾ *Strömberg* p. 356.

det synspunkt at det supplerende kriterium kun rummer en beskedent udvidelse af straffriheden; det kan spare lægen for at stille en sindssygdoms-diagnose som han er »betænkelig ved« (eller »kun ugerne« stiller).¹⁶⁾

Helwegs forgænger som professor i psykiatri, *Aug. Wimmer*, udtalte sig ved flere lejligheder kritisk mod den omtalte tilføjelse. Han mente at hvis man stødte på disse »mystiske tilstande« som ganske måtte ligestilles med sindssygdom, da måtte det også »videnskabeligt-biologisk« være sindssygdomme, og ergo kunne man også kalde dem sindssygdomme.¹⁷⁾ Wimmer synes altså ikke som Helweg at have regnet med grænsetilstande som man af respekt for den faglige terminologi ikke burde kalde sindssygdom, men som burde have samme strafferetlige virkning.

Det er klart at begrebet »tilstande ligestillet med sindssygdom« ikke er et velafgrænset psykiatrisk begreb. Den psykiatriske litteratur kender det ikke. På den anden side drejer det sig heller ikke om et rent retligt begreb. Opfattelsen i dansk ret går ud på at lægerne skal forsøge at bedømme spørgsmålet om ligestilling med sindssygdom på lægeligt grundlag, og den retslægelige praxis er i overensstemmelse hermed. Straffeloven har altså tvunget psykiaterne til at arbejde med et hjælpebegreb som de ellers ikke ville anvende. Derved kommer lægerne utvivlsomt i en lidt ejendommeligt situation. De må ikke foregribe alle de vurderinger som fra et retligt synspunkt kan blive afgørende for om ansvar pålægges, men de véd på den anden side at sagen drejer sig om straffrihed. De skal først beskrive tilstanden, og det bliver under alle omstændigheder deres vigtigste opgave.¹⁸⁾ Når de dernæst overvejer om tilstanden skal anses for ligestillet med sindssygdom, er det centrale spørgsmål formentlig om tiltaltes bevidsthedsfunktioner i gerningens øjeblik må anses for helt eller næsten lige så indgribende forandret i patologisk retning som ved en sindssygdom. Både bevistvivl og manglende empirisk

¹⁶⁾ Det var også dette synspunkt *Torp* fremhævede da han nævnte »personer, som på grund af mere forbigående tilstande – feberdelirier, de højeste grader af affekt, beruselse o. l. – enten ligefrem må betegnes som transitorisk sindssyge eller, hvis man nærer betænkelighed ved denne betegnelse, dog i henseende til sygdomstilstandens indflydelse på det sjælelige liv ganske må ligestilles med sindssyge«. Se U II mot. p. 23.

¹⁷⁾ Se *Aug. Wimmer* i Forhandlingerne paa Dansk Kriminalistforenings 9. Aarsmøde (1913) p. 98 f., 17. Aarsmøde (1924) p. 88 f., Ugeskrift for Læger 1926 p. 93 og s. st. 1933 p. 1130.

¹⁸⁾ Jfr. *Helweg* p. 17 f. – I den retslægelige praxis er redegørelsen for sådanne særtilfælde undertiden for kortfattet.

viden – især om meget specielle abnormtilstande – kan her gøre sig gældende.

Det er næppe realistisk at tro at de med sindssygdom ligestillede tilstande kan undergives en »rent psykiatrisk« ansvarsregel. Udtrykket kendes som ovenfor nævnt fra diskussionen om sindssyges straffrihed; der sigtes til en regel som norsk straffelovs § 44 der direkte knytter straffriheden til den lægelige diagnose sindssygdom. Når det gælder de med sindssygdom ligestillede tilstande kan der næppe på samme måde være tale om straffrihed som direkte følge af den psykiatriske diagnose (under forudsætning af tilstrækkeligt bevis). Tilstande ligestillet med sindssygdom er et begreb hvis indhold det er svært at specificere. Lægerne henvises i nogen grad til skøn og vurderinger når de skal anvende det.¹⁹⁾ Det synes klart at et kriterium ikke kan undergives en rent psykiatrisk tydning, når psykiaterne erklærer at de ikke kender kriteriet. Den psykiatriske karakteristik må kunne efterfølges af en retlig vurdering.²⁰⁾

Der forekommer ikke mange udtalelser som kan bidrage til en mere principiel forståelse af hvad der begrunder en ligestilling med sindssygdom. Tilstandene er ret forskelligartede og lader sig vanskeligt bringe på en fælles formel. Der er sager både om forbigående bevidsthedsforstyrrelser og om mere varige abnormiteter.²¹⁾ Retslægerådet synes ikke at stille sig udpræget restriktivt til anvendelsen af lovens begreb, men man er formentlig på vagt overfor en udglidende praxis, fx. hvor det gælder affekt, afspændingshandlinger og andre abnorme enkeltreaktioner, medicinforgiftning, begyndende alderdomssvækkelse, neuroser og psykopati. Antallet af sager er lille, men alt i alt bekræfter praxis at der er god mening i at have en regel om straffrihed udenfor psykoserne, og lovens ordvalg har gjort god fyldest.

Den svenske straffelov har siden 1945 indeholdt en formulering

¹⁹⁾ Se *Kaj Arentsen og Ole Brems* i *Ugeskrift for Læger* 1966 p. 611 f. om en væsentlig forskel mellem det i strfl. § 16 anvendte begreb og »ligestilling med sindssygdom« i forbindelse med tvangsindlæggelse i henhold til sindssygeloven.

²⁰⁾ I det svenske straffelovsudkast af 1923 var foreslået et rent psykiatrisk kriterium med hensyn til sindssygdom og åndssvaghed, derimod et psykologisk kriterium for andre abnormtilstandes vedkommende, fordi man ikke her fandt tilstandene tilstrækkelig klart afgrænsede ved psykiatriske begreber, se *SOU 1923:9* p. 98 ff.

²¹⁾ Med hensyn til eksempler fra praxis henvises til *Waaben* i *Lov og Rett* 1967 p. 426 ff. (kroniske hjernelidelser, varig sjælelig svækkelse betinget af alder eller hjernelæsion, forbigående bevidsthedssvækkelse som følge af hypoglycæmi eller intoxication, patologisk rus, epileptisk tågetilstand m. v.).

der ganske svarer til den danske: »annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämställd med sinnessjukdom« (nugældende straffelov 33:2). I to omgange er den svenske Strafflagberedning gået imod en sådan regel. Man tillagde det stor betydning at grænsen for straffrihed blev angivet så præcist som muligt og ikke åbnede mulighed for usikre og skiftende fortolkninger, og man fandt det uheldigt at indrømme ansvarsfrihed for personer der i samfundet virker og opfattes som normale. Den væsentligste baggrund for Strafflagberedningens modstand mod udvidelsen i loven var sikkert den før 1945 rådende tilbøjelighed til at strække straffriheden for vidt i sager mod psykopater. Det var lagrådet og rigsdagsudvalget der gav anledning til at »jämställdhetsfallen« blev nævnt i loven ved revisionen af 1945, og Helwegs ovenfor citerede kommentar til den danske straffelovs § 16 synes dengang at være blevet anset som en retningslinie for anvendelsen af den nyformulerede 5:5 i den svenske straffelov.²²⁾

Der foreligger ikke oplysninger som giver grundlag for en nøjere sammenligning af svensk og dansk praxis; noget tyder på at det citerede ordvalg i reglerne har fundet relativt større anvendelse på psykopati og andre varigere tilstande i Sverige end i Danmark, muligt en følge af at psykopatiske tilstande siden 1933 har været fast placeret i den danske straffelovs § 17.

I nogle love og udkast er der benyttet andre sproglige udtryk for at opnå en udvidelse af straffrihedens område udover begrebet sindssygdom; det drejer sig især om ord som »bevidstløshed«, »bevidsthedsforstyrrelse« o. l. Den tyske straffelov medtog i sin oprindelige affattelse tilstande af »Bewusstlosigkeit«. Udtrykket blev senere ændret til »Bewusstseinsstörung«.²³⁾ For en umiddelbar sproglig betragtning synes der at være en væsentlig forskel mellem de to udtryk. »Bevidstløshed« er meget snævert, »bevidsthedsforstyrrelse« meget vidt (for der gives jo så mange forstyrrelser af bevidstheden som ikke bør bevirke straffrihed). I den retslægelige og retlige praxis synes begreberne dog at nærme sig til hinanden, og det skyldes vel at de begge gerne skal føre til et fornuftigt resultat. Man ser i

²²⁾ Se om svensk ret *SOU 1942:59* p. 72 f., *G. Rylander* og *E. Bendz*, *Rättspsykiatri* (1947) p. 142 f., *SOU 1956:55* 279 f., 309, Proposition 1962:10 C p. 107, *I. Strahl*, *Om påfølgjer för brott*, 2. uppl. (1955) p. 280, *Beckman, Holmberg, Hult & Strahl III* (1967) p. 260 f. – Se endv. *Waaben i Lov og Rett* 1967 p. 426 og 429.

²³⁾ Se ovenfor p. 24 f.

tysk teori »bevidsthedsforstyrrelse« forklaret således at gerningsmandens normale bevidsthed skal være »in starkem Masse ausgeschaltet«. ²⁴⁾ Omvendt lader begrebet »bevidstløshed« sig udvide. Den norske straffelovs § 44 taler om den som på gerningstiden var »sinnssyk eller bevisstløs«, og således som ordet »bevisstløs« udlægges af *Langfeldt*²⁵⁾ og *Andenæs*²⁶⁾ synes det at dække en hel del af de tilstande hvor der er behov for en udvidelse.

7. Straffrihedens principielle grundlag

Hvorfor er det så svært at formulere et kriterium på diskulperende abnormitet? Til dels fordi reglen skal gøre brug af psykiatiske begreber, men først og fremmest fordi det er svært at formulere det princip som bærer straffrihedens modstykke, strafansvaret. Hvis straffens formål eller funktion lod sig angive så entydigt at der heraf kunne udledes forudsætninger om bestemte egenskaber hos dem der skal straffes, ville hermed også være givet en afgrænsning af dem der måtte være straffri fordi de faldt udenfor straffens formål.

De fleste strafferetlige systemer har ikke en så veldefineret mål-sætning. Reglerne om utilregnelighed kan i korthed betegnes som et konglomerat af moralske vurderinger og mere praktiske formålsbetragtninger.

(1) Man kan tænke sig et sanktionssystem som sigter på en *konsekvent specialpræventiv reaktion*. Forholdene på domstiden skal her i ethvert tilfælde være afgørende. Man vælger den reaktion som er bedst egnet til at forebygge ny kriminalitet hos lovovertræderen, og er der ingen recidivrisiko og intet behandlingsbehov, skal der heller ikke anvendes nogen retsfølge. Under et system som dette behøver man ikke at sætte de psykisk afvigende i særklasse, og da slet ikke på grund af deres tilstand på gerningstiden. Siden slutningen af det 19. århundrede har mange forfattere foreslået en sådan radikal

²⁴⁾ *Schönke & Schröder*, Strafgesetzbuch, 13. Aufl. (1967) p. 387. – Det tyske straffelovsudkast af 1962 har givet den hidtil gældende regel om »Bewusstseinsstörung« en drejning i retning af den danske og svenske regel: »Ohne Schuld handelt, wer zur Zeit der Tat wegen einer krankhaften seelischen Störung, wegen einer ihr gleichwertigen Bewusstseinsstörung oder wegen Schwachsinns unfähig ist, das Unrecht der Tat einzusehen oder nach dieser Einsicht zu handeln«, *Entwurf eines Strafgesetzbuches* (1962) § 24 og mot. p. 139.

²⁵⁾ *Gabriel Langfeldt*, *Rettspsykiatri* (1959) p. 115 ff. – Samme forf. har i *Lov og Ret* 1965 p. 430 udtrykt sympati for det i dansk og svensk ret anvendte kriterium.

²⁶⁾ *Andenæs*, *Strafferett* p. 261.

omformning af strafferetten til et system som man eufemistisk kalder »socialt forsvar« el. lign. Men forslagene møder afgørende betænkeligheder. Man kan ikke konsekvent tilsidesætte generalpræventive hensyn som en selvstændig bestemmende faktor bag sanktionsanvendelsen; man kan ikke undvære et værn mod indgreb som vel er effektive, men uforholdsmæssigt hårde når forseelsens beskaffenhed tages i betragtning; man kan næppe heller konsekvent sætte sig ud over de socialetiske vurderinger (straffekrav eller strafbehov) som taler for strenge retsfølger overfor alvorlige forbrydelser, uanset hvad der i det enkelte tilfælde er behovet for individuel terapi eller anden påvirkning.¹⁾

Kriminalloven for Grønland er det nærmeste man i vore dage er kommet et system af rent individualpræventiv type, men den grønlandske ret har sin baggrund i en særlig retlig og kulturel tradition og lader sig ikke umiddelbart efterligne i europæiske lande. Kriminalloven angiver ingen almindelige subjektive ansvarsbetingelser udover kravet om forsæt eller uagtsomhed, men dens II. del om retsfølgerne indeholder blandt meget andet en hjemmel til anvendelse af lægelig kur eller anstaltsbehandling, såfremt gerningsmanden »er i en tilstand af psykisk abnormitet« eller hans kriminalitet iøvrigt »antages at have særlig sammenhæng med en sygelig tilstand« (§§ 106–107).²⁾

Selvom det danske straffesystem rummer andre elementer end de specialpræventive, må det dog fremhæves at systemet gennem lang tid har fulgt strafferettens almindelige udvikling i specialpræventiv retning. I denne udvikling har man mere og mere udskilt særgrupper af kriminelle – de særlig svage, de særlig trængende, de særlig farlige – til specielle reaktionsformer som træder i stedet for en strafanvendelse der er skadelig, unyttig eller moralsk uforvarlig. Det er derfor let at få øje på de tendenser som bevirker at udformningen af særregler om de psykisk afvigende vedbliver med at være et

¹⁾ Sml. *Hurwitz*, Almindelig del p. 71 ff. – En interessant kritik af *Barbara Wooltons* forslag om rent specialpræventive reaktioner uden subjektive betingelser er fremsat af *H. L. A. Hart* i *Punishment and Responsibility* p. 177 ff. og 193 ff. Hart anfører både moralske hensyn og nyttehensyn til forsvar for subjektive krav, og han fremhæver at den mest acceptable ændring af den strafferetlige ansvars lære er den som fastholder kravet om forsæt eller uagtsomhed (med visse udvidelser til objektivt ansvar), men henlægger bedømmelsen af psykisk unormalitet til sanktionsvalgets stadium, se anf. st. p. 205 ff., sml. ovenfor p. 19 f. om svensk ret.

²⁾ Se *Verner Goldschmidt* i *NTFK* 1954 p. 147 f., 245, 258 samt betænkningen Kriminalloven og de vestgrønlandske samfund (1962) I p. 22 f. og II p. 136 ff.

problem. Spørgsmålet er blot hvorledes specialpræventive tilskyndelser skal afvejes overfor de øvrige hensyn som straffesystemet skal varetage.

(2) Man kan møde den opfattelse at straffriheden for de psykisk afvigende og dens nærmere afgrænsning er en konsekvens af *lægelige synspunkter*, selv i et straffesystem af traditionel type. Argumenter af denne art forekommer i forskellig udformning, og indvendingerne imod dem kan variere tilsvarende. Oftest er det et rent psykiatrisk kriterium der forsvares. Det synes således at have været Torps og Golls opfattelse at lovgiverne ved at åbne mulighed for strafansvar for nogle af de sindssyge ville gøre sig skyldige i en mangel på logik, medens man omvendt ved at acceptere psykiatriens resultater »som helhed« giver tilregnelighedsreglerne en »virkelig videnskabelig basis«. ³⁾

Lægevidenskaben kan ikke bevise hvad strafferetlige regler bør gå ud på, og regler bliver hverken mere eller mindre »videnskabelige« eller »rigtige« alt efter i hvilket omfang de inddrager kriterier bygget på en eller anden videnskabs begreber. Reglerne om straf må opbygges således at de svarer til de funktioner som de skal tjene. Man kan sætte sig generalpræventive eller repressive mål med den følge at straffen ikke behøver at have hvad Torp og Goll kaldte »en psykologisk forudsætning«, og i så fald er det heller ikke en nødvendig konsekvens at visse personer skilles ud ved et lægeligt kriterium.

Men naturligvis må man være interesseret i at høre hvad lægerne har at sige på lægeligt eller lægeetisk grundlag; de kan bidrage til den sum af viden og vurderinger som indgår i afgørelsen. Det er vigtigt at lægerne udtaler sig om risikoen for skadevirkninger af en straf og om værdien af hospitalsmæssig eller ambulans behandling af den endnu sindssyge lovovertræder. Dette er et egentligt lægeligt spørgsmål, og domstolene fraviger nødvendig en erklæring om at en sindssyg trænger til behandling. Lægens stilling er en anden hvis lovovertræderen er helbredt før dommen. Det er forståeligt at lægen også om disse tilfælde hævder at straf ikke bør anvendes, men hvis udtalelsen ikke er begrundet med en risiko for ny opblussen af sygdommen (hvad den vel som oftest vil være), er det ikke et lægeligt spørgsmål om straf skal anvendes overfor den som tåler straffens fuldbyrkelse. Dog, også her vil den lægeetiske og den juridiske be-

³⁾ Se til det anførte U III mot. sp. 52 ff.

dømmelse normalt falde sammen, selvom juristernes betænkelighed ved at give afkald på straf gennemgående er størst hvor helbredelse er indtrådt og ingen særforanstaltning kan sættes i stedet for straffen.

(3) Når de strafferetlige systemer anvender midler der går ud over den individualpræventivt tilstrækkelige reaktion, sker det først og fremmest af *generalpræventive grunde*. Denne målsætning udmerker sig ved sin mangel på interesse for individet. Man vil gøre indtryk på almenheden ved at traktere en lovovertræder med ubehageligheder. Den generalpræventive teknik forudsætter ikke bestemte egenskaber hos lovovertræderen. Ligesom der på nogle områder forekommer et præventionsbegrundet bødeansvar for den psykisk normale person som har overtrådt loven hædeligt (dvs. uden at udvise forsætligt eller uagtsomt forhold), således kan der også meget vel udgå generalpræventive virkninger fra straffe som idømmes sindssyge. Nok kan sådanne straffe blive misbilliget af nogle, men om en svækkelse af straffesystemets præventive evne kan der næppe blive tale, kun om en styrkelse.⁴⁾ Ud fra generalpræventive hensyn kan man finde argumenter for at straffe sindssyge, men ikke for deres straffrihed. En modifikation må dog nok gøres med henblik på tilfælde hvor der er indiceret en institutionsanbringelse som med hensyn til generalpræventiv effekt ækvivalerer en straf. Det generalpræventive behov vil altså særlig melde sig i tilfælde hvor den sindssyge nu er (omtrent) helbredt, og hvor valget derfor vil stå mellem ingen retsfølge og en frihedsstraf.

Allt i alt må man konkludere at straf overfor sindssyge rummer generalpræventive muligheder og at man derfor – hvis man vil begrunde straffrihed og finde dens kriterium – må begrænse den generalpræventive målsætning ved at henvise til andre synspunkter. Her kan foreløbig peges på to forhold som taler for en sådan begrænsning. For det første er der store moralske betænkeligheder ved at gøre sindssyge gerningsmænd til redskaber for en generalpræventiv bestræbelse, særlig når en lægebehandling er tiltrængt. For det andet kan den generalpræventive betydning af at straffe sindssyge ikke være overvældende stor, da gruppen er talmæssigt ubetydelig.⁵⁾

⁴⁾ Det anbefaler sig at holde de to spørgsmål adskilt: om afgørelsen har evne til at *virke advarende* på almenheden, og om afgørelsen *billiges* af almenheden, altså anses som retfærdig. De to spørgsmål synes undertiden at blive sammenblandet.

⁵⁾ Dette erkendes fx. af *Krabbe* i U 1925 B p. 9. Krabbes modstand mod det rent psykiatriske kriterium var dikteret af hensynet til tiltalte. Se endv. modstridende

Spørgsmålet må dog bedømmes i relation til kriminalitetens art. Det er tænkeligt at danske domstole tillægger det afskrækkende formål væsentlig betydning i sager om underslæb, bedrageri, skatte-svig etc. begået af advokater, revisorer, forretningsfolk m. v. som har handlet i en depressiv tilstand, og dette vil samtidig være sager hvor de moralske betænkeligheder ved at lade sygelige tilstande tjene generalpræventionen forekommer domstolene mindre tungtvejende.

(4) Når generalpræventive hensyn lægges til grund synes de som regel at blive benyttet til en anden argumentation end den som er udviklet her. I stedet for at betragte den psykisk afvigende som *middel* til at opnå generalpræventive virkninger spørger man efter hans egnethed som *adressat* for straffetruslen. Det kan da hævdes at strafferettens generalpræventive formål fører til følgende afgrænsning af utilregneligheden: straffri er den som ikke kan være genstand for den generalpræventive virkning, fordi han på grund af psykisk abnormitet savnede evnen til at påvirkes af straffetruslen, altså af risikoen for straf.⁶⁾ Argumentet har dog næppe afgørende vægt. Først bemærkes at straffesystemet jo ikke er anlagt på en konsekvent generalpræventiv målsætning; det kan tænkes – og er endda sandsynligt – at behandlingsmæssige overvejelser taler for straffrihed overfor visse personer som trods psykisk abnormitet var påvirkelige af straffetruslen. Det er desuden svært at sige hvad det betyder at være påvirkelig af straffetruslen (straffrisikoen); man måtte da først danne sig et begreb om hvilke af straffetruslens fremtrædelsesformer det skulle komme an på,⁷⁾ og hvori påvirkelighed af denne trusel består hos normale personer. Endelig forekommer kriteriet noget legalistisk ved eensidigt at knytte bedømmelsen til en juridisk faktor som kan have indflydelse på en persons adfærd. Det forekommer rigtigere at anlægge en bredere bedømmelse af de faktorer som er egnede til at påvirke en persons muligheder for at udvise eller undgå en vis adfærd.

vruderinger af utilregnelighedsreglens generalpræventive virkninger i Forhandlingerne paa Dansk Kriminalistforenings 17. Aarsmøde, 1924.

⁶⁾ Jfr. ovenfor p. 17 med note 11. – Se endvidere *Andenæs*, Avhandlinger og foredrag p. 86.

⁷⁾ Det må fx. ikke udelukke straffrihed at lovovertræderen ville have været påvirkelig af en politibetjents tilstedeværelse på gerningsstedet. I engelsk og amerikansk litteratur bruger man udtrykket »the policeman-at-the-elbow test«. Men skal det udelukke straffrihed at en sindssyg nogle gange har kunnet motiveres ved pårørendes udtalelser om en risiko for straf eller hospitalsanbringelse? Eller at avisomtale af kollegers strafbare forhold ved en tidligere lejlighed har gjort indtryk på ham?

(5) Selv i vore dage kan straffesystemerne næppe forklares fuldtud som praktiske midler til at forebygge kriminalitet, karakteriseret ved et sammenspil – til dels en konflikt – mellem generalpræventive og specialpræventive nytteformål. Der findes mindre rationelle elementer som er vanskelige at beskrive, men som her kan sammenfattes under betegnelsen *misbilligelse* (med et stærkere ord: gengældelse). Medens nordisk strafferet er blevet varsom med at formulere sådanne programmer eller teorier, spiller de stadig en vigtig rolle i tysk strafferet. Man tager her klart afstand fra de rene nyttesynspunkter; læren om straffen indeholder normative, moralsk-retlige principper som bl. a. skal begrunde at dommen til straf er en værdidom over den som har pådraget sig »skyld« ved sin overtrædelse af normerne. Spørgsmålet er da om der ud fra sådanne teorier kan drages slutninger om en vis afgrænsning af straffriheden for psykisk afgangende.

De »absolutte« eller »repressive« teorier⁸⁾ og det dertil knyttede skyldbegreb kan naturligvis udformes helt vilkårligt, og der er intet i vejen for at opstille principper for gengældelse eller misbilligelse efter hvilke en lovovertræder skal rammes uden hensyn til sine subjektive egenskaber. Som oftest har disse teorier dog i nyere tid bl. a. det formål at udskille personer som af subjektive grunde ikke bør være genstand for straf. Men hvorledes der skal træffes et valg mellem flere mulige kriterier på diskulperende abnormitet, er et spørgsmål som man næppe kan afgøre på grundlag af disse teorier. Hvis en straffeteori foregiver at kunne give et sådant svar, vil man som regel finde at det drejer sig om lidet overbevisende verbaliseringer eller konstruktioner, fx. af denne type: straf er samfundets gengældelse eller misbilligelse overfor den som har pådraget sig skyld; skyld er den i gerning viste ulydighed mod de strafferetlige normer; straf kan derfor kun ramme den som havde forudsætninger for at lyde normerne; kriteriet på utilregnelighed må derfor være at en person er straffri hvis han på grund af abnormitet ikke besad evnen til at indse en handlings normstridighed og indrette sin adfærd derefter.

(6) Straffrihedens område kan ikke udledes af almene teorier om straffens formål. Flere formål eller funktioner virker sammen, og også utilregnelighedens afgrænsning får et præg af blandede hen-

⁸⁾ Se herom *Hurwitz*, Almindelig del p. 44 ff.

syn. Regler om utilregnelighed er formentlig i første række udslag af en *moralsk vurdering*, men dens nærmere konsekvenser kan i et vist omfang styres ved hjælp af juridiske og lægelige overvejelser. Det er omtrent den formulering man finder i den engelske kommissionsbetænkning af 1953: »In our view the question of responsibility is not primarily a question of medicine, any more than it is a question of law. It is essentially a moral question, with which the law is intimately concerned and to whose solution medicine can bring valuable aid . . .«⁹⁾

Alle spørgsmål om kriminalisering og sanktionsanvendelse rummer et moralsk perspektiv. Enhver der har en indflydelse påtager sig også et ansvar for hvad der sker med mennesker. Valgets og ansvarets byrde fortoner sig imidlertid let. Lovgiveren er på stor afstand af det som sker med den enkelte lovovertræder; dommeren handler af pligtfølelse overfor loven og retspraxis, og rutine kan sløve den moralske følsomhed i relation til individerne. Om dem alle gælder at overbevisningen om at handle i samfundets interesse bringer en anden art moralske vurderinger i forgrunden; det føles selvfølgelig at det kriminelle individ må kunne vige – eller opofres – til fordel for samfundet. På samme måde kan naturligvis troen på et retfærdighedsprincip el. lign. spare lovgiveren eller dommeren for at anfægtes af det som han gør overfor lovovertræderen.

Der er et særligt moralsk perspektiv i valget mellem straf og straffrihed overfor børn og psykisk afvigende personer. En kulturel udvikling har bragt et element af reflexion i den moralske vurdering, således at den tøver med at reagere med straf eller anden bebrejdelse når den finder manglende vilje, forstandsevne eller modenhed bag den ydre skade eller uret. Kan man bebrejde dette individ dets handling? Kan man være bekendt at anvende straf? Kan individet bruges som middel til at statuere et eksempel overfor de normale? Spørgsmål som disse ville trænge sig stærkt på hos de retsanvendende myndigheder og hos borgerne, hvis man tænkte sig lovændringer som foreskrev strafforbrug uden særregler om børn og unge, om psykisk abnormitet, om forsæt eller uagtsomhed som betingelser for straf osv.

Moralske og retlige værdimålere, knyttet til de subjektive forudsætninger hos den som er genstand for vurdering, er en socialpsyko-

⁹⁾ *Report 1953* p. 100.

logisk og sociale etisk realitet; de dannes ved opdragelsen og det sociale samliv. Hvorledes skal da moralske vurderinger og holdninger påvirke retsreglerne?

Det var den engelske kommissions opfattelse at grænsen for utilregneligheden burde drages af den folkelige opfattelse. »It is essentially a moral question«, hed det ovenfor, »and it is one which is most appropriately decided by a jury of ordinary men and women, not by medical or legal experts«. Også andre steder har man i forskellige former set det synspunkt at reglernes indhold må bestemmes af sociale etiske målestokke.¹⁰⁾ Med henblik på amerikansk ret har *Abraham S. Goldstein* nylig hævdet at de gældende regler er bedre end deres rygte; hovedsagen er nemlig ikke at finde de bedst formulerede psykiatriske og psykologiske kriterier, men at anvende regler der er »closely attuned to what the public can accept. One which pushed too far ahead of such acceptance would be met with refusals of juries to apply it, just as would a formula which was too repressive«. Om kriteriet på straffrihed siges det videre: »It is a normative standard¹¹⁾ applied to conflicting clusters of fact and opinion by a jury, an institution which is the traditional embodiment of community morality and, therefore, well suited to determining whether a particular defendant, and his act, warrant condemnation rather than compassion«. ¹²⁾

Man har naturligvis lov at mene at reglen bliver mest retfærdig og socialt mest hensigtsmæssig hvis den henviser til folkelige moralbegreber. Det kan ikke nægtes at der er fordele ved en vis overensstemmelse mellem retsfølelse og retsregler. Men den som har indflydelse og ansvar har heldigvis også den mulighed at anlægge en *kritisk* moral og forsøge at hæve strafferettens principper til et niveau som efter hans mening ligger over den herskende samfundsmoral. Vel er det, som allerede sagt, et almindeligt træk i den moralske vurdering at der spørges efter sindelaget og de personlige

¹⁰⁾ Fra danske lovforarbejder kan henvises til en udtalelse i U I mot. p. 43: »I det praktiske liv gås der ud fra, at et menneske har evnen til at beherske sig, og samfundet stiller dette krav til ham uden at agte på mulige teoretiske indvendinger . . . Derfor henviser udkastet ikke til et herredømme over sig selv, som fra videnskabelig side mulig benægtes, men til det herredømme, som er samfundets krav, hvilket krav tilstedeværelse ikke kan benægtes«.

¹¹⁾ *W. E. v. Eyben* har betegnet kriteriet i den danske strfl. § 16 som »et skoleeksempel på en retslig standard«, se NTfK 1951 p. 295.

¹²⁾ *Abraham S. Goldstein*, *The Insanity Defense* p. 90 f. Sml. *Weihofen*, *The Urge to Punish* p. 96.

forudsætninger bag den ydre handling. Men det sker dog ofte kun ufuldkomment; der er forskelle fra det ene individ til det andet, fra den ene situation til den anden, og når det gælder ophavsmænd til forbrydelser vil en »community morality« let give sig udslag i strenge og overfladiske domme, fx. hvor forbrydelsen er grov, eller hvor det drejer sig om tilsyneladende normale økonomiske dispositioner, foretaget i en tilstand hvis abnorme karakter lægmanden har svært ved at sætte sig ind i.

Goldstein har sikkert ret i at forskelle mellem flere kriterier på straffrihed undertiden udjævnes i praxis. De faktisk eksisterende holdninger til abnormtilstande og strafanvendelse gør sig gældende uden nøje at følge de ordvalg og hensigter som stammer fra lovgivere og eksperter. For så vidt angår de nordiske lande må man nok sige at forskellene i lovtexternes ordvalg og i teoretisk ræsonnement betyder forholdsvis lidt. Dansk, norsk og svensk ret er gået langt i retning af at fritage psykisk afvigende for straf, og det er hovedsagen. Frihedsstraf er antagelig idømt lidt hyppigere ved danske domstole end i Norge og Sverige i sager om lettere former for sindssygdom (navnlig depressioner). Men det er også muligt at dansk praxis er gået lidt videre end norsk ret med hensyn til straffrihed i sager om tilstande ligestillet med sindssygdom. Der er en usikkerhed ved sådanne sammenligninger, dels fordi den trykte praxis kun giver et udvalg af domme, dels fordi man ikke kan vide om det retspsykiatriske undersøgelsesvæsen i de tre lande i samme grad finder frem til de lettere psykoser og tilgrænsende tilstande.

Det er vanskeligt at undgå en tvivl om hvorvidt det er rigtigt at knytte straffriheden automatisk til lægelige begreber, således som det er ordningen i norsk ret.¹³⁾ På den anden side har den rent psykiatriske løsning store fordele. Den forenkler den juridiske bedømmelse og knytter den til noget der faktisk kan vides om de pågældende personer, altså til en empirisk karakteristik. Og de psykiatriske kriterier er så relativt velafgrænsede i nordisk psykiatri at loven ikke kan siges at give sig urimelige vilkårligheder i vold ved at bygge på dem. En vis retlig kontrol vil altid kunne udøves på det bevismæssige plan.

Blandede kriterier rummer – efter den vurdering som her anlæg-

¹³⁾ Se ovenfor p. 40 ff. – *Andenæs* har i *Lov og Ret* 1965 p. 299 ff. omtalt et tilfælde fra nyere norsk praxis (giftsagen fra Hamar) som illustrerer betænkeligheder ved det rent psykiatriske kriterium.

ges – en risiko for betænkelig strafanvendelse. De opfordrer domstolene til at foretage en konkret bedømmelse på områder hvor man må bevæge sig med stor forsigtighed, når der foreligger lægeerklæring om sindssygdom. Jurister og andre lægfolk risikerer at tage fejl, når de mener at kunne skønne over hvem der trods abnormitet har været i stand til at motiveres og handle på normal måde. Hvis man føjede et psykologisk kriterium eller et kausalkriterium til den norske regel (eller for den sags skyld til den danske regel i stedet for ordet »utilregnelig«), ville resultatet let blive at flere sindssyge blev straffet. Allerede under den nuværende danske praxis er der formentlig en risiko for at det i nogle domme nævnte kausalkriterium skal tiltrække sig en mere almindelig opmærksomhed hos domstolene. Risikoen for slet begrundede spekulationer over dette årsagsspørgsmål er faktisk større i dansk ret end i svensk ret, skønt man i Sverige har kriteriet stående i straffeloven.

Når der foreslås reservationer overfor det lægelige kriterium, skyldes det bl. a. at der i nogle tilfælde indtræder helbredelse eller en bedring af tilstanden efter gerningstiden. Hvis alle de omstridte tilstande var stationære og gav anledning til en dom til hospitalsanbringelse, ville tvivlen omkring det legislative valg sikkert være meget mindre. Det øger tilskyndelsen til at straffe at nogle psykisk afvigende gerningsmænd bliver helbredt inden dommen, således at alternativet til straf er at der overhovedet ikke pålægges nogen retsfølge.

(7) Når der i lovgiverens og domstolenes afgørelse indgår både nyttehensyn og et moralsk præget valg, må det dog stadig erindres at disse spørgsmål ikke kan afgøres uden hensyntagen til hvilke retlige foranstaltninger der er tale om.¹⁴⁾ Det er derfor værdifuldt at man i svensk ret har fremhævet dette synspunkt og ladet spørgsmålet om straffrihed i nogen grad bero på hvilken retsfølge der er tale om.

Den svenske straffelov åbner mulighed for at idømme *bøde* »om det finnes ändamålsenligt för att avhålla den tilltalade från fortsatt brottslighet« (33:2, stk. 2). I dansk ret har det længe været anerkendt at bøder kan anvendes overfor psykisk afvigende,¹⁵⁾ dels fordi

¹⁴⁾ Sml. ovenfor p. 18 ff.

¹⁵⁾ Se fx. U I mot. p. 45, *Krabbe* i U 1925 B p. 9, Betænkning om de retspsykiatriske undersøgelser i straffesager (1956) p. 15. – I Golls instrux til anklagemyndigheden (cirk. nr. 260 af 7. december 1932) hedder det at der ikke bør nedlægges påstand om straf overfor sindssyge eller i højere grad åndssvage, »i hvert fald ikke, hvor det drejer sig om egentlige forbrudelser«.

bøde kan være en individuelt adækvat korrektion,¹⁶⁾ dels fordi pligten til at betale bøde i almindelighed ikke skader den psykisk afvigende. Den reservation som ligger i ordet »utilregnelig« i § 16 anvendes her således at tiltalte findes »tilregnelig« når en bøde er på sin plads. Af det danske kriteriums indholdsløse karakter følger altså at der kan tales om utilregnelighed (straffrihed) i relation til en bestemt strafart. Det psykiatriske kriterium i norsk ret tillader strengt taget ikke at der gøres undtagelser med henblik på bødestraf.¹⁷⁾ Dog vil resultatet her som i de andre lande ofte blive strafansvar af den grund at den psykiske abnormitet ikke bliver bragt på det rene i småsager, fordi der ikke foretages mentalundersøgelse.

I forbindelse med bødestraf må nævnes at det også undertiden har givet anledning til tvivl om *konfiskation* kunne eller burde finde anvendelse overfor ellers utilregnelige lovovertrædere. I dansk ret besvares spørgsmålet bekræftende. I forbindelse med en ændring af konfiskationsreglerne i 1965 er det fastslået i lovens forarbejder at udtrykket »strafbar handling«, der angiver en af konfiskationens betingelser, må fortolkes således at det betyder en strafbelagt handling, ikke en handling med hensyn til hvilken gerningsmanden i det konkrete tilfælde findes tilregnelig til straf. Synspunktet hænger sammen med at konfiskation normalt vil have fareafværgende eller formueoprettende formål som kan gøre sig gældende lige så vel overfor den utilregnelige som overfor den tilregnelige lovovertræder.¹⁸⁾ Den samme fortolkning gælder med hensyn til *rettighedsfortabelse*, hvor strfl. §§ 78 og 79 også benytter udtrykket »strafbart forhold«.

I den svenske regel om straffrihed åbnes også mulighed for dom til »*skyddstillsyn*« (nærmest: betinget dom med tilsyn og eventuelt andre vilkår) overfor den som iøvrigt er straffri på grund af psykisk abnormitet.¹⁹⁾ Også dette kan lade sig gøre efter den danske § 16, hvis tiltalte erklæres »tilregnelig«. Efter dansk opfattelse er der dog næppe behov for denne fremgangsmåde, da strfl. § 70 åbner mulighed for at vælge de tilsyns- og behandlingsmidler som der er brug for.

¹⁶⁾ I dommen U 1965.206 (Ø) forelå det spørgsmål om en sindssyg gennem tvangsboeder kunne bevæges til at efterkomme et pålæg.

¹⁷⁾ Jfr. *Andensæs*, *Strafferett* p. 259.

¹⁸⁾ Se Straffelovrådets betænkning om konfiskation (bet. nr. 355/1964) p. 28 f. Ved nordiske forhandlingler om konfiskation var der enighed om det nævnte synspunkt, se anf. st. p. 97.

¹⁹⁾ Jfr. svensk 33:2, stk. 2: »Skyddstillsyn må ådömas, därest sådan påföljd med hänsyn till omständigheterna finnes lämpligare än särskild vård . . .«

III PÅVIRKNING Gennem STRAF

1. Forarbejder

I 1924, året efter at det tredje og sidste straffelovsudkast var fremkommet, men før der endnu var forelagt Rigsdagen et lovforslag, blev spørgsmålet om særforanstaltninger overfor psykisk afvigende, tilregnelige lovovertrædere aktuelt under meget specielle omstændigheder.

En flere gange straffet mand ved navn B. stod foran løsladelse fra en fængselsstraf for sædelighedsforbrydelser. Justitsminister *Steincke* besluttede at tilbageholde ham under frihedsberøvelse, fordi B. mentes at frembyde alvorlig fare for retssikkerheden. Retslægerrådet udtalte om ham at han var »et psykisk degenereret individ, lidende af en udpræget seksuel hyperæstesi, som giver sig udslag i hyppige samfundsfarlige forbrydelser, og som han – trods gentagne straffe – er ganske ude af stand til at beherske«. Under en af B. anlagt sag erklærede Højesteret frihedsberøvelsen for uberettiget, fordi den ikke havde fornøden hjemmel i loven, i lovs analogi eller i uskrevne nødretsprincipper, *U 1925.277*. Allerede før denne sag var afgjort kom det til langvarige debatter på Rigsdagen. Justitsministeren fremsatte i Folketinget forslag om en tilføjelse til myndighedsloven, hvorefter der ved dom kunne bestemmes personlig umyndiggørelse af »den, der på grund af mangelfuld udvikling, varigere svækkelse eller forstyrrelse af sjælsevernerne udsætter den almindelige retssikkerhed for fare gennem brandstiftelse eller ved at true andres kønsfrihed eller legemlige velfærd«. ¹⁾ I henhold til en sådan umyndiggørelse skulle værgen – eller i sidste instans justitsministeriet – kunne træffe bestemmelse om frihedsberøvelse af ubestemt

¹⁾ Se Rigsdagstidende 1924–25, Tillæg A sp. 2917, Folketingets Forhandlinger sp. 2034 ff.

varighed. Det var en besynderlig og lidet betryggende fremgangsmåde, og forslaget blev først vedtaget af Folketingets flertal efter at der var tilføjet regler om at afgørelser om frihedsberøvelse skulle træffes af retten. I tilslutning til *Rytters* kritik i Folketinget satte Landstinget sig imidlertid imod forslaget, og resultatet blev i stedet en lov af 11. april 1925 om »sikkerhedsforanstaltninger mod visse personer, der udsætter retssikkerheden for fare«, den såkaldte *interneringslov*. Efter denne lov var de retlige indgreb betinget af begåede strafbare handlinger og skulle pålægges ved dom i en straffesag.²⁾

Interneringsloven var en etape på vejen fra den gamle til den nye straffelov, fra nedsat tilregnelighed og nedsat straf til forvaring og særbehandling, for så vidt angår psykiske afvigelser udenfor området af en regel om utilregnelighed (»mellemtilstandene«). Det drejer sig især om de karakterafvigende (psykopater) og de lettere åndssvage.³⁾ Dog var interneringsloven nok ikke af væsentlig betydning for udviklingen. Diskussionen om B's tilfælde og om loven har sikkert bidraget til at skabe interesse overfor de tilsvarende problemer i straffelovens forarbejder, men forarbejderne talte også i sig selv med betydelig styrke for en løsning i det spor som var anvist i Torps afhandling fra 1906: »Om den saakaldte formindskede Tilregnelighed«⁴⁾ og fulgt ikke blot i hans udkast af 1917 og kommissionsudkastet af 1923, men også i det regeringsforslag som blev forelagt Rigsdagen et par måneder før interneringsloven blev vedtaget.⁵⁾

Straffelovens § 17, stk. 1, fik i 1930 følgende affattelse: »Befandt gerningsmanden sig ved den strafbare handling foretaget i en ved mangelfuld udvikling, svækkelse eller forstyrrelse af sjælsev-

²⁾ Lovens § 1, stk. 1, lød således: »En person, hos hvem mangelfuld udvikling, varigere svækkelse eller forstyrrelse af sjælsevnerne – herunder seksuel abnormitet – har givet sig udslag i strafbare handlinger – derunder trusler – der vidner om en nærliggende og alvorlig fare for betydeligere krænkelser af den almindelige retssikkerhed ved sædelighedsforbrydelse, grove voldshandlinger, brandstiftelse eller anden almenfarlig forbrydelse, kan underkastes sikkerhedsforanstaltninger, herunder anvisning af opholdssted eller forbud imod ophold på bestemte steder, tvangsindlæggelse eller tilbageholdelse på anstalt eller hospital, så vidt og så længe sådanne foranstaltninger må anses for nødvendige af hensyn til retssikkerheden«.

³⁾ Vedrørende domme om anvendelse af interneringsloven henvises til *Johs. Faurholt*, Systematisk Oversigt over Domme i kriminelle Sager 1925–1932 (1934) p. 66 ff.

⁴⁾ Se herom ovenfor i kap. I.

⁵⁾ Det landstingsudvalg som gav interneringsloven dens form havde indhentet en udtalelse fra forfatterne til U III. Deres forslag, som blev noget fraveget, lå ret nær ved de formuleringer i U III som i 1930 blev optaget i straffelovens §§ 17 og 70. Se Rigsdagstidende 1924–25, Tillæg B sp. 1619 ff.

nerne, herunder seksuel abnormitet, betinget varigere tilstand, der dog ikke er af den i § 16 angivne beskaffenhed, afgør retten efter indhentet lægeerklæring og samtlige i øvrigt foreliggende omstændigheder, om han kan anses egnet til påvirkning gennem straf«. Det er fortolkningen og anvendelsen af denne bestemmelse der er hovedemnet i det følgende.

§ 17, stk. 1, blev vedtaget omtrent som den var konciperet af *Torp* i det 2. straffelovsudkast (U II, 1917). De to eneste afvigelser bestod i at ordet »varigere« blev sat i stedet for ordene »ikke blot forbigående«,⁶⁾ og at ordene »herunder seksuel abnormitet« blev indføjjet.⁷⁾ I sin afhandling fra 1906 havde *Torp* ikke formuleret nogen lovtext, men hans forslag i U II og de dertil hørende regler om tidsubestemte retsfølger overfor de strafuegnede var i overensstemmelse med argumentationen fra 1906.⁸⁾ Nyt var det derimod at der blev foreslået en særlig strafart (psykopatfængsel) overfor nogle af de strafegnede. Retsfølgerne overfor § 17-personer vil blive omtalt senere, men her, hvor talen er om *Torps* forarbejder, bør det dog fremhæves at *Torp* allerede i 1906 var opmærksom på ønskeligheden af at følge både behandlende og forvarende formål overfor »mellemtilstandene«. Han sagde herom: »For så vidt en helbredelse eller dog en væsentlig bedring af tilstanden må anses som mulig, må behandlingen først og fremmest tage sigte derpå. Hvor bedring må anses udelukket, må opgaven være så vidt muligt med undgåelse af alt, hvad der kan indvirke skadeligt på den pågældendes tilstand, at sikre hans tilstedeværelse og indenfor de givne muligheder at udvikle og økonomisk udnytte hans arbejdsevne«. ⁹⁾ Omkring interneringslovens vedtagelse og i årene derefter var det i udpræget grad sikringsforanstaltninger overfor egentlig farlighed der var i forgrunden af diskussionen. Senere, da straffeloven var trådt i

⁶⁾ Denne ændring var foretaget i U III, hvor *Torp* iøvrigt gentog sit forslag med tilslutning af *Goll* og *Otrik*.

⁷⁾ Tilføjjelsen stammer fra et folketingsudvalg som blot ønskede at »afskære tvivl om, hvorvidt bestemmelsen er anvendelig på seksuelt abnorme, men i øvrigt normale sædelighedsforbrydere«, se Rigsdagstidende 1929–30, Tillæg B sp. 162, hvor der henvises til interneringsloven.

⁸⁾ Se herved *Torp*, Om den saakaldte formindskede Tilregnelighed p. 14 og 52 ff. – Det er sandsynligt at formuleringen af det lægelige kriterium i § 17 har et forbillende i norske udkast fra 1898–1902 (se *Innstilling 1925* p. 54 f.) og norsk strfl. § 44 som affattet indtil 1929, hvor der tales om »mangelfull utvikling av sjelsevnene eller svekkelse eller sykkelig forstyrrelse av disse«. Nu anvendes udtrykket »mangelfullt udviklede eller varig svekkede sjelsevner« i norsk strfl. § 39, stk. 1, om sikring.

⁹⁾ *Torp* anf. st. p. 64. Sml. U II mot. p. 25.

kraft, blev særreglerne i stigende grad anvendt i sager mod berigelsesforbrydere som frembød en samfundsmæssigt mindre alvorlig farlighed – risikoen for nye tyverier, bedragerier osv. –, og interessen samlede sig samtidig mere om mulighederne for at udvikle psykopatforvaring som en lægelig behandlingsform.

2. Straffelovens § 17.

Med henblik på den kriminalpolitiske klassifikation benytter strfl. § 17 to kriterier. Det ene er *lægelig*, idet det henviser til visse former for psykisk unormalitet. Det andet er *juridisk* (eller »pønitentiært«) og stiller det spørgsmål om lovovertræderen er egnet til påvirkning gennem straf. De to kriterier skal omtales nærmere nedenfor.

Inddelingen i strafegnede og strafuegnede lovovertrædere efter § 17 sætter juridisk set et ret skarpt skel med hensyn til de foranstaltninger som kommer i betragtning.

Overfor de *ikke-strafegnede* har man ingen anden mulighed end at anvende straffelovens § 70. Man kan fx. ikke idømme bøde eller betinget dom, end ikke en betinget dom med vilkår om psykiatrisk behandling el. lign. Man kan heller ikke dømme tiltalte til anbringelse i særfængsel, arbejds- eller sikkerhedsforvaring. Til gengæld er § 70 en meget rummelig paragraf, hvad sanktionsmulighederne angår. Man kan vælge mellem frihedsberøvelse og ambulante foranstaltninger; man kan også finde på reaktionsformer som ikke er udtrykkelig nævnt i § 70 (hvis det da er muligt at få dem iværksat), og man kan helt undlade at anvende nogen foranstaltning.¹⁾

Omvendt skal en lovovertræder altså være betegnet som *strafegnet* for at kunne idømmes bøde, hæfte eller fængsel (herunder særfængsel og ungdomsfængsel), betinget dom, arbejds- eller sikkerhedsforvaring. Hele denne række af meget forskelligartede reaktioner er bundtet sammen ved § 17; vejen til dem står åben når tiltalte er fundet strafegnet,²⁾ og kun da. Det kan forekomme paradoxalt at

¹⁾ Se nedenfor p. 73 f.

²⁾ Det er naturligvis en forudsætning at den pågældende strafart er medtaget i strafferammen for den forbrydelse som sagen drejer sig om, og at særbetingelser for en retsfølges anvendelse (fx. aldersbetingelser mht. ungdomsfængsel og nødvendige forstraffe mht. arbejds- eller sikkerhedsforvaring) er opfyldt.

særfængsel, arbejdshus og sikkerhedsforvaring er beregnet for straffegnede personer, når man véd at det ofte drejer sig om personer som ikke kan påvirkes af almindelig straf. Men særfængsel er placeret som en straf, og dets anvendelse må derfor – hvis der skal være orden i systemet – forudsætte »straffegnethed«. ³⁾ Om arbejdshus og sikkerhedsforvaring gælder at de efter lovens terminologi ikke er »straf«, men de træder i stedet for en »forskyldt« straf, og der må derfor teknisk set foreligge egnethed til straf hvis disse »strafsurrorter« skal anvendes. ⁴⁾ Den betingede dom har ikke karakter af en straf; i visse former er den endda af en klart ikke-strafmæssig karakter. Men loven forudsætter at den betinget dømte har pådraget sig strafskyld, og heri er også den realitet at domfældte kan komme ud for strafs fuldbyrdelse i prøvetiden, hvis han overtræder vilkår. Der er altså også her – set fra straffelovens synspunkt – god mening i at lade betinget dom fremtræde som en reaktion overfor straffegnede personer.

Hele dette system er af flere grunde uhensigtsmæssigt. Det vil forhåbentlig fremgå af fremstillingen i det følgende. Kriteriet »straffegnet« er for snævert i forhold til det komplekse af faktiske omstændigheder og formålsbetragtninger som bør tælle med ved sanktionsvalget. Retsanvendelsen har følt systemets mangler og har naturligvis søgt at afbøde dem. I stedet for – som loven formelt set anviser – at afgøre spørgsmålet om straffegnethed først og dernæst at drage de sanktionsmæssige konsekvenser, vil domstolene ofte på grundlag af en helhedsvurdering danne sig en mening om hvilken sanktion der in concreto er den bedst egnede, og så kalder man tiltalte straffegnet eller strafuegnet i overensstemmelse hermed. Det er i grunden noget af en historisk tilfældighed at kriteriet straffegnethed er kommet ind i loven. Det stammer, som allerede nævnt, fra Torp, men alle tre regeringsforslag til en straffelov afveg på dette punkt fra U II og U III; afgørende skulle i stedet være »om anvendelse af straf skønnes formålstjenlig.« ⁵⁾ Meget bedre kan man næppe beskrive arten af de afgørelser som domstolene her står over for, men det er nok tvivlsomt om domstolene – i en periode hvor en helt ny sanktionspraxis skulle udvikles – havde været bedre tjent med et så lidet vejledende kriterium.

³⁾ Se nedenfor p. 80 ff.

⁴⁾ Se nedenfor p. 85 f.

⁵⁾ Formuleringen blev igen bragt i overensstemmelse med U II og U III ved Rigsdagens udvalgsbehandling af det tredje regeringsforslag.

Problemerne omkring § 17 kan henføres dels til et principielt, dels til et praktisk plan. Først må man forsøge – på baggrund af bestemmelsens ordlyd, forhistorie og sammenhæng med andre regler – at nå til en *principiel* forståelse af de krav som § 17 opstiller. Der er bl. a. spørgsmål om på hvilke tidspunkter abnormtilstanden og strafegnetheden eller -uegnetheden skal foreligge. Af en mere *praktisk* art er de problemer som særlig beskæftiger læger og jurister i det daglige arbejde, navnlig hvorledes man vælger mellem forvaring, særængsel og almindelig straf i sager mod psykopater. Disse praktiske spørgsmål har naturligvis en sammenhæng med den principielle forståelse af § 17, men opfattes næppe af strafferetsplejens jurister som særlig principielle eller teoretiske.

Der skal efter § 17 foreligge »en ved mangelfuld udvikling, svækkelse eller forstyrrelse af sjælsevernerne, herunder seksuel abnormitet, betinget varigere tilstand«. Dette er hvad man i praxis kalder en § 17-tilstand.

Fra psykiaternes side vil man helst gå ud fra at det er et rent lægeligt anliggende at afgøre i den enkelte sag om tilstanden henhører under § 17.⁶⁾ Sådan forholder det sig dog næppe. Det lægelige kriterium er uskarpt; det siger i grunden kun at tilstanden skal afvige fra en vis grad af normalitet, og psykiaterne har ingen videnskabelig målestok for hvilken afgrænsning det her skal komme an på. Det kan i sidste instans blive et juridisk spørgsmål at fortolke lovens ord. Det gælder særlig klart med hensyn til ordet »varigere«, men må også antages når der fx. er spørgsmål om hvilke grader af intelligensdefekt der skal anses som »mangelfuld udvikling«. Hvis det blev aktuelt at afgøre hvor meget § 17 omfatter indenfor sinkestadiet eller i grænseområdet mellem sinketilstande og svag normalbegavelse, måtte afgørelsen træffes af domstolene under vejledning fra lægerne. Ordene i § 17 ligner i denne henseende udtrykket »tilstande ligestillet med sindssygdom« i § 16.

Men i almindelighed vil jurister ikke have svært ved at acceptere at en kompetent lægelig instans giver endeligt svar på spørgsmålet om tilstanden er omfattet af § 17. Det kan næppe forekomme at en domstol vil henføre en tilstand under § 17 mod den lægelige opfattelse. Og omvendt: hvis lægerne anser tilstanden for omfattet af § 17, kan retten kun tænkes at gå imod denne opfattelse (eller at

⁶⁾ Jfr. *Helweg* p. 20.

undlade at tage stilling til spørgsmålet), hvis den anser det for givet at tiltalte er strafegnet og at der ikke bliver spørgsmål om anvendelse af særængsel (§ 17, stk. 2). I disse situationer er der imidlertid ingen særlige betænkeligheder ved at følge den lægelige indstilling og anse tilstanden for omfattet af § 17. Det betyder kun at der åbnes mulighed for en senere afbrydelse af straffuldbyrdelsen og overførelse til en § 70-foranstaltning (§ 17, stk. 3), og denne mulighed er vel – skønt den yderst sjældent benyttes – principielt en fordel. Det er vist også almindelig praxis at domstolene udtrykkelig nævner § 17, når lægeerklæringen giver anledning dertil. I dommen *U 1962. 881 (H)* udtalte VLR: »Uanset om T har befundet sig i en tilstand som omhandlet i strfl. § 17, kan han ikke anses for uegnet . . .« T blev dømt til sikkerhedsforvaring. Der var i denne sag ingen grund til ikke udtrykkelig at henføre tilstanden under § 17, og det skete også ved Højesterets dom, som iøvrigt stadfæstede resultatet.⁷⁾ Medens spørgsmålet om anvendelse af § 17 endnu henhørte under nævningenes kompetence (indtil 1961), forekom der benægtende nævningesvar som stred mod al fornuft.

Når en lovovertræder er omfattet af det lægelige kriterium i § 17, beror sanktionsvalget dernæst på »om han kan anses egnet til påvirkning gennem straf«. Dette er et juridisk kriterium, men det ventes af lægerne at de udtaler sig vejledende herom. Ifølge § 17 træffes afgørelsen »efter indhentet lægeerklæring og samtlige i øvrigt foreliggende omstændigheder.«

For den sproglige fortolkning af § 17 foreligger et par tvivlsspørgsmål om hvilke tidspunkter afgørelserne om § 17-tilstanden og om strafegnetheden har relation til. Tænkes der på *gerningstiden* eller på *domstiden*?

(1) Loven siger udtrykkelig at en § 17-tilstand skal have foreligget på gerningstiden.⁸⁾ Den siger derimod ikke udtrykkelig at til-

⁷⁾ Et tilsvarende eksempel er *U 1958.54 (H)*. Retslægerådet antog at hyppige insultifælde hos T (der var skyldig i underslæb) »efterhånden har medført en organisk beskadigelse af hjernen, der psykisk er resulteret i en betydelig åndelig svækkelsestilstand«. Denne tilstand var muligvis en sindssygdom, men den kunne i hvert fald henføres under § 17. ØLR fandt »ikke grundlag for anvendelse af strfl. § 17« og idømte fængsel i 1 år og 3 måneder. HR's flertal stadfæstede denne dom men fastslog at tilstanden var omfattet af § 17. Een dommer, som iøvrigt var enig med flertallet, mente – uvist af hvilken grund – at tilstanden ikke henhørte under § 17.

⁸⁾ Om betydningen af abnormtilstande indtrådte *efter* gerningstidspunktet, se strfl. § 71, der er gengivet ovenfor p. 22, note 20.

standen også skal være til stede på domstiden. Hvad er da den retlige betydning af en abnormtilstand som forelå på gerningstiden men er forsvundet før sagen kommer til pådømmelse? Kan man anvende § 17 og erklære tiltalte uegnet til påvirkning gennem straf? Baggrunden for spørgsmålet er at der i denne situation ikke vil være brug for nogen § 70-foranstaltning. Hvis spørgsmålet besvares bekræftende, vil tiltalte profitere af den regel i § 70 som går ud på at man helt kan undlade at pålægge nogen retsfølge. Kan man altså statuere uegnethed til straf efter § 17 med den konsekvens at der i medfør af § 70 ikke pålægges den nu helbredte lovovertræder nogen retsfølge? Spørgsmålet har af flere grunde meget ringe praktisk betydning. De fleste sager handler om karakterdefekter og lettere åndssvaghed, altså tilstande som (normalt) ikke forsvinder fra gerningstid til domstid. Om visse andre tilstande gælder at de i almindelighed kun kan forværres som tiden går, fx. alderdomssvækkelse. Dernæst må fremhæves at tilstanden under alle omstændigheder skal have været »varigere«; den skal have varet i nogen tid, og omend dette kriterium er lidet præcist, kan man i al fald se bort fra en række kortvarige abnormtilstande som ikke hører hjemme under § 17, men alene kan bevirke strafnedsættelse efter § 85, betinget dom etc. Endelig må nævnes at § 17 uden tvivl er anvendelig selvom tilstanden er forbedret siden gerningstiden, når man dog kan sige at der endnu er noget af tilstanden tilbage, fx. tilstrækkeligt til at indicere ambulantly psykiatrisk behandling eller tilsyn i medfør af § 70.

Tilbage står altså alene nogle sjældent forekommende tilfælde, hvor den abnorme tilstand har været af varigere karakter men må siges at være helt forsvundet inden dommen. Det kan fx. dreje sig om neuroser eller følger af medicinmisbrug, hjernelæsioner etc. Det stemmer utvivlsomt bedst med § 17's forudsætninger at holde disse helbredte tilstande udenfor § 17. Det har ikke været meningen at de af § 17 omfattede personer skulle være straffri på grund af tilstanden i gerningsøjeblikket; herom handler § 16. Det forudsættes i § 17 at tiltalte på grund af en varigere (underforstået: endnu bestående) abnormtilstand frembyder et problem med hensyn til hvilke reaktionsformer der kan have virkning på ham.⁹⁾ Men er han blevet rask inden dommen, foreligger dette problem ikke;

⁹⁾ Se *Torp* i U II mot. p. 24 f., jfr. p. 103: »kun mangelfulde sjælstilstande af mere varig karakter«.

omend han måske ikke trænger til straffen (det er der så mange domfældte der ikke gør), er han i hvert fald et psykologisk normalt strafsubjekt.¹⁰⁾

Der kan tænkes tilfælde hvor denne fortolkning ikke vil føles helt tilfredsstillende, fx. hvor der først for nylig er indtrådt helbredelse efter en langvarig udtalt abnormtilstand som ikke omfattes af § 16. På den anden side behøver resultatet (strafegnethed) ikke at blive urimeligt, når man kan frafalde tiltale eller give betinget dom eller strafnedsættelse (eventuelt strafbortfald) efter § 85. Det bemærkes herved at der ikke kan være noget i vejen for at anvende § 85 på abnormtilstande af nogen varighed. Det er iøvrigt en mangel ved § 85 at den begrænser adgangen til strafbortfald til tilfælde hvor der ikke er hjemlet højere straf end hæfte.¹¹⁾

(2) Afgørelsen om tiltaltes *strafegnethed* må have relation til forholdene på domstiden. Anderledes kan man ikke forstå lovens ord når den siger at retten afgør »om han kan anses egnet til påvirkning gennem straf« (sml. § 17, stk. 2: »Finder retten, at tiltalte er egnet til påvirkning gennem straf . . .«). Det som en straf påvirker eller ikke påvirker er naturligvis lovovertræderen som han er nu.

Man har imidlertid også set den opfattelse gjort gældende at det er tilstanden på handlingens tid det kommer an på. Helweg har nævnt at der må lægges »afgørende vægt på, om den tilstand, den tiltalte i gerningsøjeblikket, altså på et tidligere tidspunkt end domfældelsen, befandt sig i, var af en sådan abnorm beskaffenhed, at normal motivdannelse var udelukket eller dog svækket, og personen altså netop af sin abnormitet førtes til forbrydelse«. ¹²⁾ Retslægerrådet har i 1948 givet udtryk for at dets erklæringer i straffesager altid har været baseret på denne opfattelse af lovens ord.¹³⁾

Opfattelsen er ikke holdbar. Den stemmer ikke med lovens ord; den har ingen støtte i lovens forarbejder, og den er givetvis ikke

¹⁰⁾ Se til det anførte *Hurwitz*, Almindelig del p. 307.

¹¹⁾ Efter svensk strfl. 33:4, stk. 1, kan der, når særlige grunde foreligger, fastsættes nedsat straf for den som har begået sin lovovertrædelse »under indflytande av själslig abnormitet«; endvidere kan man – efter en helt generel bestemmelse i 33:4, stk. 3 – helt undlade at pålægge nogen retsfølge, når det på grund af særlige omstændigheder findes åbenbart »att påföljd för brottet ej är erforderlig«.

¹²⁾ *Helweg* p. 24.

¹³⁾ Citeret med tilslutning af *le Maire* i U 1948 B p. 83 ff., sml. samme forf., *Kampen mod straffen* (1952) p. 148 f.

blevet tiltrådt i retspraxis.¹⁴⁾ § 17 taler om lovovertræderens påvirkelse af straf og peger dermed på en bedømmelse af hans tilstand nu hvor der er spørgsmål om at gribe til en form for påvirkning. Reglerne om adgang til at ændre afgørelsen om strafegnethed på et senere tidspunkt understreger dette.¹⁵⁾ Det skulle ikke ligge så fjernt fra lægelig opfattelse at bestemme begrebet strafegnethed således. Der er jo tale om et »prognostisk« begreb af principielt samme type som når læger spørger om en patient er tilgængelig (egnet) for behandling gennem operation, medikamenter eller psykoterapi.

I Helwegs og Retslægerådets opfattelse er naturligvis det rigtige at oplysninger om tilstanden og motivationen i gerningsøjeblikket kan udgøre en væsentlig del af *grundlaget* for en prognose. Det drejer sig jo om at påvirke domfældte til at undgå fremtidige lovovertrædelser. Påvirkningen må derfor tage sigte på at forebygge kriminogene situationer eller ændre lovovertræderens motivation og reaktioner i sådanne situationer, og i denne beregning må indgå en vis viden om hvad der ved tidligere lejligheder har betinget tiltaltes motivation og adfærd. Dette har også fundet udtryk hos le Maire når han siger: »Det er strafegnetheden nu *i dag*, hvorom det drejer sig, men denne egnethed skal bedømmes *tilbage til gerningstidspunktet*, altså således at man ved bedømmelsen tager sit udgangspunkt i den for gerningens iværksættelse motiverende psykiske mekanisme«. ¹⁶⁾ Det er dog lidet sandsynligt at de vanskelige valg mellem forvaring, særfængsel og almindelig straf træffes på grundlag af en bedømmelse som den her nævnte. Vel spiller forhistorien og de begåede forbrydelser en vigtig rolle ved lægers og juristers bedømmelse af strafegnetheden. Men for psykopaternes vedkommende er det i almindelighed ikke en analyse af de psykiske mekanismer i gerningens øjeblik der her lægges vægt på, snarere en vurdering af tiltaltes almindelige udvikling, sociale situation og handlemønster i sammenspillet med anstaltsophold og forsøg med forsorgsmæssig behandling. Noget tilsvarende gælder om de lettere åndssvage.

¹⁴⁾ Den eneste trykte dom som synes at anse strafegnethed på gerningstiden for relevant er U 1950.995 (Ø) (se også redaktionsnoten til dommen).

¹⁵⁾ Der henvises iøvrigt til *Hurwitz*, Almindelig del, p. 306 f., *P. M. Sachs* i U 1948 B p. 97 ff., *von Eyben* s. st. p. 278 f.

¹⁶⁾ U 1948 B p. 86.

3. Nærmere om strafegnheden

Man kan foretage en negativ afgrænsning og fastslå hvad afgørelsen om strafegnhed *ikke* drejer sig om.

Spørgsmålet er ikke om tiltalte kan *tåle at udstå straf*.¹⁾ Ved hjælp af dette kriterium kan man kun finde frem til et lille antal strafuegnede om hvem man mener at en straffuldbyrdelse ville forværre deres tilstand. Kriteriet finder bl. a. anvendelse i benådningssager.²⁾ Det er også nævnt i § 17, stk. 3, som tillader afbrydelse af en strafuldbyrdelse, hvis fortsat afsoning vil »medføre fare for alvorlig forværrelse af den dømtes tilstand«. Men parallelt hermed nævnes i samme bestemmelse at fortsat afsoning »vil være unyttig«. Disse ord understreger at der i § 17's mening er andre strafuegnede end dem der ikke kan tåle straffen. Der er indenfor § 17 mange som er uegnede til påvirkning gennem straf, skønt de let kan udholde straffens genvordigheder (det har de måske prøvet så mange gange før).

Afgørelsen beror heller ikke på om tiltalte kan antages at være påvirkelig af *straffetruslen*, altså af tanken om risiko for straf. Dette kriterium er undertiden anvendt eller foreslået i lovgivningsarbejdet,³⁾ men det er ikke det der er tale om i § 17.

Med »påvirkning gennem straf« mener straffeloven en påvirkning i retning af kriminalitetsfri levevis som udgår fra *straffen*, altså fra hele den sum af indgreb som er forbundet med dommen og fuldbyrdelsen. Andet tør man ikke umiddelbart lægge i ordene; der er praktisk vigtige spørgsmål som ikke er udtrykkelig afgjort ved loven. (1) § 17 siger ikke hvilken *type af straf* man her skal have for øje. (2) Den siger heller ikke hvilken *grad af påvirkelighed* der skal foreligge. (3) Den tager ikke stilling til hvad man skal gøre med den som *ikke trænger til påvirkning*. (4) Og den tager ikke stilling til om sanktionsvalg via § 17 kan være bestemt af *andre formål* end individuel påvirkning. Disse fire spørgsmål skal omtales nærmere.

(1) Efter § 17 skal retten bedømme udsigten til påvirkning gennem »*straf*«. Hvad menes der her med straf? Historisk set har det været

¹⁾ Se dog nedenfor p. 74 og 77 om tilfælde hvor denne betydning af strafegnhed gør sig gældende.

²⁾ Se fx. RÅ 1961.101 (ikke uegnet til afsoning, såfremt denne kan finde sted på sygeafdeling), RÅ 1961.104 (afsoning skønnes ikke at medføre helbredsmæssig risiko).

³⁾ Se ovenfor p. 17 og 52.

et hovedformål med § 17 (jfr. § 70) at skabe sanktionsmæssige alternativer til almindelig fængselsstraf. Men straf kan jo også være bøde eller hæfte; fængsel kan være en kortvarig eller langvarig straf og kendes desuden i form af særfængsel og ungdomsfængsel; med straf sidestilles endelig betinget dom, arbejds- og sikkerhedsforvaring, thi alle disse sanktioner forudsætter at tiltalte er fundet strafegnet. Kan lovgiveren have tænkt sig at egnethed til påvirkning gennem straf er en egenskab som en lovovertræder enten har eller ikke har i relation til alle de nævnte retsfølger? Eller skal spørgsmålet om strafegnethed altid bedømmes i relation til frihedsstraf, selvom dom til frihedsstraf ikke er aktuel? Eller skal spørgsmålet afgøres under hensyntagen til den sanktion som i det enkelte tilfælde kommer på tale?

Den sidstnævnte opfattelse må være den rigtige.⁴⁾ Den er bl. a. blevet tiltrådt af Højesteret i sagen *U 1960.569*. En godt 40-årig overbetjent havde begået et par ubetydelige tyverier. Ifølge Retslægerådets erklæring i sagen havde han siden et ophold i tysk koncentrationslejr frembudt lette neurasteniske symptomer, som dog ikke havde haft sygelig karakter før han i de sidste par år havde fået økonomiske bekymringer på grund af et byggeri. Han blev rastløs, angst og depressiv. Rådet fandt at han var i en § 17-tilstand, og man var mest tilbøjelig til at anse ham for strafegnet. Et psykiatrisk tilsyn anbefalede. Medens underretten anvendte §§ 17 og 70 og idømte tilsyn, henførte landsretten forholdet under den laveste strafferamme for tyveri (§ 287) og anså T for strafegnet, idet han idømtes dagbøder. Højesteret stadfæstede denne dom med følgende bemærkninger: »Idet afgørelsen af, om T må anses egnet til påvirkning gennem straf, findes at måtte træffes bl. a. *under hensyn til den strafbare handlings beskaffenhed og arten og størrelsen af den straf, som måtte være forskyldt*, findes T under de foreliggende omstændigheder, hvor bødestraf som i dommen fastsat findes passende, at måtte anses egnet til påvirkning gennem sådan straf«.

Hvis Højesterets udtalelse har mere generel gyldighed, får begrebet strafegnethed en stærkt relativ karakter. Man kan da ikke blot tage hensyn til om det er bøde eller frihedsstraf der er alterna-

⁴⁾ Straffelovens forarbejder har ikke sagt meget herom, men man finder dog et sted en klar udtalelse (ganske vist ikke møntet på den nugældende bestemmelse), hvorefter der »ved fordringen om, at den skyldige skal være egnet til påvirkning gennem straf, sigtes til *den straf, hvorom der in concreto kan være tale*«, se U III, mot. sp. 44. – Se også *Betænkning 1931* p. 12 om psykopatfængsel.

tivet til en retsfølge efter § 70. Man kan – som det udtrykkeligt siges af Højesteret – lægge vægt på størrelsen af den straf som ville komme i betragtning. Man må også kunne tage hensyn til om sagen egner sig til afgørelse med en betinget dom eller med dom til arbejdsbushus. Nødvendigheden af at fortolke ordet »straf« har altså ført til den konklusion at begrebet strafegnethed opfordrer til at gennemtænke en række forskellige sanktionsmuligheder, før det kan afgøres om tiltalte er strafegnet eller ej.

Straffeloven giver mulighed for at en lovovertræder ved samme dom kan anses for både *strafegnet* og *strafuegnet*. Hvis han dømmes for flere forhold, kan retten betegne ham som strafuegnet med hensyn til nogle forhold og som strafegnet med hensyn til andre. Der kan da idømmes både en § 70-foranstaltning og en straf. Efter strfl. § 88, stk. 6, kan retten dog lade straffen bortfalde, således at der kun anvendes en § 70-foranstaltning.⁵⁾

Adgangen til at idømme to sanktioner indenfor strfl. § 17 (og § 16), når der foreligger sammenstød af forbrydelser, er en af dansk rets få koncessioner til det såkaldte »dobbeltsporede system«, dvs. et system ved hvilket straffende og specialpræventive formål søges opfyldt på samme tid ved fuldbyrdelse af to sanktioner. Normaltypen er fuldbyrdelse af fængselsstraf før der sker anbringelse i særlig forvarings- eller behandlingsanstalt.⁶⁾ Så langt som muligt bør man fornuftigvis gennemføre det princip at en specialpræventiv orienteret reaktion ikke må modvirkes af strafmæssige indgreb. Det gælder også med hensyn til de her omtalte situationer, hvor der pådømmes flere strafbare forhold. Hvis vurderingen af tiltaltes kriminalitet og personlighed fører til at anse ham som strafuegnet og vælge sanktionen herefter, bør der ikke være plads for en straf som forlænger frihedsberøvelsen ud fra pønale overvejelser og måske ligefrem modarbejder formålet med § 70-foranstaltningen.

⁵⁾ Bestemmelsen blev i 1961 overført fra § 17, stk. 3, til § 88, stk. 6, og samtidig udvidet til også at omfatte § 16. Før ændringen var det yderligere en betingelse for strafbortfald at den forbrydelse som medførte strafansvar var »af underordnet betydning i forhold til den forbrydelse, for hvilken sikkerhedsforanstaltninger anvendes«. Taget efter ordlyden ville dette forbehold naturligvis bevirke at strafbortfald udelukkedes netop i de tilfælde hvor en kumulation af straf og særbehandling var mest uheldig. – Reglen om strafbortfald kom først ind i § 17, stk. 3, på foranledning af Landslingets udvalg ved behandlingen af F III, sml. en mere begrænset regel i Folketingsudvalgets 2. betænkning om samme forslag. – Om anvendelse af § 17, stk. 3, se U 1936.622 (Ø) og U 1937.503 (H).

⁶⁾ Se herom nedenfor p. 111 ff.

Når der foreligger sammenstød mellem flere straffelovsovertrædelser af forskellig type, er der vist i praxis meget sjældent anledning til at overveje dom til fængsel ved siden af en § 70-foranstaltning.⁷⁾ Hvis en person tidligere er dømt for seksualforbrydelser, kan det ligge helt klart at han bliver at anse som strafuegnet i en sag om nye tilsvarende delikter, medens han ville blive dømt som strafegnet hvis der kun forelå en isoleret berigelsesforbrydelse til pådømmelse. Omvendt kan nye tyverier bringe en stærkt recidiverende berigelsesforbryder til det punkt hvor forvaring må anvendes, medens en blufærdighedskrænkelse ikke ville have indiceret at straf var nytteløs. Men heraf følger ikke at sanktionsvalget bør spaltes hvis de to typer af kriminalitet foreligger til pådømmelse samtidig. Man må prøve at finde *een* reaktionsform som efter en helhedsbedømmelse er den bedste: enten erklæres tiltalte for uegnet til straf, eller også udskydes tidspunktet for en sådan afgørelse, idet § 70-foranstaltningen viger for straf. Noget generalpræventivt behov for en fængselsstraf ved siden af dom til forvaring eller åndssvageforsorg vil der sjældent være. Det er da heller ikke ualmindeligt at der i grundlaget for en dom efter § 70, jfr. § 17, indgår en kriminalitet som ikke i sig selv har indiceret strafuegnethed.⁸⁾ Afgørelserne træffes uden brug af § 88, stk. 6. Når retten erklærer tiltalte for strafuegnet efter en helhedsbedømmelse, kan man undlade at markere i dommen at der er »forskyldt straf«, og det er derfor heller ikke nødvendigt at bestemme at straf bortfalder.

(2) Holder man sig alene til de tilfælde hvor valget står mellem en fængselsstraf og en § 70-foranstaltning, bliver det næste spørgsmål hvornår en lovovertræder kan anses for »egnet til påvirkning« gennem straf.

På dommens tid kan man ikke vide noget bestemt om fængselsstraffens evne til at påvirke domfældtes adfærd. Man kan kun anstille visse beregninger eller gætninger om denne effekt.⁹⁾ Teoretisk kunne man tænke sig den løsning at strafuegnethed er en bestemt grad af mulighed eller sandsynlighed for forebyggelse af recidiv

⁷⁾ Jfr. *Hurwitz*, Almindelig del p. 304. – Spørgsmålet berøres i en note til VI:1 1951, 252.

⁸⁾ Sml. om »indsættelseskriminalitet« og »dominanskriminalitet« *Georg K. Stürup*, Forvaringsanstalten i Herstedvester 1935–1951 (1959) p. 22 ff.

⁹⁾ Sml. *Betænkning 1931* p. 4: »et kriminalpsykologisk skøn over vedkommendes sandsynlige udvikling under straffens påvirkning«.

gennem straf. Der skulle da i relation til enhver lovovertræder stilles det spørgsmål om sandsynligheden for en påvirkning gennem frihedsstraf ligger over grænsen x. Her kunne der i hvert fald ikke være tale om at sætte grænsen x ved en høj grad af sandsynlighed, for den foreligger sjældent når det gælder psykopater, og meget få ville altså blive anset som strafegnede. Men man kunne heller ikke sætte grænsen x så lavt at blot en beskeden mulighed for påvirkning ville være nok til strafegnethed. Thi en mulighed for et heldigt forløb vil der næsten altid være, og alt for mange § 17-personer ville derfor fortsat være strafegnede. Grænsen måtte altså sættes et sted mellem disse yderpunkter. Der ville under alle omstændigheder være et åbenbart element af fiktion forbundet med en sådan grænse, ligesom man ville opdage at det ofte er umuligt at afgøre hvor på skalaen man skal placere chancen for en påvirkning gennem straf i de enkelte tilfælde.

Hertil kommer at denne vurdering af straffens muligheder bør ses i sammenhæng med hvad man kan vente af alternativer til straffen. Selvom § 17 efter sin ordlyd synes at lade afgørelsen bero på en isoleret bedømmelse af straffens effektivitet, er det bagved liggende formål at sætte noget bedre i stedet. Om de mulige alternativer til straf giver § 17 ingen besked, men fortsættelsen følger i § 70: »Bliver en tiltalt frifundet for straf i henhold til § 16, eller findes straf i henhold til § 17 uanvendelig,¹⁰⁾ men det af hensyn til retssikkerheden skønnes fornødent, at der anvendes andre foranstaltninger over for ham, træffer retten bestemmelse derom«. Derefter nævnes en række mindre eller mere indgribende foranstaltninger: sikkerhedsstillelse, opholdsforbud, tilsyn, forskellige former for anstaltsanbringelse.

Det er en ejendommelighed ved § 70 at den ikke – som modstykke til § 17 – taler om foranstaltninger der er (bedre) egnede (end straf) til at påvirke lovovertræderen. Ordene i § 70 synes valgt ud fra den forudsætning at den strafuegnede er en person som truer »retssikkerheden«,¹¹⁾ og at formålet med reaktionen er at skaffe »sikkerhed« (mod ny kriminalitet). Trods denne drejning af ordvalget er det dog klart at ikke blot sikrende men også behandlende formål kan

¹⁰⁾ Ordet »uanvendelig« har ingen selvstændig betydning ved siden af kriteriet i § 17. Straf er »uanvendelig« når tiltalte er fundet »strafuegnet«.

¹¹⁾ Se herom nedenfor p. 131 f.

gøre sig gældende ved sanktionsvalg i henhold til § 70. Det må formodes at disse muligheder influerer på fortolkningen af § 17. Om en person er »egnet til påvirkning gennem straf«, kan bl. a. bero på hvorledes man bedømmer udsigten til påvirkning gennem straf sammenholdt med udsigten til at påvirke ham gennem særbehandling, eller med værdien af simpelthen at holde ham indespærret i længere tid. Anvendelsen af begrebet må i praxis forudsætte en sammenlignende og noget skønsmæssig vurdering af flere mulige sanktioner. Der må, som det er fremhævet af *Hurwitz*, lægges vægt på »hvilken af de i betragtning kommende reaktionsmuligheder . . . der giver den relativt bedst egnede behandlingsform«. ¹²⁾ Det er ikke generelt en forudsætning for at betegne en lovovertræder som uegnet til påvirkning gennem straf at en § 70-foranstaltning skønnes at have størst udsigt til at påvirke den pågældende til senere at undgå ny kriminalitet. § 70-foranstaltningen kan i kraft af selve frihedsberøvelsen hindre tilbagefald i længere tid. Det kan i sig selv anses som en fordel – specielt overfor hyppigt recidiverende personer – at opnå en sådan standsning af den kriminelle aktivitet, selvom man ikke nærer større forventning om at recidivrisikoen også på længere sigt er reduceret.

(3) Oftest foreligger spørgsmålet om strafegnethed i sager mod lovovertrædere hvis kriminalitet og øvrige forhold indicerer en risiko for tilbagefald og et behov for påvirkning. Men der forekommer tilfælde hvor en § 17-person *ikke trænger til nogen påvirkning* ved straf, lægebehandling eller andre midler, fordi der ikke skønnes at være nogen risiko for ny kriminalitet. Hvad er da grundlaget for bedømmelsen af tiltaltes strafegnethed? Foranstaltninger efter § 70 kommer ikke i betragtning, og hvis sagen efter sin beskaffenhed egner sig til at afgøres med bøde eller betinget dom, vil det være ubetænkeligt at anse tiltalte for strafegnet. Tvivl kan opstå i sager hvor generalpræventive hensyn o. l. (se herom nedenfor under 4) taler for en ubetinget frihedsstraf. Kriteriet strafegnethed kan her få den selvstændige betydning at der spørges om tiltaltes tilstand taler imod en sådan straf – særlig pga. risikoen for skadevirkninger af fuldbyrdelsen – eller om tiltalte på den anden side, uanset den psykiske afvigelse, må anses for egnet til at udstå straffen. I disse situationer får kriteriet med andre ord en drejning bort fra en bedømmelse af

¹²⁾ *Hurwitz*, Almindelig del p. 305.

tiltaltes påvirkelighed henimod en bedømmelse af hans egnethed til at tåle den straf som kommer på tale.¹³⁾

(4) I det foregående er det forudsat at afgørelsen er af rent specialpræventiv karakter og altså kun angår tiltaltes individuelle forhold og sanktioners virkning på ham. Men i mange tilfælde anvendes straffen ikke (alene) af den grund at den skal påvirke lovovertræderen til at undgå nye forbrydelser. Sanktionsvalget i en straffesag kan også have sit grundlag i *andre formål*. Bør kriteriet i § 17 da kunne sættes ud af spillet, helt eller delvis, fordi det krydses af andre hensyn?

Svaret er utvivlsomt bekræftende. § 17 må læses med det forbehold at der kan være andre – lovfæstede eller uudtalte – strafferetlige grundsætninger af større vægt som fører i en anden retning end vurderingen af den individualpræventive effekt. Et *proportionalitetshensyn* kan fx. bevirke at man ved kriminalitet af ringe grovhed viger tilbage for at anvende tidsubestemte § 70-foranstaltninger som ellers kunne anses for mere effektive end straf. *Generalpræventive* og *repressive* hensyn (som det kan være svært at holde adskilt) kan på den anden side føre domstolene til at vælge en fængselsstraf som bliver af længere varighed end forvaring efter § 70. I denne praxis indgår formentlig også den betragtning at fængselsdommen giver størst garanti for en langvarig indespærring som af sikkerhedsgrunde anses for ønskelig. Der henvises herom til bemærkninger nedenfor om drabssager.

4. De lægelige udtalelser

Man kan spørge om den lægelige opfattelse af begrebet strafegnethed svarer til den der er omtalt her.

Som tidligere nævnt var der på et vist tidspunkt en stærk lægelig autoritet bag den opfattelse at afgørelsen måtte have relation til abnormitetens indflydelse på lovovertræderens psykologiske motivation i gerningens øjeblik. Der forekommer også i Retslægerådets praxis nogle tilfælde hvor rådet specielt fremhæver motivationens sygelige karakter som begrundelse for at anse tiltalte som strafuegnet. Som eksempel kan nævnes RÅ 1955.103, der angik uterlige forhold: »Omend en straf ikke usandsynligt vil have den virkning,

¹³⁾ Som eksempler kan formentlig nævnes RÅ 1954.320 og RÅ 1956.1.

at han fremtidig afholder sig fra lignende handlinger, må han dog efter rådets skøn på grund af det udpræget sygelige (neurotiske) grundlag for hans lovovertrædelser anses for uegnet til påvirkning gennem straf.«¹⁾ Man anbefalede et tilsyn. Retten betegnede tiltalte som strafegnet og gav ham en betinget dom.

I almindelighed er Retslægerådets udtalelser dog mindre præget af betragtninger over motivationen bag den kriminelle handling end af en helhedsbedømmelse af gerningsmandens personligheds-mæssige og sociale forhold og af udsigten til en stabilisering gennem straf eller andre midler. Der synes at være en væsentlig overensstemmelse mellem lægernes og juristernes opfattelse af den opgave som foreligger ved anvendelsen af strfl. § 17.

Der er dog visse forskelle mellem den lægelige og den juridiske holdning til opgaven som må fremhæves.

For det første må lægerne se bort fra nogle af de hensyn til generalpræventionen, til proportionalitet etc., som kan indgå i den juridiske afgørelse. Selv om sådanne hensyn nok i det skjulte øver en vis indflydelse, må lægerne i alt væsentligt holde sig til overvejelser som angår individets tilstand og behov for behandling.

For det andet må lægerne, i modsætning til retten, udtale sig om sanktionsspørgsmålet på et tidspunkt hvor det ikke er afgjort om tiltalte er skyldig efter tiltalen. Noget stort praktisk problem frembyder dette dog næppe i sager om anvendelse af § 17. Selvom der ikke foreligger tilståelse, vil det i almindelighed næppe volde lægerne store vanskeligheder at udtale sig under den forudsætning at det er den i anklageskriftet beskrevne kriminalitet (navnlig hvor det er berigelseskriminalitet) der skal ses i sammenhæng med oplysningerne om tiltaltes forstraffe, karakterdefekter, intelligensdefekter, almindelige sociale forhold osv. Der synes ikke blandt de trykte afgørelser at være eksempler som særlig peger på disse problemer, men de kendes måske i sager om voldtægt, brandstiftelse o. l., hvor forholdsvis meget kan afhænge af oplysninger om forbrydelsen og dens omstændigheder. Sådanne tilfælde har størst lighed med § 16-sager, hvor bevistvivl givetvis kan vanskeliggøre den retspsykiatriske bedømmelse.

¹⁾ Sml. RÅ 1963.40: »når hensyn tages til den nære sammenhæng, der synes at have bestået mellem den sjælelige abnormtilstand på den ene side og den pågældende handling på den anden side . . .«

For det tredje kan den lægelige udtalelse ikke altid afgives med fuldt overblik over de sanktionsmuligheder som kommer i betragtning. I den foran omtalte sag *U 1960.569* (H) om småtyverier begået af en overbetjent kunne kun meget velinformede læger regne med muligheden af en bødestraf. Havde man kunnet fortælle lægerne at bøde var den mest nærliggende strafmulighed, var den lægelige udtalelse sikkert blevet påvirket heraf. Der er grund til at tro at lægerne er villige til at lade egnetheds-bedømmelsen påvirke af hvilke sanktioner der kommer i betragtning. I sagen *RÅ 1964.95* var en 23-årig person tiltalt for spirituskørsel. Han var lettere åndssvag og var i 1960 for tyveri og brandstiftelse dømt til anbringelse under åndssvageforsorgen og i 1961 anbragt i familiepleje efter at være blevet steriliseret. Under færdselssagen udtalte RR at T stadig var åndssvag i lettere grad. Han havde klaret sig godt, men havde ringe forståelse af lovovertrædelser og af samfundets reaktioner. Og derefter hed det at »selv om han må skønnes uegnet til længerevarende straf, kan han dog *ikke anses for ganske uegnet til at underkastes bøde eller en kortere hæftestraf*«. Overlægen ved forsorgscenretet havde erklæret sig enig heri. T blev idømt 20 dages hæfte. Et lignende eksempel er *RÅ 1959.49*, hvor T blev idømt 3 måneders fængsel for vold mod en politibetjent. RR fandt det sandsynligt at der forelå en § 17-tilstand, men man havde ikke grundlag for en mere indgående vurdering. Rådet skønnede at T ikke var uegnet »til afsoning af en kortere fængselsstraf«. Den citerede vending giver iøvrigt anledning til at fremhæve at der formentlig i Retslægerådets praksis – ligesom i domstolenes – er en vis dobbelthed i brugen af egnetheds-terminologien: den svinger mellem egnethed til at *påvirkes* af straf og egnethed til at *underkastes* (udstå) straf.²⁾

Det er sikkert det almindelige at retslægelige udtalelser afgives ud fra den forudsætning at der er spørgsmål om dom til en almindelig fængselsstraf af ikke nærmere specificeret længde. Nogle hovedtræk af Retslægerådets terminologi kan opridses. Såvidt muligt søger rådet at nå til den konklusion at tiltalte er »egnet« (»ikke uegnet«) eller »uegnet« til påvirkning gennem straf (jævnlig med tilføjelsen »i vanlige former«). I en del tilfælde betegnes strafegnheden dog som »tvivlsom« (»meget tvivlsom«, »overmåde tvivlsom« etc.), eller det

²⁾ Jfr. ovenfor p. 74, sml. *Helweg* p. 22: »... strafegnet, altså kapabel til at stå til ansvar for sine handlinger efter de almindelige regler . . .«

siges at tiltalte ikke kan betegnes som »helt uegnet« eller »ganske uegnet«. Udtryk som disse suppleres af Retslægerådets udtalelser om recidivrisiko³⁾ og af rådets indstilling om valget af sanktion, fx.: at rådet anser anbringelse i forvaring for en nærliggende mulighed, at den mest adækvate foranstaltning skønnes at være et psykiatrisk tilsyn, at hovedvægten må lægges på gennemførelsen af en behandling til afvænnning mod spiritusmisbrug, at man ikke vil udtale sig imod at der gøres (endnu) et forsøg på påvirkning gennem anvendelse af straf, at der er ringe sandsynlighed for at en ny fængselsstraf vil virke korrigerende, at straf af særfængsel kan anbefales, at tiltaltes farlighed taler for en ikke på forhånd tidsbestemt foranstaltning osv.

Retslægerådet behøver altså ikke at komme i vanskeligheder når det skal udtale sig om strafegnetheden. Rådet kan give udtryk for tvivl og tilføje vejledende bemærkninger om recidivrisiko og behandlingsmuligheder. Det kan ske på en sådan måde at rådet søger at begrænse sig til spørgsmål som kan bedømmes lægeligt; samtidig kan man ved smidige formuleringer holde et spillerum åbent for den justering som følger af sanktionspraxis og juridiske overvejelser iøvrigt. Nogle af rådets vejledende bemærkninger er af et sådant indhold at retten kan tage hensyn til dem hvad enten den statuerer egnethed eller uegnethed; det gælder fx. forslag om tilsyn, ambulant psykiatrisk behandling og alkoholistbehandling. Retslægerådet undgår på den ene side forpligtelsen til at svare definitivt ja eller nej til spørgsmålet om strafegnethed. Denne forpligtelse ville det efter spørgsmålets karakter være umuligt at pålægge en lægelig instans. På den anden side undgår man forpligtelsen til at udtale sig om alle sanktionsmuligheder, en lige så uholdbar stilling fordi læger ikke kan ventes at være de mest sagkyndige med hensyn til vurderingen af fængselsvæsenets institutioner, forsorg i forbindelse med betinget dom osv. Det er et spørgsmål om der ikke på længere sigt vil være behov for et særligt organ med henblik på vejledning i spørgsmål om sanktionsvalg.

Der henvises iøvrigt til den senere omtale af Retslægerådets praxis i sager mod karakterafvigende og intelligensdefekte lovovertrædere.

³⁾ Jfr. nedenfor p. 133 f.

5. Karakterafvigelser

Den strafferetlige reaktion mod karaktermæssigt afvigende lovovertrædere frembyder store vanskeligheder, bl. a. fordi karakterdefekter optræder i så forskellige former og har så uskarpe grænser at der vanskeligt skaffes holdepunkter for en kriminalpolitisk klassifikation. Der er ikke tale om personlighedstræk som klart markerer et spring fra det normale til det patologiske, snarere om forstørrede, forgrovede eller ophobede minusfaktorer som er almindelige også hos »normale« mennesker, og som efter omstændighederne virker som personlighedsmæssige plusfaktorer. Karakterdefekten er en fejludvikling eller disharmoni i det drifts- og følelsesmæssige grundlag for individets handletendenser; dens udslag er handlinger som ikke er tilpasset samfundets forventninger om hensyntagen til andre og om adækvat reaktion på livets situationer.¹⁾

Den teoretiske opfattelse af psykopiens natur, typologi og årsagsforhold synes at have svinget noget. I danske mentalerklæringer er betegnelsen »konstitutionel psykopati« og en noget hårdhændet inddeling (efter *Schneider*) i stationære anlægs- og adfærdstyper²⁾ efterhånden trådt noget i baggrunden. Navnlig har anstaltslederne (*Stürup* og *Sachs*) søgt at anlægge mere dynamiske synspunkter ved at udnytte den længerevarende observations muligheder for analyse af den psykopatiske personligheds udvikling. Herved kan der findes karakteristiske reaktionsmønstre både i kriminelle og ikke-kriminelle situationer, ikke mindst i relation til de påvirkninger som lovovertræderen udsættes for under frihedsberøvelse og efterforsorg. Forsøget på at beskrive den psykopatiske fejludvikling – den karaktermæssige »insufficiens« – er herved knyttet nøje sammen med behandlingsarbejdet. Det er formentlig stadig den herskende opfattelse at psykopati – hvad enten den er arvet eller tidligt erhvervet og uanset hvorledes den kan inddeles – er stationær i den forstand at der principielt ikke kan tales om »helbredelse«, kun om »stabilisering«, »resocialisering« etc. Men det synes uafklaret i hvilken grad de kliniske synspunkter i særansalterne for

¹⁾ Den nære sammenhæng mellem psykopatibegrebet og den sociale adfærd, specielt kriminalitet, har i U.S.A. givet anledning til indførelse af begrebet »sociopath«. Dette begreb synes dog igen at være kommet på retur; det har næppe gjort nogen nytte, men rummer tværtimod en fare for at der stilles en psykiatrisk skindiagnose alene på grundlag af oplysninger om kriminelle handlinger.

²⁾ Se herom *Helweg* p. 129 ff.

kriminelle er i overensstemmelse med den mere »teoretiske« opfattelse af psykopatien som den gør sig gældende i lærebøger og hos Retslægerrådet.³⁾

Den danske straffelov har navnlig tre muligheder overfor karakterafvigende lovovertrædere. Den strafegnede kan dømmes til anbringelse i en »særlig forvaringsanstalt« (§ 70). Den strafegnede kan dømmes til *almindeligt fængsel*, men retten har også den mulighed at afsige dom til straf i en særlig anstalt, oprindeligt betegnet *psykopatfængsel*, nu *særfængsel*.⁴⁾ En videre differentiering af sanktionsvalget følger af at de tidsbestemte særforanstaltninger *arbejdshus* (§ 62) og *sikkerhedsforvaring* (§ 65) kan træde i stedet for fængselsstraf overfor strafegnede, også de mere eller mindre psykopatisk prægede. Derimod er valg mellem anstaltsanbringelse og ambulante foranstaltninger af en forholdsvis underordnet betydning i sager mod psykopatiske lovovertrædere.

Det er noget uklart hvilke forestillinger om »straf« og »strafegnethed« lovens ordning oprindeligt hvilede på. Det er således uklart hvorledes begrebet »strafegnethed« kunne skille sikkerhedsforvaring fra den særlige forvaring efter § 70. De er jo begge tidsbestemte retsfølger (fordi tidsbestemt straf ikke findes formålstjenlig), og de er begge karakteriseret ved et sikkerhedsformål på baggrund af tilstande af farlighed. Forskellen kunne da tænkes at ligge i den særlige forvarings lægelige behandlingsformål, men er forvaringen da principielt forskellig fra psykopatfængsel som også skal være en terapeutisk anstaltsform? Tænkte man sig dengang psykopatfængsel som en fuldbyrdelsesform indenfor et traditionelt bestemt strafbegreb, men med terapeutiske islæt? Spørgsmålene har nu mest historisk interesse.⁵⁾ Af aktuel interesse er det derimod at udvik-

³⁾ Et nyt moment i den teoretiske diskussion er *Sachs'* kategoriske påstand om at psykopatien slet og ret er en neurotisk tilstand, se fx. *Sachs* i NTFK 1963 p. 196, *Widmer* i Juristen 1962 p. 322, *Tofte* i NTFK 1967 p. 4.

⁴⁾ Denne betegnelse er indført ved justitsministeriets cirkulære nr. 166 af 30. juni 1961.

⁵⁾ Se videre nedenfor i kap. IV. Til orientering om synspunkterne o. 1930 skal her blot gengives et par udtalelser af *Goll*: »Naturligvis er kriteriet: strafmodtagelighed skønsmæssigt, og i praksis vil det antagelig i reglen blive forstået således, at man må have prøvet en eller flere straffe uden resultat, før man stempler den pågældende som uimodtagelig, og dette stemmer med motiverne til bestemmelsen, som netop fremhæver, at straffen overfor disse individer ofte bør anvendes som et forsøg, forinden man går over til kraftigere metoder«. »Jeg betvivler ikke, at den normale praksis også overfor bevislige psykopater vil komme til at gå ud på, først at forsøge en eller måske flere straffe, derefter psykopatfængsel og sluttelig forvaring«. Men der advares mod

lingen i retspraxis har ført til afgrænsningsproblemer – mellem psykopatfængsel og almindeligt fængsel, mellem psykopatfængsel og forvaring, mellem forvaring og sikkerhedsforvaring – som har meget lidt at gøre med kriteriet »egnet til påvirkning gennem straf«.

Domstolenes praxis udviklede sig således at psykopatfængsel efterhånden blev meget lidt anvendt.⁶⁾ Valget stod normalt mellem almindeligt fængsel og forvaring. Bortset fra sager om vold, seksualforbrydelser, brandstiftelse etc., hvor fareafværgende formål gør sig særligt gældende, kom forvaring i almindelighed først i betragtning efter flere forgæves forsøg med almindelig fængselsstraf, navnlig statsfængsel med dertil hørende arbejdsstræning, undervisning, prøveløsladelse med tilsyn og anden forsorg, alkoholistbehandling osv. Overfor den stadigt recidiverende berigelsesforbryder kommer forvaring på tale når man begynder at tabe troen på at disse midler kan have en gavnlig virkning. Forstraffene og de nye tilbagefald bringer gradvis lovovertræderen ind i en farezone, specielt hvis nye mentalerklæringer i stærkere vendinger hæfter sig ved tiltaltes karakterdefekter og afviser at han er strafegnet.

Under de her skitserede forudsætninger forelå der indtil o. 1955 normalt et valg mellem endnu en almindelig fængselsstraf og dom til forvaring. Af forskellige grunde fik psykopatfængsel ny medvind fra midten af 1950'erne i forbindelse med en flytning af fuldbyrdelsen fra forvaringsanstalten i Herstedvester til den tilsvarende anstalt i Horsens.⁷⁾ Siden da har der været et betydeligt antal domme til sær-fængsel. Tilgangen til denne strafart er efter alt at dømme kommet både fra forvaringens og den almindelige fængselsstrafs hidtidige områder. Det drejer sig mest om personer under 30 år, altså den yngre del af de karakterafvigende lovovertrædere. Overgangen fra almindeligt fængsel til en lægeligt ledet særbehandling er i en del

skematisering: »At udskille de højere grader af psykopati så hurtigt som muligt til særbehandling enten gennem psykopatfængsel eller forvaring, er et så påtrængende krav, at man ingenlunde bør begrænse det til de tilfælde, hvor en meget grov forbrydelse eller en lang række recidiver af mindre grove forbrydelser foreligger«. Se Seks Foredrag over Borgerlig Straffelov p. 41 og 45.

⁶⁾ *Helweg* nævnte i SvJT 1942 p. 206 at psykopatfængslet indtog »en noget usikker stilling«, og at Retslægerådet sjældent fandt anledning til at anbefale særstraffen. Han ville dog ikke tilråde at den blev afskaffet, da den jo muligvis kunne finde en bedre form.

⁷⁾ Se herom *Sachs* og *Widmer* i NTFK 1960 p. 130 ff. – I 1968 er der igen etableret sær-fængsel i Herstedvester, således at begge anstalter nu har både forvaring og sær-fængsel, Horsens desuden sikkerhedsforvaring.

tilfælde blevet fremskyndet. Overgangen til den tidsbestemte forvaring er samtidig i en del tilfælde blevet udskudt. Det er en tilstand som de fleste af strafferetsplejens jurister vel har sympati for. Man vil gerne forene to formål som ellers let kommer i konflikt med hinanden: at fastholde retsfølgens tidsbestemthed og almindelige udmålingsprincipper, og at opnå den særbehandling som ellers kun ville stå til rådighed i tidsbestemt form i medfør af § 70. Vi vender senere tilbage til spørgsmålet om vurdering af de tidsbestemte og tidsubestemte retsfølger.

Med øget brug af særfængsel er spørgsmålet om »strafegnethed« dukket op igen i en ny form, og man må nu gå ud fra at den praktiske betydning af dette begreb er blevet yderligere reduceret. Behandlingen af psykopater siges at være principielt den samme, hvad enten det drejer sig om forvarede eller indsatte i særfængsel. Domstolene skal altså tage stilling til om de vil anordne denne behandling i tidsbestemt eller tidsubestemt form, men det er en terminologisk vilkårlighed at begrebet »straf« griber ind i dette valg og gør det nødvendigt at overholde en formel sortering af de domfældte i strafegnede og strafuegnede.⁸⁾

Usikkerheden omkring anvendelsen af forvaring og særfængsel kan illustreres af tre sager, alle afgjort af Højesteret til fordel for særfængsel men med dissens for forvaring.

U 1966.571 (H): Den 25-årige T, som to gange tidligere havde været idømt særfængsel, havde nu hurtigt efter sidste løsladelse begået talrige tyverier, mest fra automater. RR fandt at T som følge af dybtgående karakterafvigelser måtte anses for strafuegnet, og man anbefalede forvaring. UR idømte ham 2 års fængsel. ØLR ændrede dommen til forvaring (dissens: stadfæstelse). Efter denne dom kom T til Horsens, og under T's anke til HR udtalte overlægen at særfængsel ville give de bedste behandlingsmuligheder, idet T's holdning, som nu var fornuftig, måske kunne ændres i ugunstig

⁸⁾ Om 118 personer som sad i særfængsel for første gang i årene 1958 og 1959 er det oplyst at Retslægerådet, som havde set næsten alle sagerne, havde karakteriseret 63 af de tiltalte på en sådan måde at de måtte anses som ulovligt strafuegnede, medens der i 40 tilfælde var givet udtryk for tvivl. Rådet havde anbefalet forvaring i 75 tilfælde og almindeligt fængsel i 18 tilfælde. Særfængsel var kun anbefalet i 4 tilfælde og arbejdsdhus i 2 tilfælde. Se herom *Widmer* i NTFK 1960 p. 145. Tallene viser at Retslægerådet ikke gik i spidsen da særfængsel blev genoplivet. Tallene indikerer også at den nye tilgang til særfængsel kom både fra forvaring og almindeligt fængsel. En opgørelse fra senere år ville formentlig vise en noget større overensstemmelse mellem rådets indstilling og sagernes udfald, jfr. *Widmer* i *Juristen* 1963 p. 282.

retning, såfremt han skulle sidde i forvaring på ubestemt tid. Et flertal i HR idømte ham 2 års særfængsel.

U 1966.708 (H): Den 38-årige T havde kort efter prøveløsladelse fra særfængsel begået to tyverier, to brugstyverier og et underslæb. RR havde allerede i 1964 fundet T's strafegnethed yderst tvivlsom og anbefalede nu forvaring (»såvel af kriminalitetsforebyggende som af behandlingsmæssige hensyn«). UR idømte T 1 års særfængsel. ØLR ændrede dommen til forvaring. Under T's anke til HR udtalte overlægen i Horsens at behandlingsmulighederne i særfængsel på ingen måde var udtømt. Et flertal i HR idømte T 1 1/2 års særfængsel.

U 1966.857 (H): Den 19-årige T, som tidligere havde været under børne- og ungdomsforsorg, fandtes nu skyldig i en lang række tyverier og brugstyverier samt et forsøg på legemsbeskadigelse af farlig karakter. RR anbefalede forvaring, idet T »i en uforudselig periode« ville frembyde »en uberegnelig fare for retssikkerheden«. VLR idømte forvaring. Et flertal i HR idømte ham 4 års særfængsel.

Alle tre sager er afgjort i Højesteret med 3 stemmer mod 2. Fler-tallene har strakt sig langt i retning af at foretrække særfængsel, i den sidste sag pga. tiltaltes unge alder, i de to andre formentlig især påvirket af anstaltsoverlægens personlige vurdering af særfængslets fortrin.⁹⁾

En anden variant af den opportunistiske brug af betegnelsen »strafegnet« kendes i sager hvor der rejses ny tiltale mod en person som har begået forbrydelser medens han har været prøveudskrevet fra forvaring, altså på et tidspunkt hvor han senest er betegnet som strafegnet.

Normalt bør man i denne situation holde sig i § 70-dommens spor og vælge mellem nyt forvaringsophold¹⁰⁾ og fortsat prøveudskrivning.¹¹⁾ Det er de to fremgangsmåder som kan give kontinuitet

⁹⁾ Af nyere domme til særfængsel anføres iøvrigt: VLT 1956.146 (U 1956.383), VLT 1956.237, U 1958.521 (H), U 1960.736 (UR), U 1961.458 (Ø), U 1964.760 (V), U 1966.668 (Ø), U 1967.744 (Ø). – Vedrørende Retslægerådets synspunkter, se bl. a. RÅ 1964.79.

¹⁰⁾ Se U 1961.871 (H) og U 1965.770 (H) samt to i teksten omtalte domme.

¹¹⁾ Om dom til fortsat prøve, se U 1958.88 (H), U 1958.151 (Ø), U 1963.581 (H) og U 1968.280 (H). – Sml. U 1957.149 (H): Højesteret bestemte ved kendelse med 3 stemmer mod 2 at T ikke skulle genindsættes; herved blev lagt vægt på at der var forløbet 4 1/2 år siden prøveudskrivning, og at den nye kriminalitet ikke var betydelig. Se også om fortsat prøve U 1953.1034 (H): den oprindelige dom til forvaring var næsten 20 år gammel, og efter flere prøveudskrivninger og genindsættelser havde T nu stjålet en pengekasse med ca. 200 kr.

i behandlingen af en strafuegnet, når nye tilbagefald viser at den hidtidige reaktion endnu ikke har virket som den skulle. Men der kan af forskellige grunde blive tale om nu at anse den pågældende som strafegnet og idømme bøde, hæfte eller fængsel,¹²⁾ eventuelt betinget dom.¹³⁾ Der kan være forløbet så lang tid siden prøveudskrivningen at straf på den nuværende baggrund findes at være et egnet middel. Det samme gælder hvis der er tale om en isoleret kriminalitet af ny art.¹⁴⁾ Også hvor den prøveudskrevnes kriminalitet har haft nogenlunde uændret baggrund, har der vist i retspraxis været tendenser til at idømme en forholdsvis kort fængselsstraf,¹⁵⁾ en fremgangsmåde som må bruges restriktivt når der er indiceret en fortsat særbehandling i anstalt eller under tilsyn. Og i de senere år synes der at være statueret strafegnethed med henblik på dom til sær-fængsel i denne situation. Det er en fremgangsmåde som har fået støtte fra Horsens-anstaltens side,¹⁶⁾ når det drejer sig om personer som man kender i forvejen og som kun er skyldige i mindre grov kriminalitet og kun skønnes at have behov for et nyt ophold af nogle måneders varighed.¹⁷⁾ Når sær-fængsel vælges overfor den prøveudskrevne forvarede, viser det et nyt aspekt af strafegnethedens dialektik: betegnelsen »strafuegnet« opgives netop i de tilfælde hvor det er en fortsat behandling i samme anstalt der tilsigtes. Betegnelsen

¹²⁾ Se dissens til U 1958.88 (H).

¹³⁾ Se U 1961.885 (H).

¹⁴⁾ I U 1955.229 (H) blev en nylig prøveudskrevet berigelsesforbryder idømt 8 måneders fængsel for forsøg på den sjældne forbrydelse som består i at skaffe sig samleje med en person der forvexler gerningsmanden med en anden (strfl. § 221).

¹⁵⁾ Det drejer sig især om tilfælde hvor retten – af specialpræventive eller generalpræventive grunde, eventuelt begge dele – finder det for mildt at nøjes med den fortsatte prøveudskrivning, men hvor man påds. viger tilbage fra at bestemme genanbringelse. Især hvis varetægtsopholdet under den nye sag har været ret kort, opstår der let en fristelse for retten til at få regnestykket til at gå op ved at idømme en kort fængselsstraf og iøvrigt lade prøven løbe videre.

¹⁶⁾ Se som et tidligt eksempel på forslag om sær-fængsel VLT 1955.377 (en tidligere arbejdsdshusfange, nu prøveudskrevet fra forvaring).

¹⁷⁾ Anvendelsen af sær-fængsel i under 1 år er en afvigelse fra den almindelige retningslinje som gjaldt fra 1933 og er fulgt igen under den nyere praksis: at dom til sær-fængsel må give rimelig tid til psykiatrisk særbehandling. Selv med idømte straffetider på 1 1/2-2 år har det fra anstaltens synspunkt været mærkbart at behandlingstiden let blev for kort, fordi de idømte straffetider reduceres med udstået varetægt og som følge af prøveløsladelse efter to trediedele af straffetiden. Se til det anførte Rigsadvokatens cirkulærer af 1932 og 1934, Rigsadvokatens Meddelelsesblad nr. 10 (1958) pkt. 4 samt *Widmer* i NTFK 1960 p. 144. – En opgørelse på grundlag af kriminalstatistikken viser at straffe på højst 1 år udgjorde 28,4 % af samtlige sær-fængselsstraffe i årene 1955-58, medens tallet var steget til 54,1 i 1959-64 og til 59,4 % i 1965-66. Forklaringen ligger formentlig navnlig i et stigende antal domme i sager med recidiverende sær-fængselsfanger og forvarede hvis kriminalitet ikke er grov.

»strafegnet« bruges fordi den er det nødvendige tekniske middel til at tidsbegrænse den fortsatte behandling i forvaringsanstalt.

Den trykte retspraxis vedrørende disse spørgsmål om reaktioner overfor prøveudskrevne forvarede er ikke omfattende; nogle sager viser dog usikkerheden i bedømmelsen. I *U 1963.517* (H) og *U 1966.247* (H) blev to prøveudskrevne ved underretten idømt almindeligt fængsel i henholdsvis 6 og 8 måneder, ved landsretten 1 års særfængsel og ved Højesteret forvaring. På baggrund af de tre ovenfor omtalte sager fra 1966 tør man nok slutte at Højesterets tilbøjelighed til i tvivlstilfælde at nøjes med særfængsel – hvis en sådan tilbøjelighed er til stede – gør sig mindre gældende i sager hvor forvaring allerede er taget i brug.

Kriteriet »strafegnethed« er formentlig i dag uden praktisk betydning når det gælder valget mellem *sikkerhedsforvaring* og § 70-forvaring. De to sanktioner fuldbyrdes i samme lægeligt ledede institution; den vigtigste forskel er at sikkerhedsforvaring har et ufravigeligt minimum af 4 år og strengere regler om mulighed for prøvelse af spørgsmålet om løsladelse.¹⁸⁾ Sager om sikkerhedsforvaring er meget sjældne og synes altid at angå personer med udtalte karakterdefekter. Det er i sig selv kunstigt at dom til sikkerhedsforvaring forudsætter etiketten »strafegnet«. Men særlig ejendommeligt er det at skulle bruge denne terminologi hvis det drejer sig om en person som klart opfylder betingelserne for at dømmes til § 70-forvaring. Et eksempel herpå foreligger i *U 1967.503* (H), hvor Retslægerådet undlod at betegne tiltalte som strafuegnet, fordi han i sikkerhedsforvaring kunne få den samme psykiatriske behandling som i § 70-forvaring. Derefter blev tiltalte ved Østre Landsret og Højesteret kaldt strafegnet, skønt han ikke var det, og dømt til sikkerhedsforvaring. Den reelle begrundelse for afgørelsen har formentlig været at tiltalte var prøveløsladt fra sikkerhedsforvaring og ikke fandtes at burde indsættes på mere gunstige vilkår end de hidtil gældende.¹⁹⁾

Valget mellem forvaring og *arbejdshus* kan volde tvivl i sager mod

¹⁸⁾ Sikkerhedsforvaring er altså den strengeste sanktion. I *U 1951.1089* (Ø) fik domfældte efter genoptagelse sin dom ændret fra sikkerhedsforvaring til § 70-forvaring, idet det statueredes at han var psykopat og strafuegnet. På det tidspunkt var sikkerhedsforvaringen iøvrigt ikke under lægelig ledelse.

¹⁹⁾ Andre sager om sikkerhedsforvaring overfor psykopater er *U 1949.773* (H), *U 1956.1007* (H), *U 1957.500* (H), *U 1961.795* (H), *U 1962.881* (H) og *U 1963.273* (H). I den sidstnævnte sag blev § 70-forvaring foretrukket af Højesteret med 3 stemmer mod 2.

karaktermæssigt afvigende berigelsesforbrydere. Begge sanktioner adskiller sig fra fængselsstraf ved deres tidsubestemte karakter, men med ophold i arbejds hus er ikke forbundet nogen psykiatrisk behandling, og fuldbyrdelsen sker under frie anstaltsforhold. Afgørende for valget bliver derfor i første række om tiltalte bør undergives psykiatrisk behandling, eller om hensynet til retssikkerheden taler for en anstaltsanbringelse af forvarende art. Kriteriet »egnet til påvirkning gennem straf« betyder derfor i denne sammenhæng egnethed til en frihedsberøvelse som ligner straf i åbent statsfængsel, men er af tidsubestemt karakter. Nogen synderlig nytte gør kriteriet næppe. Afgørelsen beror på et skøn over hvad der er den mest hensigtsmæssige placering indenfor de institutioner som kommer i betragtning.²⁰⁾

Et par eksempler fra retspraxis illustrerer grænseområdet mellem arbejds hus og forvaring. I *HRT 1953.127* (U 1953.517) udtalte Retslægerådet om en af de tiltalte at han var psykopatisk præget, men ikke i så udtalt grad at han var strafuegnet. »På den anden side kan det ikke forventes, at en almindelig tidsbegrænset straf vil have nogen varig korrigerende virkning«. Rådet anbefalede arbejds hus, og det blev også resultatet ved Højesteret. I *U 1962.494* (H) betegnede Retslægerådet T som psykopat og strafuegnet og anbefalede forvaring. Underretten idømte ham 2 års fængsel, landsretten forvaring og Højesteret arbejds hus. Om dom til forvaring efter tidligere ophold i arbejds hus henvises til *RÅ 1954.183* hvor Retslægerådet udtalte: »Han har i mange år uden held været anbragt i arbejds hus, og det må derfor tilrådes, at han anbringes i psykopatforvaringsanstalten, hvor hans resocialiseringsmuligheder må antages at være bedre«. Tilsvarende hedder det i *RÅ 1955.86*: »Efter det oplyste har opholdet i arbejds hus bragt hans psykopatiske karakteruligevægt til at træde stærkere frem, og han må nu anses for uegnet såvel til påvirkning gennem almindelig straf som til ophold i arbejds huset.«²¹⁾

²⁰⁾ Se fx. U 1956.730 (H) hvor det var oplyst under anke til Højesteret at arbejds hus var det bedste sted at anbringe tiltalte med henblik på beskæftigelse ved kleinsmedearbejde. Det ville vistnok have været ønskeligt om fængselsvæsenets ordning mht. kleinsmedearbejde havde talt for en tidsbestemt anbringelse af den kun 22-årige T, hvis berigelseskriminalitet ikke var særlig grov.

²¹⁾ Et meget specielt tilfælde forelå i U 1952.556 (H) hvor T allerede var dømt til arbejds hus, men hvor der blev rejst sag om overførelse til forvaring. Retslægerådet udtalte: »Han må efter Rådets skøn anses for ganske uegnet til påvirkning gennem straf, herunder også anbringelse i arbejds hus. Da der er betydelig risiko for nye ligeartede lovovertrædelser, og da han har stærkt behov for psykiatrisk ledet personlig-

6. Særligt om drabssager

I sager om grove drabsforbrydelser fraviger domstolene sjældent den praxis at idømme fængsel på livstid, uanset at Retslægerrådet har betegnet tiltalte som psykopat og anbefalet forvaring.¹⁾ Det er nærliggende at kritisere denne praxis med den begrundelse at de væsentlige formål med reaktionen bedst opnås gennem dom til forvaring i overensstemmelse med den retslægelige indstilling. Forvaring er jo en absolut tidsubestemt retsfølge som kan blive livsvarig. Tidspunktet for udskrivning – hvis der overhovedet kan blive tale om udskrivning – bestemmes af domstolene (medens benådning fra livsvarigt fængsel er en administrativ afgørelse). Og specialpræventivt skulle det være en fordel at få tiltalte anbragt i en psykiatrisk ledet institution, således som den lægelige sagkundskab foreslår. Hvorfor har disse synspunkter ikke gjort udslaget i praxis? I et vist omfang henvises man her til gætninger om hvorledes domstolene ræsonnerer.²⁾

Domstolene antager formentlig at en dom til livsvarigt fængsel giver afgørelsen størst generalpræventiv virkning og (hvad der er mere hold i) at den stemmer bedst med den almindelige retsfølelse. Det kan dog næppe blive anset for afgørende hvad dommen *lyder på*, altså hvilket indtryk den gør på almenheden, uafhængigt af hvad den faktisk fører til. Det kan heller ikke være domstolenes mening at psykopatiske drabsmænd ikke bør undergives den særlige fuldbyrdelsesform som er karakteristisk for forvaring. Det så man naturligvis helst at de blev, når lægerne går ind for det.³⁾ Det afgørende er formentlig at en dom til forvaring i det videre forløb

hedsbehandling, må det tilrådes, at han anbringes i forvaringsanstalten for psykopater«. Der var imidlertid ikke hjemmel til en sådan overførelse, fordi T ikke ved den oprindelige dom var henført under strfl. § 17.

¹⁾ Fra retspraxis siden 1950 anføres følgende sager, alle endeligt pådømte ved Højesteret: U 1951.545, U 1951.1033, U 1956.790, U 1957.1050, U 1958.1133, U 1960.396, U 1965.238, U 1966.693 og U 1967.106. – Se tilsvarende U 1955.180 (Ø) og U 1961.585 (H) om sager hvor straffen er udmålt til 16 års fængsel. Når formildende omstændigheder og mindre udtalt farlighed taler for en noget lavere straf, er domstolene mere tilbøjelige til at følge en indstilling om forvaring. Se herved *O. I. Kaarsberg* i NTFK 1952 p. 265 f. om dommen U 1950.29 (H): dom til forvaring blev foretrukket fremfor 8 års fængsel. – I det følgende omtales ikke sager om forsøg på drab.

²⁾ Med hensyn til kritik af praxis henvises til *le Maire* i NTFK 1951 p. 21 ff., jfr. samme forf. *Kampen mod straffen* p. 138 ff., *Jan Sachs* i NTFK 1966 p. 61 ff., *C. Aude* i *Juristen* 1964 p. 94 f.

³⁾ Se nedenfor om tilfælde hvor lægerne *ikke* anbefaler forvaring.

har, eller kan have, visse konsekvenser som går på tværs af domstolenes overvejelser angående frihedsberøvelsens *varighed*.

Det blev nævnt ovenfor at dom til forvaring kan føre til en ligeså langvarig indespærring som dom til fængsel på livstid. Herved må dog tages et forbehold.

I sager om udskrivning fra forvaring (strfl. § 70, stk. 3) kan domstolene komme i en vanskelig stilling. På den ene side vil de gerne tage passende hensyn til lægelige udtalelser om at behandlingssynspunkter taler for udskrivning, og at hensynet til retssikkerheden ikke længere kræver forvaring. På den anden side kan forbrydelsens grovhed tale for et længere anstaltsophold. Fra lægelig side er man opmærksom på at denne tvivl kan gøre sig gældende hos domstolene.⁴⁾ Problemet kan måske illustreres af en mentalerklæring i *U 1949.10 (H)*. Her udtalte overlægen for anstalten i Herstedvester (i sin egenskab af overlæge for fængselsvæsenets observationsafdeling) om en person der fandtes at burde dømmes til forvaring for drab og overtrædelse af straffelovstillægget af 1945: det vil »efter mit skøn kun . . . tage et nogenlunde begrænset antal år at opbygge en rimelig personlighedsfasthed, således at man derefter fra forvaringsanstaltens side formentlig vil kunne anbefale udskrivning, en anbefaling som det jo på den anden side står retten ganske frit for at følge eller afslå«. ⁵⁾ Men det er netop spørgsmålet: hvor frit står retten i denne situation?

Det er klart at retten ikke er bundet af de lægelige instansers skøn over domfældtes tilstand og recidivrisiko og af deres opfattelse af hvilken grad af sikkerhed man skal kræve for at forsøge en udskrivning. Det er da også meget almindeligt at domstolene går imod indstillinger om udskrivning, fordi man under hensyn til forbrydelsens alvorlige karakter ønsker at iagttage en bedring i domfældtes tilstand over længere tid.⁶⁾ Hvis der i drabssager kun blev spørgsmål om at udskyde prøveudskrivning i en passende tid (fx. med et par afslag fordelt over et par år), kunne domstolene næppe have grund til at holde så stærkt fast ved brugen af livstidsstraf. Forklaringen på praxis i de omtalte drabssager er formentlig at domstolene frygter tidlige indstillinger om prøveudskrivning, således at de ville blive

⁴⁾ Sml. herved *Stürup* i NTfK 1952 p. 12 f.

⁵⁾ Tiltalte blev ved Højesteret med 5 stemmer mod 4 dømt til forvaring.

⁶⁾ Jfr. formuleringen af anklagemyndighedens påstand i *U 1957.1023 (H)*, hvor en drabsmand ikke blev udskrevet efter 11 års forløb.

nødt til at trække udskrivningen ud i mange år. De ønsker at frihedsberøvelsen skal være langvarig, fordi man mener at et nødvendigt sikkerhedshensyn taler herfor,⁷⁾ formentlig også fordi man ikke vil omgås letsindigt med generalpræventionen⁸⁾ eller støde retsfølelsen. Med andre ord: domstolene frygter at en forvaringsdom skal føre dem ind på et spor hvor de ikke uden at forlade almindelige principper for en udskrivningsbedømmelse kan sikre den langvarige frihedsberøvelse som de anser for nødvendig.⁹⁾ Det er formentlig sådanne synspunkter der har ført til den kommentar fra dommerside at det er »mindre ærligt« at idømme forvaring end livsvarigt fængsel.¹⁰⁾

Vurderingen af den nuværende praxis må således til dels bero på hvor ofte der faktisk ville forekomme indstillinger om udskrivning af drabsmænd efter så korte forvaringstider som 3–6 år, og hvor lange straffetider der faktisk kommer ud af domme til livsvarigt fængsel.¹¹⁾ Som en anden vigtig faktor kommer hertil spørgsmålet om hvorledes de domfældtes farlighed – og dermed behovet for frihedsberøvelse – ville reduceres, såfremt de kom under psykiatrisk behandling.

Noget af domstolenes uvilje mod at bruge forvaring skyldes sikkert at lægerne selv i en række tilfælde har erklæret psykopatiske drabsmænd for egnede (ikke uegnede) til straf. Det er sket ikke blot i sager om mindre udtalte karakterafvigelse,¹²⁾ men også hvor det har drejet sig om komplicerede tilstande, om hvilke det er sagt at der ikke kunne ventes resultater af behandling i forvaringsanstalt, og at hovedvægten måtte lægges på langvarig internering.¹³⁾ Det nyeste eksempel er *U 1965.513 (V)*; her udtalte Retslægerådet om T, der havde dræbt sin kæreste og tidligere havde været dømt til ophold i sindssygehospital i anledning af trusler, at han var karak-

⁷⁾ *Kaarsbergs* domskommentar i NTfK 1952 p. 263 f. må vistnok læses således at det er »samfundets sikkerhed« der er det vigtigste hensyn.

⁸⁾ Om generalpræventive hensyn som argument for praxis, se *Bjarne Frandsen i Juristen* 1963 p. 103 og s. st. 1964 p. 134.

⁹⁾ Sagen kan sættes på spidsen ved følgende hypotese: hvis spørgsmålet om udskrivning fra forvaring henhørte under benådningsmyndighederne, og domstolene vidste at disse myndigheder ikke lod psykopater slippe billigere end andre, ville domstolene normalt anvende forvaring hvor der foreligger indstilling om det.

¹⁰⁾ *Frandsen i Juristen* 1964 p. 134.

¹¹⁾ Se om benådningspraxis *A. Hye-Knudsen* i NTfK 1962 p. 143 f.

¹²⁾ Se fx. *U 1951.764 (H)*, *U 1961.93 (H)*, *U 1963.727 (H)* og *U 1963.729 (H)*.

¹³⁾ Se fx. *U 1950.831 (H)* og *U 1951.326 (H)* (RÅ 1950.86).

terologisk stærkt afvigende og frembød en betydelig farlighed. Man fandt det ikke sandsynligt, at T ville være »tilgængelig for den personlighedsbehandling, som er et væsentligt formål med anbringelsen i forvaringsanstalt. Rådet vil derfor alle forhold taget i betragtning være mest tilbøjelig til ikke at anse T for ganske strafuegnet.«¹⁴⁾ T idømtes fængsel på livstid. I nogle tilfælde har Retslægerådet anbefalet dom til forvaring, men samtidigt fremhævet at forvaringsanstalten næppe ville være noget helt velegnet opholdssted.¹⁵⁾

Bag praxis ligger sikkert også en ængstelse for ubegrundet ulighed i sanktionsanvendelsen. Det drejer sig jo om de groveste drab hvor udgangspunktet er livsvarigt fængsel, uden meget spillerum for individualisering, hvadenten gerningsmanden er mere eller mindre normal. Større brug af forvaring kunne bevirke en betænkelig fortrinsstilling for nogle tiltalte som efter en gerningsbedømmelse hører til de groveste, og som – efter domstolenes opfattelse – meget vel tåler ophold i fængsel og ikke behøver at forlade statsfængsel i en farligere tilstand end andre drabsmænd.

Det er ønskeligt at domstolene efterhånden viser sig noget mere villige til at følge lægelige indstillinger om dom til forvaring i drabs-sager¹⁶⁾. Der er formentlig hos domstolene en tendens til at overvurdere livstidsstraffens generalpræventive og individuelt forebyggende evne og til at undervurdere behovet for psykiatrisk behandling af udtalt patologiske tilfælde som ikke hører hjemme i statsfængsel. Det er også meget muligt at domstolene nærer overdreven frygt for at tidlig udskrivning skulle blive en konsekvens af dom til forvaring. Men der kan ikke med den nuværende viden opstilles et generelt gyldigt princip med henblik på de sager hvor der i praxis har været divergens mellem den lægelige og den juridiske bedømmelse. Der tiltrænges en nærmere undersøgelse af tilfældene fra psykiatrisk og fængselsmæssigt synspunkt. Man savner oplysning om hvorledes de domfældte falder til i lukket statsfængsel, hvorvidt

¹⁴⁾ Erklæringen kritiseres af *Sachs* i NTFK 1966 p. 62 f. Sachs forsømmer iøvrigt helt at nævne de mange tilfælde hvor Retslægerådet har anbefalet forvaring.

¹⁵⁾ Jfr. U 1947.1027 (H) og *Kaarsberg* i NTFK 1952 p. 264. – Se også U 1936.23 (H) og *le Maire* i NTFK 1951 p. 21 ff.

¹⁶⁾ Enkelte sager er afgjort af Højesteret under dissens, senest U 1967.106, og en kommentar af *Th. Gjerulff* i NTFK 1967 p. 253 understreger at rettens afgørelser i disse sager ikke kan tages som udtryk for et princip, men kun viser »en stærk tendens«. Det nævnes bl. a. at Højesteret tager hensyn til »behovet for en psykiatrisk behandling og muligheden for at opnå et gunstigt resultat herigennem«.

behovet for psykiatrisk særbehandling er stort, hvorledes de domfældtes tilstand og farlighed bedømmes over en længere årrække, hvilke muligheder der ligger i at udnytte adgangen til overflytning til særfængsel eller sikkerhedsforvaring osv.¹⁷⁾

7. Intelligensdefekter

Sammenlignet med de karaktermæssige afvigelser indtager intelligensdefekter en mere veldefineret stilling indenfor reglerne om strafansvar og særbehandling.¹⁾

Lægeligt set kan tilstandene karakteriseres og inddeles ved en metode som bygger på måling af intelligensen, selvom supplerende kriterier af mere skønspræget art må tages i brug overfor grænsetilfælde. Den danske straffelov har henført åndssvaghed i *højere grad* (dvs. idioti og imbecilitet) under den i § 16 omhandlede »utilregnelighed«, medens åndssvaghed i *lavere grad* (lettere åndssvaghed eller debilitet) henhører under § 17: »mangelfuld udvikling . . . af sjæls-evnerne«. ²⁾ Der er naturligvis nogen vilkårlighed forbundet med en sådan inddeling; hverken fra lægeligt eller strafferetligt synspunkt kan der på forhånd regnes med et afgørende skel omkring den intelligenskvotient på 55 som sætter grænsen mellem de imbecile og de debile. Men ordningen har dog givet dansk ret visse fortrin sammenlignet med de fleste fremmede regler. Man har udtrykkelig fået placeret åndssvaghed blandt de abnormtilstande som kan være strafferetligt relevante, og der gives en vejledning ved hvilken samarbejdet med de lægelige instanser lettes og det retlige tvivlsområde indenfor intelligensdefekterne indkredses. Da § 16 og § 17 leder hen til samme sanktionsvalg i medfør af § 70, behøver sondringen ikke

¹⁷⁾ Det er oplyst af *Stürup* at nogle drabsmænd i kortere eller længere tid har været uegnede til strafafsoning og har måttet overføres til den psykiatriske observationsafdeling, se Beretning om fængselsvæsenet i Danmark 1960 p. 40, sml. samme forf. i *de Reuck & Porter* (ed.), *The Mentally Abnormal Offender* (1968) p. 14 f. Praxis mht. dom til livstidsstraf blev forsvaret af *Stürup* i et diskussionsindlæg i NKÅ 1951-52 p. 317.

¹⁾ Se om de gældende regler *Hurwitz*, *Almindelig del* p. 299 ff.

²⁾ I straffelovens forarbejder var der nogen uklarhed med hensyn til åndssvaghedens afgrænsningsproblemer. I stedet for udtrykket »åndssvaghed i højere grad«, som stammer fra *Oliks*'s udkast, foreslog bl. a. *Torp* og *Goll* »udpræget åndssvage«. *Wimmer* antog at »åndssvaghed i højere grad« måtte omfatte idioterne og de imbecile (intelligenskvotienterne indtil 55), se *Ugeskrift for Læger* 1933 p. 1130 ff., og denne opfattelse tiltrådtes af *Helweg*, se *Den retslige psykiatri*, 2. udg., p. 19 og 110 ff., samme forf. i SvJT 1942 p. 209 f.

at føre til urimelige konsekvenser; dens vigtigste virkning er en forskel med hensyn til paragrafciteringen i dommen.³⁾

En afgørende forskel mellem psykopaternes og de åndssvages strafferetlige stilling følger af at der for åndssvage findes et lægeligt og forsorgsmæssigt behandlingssystem udenfor strafferetten, et system der – ligesom sindssygeværnen – er til rådighed hvad enten det drejer sig om kriminelle eller ikke-kriminelle. Strafferettens afgørelser kan derfor træffes med dette behandlingssystem for øje. Kan den strafferetlige reaktion opfylde sine egne formål ved simpelthen at overlade lovovertræderen til særforborgens myndigheder? Eller er der strafferetlige hensyn som taler for straf, betinget dom eller anden sanktion indenfor kriminalforsorgens rammer? Så langt som muligt vil strafferetten helst betragte den åndssvage som et psykisk afvigende individ der trænger til hjælp, som patient. Denne holdning er også lettere at gennemføre overfor åndssvage end når det gælder psykopater, fordi der i den almindelige sociale vurdering er stærk støtte for en medfølelse og undskyldende opfattelse af åndssvage, medens udtalte karakterafvigelser kalder på aggressive og fordømmende reaktioner. Det bør iøvrigt fremhæves at intelligensdefekt ikke sjældent optræder i forbindelse med karaktermæssige afvigelser. I *U 1965.108 (H)*, som drejede sig om voldtægtsforsøg og røveri, udtalte Retslægerådet: »Det er vanskeligt at afgøre, om hovedvægten bør lægges på de intellektuelle eller på de karaktermæssige mangler«. Man fandt at forvaring kunne komme på tale, men foretrak åndssvageforsorg, bl. a. fordi tiltalte ville have svært ved at hævde sig i en forvaringsanstalt. Dommen lød på anbringelse i åndssvageanstalt.⁴⁾

Overfor lovovertrædere der er åndssvage i højere grad bliver der ikke spørgsmål om straf.⁵⁾ Derimod har det siden straffelovens vedtagelse været antaget at der for de lettere åndssvages vedkommende må anlægges en mere konkret bedømmelse. Rigsadvokatens cirkulære af 1932 fremhævede – uden iøvrigt at give retningslinier – at der skulle tages stilling til den lettere åndssvages strafegnethed. Fra

³⁾ Om norsk ret se *Helge Røstad* i *Jussens Venner* 1967 p. 49 ff., hvor det kritiseres at åndssvages strafrihed afgrænses for snævert.

⁴⁾ Se iøvrigt som eksempler på åndssvaghed og karakterdefekt VLT 1943.305, U 1946.1050 (H), U 1954.297 (H) og VLT 1956.225.

⁵⁾ Fra den trykte praxis kan nævnes U 1934.583 (V), U 1942.303 (H), U 1954.933 (H), VLT 1956.29, U 1958.274 (H) og U 1962.361 (V). I nogle af disse sager blev tilstanden henført under § 17, trods lægeerklæring om åndssvaghed i højere grad.

lægelig side sagde *Wimmer* om de debile at de ikke på forhånd kunne betegnes som uegnede til påvirkning gennem straf; man måtte »forsøge, om de vil kunne »tage lære« af straffen og også på anden måde pacificeres under strafafsoningen«. ⁶⁾ Og hos *Helweg* hedder det: »Strafegnetheden kan . . . ikke afgøres efter faste regler, men må vurderes i hvert enkelt tilfælde ud fra et samlet skøn«. ⁷⁾ Det var vistnok *Helwegs* opfattelse (i 1949) at personer i den øverste ende af debilitetsgruppen normalt måtte anses som strafegnede, bortset fra de unge begyndere. Han siger om recidivister: »Åndssvageforsorgens mulighed for at udrette noget væsentligt reduceres, og de åndssvage, der ikke, ifølge selve graden af deres åndssvaghed, under alle omstændigheder må anses for strafuegnede, kan man da ikke gøre andet ved end at lade dem glide ind i det almindelige strafsystem, dvs. erklære dem for strafegnede.« ⁸⁾

I den trykte praksis kan findes eksempler på at Retslægerådet har anset en lettere åndssvag for strafegnet eller givet udtryk for tvivl. ⁹⁾ Men det synes at være ret sjældne undtagelsestilfælde. Rådets almindelige indstilling er næppe langt fra den principielt prægede formulering som blev brugt i sagen *HRT 1957.76* (jfr. U 1957.501): »Da T er åndssvag, må han anses for uegnet til påvirkning gennem straf«.

Hvad angår domstolenes praksis, ¹⁰⁾ kan der spredt over de 35 år siden straffelovens ikrafttræden – dog vist især fra de første 15–20 år – findes en del tilfælde hvor strafegnethed er statueret. I nogle sager har man foretrukket at afsige betinget dom, ¹¹⁾ i andre er idømt ubetinget fængsel, således straffe på 1 1/2–3 år for voldtægt ¹²⁾ og straffe på 8–16 år i drabssager. ¹³⁾ Men i det store og hele er det

⁶⁾ *Wimmer* i Ugeskrift for Læger 1933 p. 1133.

⁷⁾ *Helweg* p. 21, sml. p. 19.

⁸⁾ *Helweg* p. 127 f., sml. p. 125.

⁹⁾ Se fx. U 1960.833 (H), RÅ 1954.320 – Der kan også henvises til den ovenfor omtalte sag RÅ 1964.95 om strafegnethed i relation til bøde og kort frihedsstraf.

¹⁰⁾ Indtil 1959 blev afgørelser om åndssvageforsorg i vidt omfang truffet i forbindelse med anklagemyndighedens tiltalefraval, se *K. Kirchheiner* i NTfK 1953 p. 195 og Betænkning om åndssvageforsorgen p. 106 f. Denne praksis blev ændret, fordi man i åndssvagebogen af 1959 fjernede den hidtil gældende regel om at anklagemyndigheden skulle give tilslutning til afgørelser om forsorgens ophør. Sagerne indbringes nu som hovedregel for retten til dom, men tiltalefraval forekommer dog i tilfælde hvor lovovertræderen allerede er under forsorg, når det skønnes ubetænkeligt at anklagemyndigheden er uden indflydelse på spørgsmålet om udskrivning, se Rigsadvokatens Meddelelsesblad nr. 14, 1960.

¹¹⁾ VLT 1934.63, VLT 1935.243 og VLT 1937.75.

¹²⁾ U 1935.531 og VLT 1950.324, sml. VLT 1955.219 (incest).

¹³⁾ U 1942.853, VLT 1949.11 og HRT 1954.940 (jfr. VLT 1954. 271).

domstolenes praxis at anse lettere åndssvage for uegnede til straf og afsige dom til åndssvageforsorg eller udtrykkelig til anbringelse i åndssvageanstalt, i sjældnere tilfælde til tilsyn i medfør af strfl. § 70. Blandt de trykte afgørelser er en del som viser domstolenes villighed til at følge lægeerklæringens indstilling også når det gælder intelligensdefekter i grænseområdet mellem lettere åndssvaghed og sinkestadiet.¹⁴⁾

Med hensyn til valget af retsfølge overfor den strafuegnede åndssvage, er der ikke altid enighed mellem læger og jurister. Retten kan afsige dom til anbringelse i *åndssvageanstalt*, med den konsekvens at en ændring til anden forsorg kun kan ske ved retskendelse i medfør af strfl. § 70. Eller den kan dømme til inddragelse under *åndssvageforsorg*, hvorved det overlades åndssvageforsorgens myndigheder at træffe valget mellem forsorg i og udenfor anstalt, eventuelt at veksle mellem disse former. Det kan ske at retten af sikkerhedshensyn – særlig ved grove forbrydelser – dømmer til anstaltsophold, selvom der fra lægernes side kun er foreslået inddragelse under åndssvageforsorg. Det kan omvendt forekomme at retten ikke finder det fornødent at kræve anstaltsanbringelse, selvom der i lægeerklæringen er stillet forslag herom. I sjældne tilfælde kan retten ønske at afskære muligheden for anstaltsanbringelse ved at anordne tilsyn i medfør af § 70.¹⁵⁾ Det kan fra et juridisk synspunkt forekomme betænkeligt at mindre grov kriminalitet og ikke udtalt farlighed skal give grundlag for en retlig status ved hvilken andre myndigheder kan gribe til anvendelse af anstaltsanbringelse. Det er den samme tankegang der undertiden har motiveret domstolene til at erklære den åndssvage strafegnet og anordne et tidsbegrænset tilsyn i tilknytning til en betinget dom. Det synes dog rigtigst at tilsyn mest muligt overlades til dem der har særlig indsigt i behandlingen af åndssvage. Højesteret har i et par tilfælde ændret betingede domme til anbringelse under åndssvageforsorg, se *U 1960.140* og *U 1961.573*.

Grænsen mellem lettere åndssvaghed og sinkestadiet er ikke fast knyttet til et intelligenskriterium (I.K. 75), men beror på en samlet

¹⁴⁾ Nyere eksempler på tilstande i dette grænseområde er *U 1962.868* (H), *U 1963.47* (H), *U 1964.653* (V) og *U 1966.915* (Ø). – Se endvidere *VLT 1943.305* (tilsyn og pålæg om at »tage ophold i Jylland udenfor købstæderne»), *U 1946.1050* (H), *VLT 1948.175*, *U 1948.1270* (H). Sml. nedenfor note 17.

¹⁵⁾ Se fx. *U 1954.309* (H).

klinisk vurdering, ved hvilken der kan tages hensyn til individets totalpsyke, herunder dets evne til at klare visse opgaver under visse ydre forhold. Det udelukker derfor ikke diagnosen åndssvaghed at intelligensmålingen viser nogle points over 75.¹⁶⁾ Den danske åndssvage lov af 1959 har skullet understrege denne afgrænsningsmåde, selvom lovens sprogbrug paradoxalt nok synes at tyde på det modsatte. Loven handler om »forsorg for åndssvage og andre særlig svagtbegavede«, og den gør forsorg anvendelig overfor enhver »der er åndssvag, eller hvis tilstand ganske må ligestilles med åndssvaghed« (§§ 5 og 10, stk. 1). Trods en vis usikkerhed i lovens forarbejder må man gå ud fra at de nævnte udtryk netop sigter til de tilstande som man hidtil har kaldt åndssvaghed i kraft af et »habituskriterium«. ¹⁷⁾ Den vigtigste betydning af lovens ordvalg er da formentlig at man modvirker tendenser til at bygge eensidigt på intelligenskvotienten, og at der bliver mulighed for at anvende forsorg i visse grænsetilfælde uden at tilstanden udtrykkelig betegnes som åndssvaghed. Efter sin affattelse kan loven benyttes som grundlag for en udvikling ved hvilken efterhånden flere sinketilstande medtages. Men den aktuelle fortolkning må føre til at sinketilstande er udenfor lovens område, bortset fra nogle få grænsetilfælde. Det retspolitiske dilemma omkring lovens afgrænsning skyldes en latent konflikt mellem to hensyn. På den ene side vil man gerne forstærke samfundets tilbud om hjælp til trængende; på den anden side må der være et værn for de svagtbegavede i sinkegruppen og deres pårørende mod urimelig indgriben ved tvangsforanstaltninger.

Strfl. § 17 tvinger ikke domstolene til at gøre en skarp sondring mellem åndssvaghed i lettere grad og sinkestadiet. Der er ingen tvivl om at sinketilstanden kan betegnes som en »mangelfuld ud-

¹⁶⁾ Jfr. *Helweg* p. 18 ff. og 107 ff., *Strömngren*, *Psykiatri* p. 283 ff., *Villars Lunn* i *Betænkning om de retspsykiatriske undersøgelser i straffesager* (1956) p. 143, *Betænkning om åndssvageforsorgen* (1958) p. 35 ff., *Tyge Haarlov*, *Administrativ frihedsbevæelse* (1948) p. 83 ff., RÅ 1955.98 og RÅ 1963.140.

¹⁷⁾ *Betænkning om åndssvageforsorgen* p. 37 og 155 f., *Folketingstidende 1958-59* sp. 4519 m. fl. st., *Bank-Mikkelsen* i *Juristen* 1959 p. 235. – I U 1965.911 (Ø) udtalte Retslægerådet om en 19-årig der var tiltalt for tyverier og tyveriforsøg: »Ved intelligenstagning klarer han sig som sinke, men ved kliniske og sociale vurderinger findes han svagt begavet i en sådan grad, at han må betegnes som sidestillet med en åndssvag«. I landsretten stemte 3 dommere for at anse T som strafegnet og idømte ham 8 måneders fængsel betinget, medens 3 dommere anså ham som strafuegnet og gik ind for åndssvageforsorg. Under denne stemmelighed sejrede det førstnævnte resultat som det for tiltalte gunstigste (rpl. § 216, stk. 1). – Også i U 1965.108 (H) har Retslægerådet anset tilstanden for »ligestillet med åndssvaghed«.

vikling af sjælsevnerne« (adskillige domme har udtrykkelig sagt det), og § 70 lægger ingen hindringer i vejen for valg af særlige reaktioner overfor strafuegnede sinker. Men i den kriminalpolitiske praxis er der ikke desto mindre et klart skel mellem åndssvaghed og sinkestadiet.¹⁸⁾ Det skyldes især at der gennemgående er en meget væsentlig forskel mellem de to grupper med hensyn til deres sociale aktivitet, deres forståelse af adfærdsnormer og deres påvirkelighed af strafsanktioner. En anden grund er at der ikke findes praktiske forsgsmuligheder som med fordel kunne udnyttes ved anvendelse af §§ 17 og 70. I 1943 fremlagde *Nørvig* en oversigt over 272 sager mod sinker fra Retslægerådets materiale i årene 1933–43. Af de 272 personer blev 232 af Retslægerådet betegnet som strafegnede, kun 20 kaldtes ikke-strafegnede, og om 20 hed det at de principielt var egnede, men at andre foranstaltninger skønnedes mere formålstjenlige.¹⁹⁾ Der er ikke senere foretaget tilsvarende opgørelser, men billedet kan næppe være ændret nævneværdigt i de sidste 25 år.

Retslægerådet har nogle gange i sine erklæringer peget på vanskeligheden ved bedømmelsen af sinkers strafegnethed. I *U 1954.29* (H) hedder det om en 18-årig sinke, der var skyldig i forsætlig legemsbeskadigelse, at hans strafegnethed var tvivlsom: »Yderligere kriminalitet lod sig formentlig bedst forebygge gennem en forsg af åndssvageforsorgens karakter, men da en sådan ikke findes, og da han ikke kan inddrages under åndssvageforsorgen, således som denne hidtil er afgrænset, ser rådet ikke anden udvej end at foreslå, at der gøres forsøg på at retlede ham gennem almindelig straf«. T idømtes 3 års fængsel. En tilsvarende udtalelse blev afgivet i *U 1949.784* (H), hvor en 29-årig sinke idømtes 2 års fængsel for voldtægt og tyveri, og i *RÅ 1954.276*, hvor en 36-årig sinke, der tidligere var åndssvag, for tyverier idømtes 6 måneders fængsel (udstået med varetægtsopholdet). Eksemplerne viser at lægers bedømmelse af sinkers strafegnethed må være væsentligt bestemt af de reaktionsformer som står til rådighed. Ifølge *Nørvig* har den svage begavelse ikke i sig selv været nok til at bevirke uegnethed til straf, »sådan som forholdene nu er«. De få som blev erklæret strafegnede

¹⁸⁾ Sml. *Betænkning 1931* p. 5: overfor sinker vil særforanstaltninger som regel ikke være påkrævede.

¹⁹⁾ *Johs. Nørvig* i *NKÅ 1942–43* p. 115.

var fortrinsvis personer hos hvem der konstateredes »mere eller mindre udtalte karakterologiske forstyrrelser«. ²⁰⁾

Savnet af en særlig sinkeforsorg som led i det kriminalpolitiske system har ofte været beklaget, men man har vist aldrig gjort sig mange tanker om hvorledes den skulle indrettes og for hvem. Retslægerådet nævner »en forsorg af åndssvageforsorgens karakter«. Hertil hører vel navnlig at det er en forsorg 1) indenfor det socialretlige systems rammer, 2) beregnet for både kriminelle og ikke-kriminelle klienter, 3) med både anstaltsmæssige og ambulante behandlingsformer, og 4) med anvendelse af arbejdsmetoder svarende til åndssvageforsorgens, dog afpasset efter klienternes højere intelligensniveau, arbejdsevne etc. En sådan forsorg måtte dog formentlig indrettes med henblik på anvendelse på frivilligt grundlag, således at tvang til forsorg kun kom på tale i straffesager. Uden tvivl ville en sinkeforsorg byde på store fordele, også for strafferetten, men det er tvivlsomt om den lader sig etablere. Fra et kriminalpolitisk synspunkt må det først undersøges hvilke mangler reaktionsformen overfor sinker lider af og om den eventuelt kan forbedres uden at man afventer »en forsorg af åndssvageforsorgens karakter«. Selv hvis en sådan særlig forsorg blev indrettet udenfor kriminalforsorgen, ville den formentlig vise sig af underordnet betydning sammenlignet med betinget dom, fængsel og ungdomsfængsel. ²¹⁾ Det var meget ønskeligt at få gennemført en undersøgelse af de kriminelle sinkers personlighedsmæssige og sociale forhold, af reaktionspraxis, behandlingsformer og recidivproblemer.

²⁰⁾ *Nørvig* anf. st. p. 116. – Se iøvrigt som eksempler på sinketilstande i forbindelse med karakterdefekt: RÅ 1954.120, 276 og 355, U 1956.635 (H), U 1960.1083 (V), U 1961.1069 (V), U 1967.39 (H).

²¹⁾ Om anvendelsen af ungdomsfængsel henvises til Straffelovskommissionens betænkning om ungdomskriminaliteten (1959) p. 43 ff. Det fremgår heraf at sinkerne frembyder et behandlingsproblem i ungdomsfængslerne og at ca. 8 % af ungdomsfangerne i 1957 skønnedes bedre anbragt i en særlig sinkeafdeling. Det var fængselsdirektoratets og straffelovskommissionens forslag at en sådan afdeling burde oprettes. Senere er en anden opfattelse kommet frem. I Betænkning I vedrørende udbygning af ungdomsfængslerne (1962) p. 16 siges at den overvejende del af anstaltslederne har »givet udtryk for en frygt for, at det vil være en større belastning for sinken at blive anbragt i en særlig sinkeafdeling fremfor i en almindelig afdeling, ligesom der er givet udtryk for, at den nuværende anbringelse af sinker i almindelig afdeling ikke har medført særlige vanskeligheder«.

8. Andre tilstande

I straffelovens forarbejder og senere kommentarer er det forudsat at der foruden karakterafvigelser og intelligensdefekter kan være tale om at henføre en række andre tilstande under strfl. § 17.¹⁾ Hvis man skal slutte ud fra den trykte praxis har disse »andre tilstande« i det hele spillet en ret underordnet rolle ved anvendelsen af § 17. Der kan være flere grunde hertil. Om nogle varigere sjælelige afvigelser gælder at de i sig selv er sjældne, eller at de forekommer sjældent i forbindelse med kriminalitet, eller at de i hvert fald ikke træder så klart frem at der rejses spørgsmål om anvendelse af § 17. Forholdsvis ofte vil de bevirke – eller medvirke til – at sagen sluttet ved anklagemyndighedens tiltalefrafald eller afgøres med betinget dom, især hvor kriminaliteten er mindre grov og ikke indicerer noget behov for foranstaltninger i medfør af § 70. Det er også muligt at sager om »andre tilstande« er svagt repræsenteret i domssamlingerne og i Retslægerådets beretninger, fordi man ikke har interesseret sig for at belyse denne side af § 17's område.

Spørgsmålet om anvendelse af § 17 foreligger hyppigst i sager om neurotiske tilstande. Udtalte personligheds-mæssige afvigelser som følge af karakterneuroser anses både efter Retslægerådets og domstolens opfattelse som ligestillede med den psykopatiske karakterudvikling og giver i en del tilfælde grundlag for dom til forvaring.²⁾ Der forekommer endvidere tilfælde hvor Retslægerådet anser tiltalte for strafuegnet som følge af en alvorlig neurotisk lidelse der indicerer behandling i sindssygehospital³⁾ eller ambulat psykiatrisk behandling eller tilsyn. Der lægges formentlig også fra Retslægerådets side nogen vægt på i hvilken grad sygelige mekanismer har gjort sig gældende i motivationen bag de kriminelle handlinger.⁴⁾ Retslægerådets udtalelser efterlader dog det indtryk at rådets praxis er forsigtig; man har i en del tilfælde erklæret neurotiske lovovertrædere for egnede (eller ikke uegnede) til straf.⁵⁾

¹⁾ Se herved U II mot. p. 24 f., *Goll* i Seks Foredrag over Borgerlig Straffelov p. 39 f., *Helweg* p. 20 ff., *Hurwitz*, Almindelig del p. 303.

²⁾ Se fx. U 1961.153 (H) og RÅ 1961.77, sml. VLT 1951.113 (RÅ 1950.41) om tilsyn ved forvaringsanstalten og senere indsættelse i forvaring.

³⁾ Angående tvivl om valget mellem forvaring og sindssygehospital, se Retslægerådets udtalelser i RÅ 1954.292 og U 1963.1059 (Ø). I begge disse sager idømtes straf.

⁴⁾ Se herved den ovenfor p. 75 citerede udtalelse i RÅ 1955.103. Sagen angik en person som var præget af en seksualneurose med tilbøjelighed til seksuelle erstatnings-handlinger.

⁵⁾ Se fx. U 1962.789 (Ø), U 1965.473 (H) og U 1966.889 (Ø).

Tilstande af aldersbetinget svækkelse falder klart indenfor området af § 17.⁶⁾ Det gælder ikke blot grænsetilfælde til sindssygdom (senil demens), der omfattes af § 16,⁷⁾ men også mindre fremskredne tilstande, når der dog er tale om en væsentlig reduktion af de sjælelige funktioner. Afgørelsen om tiltaltes strafegnethed må i høj grad bero på en konkret bedømmelse af behovet for lægelige eller sociale støtteforanstaltninger og af mulighederne for at forebygge recidiv gennem sådanne midler. Hvor sagen drejer sig om uterlighed eller anden sædelighedsforbrydelse der ikke er af grov eller farlig karakter, vil den mest adækvate reaktion ofte være et tilsyn – eventuelt udøvet ved pårørende eller bekendte – i medfør af § 70 eller knyttet til en betinget dom.⁸⁾ Hvis kriminaliteten og domfældtes forhold taler for en mere effektiv kontrol, kan der blive spørgsmål om anbringelse i alderdomshjem, plejehjem el. lign.,⁹⁾ en fremgangsmåde som det iøvrigt ikke altid er let at effektuere på hensigtsmæssig måde, fordi den forudsætter et lokalt arrangement som på een gang tager hensyn til tiltaltes sociale og familiemæssige situation og til den kommunale eller private institution som skal modtage ham. Også en sådan anbringelse kan ske enten i medfør af § 70 eller ved betinget dom. Valget må, ligesom når det gælder tilsyn, i første række bero på om det har rimelig mening at holde muligheden for anvendelse af frihedsstraf åben i tilfælde af nye lovovertrædelser.

§ 17 er i en del tilfælde anvendt på personer som har været præget af karakterforandringer og andre svækkelsestilstande som følge af epilepsi.¹⁰⁾ Der findes også eksempler på strafuegnethed i sager om nervøse svækkelsestilstande og depressioner,¹¹⁾ om psykiske

⁶⁾ Se om den strafferetlige reaktion overfor gamle mennesker *J. Trolle* i NTfK 1949 p. 90 ff.

⁷⁾ Jfr. VLT 1953.354 og VLT 1955.236.

⁸⁾ Se herved U 1947.477 (H): en 72-årig blev ved Højesteret idømt 8 måneders fængsel betinget med tilsyn, idet dog 4 dommere ville anse T for strafuegnet og anvende tilsyn i medfør af § 70. Om betinget dom, se endvidere VLT 1955.273.

⁹⁾ Se herved U 1941.1133 (H): plejeanstalt efter øvrighedens nærmere bestemmelse, VLT 1954.191: arbejdsanstalt, VLT 1956.165: tilsyn ved Dansk Forsorgsselskab og efter dettes bestemmelse anbringelse i plejehjem el. lign.

¹⁰⁾ Se VLT 1935.47, U 1938.652 (Ø), U 1938.971 (Ø), U 1948.1045 (H), U 1957.1059 (H) om anbringelse i epileptikeranstalt, sindssygehospital eller forvaring. Sml. *Stürup* i Betænkning om oprettelse af et kriminalasyl (1949) p. 44.

¹¹⁾ Se U 1940.537 (Ø) (tilsyn i medfør af § 70), VLT 1954.360 (sindssygehospital), se derimod om strafegnethed U 1965.662 (H) og U 1965.890 (V), i begge tilfælde betinget dom.

forstyrrelser som følge af stofskiftesygdom,¹²⁾ om hjernelidelser som følge af kranielæsioner¹³⁾ og om sjælelig svækkelse som følge af kronisk alkoholisme.¹⁴⁾

¹²⁾ Se U 1948.1 (klageretten), sml. U 1946.987 (Ø).

¹³⁾ Se RÅ 1955.23, sml. RÅ 1964.71 (om følger af boxning, tvivlsom egnethed, 40 dages fængsel betinget).

¹⁴⁾ Se U 1943.132 (V).

IV TIDSUBESTEMTE RETSFØLGER

1. *Historisk baggrund*

I det foregående har der mest været tale om de *kriterier* ved hjælp af hvilke den ordinære strafanvendelse fraviges i sager mod psykisk abnorme lovovertrædere. Vi har set at dette spørgsmål ikke kan afgøres uden hensyntagen til indholdet af de *retsfølger* som kommer i betragtning. Man berører her det centrale kriminalpolitiske spørgsmål om brugen af tidsubestemte retsfølger.¹⁾

Under de klassiske regler om sindssyges og åndssvages utilregnelighed har det altid været en selvfølge at utilregnelige personer måtte undergives tidsubestemte foranstaltninger med forvarende eller kurativt formål, eventuelt begge dele.²⁾ Derimod havde frihedsstraffen i det 19. århundrede udviklet sig til en tidsbestemt foranstaltning. Anvendt i denne form havde straffen fået det formål at værne lovovertræderen mod administrativ vilkårlighed samtidig med at den udtrykte samfundets dom over forbrydelsen ved hjælp af objektive målestokke. Undertiden var det loven der umiddelbart fastsatte straffen, men den almindelige tendens i lovgivningsarbejdet var at opstille strafferammer og overlade det endelige valg af straf til domstolene, ganske vist ofte således at de blev bundet af et detaljeret system af rammer bestemt af forstraffenes antal, forbrydelsens genstand eller mere almindeligt holdte kriterier.³⁾ Det

¹⁾ Et almindeligt anvendt udtryk for det samme er »ubestemte domme«. Det kan kritiseres af samme grund som udtrykket »betingede domme«: dommene er i sig selv hverken ubestemte eller betingede, men rummer i deres indhold et element af noget ubestemt eller betinget med hensyn til sanktionernes varighed eller iværksættelse. Denne kritik er ikke grund nok til at undgå udtrykkene.

²⁾ Dette var fx. ordningen efter den danske straffelov af 1866 § 38, stk. 2. Til denne bestemmelse svarer nu straffeloven af 1930 § 70, dog bl. a. med den forskel at det ikke længere er administrative myndigheder men domstolene der træffer afgørelse om foranstaltningernes art og om deres senere ophør.

³⁾ Se *W. E. v. Eyben*, Straffudmåling (1950) p. 18 ff., 47 ff., 173 ff.

var forbryderens *skyld*, målt ved forbrydelsens *grovhed*, der bestemte straffen. Spredt i litteraturen findes udtalelser som peger på den mulighed at lade frihedsstraffen være tidsubestemt for at forøge dens effekt. Den amerikanske læge og projektmand *Benjamin Rush* skrev i 1787: »Let the various kinds of punishment, that are to be inflicted on crimes, be defined and fixed by law. But let no notice be taken, in the law, of the punishment that awaits any particular crime. . . . Punishments should always be varied in degree, according to the temper of criminals, or the progress of their reformation.«⁴⁾ Tanken om de ubestemte retsfølger fik en mere praktisk støtte da der fra 1840'erne blev gjort bemærkelsesværdige forsøg på at få noget fornuftigt ud af straffuldbyrdelsen; man kan nævne *Alexander Maconochies* reformer på Norfolk Island ved Australien og *Walter Croftons* »irske« eller »progressive« system. Den første væsentlige afvigelse fra det tidsbestemte straffesystem er det amerikanske »reformatory«, en fængselstype med opdragende sigte som vandt indpas omkring 1870.⁵⁾

Fra slutningen af det 19. århundrede kom der i Europa forslag om at give den tidsubestemte retsfølge en mere fremskudt placering. Hvis individuel prævention skulle være reaktionssystemets bærende formål, måtte man efter nogles mening sigte på en total afskaffelse af alle på forhånd fixerede retsfølger. Det hedder således hos psykiateren *G. Aschaffenburg* (1903): »Anpassung der Strafe an die Individualität des Täters bis zu den letzten Konsequenzen, das ist die Aufgabe, Abschaffung des Strafmasses die Lösung.«⁶⁾ Så stor var i de tider den nye skoles tillid til det individualpræventive program at man betragtede det som udtryk for en særlig »videnskabelig« kriminalpolitik. På den internationale kriminalistkongres i Washington i 1910 vedtog man efter megen debat at anbefale hvad *A. Prins* havde kaldt »the scientific principle of the indeterminate sentence«.⁷⁾

Enhver frihedsberøvelse skulle være af en ubestemt varighed og opføre netop på det tidspunkt hvor den optimale påvirkning af

⁴⁾ *Benjamin Rush*, *Essays*, 2nd. ed. (1806) p. 151.

⁵⁾ Se *Torsten Eriksson*, *Kriminalvård* (1967) p. 91 ff., *Marc Ancel*, *The Indeterminate Sentence* (1954) p. 12 f.

⁶⁾ *G. Aschaffenburg*, *Das Verbrechen und seine Bekämpfung* (1903) p. 231.

⁷⁾ Se herved *Negley K. Teeters* i *Journal of Criminal Law and Criminology* vol. 39 (1948–49) p. 624 f.

lovovertræderen var opnået. Hvad enten det var forvaring, lægelig terapi, opdragelse eller almindelig fængselsmæssig behandling der var frihedsberøvelsens hovedformål i det enkelte tilfælde, skulle der sikres de sagkyndige en afgørende indflydelse på frihedsberøvelsens varighed. Der lå i dette forslag en dobbelt kritik af den tidsbestemte frihedsstraf. Den var i nogle tilfælde *ikke lang nok*, den gjorde det ikke muligt at beholde den domfældte under frihedsberøvelse indtil en tilstrækkelig påvirkning var opnået. På det punkt havde forslaget tilknytning til datidens mest almindelige praktiske kritik af straffesystemet, nemlig kritikken af de unyttige kortvarige frihedsstraffe, af hvilke mange burde afskaffes (særlig gennem regler om betingede domme), men andre gøres længere.⁸⁾ På den anden side fandt man at den tidsbestemte frihedsstraf i mange tilfælde var *for lang*; den tvang de fuldbyrdende myndigheder til at beholde mange domfældte unødigt længe i fængsel.

I det 19. århundrede var regler om prøveløsladelse (betinget løsladelse) fra fængselsstraf endnu sjældne og havde, hvor de fandtes, et meget snævert anvendelsesområde. I de fleste lande var benådningen stadig det eneste middel til at afkorte en fængselsstraf, men benådning blev kun sporadisk brugt ud fra de individualpræventive synspunkter som den nye bevægelse talte om. Modsætningen mellem den tidsbestemte og den tidsubestemte straf var derfor på den tid skarp: den *tidsubestemte* retsfølge var – i sin rene form – ubegrænset af minima eller maxima, den *tidsbestemte* straf var en på forhånd fast fixeret frihedsberøvelse.

Hvis diskussionen var blevet hængende i et så skarpt principvalg, havde slaget nok hurtigt været tabt for tilhængerne af den ubestemt dom. Det er i hvert fald ud fra nutidens forestillinger kun en ganske lille del af lovovertræderne man kan forsvare at undergive en helt tidsubestemt frihedsberøvelse. Men de teoretiske synspunkter og de legislative forslag blev af flere grunde mere nuancerede. Man indså at den tidsbestemte straf kunne modificeres ved indførelsen af regler om prøveløsladelse, og at den tidsubestemte straf kunne gøres mindre ubestemt (*relativt ubestemt*) gennem regler om minimums- og maximumstider som enten var fastsat i loven eller beroede på rettens bestemmelse. Begge disse forslag satte sig spor i lovgivningen. *von Liszt*, som efter hele sin indstilling til straffanvendelsen måtte

⁸⁾ Se herom *Waaben, Betingede straffedomme* (1948) p. 5 ff.

være en modstander af den faste tid,⁹⁾ holdt sig på afstand af den helt tidsubestemte strafs tilhængere: »Ich habe auch nicht Verurteilung zu unbestimmter, sondern zu relativ bestimmter, d.h. nach oben und unten begrenzter, Strafe vorgeschlagen. Das ist ein wesentlicher Unterschied.«¹⁰⁾

De fleste tog desuden det fornuftige standpunkt at vurdere de ubestemte retsfølgers fortrin i relation til forskellige grupper af lovovertrædere: de unge, de psykisk afvigende, farlige vaneforbrydere, alkoholister. Relativt ubestemt frihedsberøvelse overfor unge lovovertrædere har haft fremgang dels indenfor børne- og ungdomsfor sorgen (»tvangsofdragelse«), dels i form af ungdomsfængsel med forbillede i det engelske »Borstal system« (1908), hvis ophavsmand var *Evelyn Ruggles-Brise*.¹¹⁾ Med hensyn til andre særgrupper kan noteres mere spredte afvigelser fra det tidsbestemte princip i europæiske love og lovforslag siden århundredskiftet, men *H. Mannheim* rammer nok det rette når han i få ord gør status således: »With regard to the indeterminate sentence, all that can safely be said is that it has never been really popular in Europe.«¹²⁾

I flere lande har man set at den tidsubestemte dom ikke er blevet en succes overfor vedvarende kriminelle der klassificeres som psykisk (relativt) normale. Udviklingen med hensyn til arbejds- og sikkerhedsforvaring i dansk ret vil blive omtalt nedenfor. I norsk ret anvendes den såkaldte »forvaring« (norsk strfl. § 39 a) næsten ikke mere.¹³⁾ Svensk ret har tidligere haft en tilsvarende foranstaltning, »internering«, for psykisk normale recidivister, men også den fandt efterhånden ringe anvendelse, og i den nye straffelov er denne særlige foranstaltning forsvundet, dog således at navnet »internering« er blevet bevaret som betegnelse for en tidsubestemt retsfølge med større tilknytning til den tidligere rets »förvaring«, med vigtigste

⁹⁾ *Fr. von Liszt*, Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge I (1905) p. 333: »Die wenigstens teilweise Beseitigung der richterlichen Strafzumessung ist . . . eine der wichtigsten Aufgaben, welche die Kriminalpolitik unserer Tage uns stellt.«

¹⁰⁾ *v. Liszt*, *anf. st.* p. 532, *sml.* 338 ff.

¹¹⁾ *Gordon Rose*, *The Struggle for Penal Reform* (1961) p. 76 ff.

¹²⁾ *Hermann Mannheim* i *Law and Contemporary Problems* vol. 23 (1958) p. 560. Samme forfatter har med henblik på engelsk ret foreslået at gøre meget videre brug af ubestemte domme med minima og maxima fastsat af domstolene, se *Criminal Justice and Social Reconstruction* (1946) p. 227 og 236. Om senere engelske forslag mht. ubestemte domme se *Rupert Cross* i *The Listener* 1962 p. 289 f., *Nigel Walker* s. st. p. 1099 f., *J. E. Hall Williams* i *The Law Quarterly Review* 1964 p. 51 ff.

¹³⁾ *Andenæs*, *Strafferett* p. 436 ff., *Røstad* i *Lov og Rett* 1966 p. 150 ff.

anvendelsesområde overfor psykisk afvigende (svensk strfl. kap. 30).¹⁴⁾ Den engelske særforanstaltning »preventive detention«, som ganske vist var en tidsbestemt retsfølge af lang varighed, tabte også sin betydning og er nu afskaffet til fordel for regler om udmåling af fængselsstraf på forlænget tid.¹⁵⁾ Der er sikkert flere grunde til denne udvikling. Man er bl. a. blevet opmærksom på at psykiske afvigelser gør sig stærkt gældende hos mange af de tilbagefaldsforbrydere der tidligere forudsattes at være »normale«; derfor kommer andre retsfølger i betragtning, fx. »sikring« i norsk ret. Det må også antages at den nyere udvikling af fængselsstraffens fuldbyrdelsesformer har budt på bedre muligheder overfor recidivister end det var tilfældet da de nævnte tidsubestemte retsfølger blev indført.¹⁶⁾

I U.S.A. anvender de fleste enkeltstater den ubestemte dom, bortset fra tilfælde hvor den forskyldte straf ligger på et niveau af højst 1 eller 2 år (dette er efter amerikanske begreber »korte« frihedsstraffe).¹⁷⁾ Den ubestemte dom lyder på fængsel i 2–5 år, 5–10 år, 10–20 år etc. I nogle tilfælde er en sådan straf lovbestemt, i andre er den resultatet af et valg som træffes af domstolene, eventuelt indenfor yderpunkter fastlagt ved lov. I sin praktiske udførelse ligger systemet meget langt fra de ideale forestillinger om tidsubestemt reaktion. Helst bør jo dommen følges op af en anstaltsordning hvor man i kraft af en fremadskridende pønitentiær behandling og øget indsigt i domfældtes farlighed og øvrige forhold bliver i stand til at bestemme det gunstige tidspunkt for en løsladelse. Dommens intervaller skal da bygge på en rimelig formodning om at dette tidspunkt vil indtræffe mellem minimum og maximum. Men det er sjældent at amerikanske fængsler har særlig gunstige muligheder for behandling og personlighedsbedømmelse; man kan holde domfældte indespær-

¹⁴⁾ *Beckman, Holmberg, Hult & Strahl* III p. 148 ff.

¹⁵⁾ Se herom nedenfor p. 123 f.

¹⁶⁾ I den svenske betænkning *Skyddsbulk* (SOU 1956:55) p. 196 hedder det: »Det synes vara så att samtliga de, som numera ifrågakommer till tidsobestämt omhändertagande på grund av flerfaldig tidigare brottslighet, har kunnat anses vara av sinnesskaffenhets som avviker från det normala. Även om bland dem som nu dömes till tidsbestämt frihetsberövande skulle finnas sådana som formellt uppfyller förutsättningarna för ådömande av internering, tyder likväl den omständigheten, att internering icke tillämpas, på att behov av tidsobestämt omhändertagande i denna form icke föreligger«.

¹⁷⁾ Se til det følgende *Model Penal Code, Tentative Draft No. 2* (1954) p. 23 ff., *No. 4* (1955) p. 42 ff., *Proposed Official Draft* (1962) p. 97 ff., *Paul W. Tappan i Law and Contemporary Problems* vol. 23 (1958) p. 528 ff., *Lloyd E. Ohlin og Frank J. Remington* s. st. p. 503 ff.

ret, iagttage om han opfører sig godt og måske beskæftige ham ved arbejde, men noget særligt grundlag for en kontinuerlig prognosebedømmelse har man i almindelighed ikke. Heraf følger en tendens til mere stiv og udvortes vurdering af tidspunkterne for løsladelse. Også loven og domstolene modvirker formålet med den tidsubestemte anbringelse. Strafniveauet i U.S.A. er strengt. Af generalpræventive grunde eller simpelthen som udtryk for en social fordømmelse sætter domstolene både minima og maxima for højt. Heraf følger en tendens til løsladelse omkring minimumstiden eller endog før dennes udløb (i kraft af særlige regler om strafreduktion).¹⁸⁾ Fra et fængsels- og behandlingsmæssigt synspunkt er det altså klart at dommens interval skulle ligge væsentlig lavere. Når det fastsatte maximum så ofte bliver uden praktisk betydning, følger sikkert også heraf en anden svaghed: lovgivere og dommere vænnes til at føle sig mindre ansvarlige for bestemmelsen af det længste tidsrum i hvilket domfældte efter kriminalitetens art, forstraffenes antal etc. bør kunne holdes i frihedsberøvelse. Den ubestemte dom bør aldrig kunne praktiseres således at man overser de hensyn til proportionalitet og domfældtes retssikkerhed som taler for en rimelig begrænsning af længstetiden. American Law Institute's »Model Penal Code« – en »mønsterstraffelov« til brug for enkeltstaterne og i mange andre henseender et fremragende arbejde – har desværre ikke med tilstrækkelig styrke søgt at reducere strafniveauet og at sikre en mere rationel udnyttelse af den tidsubestemte dom.

Under den danske straffelovs forberedelse var der stort set enighed om at den helt ubestemte retsfølge kun kunne akcepteres med hensyn til reaktionen overfor psykisk afvigende personer samt visse farlige tilbagefaldsforbrydere der ikke kunne klassificeres som abnorme. Under indflydelse af *Torp* gik man langt i retning af at indføre relativt ubestemte foranstaltninger overfor drankere, recidivister og unge lovovertrædere. Man foretrak faste minima og maxima i henhold til loven fremfor von Liszts forslag om kon-

¹⁸⁾ *Tappan* anf. st. p. 535 ff. giver nogle statistiske oplysninger som bl. a. indicerer at maximumstider fastsat af domstolene er lavere end lovbestemte maxima, men væsentlig højere end udmålte tidsbestemte straffe. Hans materiale tillader imidlertid ikke slutninger om at ubestemte domme faktisk fører til længere afsoningstider end udmålte straffe. *Tappan* fremhæver at »length of imprisonment is related to local and regional characteristics of crime and public opinion, rather than merely to the type of sentencing system or to the length of terms imposed by the courts.»

kret fastsatte mindste- og længstetider efter domstolenes bestemmelse.¹⁹⁾

De tidsubestemte retsfølger slog godt an i domstolenes praxis i 1930'erne. Men ser man bort fra ungdomsfængsel og fra foranstaltninger overfor sindssyge og åndssvage, er deres stilling alt i alt blevet svækket siden da. Domme til arbejdshus, sikkerhedsforvaring, psykopatforvaring og drankeranstalt udgjorde i årene 1938–39 over 20 % af dommene til almindeligt fængsel og psykopatfængsel (særfængsel) over 6 måneder. Denne procent er nu faldet til omkring det halve.

Antallet af domme til arbejdshus er gået ned fra ca. 70 til ca. 30 årligt. Anvendelsen af sikkerhedsforvaring og drankeranstalt er dalet til næsten ingenting. Psykopatforvaring nåede et højdepunkt med ca. 100 domme årligt i første halvdel af 1950'erne, men har siden tabt terræn til fordel for tidsbestemt straf af særfængsel.²⁰⁾ Ordinær fængselsstraf har vist sig mere brugbar end man regnede med for nogle få årtier siden. De gammeldags celleanstalter er i vidt omfang afløst af åbne institutioner med varierede muligheder for beskæftigelse, uddannelse og social forsyning, og der har vist sig nye midler til alkoholistbehandling i forbindelse med betinget dom og prøveløsladelse fra fængsel.

Man kunne måske have ventet at den tidsubestemte doms idé ville være blevet realiseret mere eller mindre gennem en smidig brug af prøveløsladelse fra tidsbestemt straf. Men det er ikke sket. Man har i Danmark udvidet området for prøveløsladelse efter to trediedele af straffetiden, og man har tilmed fået hjemmel til mere ekstraordinær løsladelse efter den halve tid (strfl. § 38). Der ligger heri en klar tendens til at fravige de udmålte straffe. Men hovedformålet har været at anstaltsopholdet i flere tilfælde skulle efterfølges af en prøvetid, normalt forbundet med tilsyn og anden efterforsyning. Den ordinære prøveløsladelse praktiseres nærmest som en generel afkortning af straffetiderne med dette formål for øje, i meget mindre grad som et middel til at variere afsoningstiderne ud fra en bedømmelse af den påvirkning der er opnået i fængslet. Det er formentlig

¹⁹⁾ Se bl. a. U II mot. p. 56 og U III mot. sp. 104–10 samt straffelovens §§ 42–43, 63, 66 og 73.

²⁰⁾ De tidsubestemte sikringsmidler overfor truende personer har lige fra starten været uden praktisk anvendelse, og bestemmelsen herom i strfl. § 75 er ophævet i 1965. Se om dette spørgsmål *Waaben* i NTIK 1962 p. 218.

den almindelige opfattelse hos fængselsmyndighederne at man har vanskeligt ved at skaffe sig holdepunkter for at bestemme det »rigtige« tidspunkt for løsladelse – også fordi det moderate danske straffeniveau i de fleste tilfælde kun frembyder små spillerum for en sådan individualisering – og at der også er andre faktorer som trækker i retning af fasthed og ensartethed i løsladelsespraxis.

Hvis den tidsubestemte retsfølges stilling alt i alt er blevet noget svækket, ligger forklaringen næppe alene i en ændret vurdering af andre retsfølgers brugbarhed. Der er også sket ændringer med hensyn til den almindelige vurdering af tidsubestemte sanktioners forsvarelighed. Der synes efter den 2. verdenskrig at være opstået en mere levende fornemmelse af behovet for retlige garantier i forbindelse med frihedsberøvelse. Man må gå ud fra at de ubestemte foranstaltninger nu – uanset hvad der måtte kunne siges om deres effektivitet (og det er ikke meget) – er omgivet af et meget ublidere klima end for 30–40 år siden. Man er nu mindre tilbøjelig til at lade de tidsubestemte retsfølger brillere på baggrund af et forældet straffesystem, og man er mindre tilbøjelig til at sætte sin lid til domstoles og administrative myndigheders »fornuftige skøn«. Der er også grund til at tro at der siden 1930'erne og 1940'erne er sket en ændring i opfattelsen af hvilke arter og grader af kriminalitet der kan bære en dom til tidsubestemt forvaring, og hvor langvarig en frihedsberøvelse man kan tillade sig at anvende. En advarsel mod for indgribende forholdsregler blev fremsat af *Kirchheiner* i 1951.²¹⁾

2. Skærpeelse eller formildelse?

Det følger af den ubestemte doms formål at frihedsberøvelsen kan blive kortere eller længere end den som ville være blevet udstået under en tidsbestemt dom (straffetiden efter eventuel afkortning som følge af prøveløsladelse). Dette forhold kan give anledning til *dels* at undersøge hvor meget ubestemte retsfølger afviger fra tidsbestemte (under iøvrigt ensartede omstændigheder), *dels* at vurdere om disse afvigelser er gavnlige og berettigede.

Et eksempel belyser problemet. I dansk ret har *arbejdshus* et fast minimum på 1 år og et fast maximum på 4 år (dog 5 år hvis der er sket genindsættelse efter prøveløsladelse). Domstolene har ingen

²¹⁾ *Knud Kirchheiner* i NTFK 1951 p. 195 ff.

indflydelse på varigheden; den bestemmes af fængselsnævnet som er en administrativ myndighed. Nominelt svarer en relativt ubestemt dom af denne type til en tidsbestemt straf på 4–5 års fængsel, med den forskel at tidspunktet for prøveløsladelse kan vælges forholdsvis frit efter 1 års forløb og ikke behøver som ved fængsel at afvente forløbet af ca. 3 år (to trediedele af straffetiden). Meget få af de recidivister der kommer i arbejds hus ville imidlertid ved almindelig strafudmåling have fået straf på 4 eller 5 års fængsel; mange straffe ville formentlig ligge på 1–2 år og nogle under 1 år. Dommen til arbejds hus rummer altså for mange af de domfældte *dels* en mulighed for væsentlig skærpelse af frihedsberøvelsen udover den forskyldte straf, *dels* en forhøjelse af grænsen for prøveløsladelse gennem det faste minimum på 1 år. Problemet er: Hvor længe har de domfældte faktisk siddet i arbejds hus før de blev prøveløsladt? Hvad ville straffene have været hvis de var tidsbestemte? Hvad er det for et nyt princip for fastlæggelse af varigheden der her indføres? Hvad berettiger de skærpelser der kan være følgen af at vælge dom til arbejds hus?

Anvendelsen af *ungdomsfængsel* illustrerer det samme problem. Ungdomsfængsel har et normalt minimum på 1 år og et maximum på 3 år (dog 4 år hvis der er sket genindsættelse). Det er også her fængselsnævnet der bestemmer frihedsberøvelsens varighed.

Det er ikke let at undersøge det tidsbestemte systems virkning på frihedsberøvelsens varighed i dansk ret. Efter de foreliggende opgørelser kan man gå ud fra at prøveløsladelse fra arbejds hus gennemgående sker efter ca. 3 års forløb og prøveløsladelse fra ungdomsfængsel efter knap 1 1/2 år. Det er meget vanskeligt at vide hvilke tidsbestemte straffe der ville være blevet idømt ved almindelig strafudmåling. Netop i sager mod tilbagefaldsforbrydere er der en betydelig usikkerhed omkring strafudmålingen. Kriminalitet som under andre omstændigheder kun ville blive bedømt til en kortere frihedsstraf kan i sager mod recidivister føre til en noget højere – undertiden meget højere – straf, fordi tiltaltes personlighedsmæssige og sociale forhold indicerer et mere alvorligt indgreb.¹⁾ Det er muligt – men meget besværligt – at danne sig en mening om strafniveau'et

¹⁾ Sml. herved *v. Eyben* i *Juristen* 1953 p. 284, hvor det til forsvar for arbejds hus og sikkerhedsforvaring anføres at man ved dom til en sådan retsfølge undgår den vanskelige udmåling af lang frihedsstraf.

ved at sammenligne arbejds hus eller ungdomsfængsel med et større antal beslægtede sager som er faldet ud til almindelig straf. Sådanne undersøgelser foreligger ikke.

En anden metode, af mere begrænset rækkevidde, består i at se på sager i hvilke der har været tvivl om retsfølgen. Hvis udfaldet ændres ved anke til højere instans, eller hvis der afgives dissens, kan man undertiden vide noget om det strafniveau som var alternativet til arbejds hus eller ungdomsfængsel. I sagen *U 1967.149* (H), hvor tiltalte blev dømt til arbejds hus, ville een dommer i Højesteret ligesom Østre Landsret fastsætte en straf af 1 år 3 måneder. En sådan straf ville normalt føre til prøveløsladelse efter ca. 10 måneders afsoning. I *U 1961.571* (H), hvor tiltalte blev idømt ungdomsfængsel, ville et mindretal i Højesteret – ligesom et mindretal i Vestre Landsret – i stedet idømme 5 måneders fængsel (hvori indgik en tidligere betinget dom på 3 måneder). Hvis 5 måneders fængsel også efter flertallets opfattelse var det rigtige strafniveau (det kan man efter sagens natur ikke være sikker på), har det kostet tiltalte ca. 1 års frihedsberøvelse at blive fundet egnet til en opdragende og oplærende behandling i ungdomsfængsel. Det har været diskuteret om der gælder (eller bør gælde) en vejledende mindstegrænse med hensyn til størrelsen af de forskyldte straffe som kan »bære« en dom til ungdomsfængsel. At en sådan grænse efter gældende praxis skulle ligge så højt som omkring det normale minimum for ungdomsfængsel, 1 år, kan i hvert fald ikke antages. Det er mere sandsynligt at grænsen ligger omkring de 5 måneders fængsel som den nævnte sag drejede sig om. Et holdepunkt herfor har man i den kendsgerning at der ifølge kriminalstatistikken forekommer meget få tidsbestemte straffe på over 4 måneders fængsel i sager mod unge i 18–20 års alderen. Straffe på dette niveau har måttet vige for dom til ungdomsfængsel.²⁾

Selvom statistisk dokumentation savnes, tør man gå ud fra at dom til arbejds hus eller ungdomsfængsel gennemgående betyder en væsentlig forlængelse af frihedsberøvelsens varighed sammenlignet med de tidsbestemte straffe som ellers ville komme i betragtning.

Føleligheden af de to særforanstaltninger understreges iøvrigt af den kendsgerning at alternativet i nogle tilfælde ikke er en ubetinget

²⁾ Se iøvrigt om det her omtalte spørgsmål Straffelovkommissionens Betænkning vedrørende ungdomskriminaliteten (1959) p. 52, *Erik Christensen*, Unge lovovertrædere (1957) p. 117, *K. Juul Olsen* i *Juristen* 1965 p. 188.

frihedsstraf, men en betinget dom. Det er et karakteristisk resultat af den nyere kriminalpolitiske udvikling at valget mellem meget forskelligartede reaktioner kan afhænge af forholdsvis små variationer i den personlighedsmæssige og sociale baggrund og i kriminalitetens omfang samt af dommervurderinger af sådanne faktorer. Individualpræventive overvejelser kan bidrage til at bringe extremerne i forgrunden. *Grünhut* refererer en engelsk sag hvor Court of Criminal Appeal ændrede en dom til 10 års sikkerhedsforvaring til en betinget dom. Tiltalte havde 17 forstraffe, bl. a. en dom til 8 års sikkerhedsforvaring, men appelretten lagde vægt på at han havde arbejdet stabilt siden sidste løsladelse og at noget måske nu kunne udrettes ved et tilsyn.³⁾ Fra dansk praxis kan nævnes to eksempler. I *U 1964.711 (H)* havde T, der senest var løsladt fra fængsel i 1963, i beruset tilstand stjålet to vindjakker til en værdi af 100 kr. udenfor en forretning. T dømtes ved Højesteret til arbejdshus. Een dommer ville give ham »endnu en mulighed for afvænnning« fra spiritusmisbrug gennem betinget dom. Den dissenterende dommer lagde bl. a. vægt på »at de af T nu og tidligere begåede forhold har været af relativt ringe grovhed, så at den samfundsmæssige risiko ved et forsøg med en betinget dom må antages at være begrænset«. I *U 1966.703 (H)* havde T, der var løsladt fra arbejdshus i 1965, begået to tyverier til en samlet værdi af ca. 725 kr. HR's flertal gav ham en betinget dom med vilkår om alkoholistbehandling, idet man tog hensyn til kriminalitetens karakter, til udstået langvarig varetægt og til personlige forhold. To dommere stemte for dom til arbejdshus.

Ved sammenligningen mellem tidsubestemt frihedsberøvelse og almindelig straf eller betinget dom er der her set bort fra at mange domfældte hurtigt ville have begået ny kriminalitet og fået ny straf, såfremt de havde undgået særforanstaltningen. Deres samlede strafetid kunne altså have nærmet sig mere eller mindre til opholdstiden i arbejdshus eller ungdomsfængsel. Prognoser af denne art er ikke uden betydning for vurderingen af særforanstaltningers forsvarlighed.

Forholdet mellem straffes og særforanstaltningers varighed er et helt specielt problem i de lande der har det såkaldte »dobbeltsporede

³⁾ *Max Grünhut*, *The Selection of Offenders for Probation* (1959) p. 8. Se også *D. A. Thomas* i *The Criminal Law Review* 1967 p. 281 f.

system«.4) Hermed sigtes til en ordning efter hvilken tidsbestemte særforanstaltninger ikke træder i stedet for tidsbestemt straf men lægges sammen med en straf. Systemet forstås kun på baggrund af en strafferetlig dogmatik som har vist sig meget livskraftig i Tyskland, skønt den ellers virker ganske afdød. Efter denne tænkemåde er »straf« en retsfølge der svarer til gerningsmandens »skyld«. En tilregnelig person pådrager sig ved sin forsætlige eller uagtsomme handling et kvantum retlig skyld som har sit korrelat i et kvantum straf og udlignes af det; derimod kan denne skyld og denne straf ikke bringes ud af verden blot fordi gerningsmanden på grund af sin farlighed, asocialitet el. lign. findes at trænge til en sikrende eller social-terapeutisk særforanstaltning, thi en sådan personlighedsbedømmelse hører hjemme på et særskilt regnskab der intet har at gøre med hvad tiltalte skylder for sin gerning.

Denne lære har sin rod i en uholdbar straffeteoretisk opfattelse og fører til urimelige praktiske resultater. For det første gør den det nødvendigt at foretage en kunstig afgrænsning af de faktorer der bestemmer tiltaltes »Tatschuld« og derfor er relevante for strafudmålingen. Teoretisk set kan der jo ikke herved anerkendes faktorer af de typer som begrundet anvendelse af en særforanstaltning. Men det må selv for tyske domstole være på det nærmeste umuligt at drage et sådant skel; visse personlighedsmæssige og sociale forhold må være egnede til at bevirke straffskærpelse uden at give grundlag for en særforanstaltning. Dernæst må det akcepteres at en særforanstaltning lægges til straffen, skønt den i sit indhold har ganske de samme egenskaber som straffen.5) Kritikere af systemet fremhæver da også det paradiske i at lade en domfældt overgå fra straf til særforanstaltning ved at flytte ham fra østfløjen til vestfløjen eller ved at ændre skiltet på cellens dør. Er særforanstaltningen på den anden side forskellig fra straffen, vil det sjældent kunne benægtes at den også har en straffende virkning, hvortil kommer at en forudgående strafafsoning vil kunne modvirke særbehandlingens formål og altså burde kunne vige. Disse ulemper fører igen til nye regler og konstruk-

4) Sml. ovenfor p. 71 f.

5) Se fx. *Edmund Mezger*, *Deutsches Strafrecht* (1938) p. 133: »Dass der Strafvollzug und der Sicherungsvollzug im Übrigen notgedrungen in vielem ähnliche Formen aufweisen, mag bedauert werden, ändert aber an der grundsätzlichen Einstellung nichts«. – Sml. iøvrigt nedenfor p. 122 f. om at bruge samme frihedsberøvelse under forskellige navne.

tioner for at undgå al denne ophobning af frihedsberøvelse; det sker bl. a. ved at give hjemmel til straffens udsættelse eller bortfald.

I dansk ret spiller den dobbeltsporede ordning kun en ringe rolle. Arbejdshus, sikkerhedsforvaring og § 70-foranstaltninger træder i stedet for straf, og ungdomsfængsel er »straf«. En vis betydning har dobbeltreaktion haft med hensyn til anbringelse i helbredelsesanstalt for drankere (strfl. § 73), idet en sådan dom til relativt ubestemt anbringelse – indtil 18 måneder, i gentagelsestilfælde indtil 3 år – ikke blot kan knyttes til en betinget dom, men også kombineres med tidsbestemt straf, således at straffen fuldbyrdes først. En sådan kombination er ikke ønskelig. Den rummer en risiko for at den samlede frihedsberøvelse skærpes unødigt, når ophold i helbredelsesanstalt – som under alle omstændigheder har strafpræg – føjes til en på sædvanlig måde udmålt frihedsstraf. En sådan skærpelse modsvares i almindelighed ikke af behandlingsmæssige fordele. Fængselsvæsenets udvikling har nærmet statsfængslerne til helbredelsesanstalten og for så vidt øget betænkelighederne ved at foreskrive afsoning to forskellige steder under forskellige navne. Hvis tiltalte kun »står til« en kortere straf, er disse betænkeligheder mindre udtalte, men domstolene kan da til gengæld lettere lade opholdet i helbredelsesanstalt absorbere en kort frihedsstraf og knytte opholdet til en betinget dom, ganske som hvor sagen iøvrigt ville kunne afgøres med en betinget dom.⁶⁾ Helbredelsesanstalt for drankere anvendes nu næsten ikke i retspraxis. Det er tvivlsomt om foranstaltningen har fortjent denne skæbne, men dens funktion er formentlig i det væsentlige overtaget af behandling i statsfængsel og andre anstalter og af den helt ambulante alkoholistbehandling.

3. Grundlaget for en vurdering

Der er mange vanskeligheder der gør sig gældende når man vil *vurdere* den ubestemte dom. Der kan dog fastslås visse udgangspunkter for vurderingen.

Den tidsbestemte retsfølge frembyder nogle åbenbare fordele sammenlignet med den ubestemte. Det gælder også de tidsbestemte

⁶⁾ Se til det anførte RÅ 1955.231 med udtalelser fra Direktoratet for Fængselsvæsenet og Retslægerådet. Siden disse udtalelser blev afgivet er området for prøveiosladdelse fra fængsel blevet væsentligt udvidet.

retsfølger som afkortes i medfør af generelle og nogenlunde fast praktiserede regler om prøveløsladelse.

For *de domfældte* og deres pårørende er det en fordel at vide hvor længe frihedsberøvelsen vil vare, således at de kan træffe dispositioner og lægge planer. Selvom lovovertræderes sociale tilværelse ofte er af den art at de kun har lidt at planlægge og må tage hver dag som den kommer, hører det dog for dem som for alle andre til livets normale vilkår at kunne danne sig en mening om hvornår de igen råder over deres tid og er i de omgivelser hvor de ønsker at være.

Uden tvivl kan det tidsubestemte element også i mange tilfælde gøre frihedsberøvelsen til en større belastning end den ellers ville være.¹⁾ Der tænkes her på selve den psykologiske oplevelse af frihedsberøvelsen, risikoen for at den indsatte skal gribes af humørsvingninger, bitterhed, trods og usikkerhed i oplevelsen af egen identitet, når han er uvis om varigheden, lider skuffelse hver gang håbet om løsladelse er slået fejl eller han foretager sammenligninger med de medindsatte som slipper billigere. Vanskeligheden ved argumenter som disse består i at sådanne virkninger ikke uden videre kan klassificeres som negative. I et vist omfang indgår de i den totale psykologiske beregning som den tidsubestemte foranstaltning bygger på, eller de bliver i det mindste akcepteret som mindre væsentlige i forhold til de behandlingsværdier som den indsatte ikke forstår nu, men måske senere. Det er da også en kendsgerning at den kriminalpolitiske vurdering af tidsubestemte reaktioner (fx. psykopatforvaring i dansk ret) kan vise divergenser i opfattelsen af denne afvejning af uvishedens psykologiske belastning overfor den objektive behandlingssituation.

Det er rimeligt at tilføje at den tidsbestemte frihedsberøvelse har store fordele fremfor den tidsubestemte set fra *myndighedernes* synspunkt. De ved bedre hvor meget der vil blive lagt beslag på pladserne i deres institutioner; de kan tilrettelægge frihedsberøvelsens forløb og expedere sager om prøveløsladelse mere fast og rutinemæssigt; de undgår vanskelige skøn og tilbagevendende sager om løsladelse; de får vel også på visse måder fornemmelsen af at udøve en mere håndgribelig retfærdighed, når indgrebet bestemmes på for-

¹⁾ Fra psykiatrisk side er forskellige aspekter af »ovisshetens press« belyst af *Torsten Sondén* i Tidsskrift för Kriminalvård 1951 p. 41 ff. Sml. nedenfor p. 134 ff. om forvaring.

hånd, og når ydre kriterier let udpeger tilfælde som er ensartede og derfor kan behandles ens.

Det stærkeste forsvar for den tidsbestemte dom ville naturligvis være om det kunne siges at den er udtryk for den højeste retfærdighed der kan opnås i strafferetten, eller i al fald for en tilnærmelse til den. Under denne synsvinkel skal tidsubestemte domme ses som beklagelige, men undertiden nødvendige afvigelser fra den retfærdighed som består i lighed og proportionalitet og som realiseres gennem en udmåling. Dette er den dominerende opfattelse i tysk strafferet, og man kan meget vel slutte sig til den uden at være bundet af de straffeteoretiske forudsætninger som præger tysk ret. Men det er naturligvis et postulat at lighed og proportionalitet er den højeste retfærdighed, ligesom det er et postulat når man omvendt vil betegne reaktionens individualpræventive egnethed som den egentlige retfærdighed.²⁾ Reaktionens art, i store træk og i de enkelte tilfælde, er et resultat af de ofte indbyrdes modstridende målsætninger og vurderinger som de besluttende myndigheder anlægger. Det er vistnok ikke til nogen hjælp at arbejde med begrebet »retfærdighed« som den formel der skal styre disse overvejelser. Men det kan være praktisk at tage hensyn til visse forestillinger om retfærdighed som er en social realitet og derfor egnede til at påvirke reaktionens samfundsmæssige værdi. Når man vil registrere den tidsbestemte retsfølges ubestridelige fordele, tør man nok sige at den er et middel til at imødekomme en udbredt opfattelse af retfærdighed i straffanvendelsen. Den giver også domstolene et middel i hænde til at undgå vilkårligheder og løse tvivl om hvad de egentlig skal stille op, – særlig i tilfælde hvor bedømmelsen af farlighed, behandlingsbehov etc. ikke giver klare retningslinier. Den tidsbestemte dom sætter endelig et værn mod frihedsberøvelser der er urimeligt lange i forhold til forbrydelsens grovhed. Derved forebygges en uretfærdighed som måske ikke just træder frem i domsøjeblikket, men kunne blive åbenbar efter lang tids forløb.³⁾

Hvor den tidsubestemte reaktion fører til en *kortere* frihedsberø-

²⁾ Jfr. *le Maire* i NTfK 1950 p. 338: »Ligheden er bedre end vilkårligheden, men den er ringere end hensigtsmæssigheden, den egentlige retfærdighed«. Lighed kaldes »en fiktiv, formel retfærdighed.«

³⁾ Se herved *Knud Kirchheiner* i NTfK 1951 p. 195 ff. med eksempler på tilfælde hvor mange års frihedsberøvelse – i sindssygehospital eller psykopatforvaring – er blevet følgen af en dom for småforseelser.

velse end den tidsbestemte straf, er der naturligvis vundet noget både for den dømfældte, for myndighederne og for samfundet. Vurderingen af de tidsubestemte reaktioner ville tage en mere positiv retning, hvis det kunne siges om disse reaktioner (eller om nogle af dem) at de gennemgående bevirkede kortere institutionsophold, samtidig med at de var specialpræventivt hensigtsmæssige og generalpræventivt ubetænkelige. Argumenter baseret på selve det tidsubestemte element i reaktionen ville tabe væsentligt i styrke. Men denne situation foreligger ikke når det gælder vurderingen af tidsubestemte foranstaltninger i dansk ret. Det er de faktisk forlængende tidsubestemte reaktioner der skaber problemet. De belaster både lovovertræderne og myndighederne. Disse ulemper må opvejes af kriminalpolitiske fordele som kan ventes at følge af de tidsubestemte domme.

Tidsubestemte retsfølger er her omtalt under eet, men anvendes faktisk i forskellige former. Vigtigst er sondringen mellem de *helt* ubestemte retsfølger, der ikke begrænses af noget maximum og derfor kan blive livsvarige, og de *relativt* ubestemte som begrænses af et maximum, enten i henhold til loven (som ved arbejdshus og ungdomsfængsel) eller i kraft af domstolsafgørelser herom i de enkelte tilfælde.⁴⁾

Ud fra visse synspunkter knytter der sig de største betænkeligheder til den helt ubestemte dom. Den åbner jo mulighed for det alvorligste indgreb i lovovertræderens tilværelse og kan derfor også frembyde uvishedens problem i skærpet grad. I almindelighed vil da også teoretikere og lovgivere – selv når de har stor sympati for det tidsubestemte princip – anse det som en fordel at kunne maximere frihedsberøvelsens varighed, hvis det kan ske uden væsentlig skade for de formål man vil opnå. På den anden side må det fremhæves at den helt ubestemte retsfølge ikke nødvendigvis er den som bevirker den alvorligste skærpelse i forhold til tidsbestemt straf, eller er den som af de dømte opleves som mest belastende. Det er fx. ikke sandsynligt at den helt tidsubestemte psykopatforvaring i dansk ret virker mere skærpende i forhold til almindelig straf end den relativt ubestemte anbringelse i arbejdshus, når det gælder berigelses-

⁴⁾ Hvis loven kun hjemler domstolene en fakultativ adgang til at fastsætte maximum, må den pågældende regel siges at omhandle både helt og relativt ubestemt frihedsberøvelse. Domstolenes praxis må da vise hvilke synspunkter der bør træde i forgrunden ved en kritisk vurdering.

forbrydere. Ved vurderingen af de to former for tidsubestemt reaktion må man også se på hvilke retlige garantier der er knyttet til afgørelser om prøveløsladelse. Loven har foreskrevet domstolskontrol med hensyn til: § 70-foranstaltninger, i modsætning til fængselsnævnets kompetence vedrørende de relativt ubestemte retsfølger.⁵⁾

Uden nødvendig forbindelse med sondringen mellem helt og relativt ubestemte retsfølger er anvendelsen af *mindstetider* for frihedsberøvelsen, enten i henhold til lovregler eller efter domstolens afgørelse. Sådanne *mindstetider* kan knyttes både til helt ubestemte og relativt ubestemte retsfølger, og det er næppe hensigtsmæssigt at betegne en retsfølge som relativt ubestemt hvis den er undergivet et minimum men ikke et maximum for varigheden. Brugen af *mindstetider* har den virkning at der herved sættes grænser for hvor lavt et maximum der kan gælde for en relativt ubestemt retsfølge. Hvis man skal tage rimeligt hensyn til den ubestemte doms ide, må der ikke være for små intervaller mellem minimum og maximum.⁶⁾

Mindstetiden vil – hvis den da ikke sættes meget lavt – ofte være det der i første række giver den ubestemte retsfølge dens skærpende karakter.⁷⁾ Mindstetiden på 1 år ved arbejds- og ungdomsfængsel er allerede nævnt; et ekstremt eksempel på skærpelse gennem en legalt fastsat *mindstetid* er reglen om at sikkerhedsforvaring i alle tilfælde skal vare i mindst 4 år (strfl. § 66). De tidsubestemte § 70-retsfølger har ikke noget sidestykke hertil; det skyldes at der i § 70 er tale om psykisk abnorme personer af hvilke nogle kan tænkes helbredt ret hurtigt efter dommen.

Til ugunst for den tidsbestemte retsfølge anføres navnlig at den hænger sammen med en traditionel tænkemåde som nyere strafferet

⁵⁾ Jfr. *Waaben* i Festskrift til Poul Andersen (1958) p. 432 ff.

⁶⁾ Det forekommer i amerikansk praksis at domstolene fastsætter minimum og maximum med et meget lille interval for derved at sikre sig en afgørende indflydelse på frihedsberøvelsens varighed, se *Tappan* i *Law and Contemporary Problems* vol. 23 (1958) p. 531.

⁷⁾ *Mindstetider* uden mulighed for fravigelse bør ikke anvendes, medmindre man véd at der sjældent bør blive tale om løsladelse før forløbet af denne tid. Den positive virkning af en regel om *mindstetid* er at den bidrager til at sikre vedkommende institution uforstyrrede arbejdsvilkår i denne periode, ligesom myndighederne spares for løsladelsessager. – *Torp* foreslog i U II § 55 at domstolene skulle sætte et minimum for sikkerhedsforvaring, svarende til den straf som ellers ville være blevet idømt; han anførte generalpræventive hensyn som begrundelse, se mot. p. 65. Sml. om virkningen af *minima Ohlin* og *Remington* i *Law and Contemporary Problems* vol. 23 (1958) p. 506 f. Se endvidere nedenfor p. 142 om svensk ret.

ellers har forsøgt at bryde med. Strafadmåling har en tendens til at søge sine kriterier i forbrydelsens grovhed, i antallet af forstraffe og andre ydre forhold som egner sig til at omsættes i taxter. Det proportionale straffesystem gør arbejdet lettere for domstolene og tiltaler mange ved at byde på fasthed og lighed. Men lovovertræderne er jo forskellige, og i et par generationer har ønsket været at gøre sanktionsanvendelsen mere effektiv ved at give plads for de midler som har størst udsigt til at påvirke lovovertræderne. Det kan ikke nægtes at der er muligheder for konflikt mellem denne målsætning og en udmålingspraxis der bygger på ydre kriterier. Vil man individualisere, kan en sådan udmålingspraxis sætte meget følelige grænser. Mange straffe vil – når varetægtsophold går fra og prøveløsladelse bevirker reduktion med en trediedel – levne en institution temmelig kort tid til at forsøge en social stabilisering gennem arbejdsstræning etc.⁸⁾ Det moderate danske strafniveau er et gode når man ser frihedsstraffen som et overvejende uproduktivt og negativt indgreb. De hårdt angrebne korte frihedsstraffe kan fra dette synspunkt ikke prises højt nok. Men milde straffe har ulemper hvis man regner med at der ofte ville være mulighed for at udnytte en længere frihedsberøvelse i et resocialiserende øjemed.

Det konsekvent proportionale straffesystem er allerede gået i opløsning; det er ikke mindst sket gennem brugen af betingede domme og tiltalefrafald. Den strafferetlige reaktion er, taget som en helhed, karakteriseret ved en spændingstilstand mellem en gerningsbedømmelse og en personlighedsbedømmelse, mellem et skyldprincip og et behandlingsprincip, mellem lighed og individualisering. Det er vanskeligt at se at man på forhånd skulle kunne afvise den ubestemte dom som et middel til individualisering, eller at man på forhånd bør anvise den en begrænset plads som reaktion overfor tilstande af egentlig farlighed. Der er stadig grund til at være opmærksom på den mulighed at traditionel strafudmåling sætter for snævre grænser for en udnyttelse af frihedsberøvelsens og anstaltsbehandlings virkemidler. Forkæmperne for den ubestemte dom har ikke taget fejl på det punkt. Men de har formentlig undervur-

⁸⁾ Ubetingede fængselsstraffe på maksimalt 4 måneder udgør ca. halvdelen af samtlige almindelige fængselsstraffe idømt mænd i anledning af straffelovsovertrædelser. Regner man med straffe indtil 1 år (dvs. straffe som normalt højst afsønes med 8 måneder), er der tale om næsten 90 % af alle fængselsstraffe. Heril kommer at alle hæftestraffe er kortvarige. Se *Kriminalstatistik* 1965 og 1966.

deret den tidsubestemte retsfølges ulemper og gjort sig for høje tanker om dens fortrin. Nogle af præmisserne for det legislative valg kan skaffes til veje ved empiriske undersøgelser. Andre vil fortsat bero på mere u håndgribelige vurderinger, fx. når der spørges om berettigelsen af at gribe til forlænget og tidsubestemt frihedsberøvelse på grundlag af stadig recidiv til småforseelser.

Centralt placeret i diskussionen om tidsbestemte og tidsubestemte retsfølger er naturligvis spørgsmålet om statistisk bevis vedrørende sanktionernes effektivitet, altså deres evne til at forebygge tilbagefald. Desværre er spørgsmålet stort set ubesvaret hvad danske forhold angår (og i andre lande med). Der savnes både brugbar recidivstatistik og pålidelige specialundersøgelser. Forsøg på at skaffe dokumentation må først og fremmest forudsætte at der drages sammenligning mellem materialer der er sammenlignelige. To sanktioners effektivitet kan kun sammenlignes hvis der undersøges ensartede grupper af domfældte, således at sanktionerne kan siges at have haft samme virkningschance. I den kriminologiske forskning er denne kreds af emner kommet i forgrunden ret sent, fra 1950'erne, og ofte har forskningen udvalgt sig problemer af meget speciel karakter. Man venter endnu på en mere velorganiseret indsats der kan gøre det af med uvidenheden på dette område.⁹⁾

De praktiske konsekvenser af denne uvidenhed kan diskuteres. Men uvidenheden må erkendes for at give vurderingen af særforanstaltninger et redeligt grundlag. Hos *Francis A. Allen* finder man følgende udtalelse: »Ignorance, of itself, is disgraceful only so far as it is avoidable. But when, in our eagerness to find »better ways« of handling old problems, we rush to measures affecting human liberty and human personality on the assumption that we have knowledge which, in fact, we do not possess, then the problem of ignorance takes on a more sinister hue.«¹⁰⁾

⁹⁾ Vedrørende denne forskning henvises til *Nils Christie* i NTfK 1961 p. 129 ff., *Bengt Börjeson*, Om påföljders verkningar (1966), *Johs. Andenæs* i NTfK 1966 p. 117 ff., *Roger Hood*, Research on the Effectiveness of Punishments and Treatments, i Collected Studies in Criminological Research I (Council of Europe, 1967) p. 73 ff., *Leslie T. Wilkins* i The Effectiveness of Punishment and Other Measures of Treatment (Council of Europe, 1967) p. 9 ff.

¹⁰⁾ *Francis A. Allen*, The Borderland of Criminal Justice (1964) p. 13. – Den cilerede udtalelse er særlig møntet på de »sexual psychopath laws« som findes i en del amerikanske stater, se ndf. p. 126.

4. Frihedsberøvelsens formål, navn og indhold

Anvendelsen af tidsubestemt frihedsberøvelse må først forudsætte at den retlige reaktion har formål som det ville være vanskeligere at realisere indenfor tidsbestemte rammer. Det må endvidere være en forudsætning at disse formål vurderes højere end de hensyn der taler for en tidsbestemt reaktion. Der skal med andre ord være en overvægt af gode grunde som taler for den tidsubestemte foranstaltning. Da reaktionens formål ikke i alle tilfælde er det samme, må man specificere problemet under hensyn til de forskellige formål og de forskellige typer af frihedsberøvelse.

Der kan i hovedsagen sondres mellem *forvarende* (detentive), *lægeligt-behandlingsmæssige*, *opdragende* og *socialt-behandlingsmæssige* foranstaltninger. Disse betegnelser dækker de fleste af de områder hvor teori og lovgivning har beskæftiget sig med afvigelser fra det tidsbestemte princip. Flere formål kan virke sammen i det enkelte tilfælde og overfor større grupper af lovovertrædere. En kombination af lægebehandling og indespærring er således karakteristisk for nogle af de områder som vi her beskæftiger os med. Den indbyrdes afgrænsning af de forskellige formål er ikke altid skarp. Et »socialt-behandlingsmæssigt« formål falder til dels sammen med et »opdragende«, men de må begge nævnes, bl. a. fordi man ikke bør tale om opdragelse af voksne. Ved de fleste formål foreligger der et valg mellem institutionsmæssige og ambulante midler.¹⁾ Den socialt orienterede behandling kaldes ofte »fangebehandling« når den foregår i fængsler, men »forsorg i frihed« når den er ambulante. Ordet »behandling« tages her i den vide betydning som er almindelig i kriminalpolitisk diskussion.

I visse tilfælde tilsigter den tidsubestemte retsfølge at muliggøre en forlængelse af den tidsbestemte uden at ændre dens indhold væsentligt. I andre tilfælde skal der gennem tidsubestemt frihedsberøvelse opnås en behandling som i sit indhold adskiller sig fra tidsbestemte retsfølger.

(1) I de førstnævnte tilfælde kan man sige at det er *selve tidsfaktoren* – varigheden – der er afgørende. Den tidsubestemte retsfølges

¹⁾ Dette gælder naturligvis ikke det forvarende formål, når forvaring defineres som indespærring. Men der forekommer uden indespærring visse relativt sikrende foranstaltninger – opholdsforbud eller -påbud etc. – der kan opfattes som paralleller til frihedsberøvelse. De har ikke større praktisk betydning.

begrundelse skal søges i de argumenter med hvilke man gør gældende at frihedsberøvelsen bør være ubestemt og (som det normalt er forudsætningen) af længere varighed end den som ville følge af en strafudmåling. Det vigtigste argument er nok i de fleste tilfælde at der er trang til at sikre en længere periode i hvilken kriminalitet ikke forekommer. Dette synspunkt gør sig gældende ikke blot hvor der er tale om at hindre udslag af egentlig farlighed, men også hvor man ønsker at bringe stadigt gentagne forbrydelser af mindre grovhed til ophør for en passende tid.²⁾ Men i begrundelsen indgår også en forventning om at længere tids frihedsberøvelse kan have en advarende og stabiliserende virkning på længere sigt og muligt bryde de hidtidige sociale og kriminelle vaner. I dansk ret er sikkerhedsforvaring og arbejdsretshus begrundet i hensyn som de her nævnte. Formålet med den forlængede og uvisse frihedsberøvelse har været at løfte reaktionen ud af det normale niveau som svarer til forseelserne. Særlige behandlingshensyn blev kun taget i den form at man ønskede de to særforanstaltninger fuldbyrdet under mindre strenge forhold end almindelig frihedsstraf.³⁾

Den rene forvaring – indespærring uden behandlingsformål – er en uting og kan vanskeligt forekomme i lande hvor fængselsvæsenet har hævet sig over det niveau der kendetegnes ved konsekvent isolation af fangen. Normaltypen på forlænget frihedsberøvelse er derfor ikke en sådan ren forvaring, men et længere anstaltsophold med de elementer af behandling som findes i almindelige fængsler. En sådan forlænget og tidsubestemt frihedsberøvelse kan være berettiget ud fra de hensyn som blev nævnt ovenfor.⁴⁾ Hvornår den er berettiget, er et spørgsmål som ikke kan besvares ved hjælp af faste kriterier. Det må bero på en afvejning af modstående hensyn: på den ene side ønsket om at hindre visse lovovertrædelser gennem længere tid, på den anden side ønsket om at værne lovovertræderen mod indgreb der er for strenge i forhold til arten af de handlinger

²⁾ Den specialpræventive reformbevægelse gik ud fra at der var en gruppe af vedvarende kriminelle som ikke kunne påvirkes ved noget andet middel end selve frihedsberøvelsen. *v. Liszt* talte om »Unschädlichmachung der nicht besserungsfähigen Verbrecher«, se *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge I* p. 164 ff.

³⁾ U II mot. p. 61 ff. *Torp* udtalte her at »et lempeligt regime, der så vidt muligt undgår at tilføje anden lidelse end den med frihedsberøvelsen og arbejdstvang nødvendigt forbundne, bøder på forvaringens forholdsvis langvarighed«.

⁴⁾ Der er i denne sammenhæng set bort fra særforanstaltningens generalpræventive virkning, men man kan ikke frakende denne faktor betydning. Det drejer sig ofte om lovovertrædere der kender den farezone som de gentagne straffe bringer dem ind i.

som han har begået og som han ventes at fortsætte med. Denne afvejning kan falde forskelligt ud alt efter om det er betlerier, tyverier, blufærdighedskrænkelser eller voldtægtsforbrydelser der er tale om. Det kan diskuteres hvor mange gentagne småtyverier et samfund bør tåle for ikke at gøre sig skyldig i uforholdsmæssig hårdhed overfor gerningsmanden, men afvejelsen af de modstående hensyn er ikke til at undgå, hvis man ikke vil blive stående ved den konsekvent proportionale strafudmåling efter de enkelte forseelsers grovhed. Recidiv har iøvrigt længe været en faktor der begrundede skærpet strafudmåling.

Hvis en forlænget og tidsubestemt frihedsberøvelse er berettiget overfor en recidivist, er den lige berettiget hvadenten den kaldes »straf« eller »særforanstaltning« (»sikkerhedsforanstaltning«, »anden retsfølge« etc.). Normalt er ubestemte retsfølger holdt udenfor strafbegrebet; det afhænger af hvorledes lovgiveren finder det mest hensigtsmæssigt at klassificere de strafferetlige sanktioner. I vore dage kan man ikke opretholde den forestilling at »straf« er forbundet med bestemte formål og bestemte egenskaber som adskiller den klart fra andre strafferetlige retsfølger. Man må akceptere en vis grad af vilkårlighed i terminologien og iøvrigt bestræbe sig på at undgå ubegrundede forskelle med hensyn til de retlige virkninger man knytter til sanktionerne.

Der foreligger imidlertid en risiko for at retsfølgernes navne har en selvstændig og uheldig virkning på praxis. I tysk teori, som ellers ikke udmærker sig ved nogen stærk trang til at gøre sig fri af retlige konstruktioner, har nogle således set faren ved at konstruere de tidsubestemte retsfølger som »Massnahmen« og ikke som straffe. Navnet kan bevirke at man anser en skærpente foranstaltning for berettiget fordi den ikke er »straf«; man forsømmer at gøre sig klart om skærpelsen rummer fordele der ikke ville være forbundet med en straf, og man forsømmer at overveje de hensyn til tiltaltes retssikkerhed som tages i betragtning når straf udmåles. Ifølge oplysning af Kohlrausch er det den tyske fængselspraktiker *Schwandner* der først har brugt udtrykket »Etikettenschwindel« om disse terminologiske manøvrer.⁵⁾ Den særlige fare for at lade terminologien legitimere indgrebet er i dansk teori påpeget af *Hurwitz*: »En væ-

⁵⁾ *Kohlrausch* i Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft bd. 44 (1924) p. 33, sml. *Th. Württemberg* i Materialien zur Strafrechtsreform I (1954) p. 92.

sentlig betænkelighed mod opretholdelse eller hyppig anvendelse af dom til sikkerhedsforvaring ligger i faren for, at man skal anse en tidsubestemt frihedsberøvelse på langt åremål som forsvarlig under hensyn til, at der formelt ikke er tale om straf, medens sanktionen i virkeligheden ikke adskiller sig fra en ubestemt straffedom«. ⁶⁾)

I 1908 indførtes i engelsk ret »preventive detention« som en særforanstaltning overfor visse recidivister. ⁷⁾) Den blev ikke anvendt meget, bl. a. fordi loven anviste »preventive detention« som tillæg til sædvanlig straf. Ved en lovrevision af 1948 blev det dobbeltsporede system forladt; foranstaltningen blev et alternativ til straf, udmålt af domstolene til mindst 5 og højst 14 år, i praxis hyppigst 7 år. Det fremhæves af engelske forfattere at der hos domstolene har været et tydeligt element af begrebstænkning i valget mellem »preventive detention« og fængselsstraf. Court of Criminal Appeal har gentagne gange vægret sig ved at skærpe fængselsstraffe overfor vedvarende kriminelle, idet man har fastholdt at forbrydelsens grovhed er udgangspunktet for strafudmålingen. Derimod har man villigt foretrukket »preventive detention« med et maximum på 7 år, når forstraffene talte for en skærpelse. Det hedder hos *Glanville Williams*: »the courts have kept preventive detention in a separate philosophical compartment from ordinary imprisonment«. Dommerne lader strafudmålingen bestemme af et proportionalitetsprincip (»retributive justice«), særforanstaltningen af et præventionsprincip. Men, føjes det til: »the courts seem to have overlooked the fact that preventive detention is imprisonment«. ⁸⁾) Såvidt man kan bedømme den engelske praxis, har denne begrebstænkning haft en god og en dårlig virkning. Den har gjort det muligt at nå til nogle velbegrundede domme til langvarig frihedsberøvelse, fordi domstolene har kunnet gøre brug af et begreb der tillod dem at undgå principperne for udmåling af »straf«. Men i andre tilfælde er domstolene på samme nemme måde blevet forledt til at anvende en uforholdsmæssigt lang frihedsberøvelse hvor en udmålt straf omkring 2 års fængsel ville have været ligeså formålstjenlig, også fra et

⁶⁾ *Hurwitz*, Almindelig del, 1. udg. (1952) p. 649. Det fremhæves dog med rette at sikkerhedsforvaring anvendes meget lidt i praxis.

⁷⁾ Se til det følgende *Max Grünhut* i *Journal of Criminal Science* vol. 2 (1950) p. 65 ff., *Glanville Williams* i *Criminal Law Review* 1963 p. 730 ff., betænkningen *The Adult Offender* (1965) p. 12, *D. A. Thomas* i *Criminal Law Review* 1967 p. 278 ff.

⁸⁾ *Glanville Williams* anf. st. p. 734 og 737.

specialpræventivt synspunkt. I 1967 er »preventive detention« blevet afskaffet. Man fastholder stadig at rækken af forstraffe kan bringe den retlige reaktion til et punkt hvor forlænget frihedsberøvelse må tages i anvendelse i stedet for proportional udmåling. Men efter de nye regler skal dette ske i henhold til regler om udvidede rammer for fængselsstraf, ikke under navn af en særforanstaltning. Ifølge *D. A. Thomas* kunne der iøvrigt allerede inden denne lovændring spores en kursændring hos domstolene; villigheden til at udmåle straf på et niveau af 4–5 år overfor recidivister var blevet større, og domme til »preventive detention« var blevet sjældnere.⁹⁾

Udviklingen i England understreger at både lovgivning og domstole har en vanskelig opgave, når det gælder den kriminalpolitiske kurs overfor personer der vedvarende falder tilbage til forbrydelser som ikke i sig selv er grove. På den ene side må reaktionen ikke stivne i et taxtssystem med den følge at tyve og svindlere livet igennem kan kræve afregning efter tariffen. På den anden side må det ikke blive for let for domstolene at skyde tilfældene ind under regler og begreber om skærpet frihedsberøvelse, så at de glemmer at spørge om skærpelsen er rimelig og rummer en sådan overvægt i effektivitet at den bør tages i brug. Man må i almindelighed ønske sig at skærper overfor recidivister sker gennem en strafudmåling der tager rimeligt hensyn til den kriminelle karrieres forløb og på rette tid bryder med straffetaxterne. Dette er synspunktet bag den engelske reform af 1967. Men der er formentlig et område – også i dansk ret – hvor strafferammerne er for snævre, eller hvor domstolene støder på en grænse for hvilke skærper de kan bruge strafudmålingen til.¹⁰⁾ Det er derfor sandsynligt at der stadig er et område hvor man ikke bør give afkald på forlænget frihedsberøvelse af særlig type, fx. som arbejds hus.¹¹⁾

⁹⁾ *D. A. Thomas* anf. st. p. 282 ff.

¹⁰⁾ Sml. *Glanville Williams* anf. st. p. 738 om engelske forhold: »The fact is that the judges generally do not regard the fact of habitual criminality as justifying unusually long sentences of imprisonment.»

¹¹⁾ Som led i begrundelsen for forslaget om arbejds hus anførte *Torp* i U II mol. p. 60 at det ville være betænkeligt at anvende strenge straffe overfor visse personer fra arbejds husets klientel, bl. a. »fordi forseelsen i sig selv er ringe, ja i virkeligheden ligger lige ved grænsen af det straffbare«. Man må i første omgang spørge hvad *Torp* egentlig har tænkt sig. Er det under de nævnte omstændigheder mere forsvarligt at anvende arbejds hus i 3 år eller mere? Er det betegnelserne »arbejds hus« og »sikkerhedsforanstaltning« der skal gøre den lange frihedsberøvelse akseptabel? *Torp* har sikkert i nogen grad været et offer for begrebstænkning. Det må formodes at han – ligesom rets praksis i 1930'erne – har bevæget sig på den forkerte side af det forsvarlige, når det

(2) Det blev nævnt ovenfor at nogle tidsubestemte særforanstaltninger begrundes med ønsket om at etablere retsfølger af et *andet indhold* end almindelig straf. Der melder sig naturligvis det spørgsmål om ikke det særlige indhold – lægebehandling, opdragelse mv. – kan bygges ind i en tidsbestemt retsfølge, hvadenten den nu skal kaldes straf eller ej. Og svaret lyder måske: det er muligt, men det tidsubestemte element vil øge retsfølgens effektivitet. Dette er problemet når man drøfter den lægeligt ledede psykopatbehandling i dansk ret. Erfaringen har vist at denne behandling kan knyttes til tidsbestemt straf af særfængsel, men det kan stadig hævdes at den ubestemte varighed giver størst udsigt til at behandlingens muligheder realiseres, i hvert fald i visse tilfælde. Ungdomsfængsel er indført som en (relativt) tidsubestemt retsfølge der afveg fra almindelig frihedsstraf ved sin kombination af opdragende og oplærende behandling. I dag kan ungdomsfængsel betragtes som en variant af behandlingen i åbent statsfængsel, og det var ikke udelukket at fuldbyrde ungdomsfængsel i en tidsbestemt form. Men efter den almindelige opfattelse bør ungdomsfængsel efter sit formål fuldbyrdes i en tidsubestemt form, hvis man skal opnå den art påvirkning som hele tiden har været tilsigtet.

Retsfølger med særlige behandlingsformål giver anledning til at supplere betragtningerne i det foregående over svage punkter i brugen af tidsubestemte foranstaltninger. Når en ubestemt retsfølge begrundes med ønsket om en speciel og mere effektiv behandling, går det undertiden i praksis sådan at frihedsberøvelsen *ikke* bliver forskellig fra straf. Dens forudsatte egenskaber udebliver, og resultatet er en forlænget straf. Det kan også ske at en »behandlingsideologi« fører til forlængede frihedsberøvelser som harmonerer dårligt med kriminalitetens ringe grovhed. Som eksempel på en kritik af denne art kan nævnes *Christies* omtale af norsk tvangsarbejde overfor alkoholister.¹²⁾ I tidligere dansk praksis har dom til anbringelse i helbredelsesanstalt for drankere som tillæg til ubetingede fængselsstraffe formentlig af og til været bestemt af den forestilling at en sådan helbredende foranstaltning falder udenfor almindelige

gjaldt betlere og andre småforbrydere. Men i Torps argument er dog det rigtige at der er en grænse for hvad strafudmålingen kan anvendes til, når det gælder reaktionen overfor personer med mange forstraffe men en begrænset aktuel kriminalitet.

¹²⁾ *Nils Christie*, Tvangsarbeid og alkoholbruk (1960).

målestokke vedrørende forholdet mellem forbrydelse og straf.¹³⁾ I den yderliggående kritik af psykopatforvaringen forekommer den beskyldning at anstalterne ikke yder den behandling som de lover.

I U.S.A. er det en almindelig kritik at sindssyge lovovertrædere kommer fra asken og i ilden, når de fritages for straf. De hjemfalder da mere eller mindre automatisk til en civilretlig anbringelse i sindssygehospital, uden at der sker fornøden prøvelse af deres tilstand og farlighed. Det hævdes videre at mange institutioner er blottet for behandlingselementer, at frihedsberøvelsen derfor antager en strafmæssig karakter, og at der savnes lægelige og retlige garantier mod urimeligt langvarige ophold. En sådan tilstand, hvor den indsatte er glemt og fortabt i en institution der kalder sig hospital, er naturligvis inhuman og en karikatur af den ide at straf skal erstattes af særbehandling i sager mod sindssyge.

Også de såkaldte »sexual psychopath laws« i U.S.A. er et eksempel på pønale retsfølger i forklædning.¹⁴⁾ Henvend halvdelen af staterne har indenfor de sidste 30 år fået love om tidsubestemt forvaring af seksualforbrydere der antages at være farlige. Lovene er et ret primitivt udslag af populære fordomme og har intet grundlag i reel viden om seksualforbryderes farlighed og recidiv. Dom til forvaring er de fleste steder konstrueret som en civilretlig retsfølge, et sidestykke til anbringelse af sindssyge. Retsfølgen skal bestå i en lægelig forvaring og behandling der vedvarer til domfældtes farlighed er forsvundet. I praxis er der normalt tale om ren indespærring, og de juridiske garantier for afgørelsernes forsvarlighed er højst ufuldkomne. Den kompetente juridiske og lægelige opinion i U.S.A. er i almindelighed skarp i sin fordømmelse af denne type af lovgivning.¹⁵⁾ En del af de kritiske synspunkter finder tilsvarende anvendelse på reglerne om dom til frihedsberøvelse ved ungdomsdomstole, »juvenile courts«.

Den amerikanske Højesteret har i et opsigtsvækkende præjudikat fra 1967 tilsidesat procesregler i staten Arizona som forfatningsstri-

¹³⁾ Se ovenfor p. 113.

¹⁴⁾ Se også ovenfor p. 59 f. om det første forslag til den danske interneringslov af 1925. *Rytter*, som bevirkede at man kom bort fra konstruktionen »personlig umyndiggørelse«, fremhævede at en sag om sådan umyndiggørelse kunne vise sig at være en straffesag, og at der i forslaget forelå »en sammenblanding af vidt forskellige begreber og vidt forskellige hensigter«, Folketingets Forhandlinger 1924-25 sp. 2163 og 3080.

¹⁵⁾ Se *Francis A. Allen*, *The Borderland of Criminal Justice* p. 14 f. med henvisninger.

dige, bl. a. med den begrundelse at reglerne byggede på en uholdbar teoretisk betragtning. I sagen *In re Gault*, 387 U. S. 1 (1967), var en 15-årig dreng ved en ungdomsdomstol dømt til tidsubestemt anbringelse i opdragelsehjem. På fire punkter (bl. a. med hensyn til forsvarerbeskikkelse og afhøringsformer) havde man ved sagens behandling fraveget regler som følger af forfatningens krav om »due process«. Det var hidtil antaget at processen ved ungdomsdomstole var ubundet af de forfatningsmæssige krav til en straffeprocess, fordi reaktionen mod børn og unge mennesker ikke er tænkt som en strafferetlig reaktion. Den enkelte sag angår principielt ikke pådommelsen af nogle begåede lovovertrædelser, »criminal offenses«; strafbare handlinger begået af unge kaldes »delinquency« og tages i betragtning som symptom på adfærdsvanskeligheder der begrunder et indgreb af opdragende karakter. Denne konstruktion blev genstand for en skarpt kritisk bedømmelse i Højesteret. Man fremhævede at den højeste straf for en voksen i dette tilfælde ville være 2 måneders fængsel, og det hed endvidere: »Drengen dømmes til en institution hvor han kan holdes i frihedsberøvelse i årevis. Det har ingen forfatningsmæssig betydning – og kun begrænset praktisk mening – at den institution som han sendes til kaldes en »arbejdsskole« (»industrial school«). Kendsgerningen er at et »modtagelsehjem« eller en »arbejdsskole« for unge – uanset hvor skånsom betegnelsen kan være – er en institution beregnet til frihedsberøvelse, i hvilken man beholder drengen i længere eller kortere tid. Hans verden bliver en bygning med hvidkalkede vægge, reglementeret daglig rutine og institutionsmæssige love . . . Hans verden befolkes ikke af hans forældre og søskende, venner og klassekammerater, men af vagtmandskab, statslige funktionærer og »lovovertrædere«, der er lukket inde sammen med ham for handlinger som spænder fra omstrejfen til voldtægt og drab.« Dommen har indgribende konsekvenser for »juvenile court«-systemet i de fleste amerikanske stater.¹⁶⁾

Når man overvejer anvendelsen af tidsubestemte retsfulgter er det altså vigtigt at gøre sig klart hvad der skal give foranstaltningen dens berettigelse. Frihedsberøvelsen skal have de egenskaber som er forudsat af lovgivere og dommere, og som er begrundelsen for at for-

¹⁶⁾ Se herom *B. James George*, *Gault and the Juvenile Court Revolution* (1968). Højesterets synspunkter har nogle gange været foregrebet i litteraturen, se navnlig *Francis A. Allen*, *anf. st. p. 16 ff.*

lade den udmålte straf. Frihedsberøvelsen kan ikke legitimeres alene ved et navn eller et foregivet formål; man må have dens større eller mindre lighed med tidsbestemt straf for øje og spørge om der er tilstrækkelig vægtige grunde til at fravige de normalt gældende beregningsprincipper. Processuelle og andre garantier med hensyn til frihedsberøvelsens varighed må ikke svækkes blot fordi man er på et område hvor betegnelsen »straf« ikke bruges. Når disse retningslinier følges, er det nok i sig selv et underordnet spørgsmål om en retsfølge kaldes straf eller ej.

5. Forvaring og behandling

Overfor *sindssyge* og *åndssvage* lovovertrædere må lægelig behandling og forsorg være tidsbestemt. Dette gælder ikke blot i de tilfælde hvor lovovertræderen frembyder en farlighed om hvis varighed man ikke på forhånd kan danne sig en mening. Også iøvrigt har dansk strafferet akcepteret det tidsbestemte princip som almindeligvis gælder for lægelig behandling af *sindssyge* og *åndssvage*. Når personer af disse kategorier fritages for straf, dømmes de normalt i medfør af strfl. § 70 til at undergives foranstaltninger under den almindelige *sindssyge-* og *åndssvageforsorg*.

Efter nogle retlige ordninger giver strafferetten ved en sådan afgørelse – eller ved selve fritagelsen for straf – definitivt afkald på videre indflydelse. I dansk ret sker der ved dommen i straffesagen en vis specifikation af indgrebets art,¹⁾ og retten træffer senere afgørelser om ændring eller ophør af foranstaltningen, strfl. § 70, stk. 3. I medfør af den sidstnævnte beføjelse forbliver det tidsbestemte element i behandlingen af kriminelle *sindssyge* og *åndssvage* under strafferetlig kontrol. Strafferettens regler om domstolskompetence træder i stedet for den civile rets regler om tvangsmæssige indgreb og om domstolskontrol med administrativ frihedsberøvelse. Den pådømte kriminalitet vedbliver altså med at være grundlaget for de retlige fremgangsmåder indtil det tidspunkt da retten har truffet bestemmelse om endelig udskrivning. På alle stadier efter den oprindelige doms afsigelse – dog med overholdelse af visse mindstefrister – kan rettens stillingtagen påkaldes ved en

¹⁾ Om forskellige typer af dom til hospitalmæssig og ambulant behandling eller kombinationer heraf, se rigsadvokatens cirkulære nr. 57 af 15. marts 1957.

begæring fra anklagemyndigheden, anstaltsledelsen eller en særlig tilsynsværge, § 70, stk. 3.

Anbringelse af sindssyge og åndssvage lovovertrædere sker i de samme institutioner som anvendes overfor ikke-kriminelle. Det forudsættes fra strafferetlig side at den tvangsmæssige frihedsberøvelses indhold og varighed skal bestemmes under hensyn til det dobbelte formål at udnytte ordinære lægelige behandlingsmuligheder og at skabe fornøden sikkerhed mod eventuelle udslag af farlighed, ligesom hvor der ad administrativ vej er bestemt tvangstilbageholdelse af en sindssyg eller åndssvag. Strafferetten har således – bortset fra kompetenceordningen – villet markere så lidt som muligt at visse personer forvares og behandles *som kriminelle*. Ejendommeligt nok er dette humane og behandlingsmæssigt rationelle synspunkt undertiden blevet modsagt bl. a. af repræsentanter for sindssyge- og åndssvageforsorgen som har ønsket at skille sig af med den vanskeligste del af det kriminelle belæg og foreslået fængselsvæsenet at indrette særanstalter.²⁾

Sager mod sindssyge og åndssvage lovovertrædere giver i almindelighed ikke hos os anledning til de betænkeligheder som ellers kan følge af sammenligninger mellem tidsubestemt frihedsberøvelse og tidsbestemte straffe. Helt undgår man dog ikke problemer af denne art. I sager mod åndssvage kan det volde betænkelighed at dømme til inddragelse under åndssvageforsorg (med den heraf følgende mulighed for administrativ beslutning om anstaltsanbringelse), når kriminaliteten er af mindre betydning og behovet for særforsorg ikke fremtrædende.³⁾ I sager om prøveudskrivning fra sindssygehospital kan det være ubehageligt at skulle imødekomme lægelige indstillinger om fortsat ophold, når frihedsberøvelsen allerede har varet i længere tid og måske oprindeligt haft sit grundlag i kriminalitet af ringe grovhed.⁴⁾

Når det drejer sig om andre større grupper af psykisk afvigende lovovertrædere, navnlig *psykopater*, er stillingen en anden. Det almindelige hospitals- og forsorgsvæsen råder ikke over anstalts-

²⁾ Se om de her omtalte spørgsmål, herunder muligheden af en konflikt mellem behandlings- og sikkerhedshensyn, Betænkning om oprettelse af en særlig behandlingsinstitution for en del af de psykisk abnorme lovovertrædere (1967), særlig p. 33 ff. og 47 ff.

³⁾ Se ovenfor p. 94.

⁴⁾ Se herved eksempler omtalt af *Kirchheiner* i NTfK 1951 p. 195 ff.

former der er indrettet på modtagelse af psykopater.⁵⁾ Kun en mindre del af dem ville kunne modtages på psykiatriske afdelinger, og de fleste af dem der egner sig til at modtages i akutte situationer kan i hvert fald ikke beholdes i længere tid.⁶⁾ Allerede af den grund kan strafferetten ikke anlægge den almindelige kurs at behandle disse personer som om det drejede sig om ikke-kriminelle. Det er heller ikke lægernes opfattelse at det psykiatriske hospitalsvæsen *burde* løse opgaven gennem indretning af særlige institutioner. Man kan derfor gå ud fra – nu som for 40–50 år siden – at de kriminelle psykopater er strafferettens og kriminalforsorgens problem.

Når man har valgt at indføre en tidsubestemt retsfølge – den særlige forvaring, psykopatforvaring – skyldes det først og fremmest *hensynet til retssikkerheden*, specielt ønsket om at sætte et værn mod farlighedstilstande af uberegnelig varighed. Det var dette hensyn der motiverede interneringsloven af 1925 og affattelsen af strfl. § 70 som lader hensynet »til retssikkerheden« være afgørende for valget af retsfølger.⁷⁾ I den internationale debat om ubestemte retsfølger var det også tidligt forudsat at der var brug for egentlige sikkerhedsforanstaltninger af ubestemt varighed overfor psykisk afvigende udenfor området af utilregnelighed. Tilsvarende kunne sikkerhedsforanstaltninger være nødvendige overfor psykisk (relativt) normale personer. Anbringelse i sikkerhedsforvaring er efter strfl. § 65 betinget af at »hensynet til samfundets sikkerhed« findes at kræve det.

Hvad mener man med »retssikkerheden« eller »samfundets sikkerhed«, når disse hensyn påberåbes som grundlag for tidsubestemt frihedsberøvelse? Det er klart at der ikke tænkes på beskyttelsen af den almene retssikkerhed, samfundsordenens fortsatte existens o. l. Goder som disse kan i exceptionelle tilfælde trues gennem statsforbrydelser, men den kriminalpolitiske diskussion drejer sig om andre typer af kriminalitet, navnlig dem der er rettet mod enkeltpersoner. Begrebet »sikkerhed« tager først og fremmest sigte på et værn mod individuelle krænkelse. Og da straffesagen angår en bestemt lovovertræder, er det praktisk at definere det kriminalpolitiske problem ved henvisning til en egenskab hos ham, hans

⁵⁾ Sml. ovenfor p. 96 om sinker.

⁶⁾ Jfr. *Helweg* p. 33, Betænkning vedrørende statens sindssygeværn (1956) p. 88 f., sml. s. st. p. 75 ff. om modtagelse af andre kategorier end sindssyge på psykiatriske afdelinger.

⁷⁾ Se herom ovenfor p. 73 f.

tilbøjelighed til at forvolde indgreb mod andre, oftest betegnet som hans *farlighed*. Graden af andres sikkerhed varierer med de midler som kan anvendes for at reducere denne farlighed.

Men hvis begrebet »farlighed« skal gøre nogen nytte ved afgrænsningen af de ubestemte retsfølgers område, må det uddybes nærmere.⁸⁾ Hvilke *handlingstyper* skal tages i betragtning? Hvilke *grader af sandsynlighed* for sådanne handlinger skal være relevante? Ofte anvendes udtrykket »farlighed« således at det angår en alvorlig risiko for liv og legeme.⁹⁾ Men en berigelsesforbryder er også farlig på sin måde, hvis han frembyder en væsentlig risiko for nye tyverier eller bedragerier. Spørgsmålet er da om tidsubestemt frihedsberøvelse i sikringsøjemed bør kunne anvendes uanset hvilke goder der er tale om at beskytte. De tidsubestemte retsfølger har deres klareste berettigelse – og kan ikke undværes – når det gælder beskyttelsen af liv og legeme. Og dog er beskyttelsen af formuegoder noget vigtigt; berigelsesforbrydelser er langt de hyppigst forekommende strafbare handlinger, og erfaringen viser at der er personer som begår dem igen og igen uden at lade sig standse af straffe. Skal det ikke være muligt at gribe til tidsubestemte foranstaltninger? Hvorledes skal man træffe de valg som opstår når trangen til beskyttelse af meget forskelligartede goder skal afvejes overfor hensynet til lovovertræderne? Spørgsmål som disse behandles nærmere i det følgende med henblik på anvendelsen af forvaring i dansk ret.

Der er ingen tvivl om at forvaring har været beregnet for en relativt lille gruppe af udtalt psykopatiske lovovertrædere, navnlig tilfælde hvor der »må antages at foreligge nærliggende fare for betydelige krænkelse af retssikkerheden.«¹⁰⁾ Det er også sandsynligt at man har regnet berigelsesforbrydere som en gruppe af sekundær betydning i forhold til drabsmænd, voldtægtsforbrydere, visse andre sædelighedsforbrydere, grove voldsmænd, brandstiftere mv., altså interneringslovens klientel. Man gik ud fra at straffelovens øvrige sanktioner frembød et bredt register af reaktionsmuligheder overfor

⁸⁾ Jfr. *Hurwitz*, Almindelig del p. 39 ff.

⁹⁾ En afstandtagen fra den snævre forståelse af ordene »farlig« og »farlighed« fandt flere gange udtryk i straffelovens forarbejder, således i landstingsudvalgets betænkning af 1930, hvor man foreslog ordet »farlig« laget ud af bestemmelsen om sikkerhedsforvaring, fordi det ledte tanken hen på at de pågældende skulle være »farlige for anden person«.

¹⁰⁾ Rigsadvokatens cirkulære af 1932 pkt. I, B.

berigelsesforbrydere.¹¹⁾ På den anden side er det sikkert at disse personer ikke generelt har skullet holdes udenfor forvaringens område. At tidsubestemte sanktioner er anset for berettigede til værn for økonomiske interesser fremgår iøvrigt af forslagene om arbejds- hus og sikkerhedsforvaring.

I praxis kom psykopatforvaringen til at spille en betydelig rolle som reaktion overfor berigelsesforbrydere. Der foreligger ikke tilstrækkelige statistiske oplysninger om udviklingen, men man kan vist lægge til grund at berigelsesforbrydelser i en lang årrække var den vigtigste eller eneste indsættelseskriminalitet i ca. 60 % af tilfældene.¹²⁾ Tallet er muligvis faldet lidt som følge af en øget anvendelse af særfængsel. I de resterende tilfælde har det overvejende drejet sig om aggressionsforbrydelser som de ovenfor nævnte.

Afværgelse af fare gennem indespærring i anstalt er ikke forvaringens eneste formål. Lige fra begyndelsen har det været meningen at der tillige skulle være tale om en *behandling*. Både om forvaring og om psykopatfængsel har man tænkt sig at disse afvigelser fra almindelig straf var kendetegnet ved »en særlig psykoterapeutisk behandling«. ¹³⁾ I betænkningen af 1931 om særanstalterne foreslog man at forvaringen fik en psykiater som leder, men det var på den anden side ikke tanken at behandlingen skulle være »rent hospitalsmæssig i andre tilfælde, end hvor den interneredes hele legemlige og åndelige tilstand kræver det«. ¹⁴⁾ Allerede i den første anordning om forvaring af 1932 hed det i § 2: »Anstaltens formål er at sikre samfundet mod de farer for retssikkerheden, som de personer, der forvares i anstalten, på fri fod ville frembyde, og indenfor de derved dragne grænser underkaste dem en efter deres sjælelige særlart afpasset behandling, således at de bliver egnede til at vende tilbage til det frie liv. Under forvaringen, der ikke er en straf, men en sikkerhedsforanstaltning, bør det tilstræbes at afpasse kårene [i 1940 ændret til: behandlingen] efter de forvaredes individualitet«.

¹¹⁾ *Betænkning 1931* p. 18 f. Det siges bl. a. om indbrudstlyve m. fl. at de kan »forventes kun for domstolene at ville undgå arbejdshus og sikkerhedsforvaring og blive anbragt i psykopatforvaringsanstalt, hvis deres egenskab af psykopater er til stede i en meget udtalt grad«.

¹²⁾ Ifølge *Widmer* i *Juristen* 1962 p. 102 udgjorde berigelsesforbrydere 62 % af dem der pr. 1. januar 1962 var forvaret i anstalten i Horsens. En lidt ældre opgørelse hos *Stiirup*, *Forvaringsanstalten i Herstedvester 1935–1951*, tabellerne 3–5, viser at berigelsesforbrydernes antal steg efter årene 1935–41 og udgjorde henved 60 % i perioden 1942–51.

¹³⁾ *Betænkning 1931* p. 13.

¹⁴⁾ *Betænkning 1931* p. 19 f.

Både fra anstaltens og fra Retslægerådets side har man tiltrådt denne opfattelse af forvaringen. Straffeloven og domstolene anvender den tidsbestemte retsfølge af hensyn til samfundets sikkerhed, dvs. for at hindre ny kriminalitet gennem længere tid, dels under selve frihedsberøvelsen, dels – håber man – efter udskrivning, når en tidligere kriminel aktivitet er kommet på afstand. Heri ligner forvaringen et ophold i arbejdsanstalt. Behandlingens opgave er at udnytte denne frihedsberøvelse for at øge udsigten til en heldig ændring af det hidtidige forløb. Behandlingen arbejder altså under de vilkår som skabes udefra; retsfølgens forvarende formål gøres klart for de indsatte,¹⁵⁾ og det akcepteres at der forekommer tilfælde hvor behandlingsarbejdet har små udsigter og det primære bliver indespærring så længe myndighederne finder det nødvendigt og forsvarligt.¹⁶⁾ Men målet er i almindelighed at behandlingen skal blive en faktor der influerer på den af domstolene etablerede tilstand og bestemmer frihedsberøvelsens varighed.

Det er praxis at der i mentalerklæringer gives udtryk for en lægelig bedømmelse af recidivrisikoen, såfremt de foreliggende oplysninger giver grundlag herfor.¹⁷⁾ *Helweg* fremhæver med rette at vurderingen af recidivfaren »hører til retspsykiaterens betydningsfuldste men også vanskeligste opgaver«.¹⁸⁾ Særlig vigtig er den retspsykiatriske vejledning når det drejer sig om forbrudelser mod personer, eller hvor der udenfor dette område er holdepunkter for at

¹⁵⁾ Jfr. RÅ 1961.44: »Som grundlag for behandlingsarbejdet gør forvaringsanstaltene det klart overfor hver enkelt forvaret, at det primære formål med anbringelsen er forvaring og dermed samfundets beskyttelse . . . « Sml. *Stürup*, Krogede skæbner (1951) p. 243, samme forf. i U 1953 B p. 140 og i NTFK 1952 p. 7.

¹⁶⁾ Jfr. RÅ 1961.80: »Blandt de forvarede findes en ret stor gruppe personer, der ikke kan placeres andre steder, og overfor hvem psykiatrisk behandling ikke i første række kan forventes at give positive resultater. Overfor sådanne personer må hovedopgaven være forvaring . . . Såvel anbringelse som genanbringelse i forvaringsanstalten vil således principielt kunne komme på tale, uden hensyn til om behandlingsmæssige resultater skønnes opnåelige.« Sml. ovenfor p. 89 om drabsager, jfr. RÅ 1957.43: »Efter de nu gjorte erfaringer må den fremtidige placering primært tage hensyn til den nødvendige beskyttelse af samfundets sikkerhed«. Valget måtte efter RR's opfattelse stå mellem sikringsanstalt og forvaring.

¹⁷⁾ Jfr. spørgsmål 6 i rigsadvokatens spørgeskema til mentalundersøgelser (cirkulære nr. 64 af 1. maj 1935): »Antages den sjælelige abnormitet i fremtiden at ville give sig udslag i forbrudelse, og i bekræftende fald af hvilken art?« Sml. Betænkning om de retspsykiatriske undersøgelser i straffesager (1956) p. 133 om forslag til instrux til lægerne. Det hedder her at hvor en person findes omfattet af § 16 eller strafuegnet efter § 17 »bør erklæringen altid indeholde en udtalelse om sandsynligheden af, at observanden fremtidig vil begå lovovertredelser, og om, hvilke foranstaltninger det fra et lægeligt synspunkt skønnes mest hensigtsmæssigt at iværksætte overfor ham.« Sml. ovenfor p. 78 angående udtalelser om sanktionsvalg.

¹⁸⁾ *Helweg* p. 30, sml. p. 34 om forvaring.

regne med en væsentlig fare for nye lovovertrædelser. Nogle eksempler fra Retslægerådets praxis skal anføres. I *RA 1954.199* udtalte RR om en psykopat at han havde tilbøjelighed til forstemninger, »hvorunder han kan foretage sig pludselige, uoverlagte og eventuelt farlige affektafspændingshandlinger«. I *RA 1954.334* udtalte RR om en person der tidligere var straffet for berigelsesforbrydelser og nu var tiltalt for voldtægt mv., at der var »stor sandsynlighed for, at hans kriminalitet vil fortsætte, måske endog øges både i retning af berigelsesforbrydelser og seksualforbrydelser«. I *VLT 1954.171* betegnedes en 20-årig voldtægtsforbryder som »overmåde farlig«. Om en 19-årig, der var skyldig i forsøg på legemsbeskadigelse, hed det i *U 1966.857 (H)*: »Efter rådets opfattelse vil han i en uforudselig periode frembyde en uberegnelig fare for retssikkerheden«. Rådet anvender iøvrigt, som naturligt er, et udvalg af mere kortfattede og stereotype vendinger: »betydelig risiko«, »ret betydelig fare«, »risiko for ligeartede handlinger«, »nye ligeartede lovovertrædelser må forudses«, »tiltalte kan meget vel blive farlig for sine omgivelser« etc.

En sondring mellem forvaringsmæssige og behandlingsmæssige synspunkter kommer undertiden frem i mentalerklæringerne, selv om det hører til undtagelserne at muligheden for påvirkning gennem behandling omtales særskilt.¹⁹⁾ I *U 1965.743 (H)* udtalte RR at man »fra et behandlingsmæssigt og retssikkerhedsmæssigt synspunkt« ville anbefale forvaring. Om behandling hedder det i *RA 1954.234*: det er »muligt, at han kan resocialiseres gennem den psykiatriske behandling og efterforsorg, der ydes i psykopatforvaringsanstalt«, i *RA 1954.14* at »den fornødne psykiatriske behandling vil formentlig bedst kunne gennemføres i psykopatforvaringsanstalt«, og i *RA 1954.183* at rådet anbefaler forvaring, hvor »hans resocialiseringsmuligheder må antages at være bedre (end i arbejds- hus)«. En særlig gruppe udgøres af de tilfælde hvor man fra lægelig side anbefaler forvaring med henblik på overvejelser om kastration.

6. Tidsbestemt og tidsubestemt anbringelse

Retslægerådet har gennem årene trofast støttet brugen af den tidsbestemte forvaring. Der er ganske vist ikke tale om en ukritisk

¹⁹⁾ Se iøvrigt ovenfor note 16 om tilfælde hvor der ikke regnes med udsigter til et gunstigt resultat af behandling.

støtte. *Helweg*, der i sådanne spørgsmål også taler på rådets vegne, siger om den lægelige vejledning (1949): »Foranstaltningen er af yderst alvorlig natur og føles, navnlig på grund af den ubestemte varighed, af mange som værre end straf. Den bør derfor hovedsagelig tilrådes, når det drejer sig om personer, hvis kriminalitet er af en sådan beskaffenhed, at samfundet har ubetinget krav på at blive beskyttet derimod, og hvor samtidig straf enten efter forsøg har vist sig uvirksom, eller efter individets anamnese og psyko-pathologiske tilstand på forhånd må skønnes at ville være hensigtsløs«. ¹⁾ I overensstemmelse hermed har rådet ofte udtrykt sig forsigtigt om strafegnetheden, kaldt den tvivlsom og ved andre formuleringer lagt op til afgørelser der udskyder en dom til forvaring. Men det er dog et spørgsmål om ikke *Helwegs* ord er kommet til at stå som udtryk for en mere restriktiv opfattelse af forvaringens område end den som *Helweg* da var med til at praktisere, især når det gjaldt berigelsesforbrydere. En tilføjelse hos *Helweg* går da også ud på at »netop den individualiserende, psykiatrisk ledede behandling i psykopathforvaringsanstalten med prøveløsladelse under effektivt tilsyn giver muligheder for resocialisering, som man ikke må vente med at udnytte, til det er for sent«.

Uden tvivl har Retslægerådet medvirket stærkt til at fremme den opfattelse at psykopatfængsel ikke var en brugbar mellemvej i konkurrence med forvaring og almindelig fængselsstraf. ²⁾ Lige indtil 1960'erne har Retslægerådets indstilling til særstraffen været negativ; hovedsynspunktet har formentlig været at psykopatfængsel ikke er en tidsbestemt variant af forvaringens behandlingsform, men et middel til at spare almindelige fængsler for ekstremt uligevægtige psykopatiske afsonere. ³⁾

Til dels som følge af Retslægerådets arbejdsform – afgivelsen af konkrete responsa i en kort og sammentrængt form – har man savnet mere principielle udtalelser om rådets syn på behandlingsmetoderne og på mulighederne for påvirkning. Rådet har udformet en skrivemåde som er behændig og ofte i sin korte form meget oplysende,

¹⁾ *Helweg* p. 34.

²⁾ Se fx. VLT 1956.237 om voldtægt: rådet ville ikke ubetinget fraråde anvendelsen af almindelig fængselsstraf i stedet for forvaring, men kunne ikke anbefale sær-fængsel. Dommen lød på 4 års sær-fængsel. Sml. RÅ 1965.14.

³⁾ Jfr. *Helweg* p. 25 f., sml. ovenfor p. 82, note 8.

men dog som helhed har en tendens i retning af det stereotype. Der har været meget få dissenser som kunne røbe meningsforskelle og give stof til diskussion om forvaring, særængsel og almindelig straf.⁴⁾ Der har, såvidt man kan se, ikke været udtalelser som kunne udbyde en kritik af særængselstraffen.

Fra forvaringsanstaltens side er det gennem det meste af perioden siden straffelovens ikrafttræden blevet betragtet som noget nær en selvfølge at den psykiatrisk ledede psykopatbehandling måtte forudsætte tidsubestemt anbringelse. Fra *Stürups* side foreligger der vist ikke udtalelser som modificerer denne opfattelse. *Stürup* fremhæver at »den ubestemte tid påvirker ikke sjældent den forvarede således, at den for fængselslivet karakteristiske håbløshedsfølelse og fatalisme afløses af en vågen, aktiv trang til at blive hjulpet og komme videre . . .«⁵⁾ Ulemper ved den ubestemte tid synes ikke særlig fremhævet; i en udtalelse fra 1952 hedder det: »I almindelighed kan det siges, at kun få forvarede fortsætter med at beklage sig over den ubestemte tids byrde, og de, der gør det, er især en del af den lille gruppe, der på grund af en noget usikker vurdering af den samfundsmæssige risiko tilbageholdes meget længe trods god tilpasning til det almindelige anstaltsliv. En eller flere af denne type, der temmelig let forståeligt har en noget kvævulatorisk holdning, kan i perioder få stor indflydelse på nyankomne . . .«⁶⁾ *Sachs*, der leder anstalten i Horsens, var oprindelig af samme opfattelse. Han fremhæver nogle ugunstige arbejdsforhold for psykopatfængslet indtil 1950'erne og konkluderer: »I den almindelige bevidsthed kædedes efterhånden muligheden for særbehandling af kriminelle under psykiatrisk ledelse uløseligt til begrebet psykopatforvaring på ubestemt tid.«⁷⁾ Med udgangspunkt i nogle konkrete erfaringer fik *Sachs* efterhånden større tro på mulighederne for behandling indenfor tidsbestemte rammer; optimismen indfandt sig navnlig efter at *Sachs* i 1955 havde overtaget psykopatfængslet. Efter nogle års forløb fremhævede *Sachs* stærkere særængslets muligheder

⁴⁾ Se som eksempel på dissens under den nyere praksis *Arentsens* udtalelse i RÅ 1964.79.

⁵⁾ *Stürup*, Forvaringsanstalten i Herstedvester 1935-1951 p. 52, sml. p. 48. Der henvises også til *J. Finn Larsen* i Kampen mod forbrydelsen II (1952) p. 169 og 175.

⁶⁾ *Stürup* i NTfK 1952 p. 22 f., sml. NKÅ 1951-52 p. 316 f. og p. 294.

⁷⁾ *Sachs* i NTfK 1960 p. 131, sml. NTfK 1950 p. 224: »Vi plejer at hævde, at den ubestemte tid er en nødvendig baggrund for behandlingen . . .«

overfor *en del* af psykopaterne,⁸⁾ men *Widmer*, som var med til at indhøste de nye erfaringer, skønnede samtidig på grundlag af en gennemgang af det daværende forvaringsklientel i Horsens, ca. 200 indsatte, at »kun 10–15 af de forvarede ligeså hensigtsmæssigt kunne være anbragt i psykopatfængsel«. ⁹⁾ I de senere år er sympatien for den tidsbestemte anbringelse vistnok voxet endnu nogle grader hos *Sachs* og hans medarbejdere.¹⁰⁾

Der er næppe her givet et fuldt dækkende billede af de synspunkter som gør sig gældende hos anstaltens ledere, men billedet af en tendens og en konflikt skulle være korrekt. Hermed angives også en del af baggrunden for de overvejelser som nu vil præge det lovforberedende arbejde. Anledningen til at tage spørgsmålet op er iøvrigt til stede allerede fordi kriteriet i § 17 længe har været opfattet som problematisk, og fordi det tidsbestemte sær-fængsel overfor psykopater er kommet til ny anvendelse og har kastet et kritisk lys over forvaringen. Blandt de faktorer som vanskeliggør diskussionen må nævnes at der er divergerende opfattelser af de ubestemte retsfølgers berettigelse og forskellige bedømmelser af retsfølgernes effektivitet. Måske skyldes nogle vanskeligheder at man ikke kan regne med praktisk mulighed for at fuldbyrde tidsbestemte og ubestemte retsfølger i samme institution.

På eet punkt skulle enighed være indenfor rækkevidde. Der bør ikke blive tale om at opgive den psykiatrisk ledede psykopatbehandling som er udviklet i Danmark, navnlig af *Stürup* i Herstedvester.¹¹⁾

⁸⁾ *Sachs* i NTfK 1960 p. 131 og NTfK 1963 p. 199.

⁹⁾ *Widmer* i NTfK 1960 p. 158 og *Juristen* 1963 p. 283.

¹⁰⁾ Det hedder hos *Tofte* i NTfK 1967 p. 94: »Årelang lægelig erfaring med forvarede viser, at den ubestemte tid – der for farlige kriminelle måske kan forsvares – for langt de fleste berigelseskriminelle er behandlingsmæssigt uheldig, også uanset at forvaringsopholdenes længde er aftaget lidt i de senere år.« »I det langt overvejende antal tilfælde er den ubestemte tid en behandlingshæmmende belastning«. – Det bør fremhæves at hver af de citerede forfattere naturligvis kun kan hæfte for sine egne formuleringer, uanset om der muligt er en fælles linie i synspunkterne.

¹¹⁾ Om behandlingen i forvaringsanstalt henvises navnlig til en række afhandlinger af *Stürup*, se således *Krogede skæbner* (1951), *Forvaringsanstalten i Herstedvester 1935–1951* (1959), NTfK 1952 p. 3 ff., *Third International Congress on Criminology: Summary of Proceedings* (1957) p. 201 ff., *Bulletin de la Société Internationale de Criminologie* 1960 p. 286 ff., *Beretning om fængselsvæsenet i Danmark 1960* p. 39 ff., *Medicinsk årbog 1960–61* p. 46 ff., *The Mentally Abnormal Offender*, udg. af A. V. J. de Reuck og Ruth Porter (1968) p. 5 ff. Se endvidere *Jan Sachs* i *Monatschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform* 1955 p. 69 ff., *Bulletin de la Société Internationale de Criminologie* 1960 p. 330 ff., *Beretning om fængselsvæsenet i Danmark 1961* p. 55 ff., NTfK 1963 p. 193 ff. Yderligere litteraturhenvisninger findes i de nævnte arbejder samt hos *Tofte* i NTfK 1967 p. 118 ff.

Bedømmelsen af denne anstaltsform er i væsentlig grad en trossag eller skønssag, dels fordi der savnes statistisk underbygget bevis for dens effektivitet, dels fordi der i det vanskelige behandlingsproblem og i halvmørket omkring de karaktermæssige afvigelsers natur synes at være noget der sætter følelserne i sving. Nogle rives med af den ildhu hvormed psykiaternes specielle terminologi sættes sammen og fremføres; andre reagerer med skepsis overfor de fine ord og hævder (med rette) at den mere solide beskrivelse af behandlingens indhold og virkninger er blevet forsømt. Det er givet at mange udtalelser må virke på den mindre velvillige iagttager som postulater eller som udtryk for en slags intuitiv erkendelse. På dette sted skal imidlertid anlægges en positiv vurdering af forvaringsanstaltnernes arbejde, og især af grundlaget for det.¹²⁾ Det er nok den vigtigste side af psykiaternes indsats at de har skærpet opfattelsesevnen overfor de psykologiske og miljømæssige faktorer bag den vedvarende kriminalitet. Erfaringerne fra anstalterne er blevet omsat til frugtbare almene formuleringer af dynamikken i det kriminelle levnedsløb, og ved at sætte dette i relation til anstaltsvilkårene har man søgt at erstatte de ellers gængse former for indlæring, tilvænning og terapi med mere komplicerede modeller. Der er formentlig heri megen intuition og gætning, men det er antagelig en vej til behandling som ville være lukket i almindelige fængsler, fordi de udtalte psykiske afvigelser nødvendigvis må være et anliggende for psykiatere. Overfor den mest problemfyldte del af strafferetsplejens voksne klientel er de psykiatriske ledede institutioner en betydningsfuld kilde til øget indsigt i kriminalitetens årsagsforhold og i mulighederne for behandling.

Kan man undvære adgangen til at idømme forvaring på helt ubestemt tid? Det er ikke sandsynligt. Der er tilfælde hvor psykopatologiske tilstande og egentlig farlighed gør sig så stærkt gældende at der ikke bør ske nogen tidsbegrænsning på forhånd, heller ikke en begrænsning som lader sig fravige ved en senere domstolsafgørelse.

¹²⁾ Selv den mest velvillige bedømmer kan ikke undgå at fremhæve at der synes at være en alvorlig diskrepans mellem anstaltnernes teori og programmer på den ene side og deres virkelige arbejdsforhold på den anden side. Mangelen på psykiatriske ressourcer har både ud fra kvantitative og kvalitative synspunkter været åbenbar i lange perioder. – Som eksempel på en positiv psykiatriske vurdering udenfor anstaltspsykiaternes kreds skal her blot henvises til *B. Borup Svendsen* i NTFK 1965 p. 51 ff. I udenlandsk psykiatriske og kriminalistiske litteratur er psykopatforvaringen ofte blevet omtalt med stor respekt.

I grænseområdet til sindssygdøm bør der, også hvad de tidsmæssige vilkår angår, foreligge et lige valg mellem forvaring og sindssygehospital (herunder sikringsanstalt). Tilsvarende gælder om valget mellem forvaring og livsvarigt fængsel, hvis der skal være rimelig mulighed for at foretrække forvaring fremfor livstidsstraf i sager mod psykopatiske drabsmænd.¹³⁾ Også udover disse mere specielle sager vil der formentlig fortsat være adskillige tilfælde hvor kriminalitetens grovhed og tiltaltes tilstand og farlighed indicerer et så langvarigt ophold i forvaring – eller en sådan uvished om hvorledes forholdene vil udvikle sig – at det ville være uhensigtsmæssigt og kunstigt at opstille tidsgrænser.

Men domme til forvaring behøver ikke at være absolut tidsubestemt i alle tilfælde.¹⁴⁾ Selv efter den begrænsning i domspraxis som er sket siden o. 1955 må en udvikling i retning af en tidsbegrænsning anses for mulig og ønskelig. De faktiske forvaringstider tyder på at en sådan udvikling ikke behøver at komme i konflikt med sikkerhedshensyn eller behandlingshensyn.

Om varigheden af ophold i forvaring foreligger kun mere almindelige opgørelser frem til 1951. *Stürups* tal viser at der i denne periode skete en gradvis forkortelse af opholdstiderne. Varigheden var nogenlunde ensartet for voldsforbrydere m. v. og seksualforbrydere (bortset fra tilfælde hvor der skete kastration). Begge disse grupper havde væsentlig længere opholdstider end berigelsesforbrydere.¹⁵⁾

Af nyere dato er *Widmers* opgørelse fra Horsensanstalten. Også her er det – i relation til anvendelsen af helt tidsubestemt frihedsberøvelse – af særlig interesse at notere at aggressionsforbrydelser (drab og voldtægt, herunder forsøg på disse forbrydelser, kønsligt forhold til børn, grov vold, brandstiftelse m.v.) fører til de længste forvaringstider. Af samtlige forvarede i Horsens pr. 1. januar 1962 (ialt 161 personer) havde 15 hensiddet i forvaring i mindst $4\frac{1}{2}$ år; *alle* disse forvarede hørte hjemme i de omtalte kategorier, og deres forvaringstider var jævnt fordelt mellem $4\frac{1}{2}$ og $11\frac{1}{2}$ år.¹⁶⁾

Med hensyn til berigelsesforbrydere tegner der sig et noget andet billede. Behovet for langvarig frihedsberøvelse er mindre, fordi det er lettere at acceptere risikoen for nye formuekrænkelser (navn-

¹³⁾ Se herom ovenfor kap. III, 6.

¹⁴⁾ Jfr. herved *Aude*, *Fra Fængsel til frihed* p. 144 f.

¹⁵⁾ Jfr. *Stürup*, *Forvaringsanstalten i Herstedvester 1935–1951* p. 57 ff.

¹⁶⁾ *Widmer* i *Juristen* 1962 p. 102 f.

lig i form af tyverier og bedragerier) efter en vis tid, vel også fordi man lettere når til tidspunktet for en udskrivning, når situationen kan lægges til rette med henblik på ydre sociale vilkår af betydning for recidivrisikoen (arbejde, ordnet økonomi, afholdenhed fra spiritus etc.). Betænelighederne ved langvarig frihedsberøvelse er større, fordi der gennemgående vil være forskyldt kortere tidsbestemte straffe end i sager om voldtægt, brandstiftelse og visse andre aggressionshandlinger. Allerede fra o. 1946 var det ifølge Stürups tal mindre end 10 % af berigelsesforbryderne der havde en længere forvaringstid end ca. 4 år, og procenten af berigelsesforbrydere der blev udskrevet før 2 års forløb fordobledes fra 1946–48 til 1949–51.¹⁷⁾ Tendensen til kortere opholdstider er øjensynlig forstærket siden da. Widmers opgørelse viste at det store flertal af de i 1961 løsladte berigelsesforbrydere havde haft maksimalt 3 års forvaringsophold (gennemsnittet var en smule over 2 år), og blandt de pr. 1. januar 1962 hensiddende 100 berigelsesforbrydere havde kun een siddet i forvaring i mere end 3 1/2 år.¹⁸⁾

Når så mange forvarede kan prøveudskrives efter 2–3 års forløb, er der næppe betæneligheder ved at indføre en form for tidsbegrænsning. Hvorledes det skal ske, er et spørgsmål som først kan løses efter nærmere undersøgelse af klientellets beskaffenhed, de anstaltsmæssige forhold, behandlingsmulighederne m.v. De følgende bemærkninger skal kun tjene som et forsøg på at indkredse de legislative muligheder.

Når den helt ubestemte forvaring medtages for oversigtens skyld, kan der sondres mellem følgende muligheder for anbringelse i en psykiatrisk ledet institution for karakterafvigende lovovertrædere:

- (1) Forvaring på ubestemt tid.
- (2) Forvaring indenfor en i loven angivet fast tidsramme, fx. 4 eller 5 år.
- (3) Forvaring med en af domstolene fastsat længstetid.
- (4) Forvaring eller særfængsel på bestemt tid, ligesom det nuværende særfængsel.
- (5) Særfængsel som en form for fængsel anvendt efter fængselsmyndighedernes bestemmelse, ikke ved dom.

Problemet er hvilken kombination af disse muligheder der er

¹⁷⁾ *Stürup* anf. st. tabel 14.

¹⁸⁾ *Widmer* anf. st.

bedst egnet til at dække behovet for særbehandling i en psykiatrisk ledet institution. Det legislative valg beror på afvejning af en række indbyrdes forskellige hensyn. Loven må hverken byde domstolene for mange eller for få muligheder. Et systematisk eller terminologisk skel mellem »straf« og »anden retsfølge« bør såvidt muligt undgås, når retsfølgen reelt er den samme. Systemet må udformes med de institutioner og øvrige ressourcer for øje som fængselsvæsenet kan ventes at råde over. Anbringelsens vilkår skal i rimeligt omfang give anstalterne mulighed for at gennemføre et behandlingsarbejde og skabe sikkerhed mod udslag af farlighed, men samtidig skal der være mulighed for at tidsbegrænse anbringelsen i tilfælde hvor kriminaliteten ikke er omfattende eller grov. Der skal træffes hensigtsmæssige valg mellem judiciel og administrativ kompetence.

Det er formentlig lettest at lade løsning (2) ude af betragtning. Den kendes fra reglerne om ungdomsfængsel og arbejdshus, men byder på en meget stiv form for tidsbegrænsning og er især uegnet hvis man ønsker en fremgangsmåde som helt eller delvis erstatter særfængsel. Der findes fra 1931 – året efter straffelovens vedtagelse, altså post festum – en mærkeligt isoleret udtalelse som peger på den mulighed at psykopatfængsel kunne have været gjort til en relativt ubestemt straf i lighed med ungdomsfængsel, med et fast maximum på 3 eller 4 år. Det er betænkningen om psykopatanstalterne der viser sympati for en sådan løsning, men man forudsatte dengang en noget anden anvendelse af forvaring og særfængsel end den der faktisk har udviklet sig.¹⁹⁾

Om de øvrige fire fremgangsmåder gælder at der er egnede anvendelsesområder for dem alle, men det må foretrækkes at sanktionsvalget forenkles ved udskydelse af enten (3) eller (4), hvis det er muligt. Det vil bero noget på den praktiske udformning hvor meget disse to fremgangsmåder vil adskille sig fra hinanden. Man må dog antage at den af domstolene tidsbegrænsede forvaring er den form som rummer mest af den hidtidige forvarings fordele.

Når det gælder forvaringens nuværende område forekommer det mest nærliggende at give domstolene valget mellem (1) den helt tidsubestemte forvaring og (3) forvaring med en konkret fastsat længstetid. Den sidstnævnte fremgangsmåde skulle også kunne træde i stedet for en del af de nu anvendte domme til særfængsel.

¹⁹⁾ Se *Betænkning 1931* p. 13.

Det ville vel tilmed være en fordel om afgørelser vedrørende tidspunktet for udskrivning på prøve blev frigjort fra reglerne om prøveløsladelse fra fængselsstraf. Men det er vanskeligt at afgøre om brugen af forvaring med en længstetid *helt* kan erstatte særængsel. Spørgsmålet afhænger formentlig navnlig af i hvilket omfang der er brug for dom til anbringelsestider indtil ca. 1 år; der er måske her en grænse for hvad en forvaring med tidsmaximum naturligt kan bruges til. På den anden side er der ulemper forbundet med et system som rummer både tidsbegrænset forvaring og udmålt særængsel. Bedst var det vel om særængsel kunne afskaffes som en særlig straf, anvendt af domstolene, således at det beroede på fængselsmyndighedernes afgørelse om fuldbyrdelse af fængselsstraf indenfor de nuværende kortere særængselsstraffes område skulle ske i en psykiatrisk ledet institution. Man må gå ud fra at fængselsmyndighederne i almindelighed har ligeså gode forudsætninger som domstolene for at afgøre – under vejledning af de lægelige udtalelser – hvilken form for fuldbyrdelse der er den mest hensigtsmæssige. I det mindste er gældende dansk ret næsten helt igennem bygget på denne antagelse.

Maximumstider for forvaring må kunne forlænges ved en senere domstolsafgørelse. Det må dog særskilt overvejes om ikke domstolene skal kunne udelukke denne adgang til forlængelse i de enkelte tilfælde. Regler om forlængelse har deres stærkeste begrundelse i fareafværgende formål, specielt hvor der selv efter længere tid består en fare for angreb på liv og legeme. Men hvis en tidsbegrænset forvaring skal finde anvendelse bl. a. i sager om berigelseskriminalitet, vil det være rimeligt og ubetænkeligt at det fastsatte maximum kan gøres til en bindende grænse for frihedsberøvelsen. Det er også muligt at der bør være særlige regler om administrativ kompetence til løsladelse som supplement til de ordinære regler om domstolskompetence, når korte maximumstider er anvendt.

Om »sikring« i norsk ret gælder den regel at domstolene *skal* sætte et maximum for varigheden (norsk strfl. § 39, pkt. 3, stk. 2). Ifølge *Røstads* opgørelse har domstolene i nyere praksis valgt en længstetid af 5 år i ca. 90 % af dommene, medens kortere tid er anvendt i 8 % og 10 års maximum i 2 % af sagerne. Den fastsatte tid kan senere forlænges af retten.²⁰⁾

²⁰⁾ *Røstad* i *Lov og Rett* 1966 p. 150 med note 2. Det oplyses at der ikke helt sjældent sker forlængelse ved retsafgørelse.

I svensk ret træffer domstolene bestemmelse om varigheden af »internering«, men principperne for beregningen er mere komplicerede. Udgangspunktet er en obligatorisk domstolsafgørelse med hensyn til *minimum* for varigheden, nemlig mindst 1 og højst 12 år (svensk strfl. 30:3). Når minimum er fastsat, gælder der i første omgang en tidsramme der følger af loven (30:8), normalt 3 år udover mindstetiden, dog 5 år hvis mindstetiden er mindst 3 år. Domstolene kan ved nye – eventuelt gentagne – afgørelser sætte maximum op med nye faste tidsrammer, 3 år hver gang.²¹⁾ Den meget fremtrædende placering af mindstetiderne må ses på den baggrund at »internering« er beregnet for en mere snævert afgrænset persongruppe end »sikring« og de danske § 70-foranstaltninger. I dansk ret kommer regler om minima næppe i betragtning.

En revision af reglerne om forvaring og særfængsel må sikkert også berøre *arbejdshuset*.²²⁾ Der er formentlig i klientellet så mange karaktermæssige afvigelser og andre psykiske defekter at man må spørge om ikke der er brug for et langt stærkere psykiatrisk islæt i behandlingen. Hvor nær kommer de psykisk afvigende grupper til de tilstande som behandles i forvaring og særfængsel? Hvor store grupper af mere normale findes der? Fra et fængselsmæssigt synspunkt er spørgsmålet først og fremmest om der stadig sker en hensigtsmæssig selektion af recidivister til den anstaltsform som har udviklet sig. Fra et lovgivningssynspunkt må man bl. a. spørge om den relativt ubestemte anbringelse med en fast tidsramme stadig må bedømmes som den bedst egnede, og om forholdene stadig taler for en administrativ kompetence med hensyn til spørgsmål om løsladelse, selvom det drejer sig om ligeså langvarige tidsubestemte anbringelser som overfor flertallet af de forvarede.

Sikkerhedsforvarengens problemer vil nok vise sig at være lettere at overskue. Denne foranstaltning har fået en så ringe anvendelse i praxis og er både anstaltsmæssigt og med hensyn til klientellets beskaffenhed kommet forvaringen så nær at den næppe kan oprettholdes.²³⁾

²¹⁾ Om de svenske regler henvises til *Beckman, Holmberg, Hull & Strahl* III p. 152 ff., jfr. om forarbejderne *Skyddslag* (SOU 1956:55) p. 191 ff. Efter Strafflagberedningens forslag kunne anstaltsopholdet ophøre før udgangen af mindstetiden, når der var særlige grunde dertil. Som begrundelse for ændringen anførte departementet: »Det är angeläget, att interneringspåföljdens allvarliga karaktär upprätthållas och att säkerhetssynpunkterna ges erforderligt utrymme«, Proposition 1962:10 C p. 331.

²²⁾ Jfr. herved *Aude*, Fra fængsel til frihed p. 166 f.

²³⁾ Jfr. *Hurwitz*, Almindelig del, 1. udg., p. 648 f.

V AFSLUTNING

Den historiske baggrund for reglerne i strfl. §§ 16 og 17 er tidligere omtalt. § 16 er den nugældende udformning af et gammelt princip om diskulperende (dvs. skyldbefriende) virkning af sindssygdом på gerningstiden. § 17 er en supplerende regel om sekundære abnormiteter som begrunder særlige sanktionsvalg når de også foreligger på domstiden. De to persongrupper afgrænses ved forskellige kriterier, men mødes på lige fod i strfl. § 70, når det kommer til valget af særlige retsfølger. Noget lignende gælder i de tilfælde hvor abnormtilstanden er indtrådt *efter* gerningstiden, § 71. I første omgang klassificeres lovovertræderne ved hjælp af §§ 16 og 17, men iøvrigt gælder der principielt de samme regler om betydningen af den bestående abnormtilstand.

Systematisk kunne man meget vel have placeret reglerne i § 17 på et senere sted i loven, således at de fremtrådte som regler om valg af særlige retsfølger overfor »tilregnelige« (dvs. ikke af § 16 omfattede) personer. Man ville herved betone at disse valg ligner dem der foreligger med hensyn til arbejds-hus og sikkerhedsforvaring. Reglerne i § 17 om særfængsel understreger paragraffens funktion med hensyn til sanktionsvalg. Når § 17 opstiller betingelser ikke blot vedrørende tilstanden på domstiden, men også med hensyn til tilstanden ved den strafbare handlings foretagelse, kan det i hvert fald delvis forklares med at denne tilstand er relevant med henblik på forebyggelse af recidiv gennem sanktioner. Men måske er der også i § 17 en udløber af det klassiske skyldsynspunkt bag § 16.

Imidlertid kan også reglerne i § 16 opfattes således at de handler om et sanktionsvalg. Skyldsynspunktet indebærer at manglende skyld kan fritage for straf. I forhold til § 17 er der blot den forskel

at udelukkelsen af visse sanktioner overfor sindssyge m.fl. udtrykkes med begreber som »straffrihed«, »utilregnelighed«, »frifindelse«, »diskulperende virkning« etc., – ord der skal tilkendegive at det er en elementær ansvarsbetingelse der svigter. Om § 16 må det siges at det både efter dens forudsætninger og efter praksis er helt på det rene at afgørelsen kan bero på hvilken art og grad af straf der er tale om. Der er et sanktionsvalg i afgørelsen.

De nye svenske regler af 1962 viser at man kan ændre reglernes systematiske opstilling uden at ændre meget på realiteterne. Man kan lægge hovedvægten på de sanktionsvalg som grunder sig på de aktuelle forhold, specielt tiltaltes sindstilstand, behandlingsbehov mv., således at en række sideordnede retsfølger står til rådighed uden at lovoertræderne først skal klassificeres som »tilregnelige/ utilregnelige«, »strafegnede/strafuegnede« etc. Efter denne opstilling bliver »utilregnelighed« ikke en strafbarhedsbetingelse og »utilregnelighed« ikke en straffrihedsgrund. Den almindelige ansvarslære – hvis anvendelse går forud for valget af reaktionsform – indeholder på den subjektive side kun den betingelse at der skal være handlet med forsæt eller af uagtsomhed, hvilket naturligvis ikke udelukker at fx. sindssygdom tages i betragtning allerede på dette stadium som bevis for manglende forsæt.¹⁾ Men hvis man bestemmer sig for denne ordning, må man tilføje en regel der udelukker straf overfor personer som på gerningstiden var sindssyge eller i en dermed ligestillet tilstand.²⁾ Ellers ville man risikere at disse personer – særlig hvis de nu er helbredte – blev idømt straf, og abnormtilstanden ville altså ikke få den diskulperende virkning som man altid har fundet det fornuftigt og retfærdigt at tillægge den.³⁾

I dansk ret kan der ikke ved en partiel reform som den nu forestående vendes op og ned på straffelovens systematik. Allerede af den grund er det formentlig udelukket at det svenske mønster kan følges. Derimod var det næppe umuligt at foretage en mere eller mindre redaktionelt præget forenkling af §§ 16 og 17, således at persongrupperne blev omtalt under eet og det nuværende terminologiske skel

¹⁾ Se herved *Beckman, Holmberg, Hullt & Strahl* 1 p. 20 f., III p. 252 og 257, sml. om dansk ret *Waaben*, Forsæt p. 327 ff.

²⁾ I betænkningen *Skyddslag* (SOU 1956:55) p. 276 begrundes reglen kort med »vårdssynpunkter« og »humanitære skåle».

³⁾ Jfr. *Agge*, *Straffrättens allmänna del* I p. 149, *H. L. A. Hart*, *Punishment and Responsibility* p. 205, note 31.

mellem »straffrihed« og »strafuegnethed« faldt bort. Det er dog meget tvivlsomt om en sådan ændring kan anbefales.⁴⁾ Der er fordele ved at have en særlig regel om de abnormtilstande om hvilke man med størst sikkerhed kan sige at de bevirker en undtagelsesstilling, medens en anden bestemmelse tager sig af mellemtilstandene, ved hvilke tvivlen og behovet for konkret afgørelse er større. Det er også et spørgsmål om straffeloven ikke stadigvæk udtrykker en central og rigtig tanke, når den med hensyn til de mest udtalte abnormiteter fastslår at de bevirker straffrihed. Fra et psykiatrisk synspunkt sættes der ikke kunstige skel, når man afgrænser to personkredse nogenlunde som det sker nu i §§ 16 og 17. Endnu større klarhed i afgrænsningen ville naturligvis blive opnået hvis man turde lade § 16 omfatte al åndssvaghed uden nogen begrænsning. Dansk praxis er næppe langt fra en regel af denne ordlyd.

En væsentlig forskel mellem de to personkredse vil fortsat være til stede, hvis det fastholdes at der i den ene gruppe af tilfælde kun lægges vægt på tilstanden på gerningstiden, medens der med hensyn til mellemtilstandene er tale om et sanktionsvalg efter en konkret bedømmelse af forholdene på domstiden. Det er vanskeligt at se at man kan undgå at gøre denne forskel. Retspraxis viser med stor tydelighed at sager efter § 17 helt overvejende drejer sig om tilstande der opfordrer til en bedømmelse af forholdene på dommens tid. Der er et meget lille behov for at følge princippet i § 16 og lade sager om § 17-tilstande slutte uden brug af straf eller anden retsfølge, når helbredelse er indtrådt. Hvor et sådant behov undtagelsesvis foreligger, må man formentlig nu som i 1930 sige at det nærliggende middel er en betinget dom eller strafnedsættelse i medfør af § 85.

I den hidtidige praxis har § 85 ikke haft stor betydning. Dens anvendelse har vistnok gjort størst nytte ved at frembyde et særligt grundlag for mild strafudmåling indenfor strafferammen, bl. a. i drabssager.⁵⁾ Strafbortfald er udelukket når forbrydelsens strafferamme overstiger bøde og hæfte. Det vil være rimeligt at slette denne begrænsning, således at § 85 ligesom § 70 tillader en afgørelse ved hvilken ingen retsfølge pålægges. Der vil også blive tale om andre ændringer i § 85. Reglen om strafnedsættelse bør formuleres fakultativt. En særregel om beruselse bør udgå som overflødig. Der kan være

⁴⁾ Se herved *Hurwitz*, Almindelig del p. 313.

⁵⁾ Jfr. v. *Eyben*, Strafudmåling p. 73 ff.

anledning til ved et ændret ordvalg at udrydde den misforståelse som muligvis gør sig gældende i praxis (skønt der også er domme i den modsatte retning): at § 85 kun tager sigte på forbigående unormalitet.⁶⁾ Den svenske straffelov 33:4 har en almindelig hjemmel til strafnedsættelse ved forbrydelser begået »under inflytande av själslig abnormitet«. I samme paragraf føjes hertil følgende helt generelle bestemmelse om strafforfald: »Finnes på grund av särskilda omständigheter uppenbart, att påföljd för brottet ej är erforderlig, må påföljd helt eftergivnas«. Bestemmelsen er et sidestykke til reglerne om anklagemyndighedens tiltalefrafald. Forarbejderne har peget på en række typetilfælde hvor »påføljseftergift« kan komme på tale,⁷⁾ men i sin generelle form rummer denne bemyndigelse for domstolene et meget vidt perspektiv. Imidlertid får sådanne regler undertiden den skæbne at domstolene ikke opdager hvor stor magt de har,⁸⁾ eller kun sjældent ønsker at bruge den.

I kap. II er der gjort ret udførligt rede for argumentationen omkring de forskellige kriterier på afgrænsning af utilregneligheden (ordet tages stadig i en rent formel betydning; måske vil det en dag forsvinde helt af den juridiske sprogbrug). Der vil fortsat være brug for denne argumentation, hvis man fastholder at de mest udtalte abnormiteter skal indskrives i en regel for sig. Der er ikke i kap. II draget nogen endelig konklusion med hensyn til det legislative valg, og det skal heller ikke gøres her. Men det er fremhævet at man i dansk ret bør overveje en videre tilnærmelse til det rent psykiatriske kriterium, eventuelt i den form at man angiver undtagelsestilfælde i hvilke fx. bøde og betinget dom kan idømmes. Det må ventes at der viser sig uenighed om nødvendigheden eller rimeligheden af at bevare en adgang til at idømme frihedsstraf.

Der er ikke fundet grundlag for at kritisere begrebet »tilstande ligestillet med sindssygdom«. Man savner nyere bidrag fra psykiatrisk side til en bedømmelse af begrebet og dets anvendelse, men der er ikke grund til at tro at lægerne kan foreslå noget bedre. Den ejendommelige særregel i § 18 om beruselse kan undværes. Det kræver

⁶⁾ Jfr. v. *Eyben* anf. st. p. 75, note 83, om berettigelsen af at medtage mere varige tilstande, sml. ovenfor p. 67. Den modsatte fortolkning hos *Krabbe* p. 293 skyldes formentlig den forhastede slutning at § 17 har gjort udtømmende og tilfredsstillende op med betydningen af varigere tilstande.

⁷⁾ Se *Beckman, Holmberg, Hull & Strahl* III p. 275 ff.

⁸⁾ Sml. om den danske § 85 v. *Eyben* anf. st. p. 74.

blot en klar udtalelse i lovmotiver at få slået fast at den straffebefriende rus er den patologiske, og at denne kan anses for omfattet af § 16, selvom domstolene hidtil oftest har citeret § 18. Skulle der i meget sjældne tilfælde være trang til at tillægge en høj grad af ikke-patologisk rus den samme virkning,⁹⁾ burde § 85 kunne anvendes.

§ 17 taler om »en ved mangelfuld udvikling, svækkelse eller forstyrrelse af sjælsevnerne, herunder seksuel abnormitet, betinget varigere tilstand«. Ordene har en let patina, og det kan diskuteres om man var bedre tjent med simpelthen at tale om »psykisk afvigelse«, jfr. strfl. § 37, stk. 1, og § 41, stk. 4, om flytning af psykisk afvigende domfældte i fængsel og ungdomsfængsel.¹⁰⁾ Ordvalget må dog under alle omstændigheder være ret ubestemt: der bør næppe tilstræbes større præcision ved brug af udtryk fra den lægelige terminologi, fx. »karaktermæssig afvigelse«, »neurose«, »alderdomssvækkelse«, »psykiske følger af sygdom, hjernebeskadigelse eller alkoholisme« etc.

De psykiatriske begrebers videnskabelige grundlag og juristernes forhold til dem er omtalt flere steder i det foregående (se navnlig kap. II, 6 og III, 5 og 7). Begreber som »sindssygdom«, »åndssvaghed«, »psykopati« m.v. er naturligvis kun af en relativ værdi og giver ingen sikkerhed for at strafferetten får udskilt de lovovertrædere som mest »fortjener« en særstilling eller mest trænger til en særbehandling. Nogle psykiatere understreger stærkt at klassifikationer og etiketter rummer vilkårligheder og ligefrem kan være farlige. Den hollandske psykiater *P. A. H. Baan*, hvis erfaringer bl. a. stammer fra institutionsbehandling af psykopater, siger fx. herom: »The neurosis concept is still constantly changing and really causes the same difficulties as the psychosis concept, which is also partly a social-juridical concept, while the conditions leading to psychosis are so extremely varied that comparisons become difficult . . . Everything is constantly changing; we cannot say anything for certain. It is dangerous to rely on labels, classification, etc. Above all, let us make a structural diagnosis from case to case, and keep our minds open to the endless and inexhaustible possibilities of the structure of the personality, and especially of the personality whose

⁹⁾ Se herved *Hurwitz*, Almindelig del p. 309 f., *Waaben*, Forsæt p. 337 f.

¹⁰⁾ Udtrykket »psykisk abnormitet« er ofte brugt i denne fremstilling, bl. a. fordi psykiaterne bruger det. Men det har en ikke helt behagelig klang og antyder en mere snæver afgrænsning end den der bør gælde i de strafferetlige regler.

adaptability is disturbed«. ¹¹⁾ Fra lovgiverens og domstolenes synspunkt kan man ikke nøjes med »a structural diagnosis from case to case«. Det er uundgåeligt at strafferetten under en eller anden form må bygge på lægelige begreber og inddelingsmåder, når psykisk afvigende lovovertrædere skal sorteres med henblik på sanktionsvalg. Trods Baan's skepsis overfor de faglige klassifikationer må man gå ud fra at den almindelige opfattelse i dansk psykiatri giver tilstrækkelig støtte for de inddelinger og etiketter som strafferetten gør brug af. Under alle omstændigheder peger Baan's udtalelse på vigtigheden af at mentalerklæringer til retlig brug er fagligt velunderbyggede, og at man i behandlingsarbejdet tager diagnosen op til revision i takt med øget indsigt i tilstandene. ¹²⁾ Det er derfor også vigtigt at sanktionsreglerne tillader senere afgørelser om ændret placering af en lovovertræder.

Begrebet »egnethed til påvirkning gennem straf« har gjort nytte som grundlag for udviklingen af den nyere reaktionspraxis overfor § 17-personer. Fremstillingen i kap. III viser dog at kriteriet rummer uklarheder og ikke giver adækvat udtryk for de overvejelser som skal bestemme sanktionsvalget. Det vil sikkert være en fordel om kriteriet kan erstattes af en formulering der med større rummelighed lægger op til en helhedsbedømmelse af tiltaltes forhold og reaktionsmulighederne i det enkelte tilfælde.

Hovedproblemet indenfor §§ 17 og 70 er valget mellem tidsbestemte og tidsubestemte retsfølger. I kap. IV er der gjort rede for de almindelige synspunkter som har betydning for lovgiverens og domstolenes stilling til de ubestemte domme.

Det er næppe aktuelt at overveje en øget brug af ubestemte retsfølger i dansk ret. Forslag om en sådan ændring burde komme fra – eller i det mindste støttes af – den fængselsmæssige sagkundskab, men i den nyere danske litteratur om fængselsforhold er der ikke mange spor af de tre hovedargumenter som skulle tale for flere ubestemte domme: *at* domstolenes strafudmåling ikke levner plads for en effektiv udnyttelse af fængselsvæsenets behandlingsmuligheder, *at* det tidsubestemte element kan være et gode, behandlings-

¹¹⁾ P. A. H. Baan i Third International Congress of Criminology: Summary of Proceedings (1957) p. 126.

¹²⁾ Se herved *Slürup*, Forvaringsanstalten i Herstedvester 1935–1951 p. 67 om klassifikation af psykopater ved korttidsobservation og efter længere tids kontakt med de domfældte.

mæssigt set, i rigtigt udvalgte tilfælde, og *at* man ville være i stand til på flexibel og rationel måde at bestemme tidspunktet for løsladelse i overensstemmelse med den ubestemte doms grundtanke. Det er muligt at mange fængselsfolk har sympati for det første argument – og altså gerne så flere længere straffe – men samtidig tror at terminerne for løsladelse bør være faste. Hvis dette synspunkt kendes, ville det være ønskeligt om det kom frem. Så længe man ikke har opgivet al tro på påvirkning gennem fangebehandling må man regne med en spændingstilstand mellem domstolenes traditions- og proportionsbestemte strafudmåling og behovet for en påvirkning af en vis varighed. Man bør da ikke tabe det mål af syne at domstolenes udmåling kommer til at vise en højere grad af tilpasning til specialpræventive formål, navnlig overfor recidivister.¹³⁾ Men måske er den almindelig indstilling blandt fængselsfolk snarere den defaultistiske: at alt er af tvivlsom nytte, og at man derfor ikke bør bidrage til at gøre anstaltsophold længere. I så fald er spændingstilstanden mellem strafudmåling og specialprævention af en modsat art: domstolenes udmåling bevirker frihedsberøvelser som nærmest forringer udsigterne til en resocialisering, men måske tjener andre nytteformål¹⁴⁾.

Det synes at være meget aktuelt at overveje en begrænsning af de tidsubestemte retsfølgers anvendelse, bortset fra ungdomsfængsel. Der tales endog om en afskaffelse. Brugen af den helt tidsubestemte forvaring er allerede gennem retspraxis blevet væsentligt reduceret, medens tidsbestemt straf af særfængsel har vundet frem. Der foreligger ingen statistik som kan vise om forvaring er mere effektiv end særfængsel, når det gælder forebyggelse af kriminalitet efter løsladelsen. Anstaltslederne er ikke enige i deres vurdering af de to foranstaltninger. Vi er i kap. IV gået ud fra at der for lovgiveren og

¹³⁾ Jfr. *le Maire* i NTFK 1950 p. 338: »Der er ingensomhelst grund til at antage, at strafudmålingen og dens virkninger skulle være unddraget empiriske iagttagelser og derpå opbyggede følgeslutninger«. Som tidligere nævnt er en sådan forskning ved at komme i gang. Som en gren af denne forskning kan man betragte de undersøgelser der vil vise de indsatte opfattelse af institutionen og frihedsberøvelsen efter kortere og længere tids anstaltsophold, se herom *Preben Wolf* og *Erik Høgh*, *Kriminalitet i velfærdssamfundet* (1966) p. 102 ff., bl. a. p. 117 om foreløbige resultater af en nordisk fangeundersøgelse: »Generelt for Skandinavien stiger følelsen af at blive skadet af opholdet i de almindelige statsfængsler med tiden . . . Derimod er tendensen hovedsagelig nedadgående i forvarings- og sikringsanstalterne . . .« Det må fremhæves at en høj grad af tilpasning til institutionen eller accept af dens målsætning ikke er ensbetydende med en tilsvarende lav grad af risiko for ny kriminalitet (høj grad af resocialisering som følge af anstaltsopholdet).

¹⁴⁾ Jfr. herved *Nils Christie* i NTFK 1961 p. 141 ff.

domstolene foreligger nærliggende muligheder for en løsning som på den ene side ikke svækker samfundets værn mod egentlige farlighedstilstande eller afskærer de psykiatrisk ledede anstalter fra et fortsat behandlingsarbejde under rimelige vilkår, men som på den anden side imødekommer kritikken af de helt ubestemte domme ved at fjerne det element af ubestemthed som der ikke er brug for. Denne afvejning af de modstående hensyn kan vistnok ikke foretages noget andet sted end ved domstolene. Det forekommer rimeligt at give domstolene valget mellem den helt tidsubestemte og den tidsmæssigt maximerede forvaring. Det kan i nogle henseender være mindre væsentligt om den helt ubestemte forvaring beskæres gennem en tidsmaximering eller ved brug af en tidsbestemt særstraf. Men der er dog – foruden visse systematiske og terminologiske hensyn – især to grunde som taler for at foretrække en relativt ubestemt retsfølge. For det første opnår man bedst at afgørelsen om frihedsberøvelsens varighed løsnes noget fra almindelige principper for strafudmåling. For det andet opnår man lettere en løsladelsespraxis som er frigjort fra de faste tidsterminer. En ordning som denne udelukker ikke at særfængsel bevares som en afsoningsform for fængsel, anvendt efter fængselsvæsenets og ikke efter domstolenes bestemmelse.

Sager om anvendelse af strfl. §§ 16, 17 og 70 udgør kun en lille del af samtlige sager om overtrædelser af straffeloven. I 1962–66 blev der årligt afsagt henved 250 domme til særfængsel, forvaring, anbringelse i sindssygehospital, anden forsorg for sindslidende samt åndssvageforsorg. Disse domme udgjorde mellem 3 og 4 % af samtlige domme i straffesager.¹⁵⁾

Det er ikke muligt at angive blot nogenlunde nøjagtigt hvor stor en del af samtlige danske straffelovsovertrædere der er præget af psykiske afvigelser. Der foretages ikke mentalundersøgelser i et sådant omfang at slutninger kan drages på dette grundlag. Hos de fuldbyrdende og behandlende myndigheder sker der heller ikke for alle retsfølgers vedkommende en registrering af personlighedsmæssige forhold. De fleste specialundersøgelser angår materialer som ikke tillader slutninger til andre grupper af lovovertrædere. Iøvrigt

¹⁵⁾ Se hertil og til det følgende Kriminalstatistik 1966, tabel VII, Dansk Forsorgselskabs årsberetning 1966 p. 56 fl., Beretning om fængselsvæsenet i Danmark 1964 p. 32 og tabel 7.27 samt tidligere årgange af de samme publikationer. Se endvidere Hurwitz og Christiansen, Kriminologi I (1968) p. 221 fl.

vil der efter sagens natur altid være store vanskeligheder forbundet med at foretage talmæssige opgørelser eller opstille skøn vedrørende »psykiske afvigelser«. Hvor skal grænsen sættes når det gælder intelligensdefekter, karakterafvigelser og neurotiske forstyrrelser? Hvorledes skal man gøre det muligt at sammenligne opgørelser fra forskellige lande?

Hvad angår kriminaliteten i Danmark kan man finde frem til enkelte tal – minimumstal – for psykiske afvigelser som kan lægges til de ovenfor nævnte ca. 250 domme. Man ved således at der i 1962–66 gennemsnitlig har været ca. 125 betingede domme årligt i hvilke der er fastsat særvilkår om hospitalsmæssig eller ambulant psykiatrisk behandling. Et tilsvarende eller lidt større tal tør man medregne fra den gruppe af betingede domme i hvilke der er fastsat særvilkår om alkoholistbehandling. Fra fængselsvæsenet foreligger løbende opgørelser vedrørende den personlighedsmæssige karakteristik af personer indsat i statsfængsel og særanstalter. Det fremgår heraf at 35–40 % af alle indsatte i årene 1962–64 er betegnet som sinker eller som præget af alvorlige karakterbrist eller svære nervøse forstyrrelser, medens 60–65 % ikke afviger væsentligt fra det normale. Når man ser bort fra forvaring og sær-fængsel, kan det på dette grundlag anslås at der blandt de til statsfængsel, ungdomsfængsel og arbejds-hus dømte personer var rundt regnet 500 der kunne betegnes som psykisk afvigende i den nævnte forstand. Der kan måske regnes med en tilsvarende frekvens og et tilsvarende minimumstal for personer indsat til afsoning af korte straffe (arresthusstraffe) idømt i medfør af straffeloven. Men det må på den anden side antages at frekvensen af psykiske afvigelser er en del mindre blandt betinget dømte og tiltalefritagne. Det bemærkes herved at de ovenfor nævnte tal vedrørende betingede domme kun bygger på sager hvor der er truffet afgørelse om særvilkår.

Det er næppe urealistisk at regne med udtalte psykiske afvigelser hos 20–25 % af de henved 10.000 voksne over 18 år som årligt dømmes eller modtager tiltalefrafald i anledning af overtrædelser af straffeloven. Et tal som dette vil stemme meget godt med nogle af de skøn – formentlig de bedste skøn – der foreligger fra retspsykiatrisk side med henblik på forholdene i England og U.S.A., og som går ud på at omkring 80 % af de kriminelle kan betragtes som stort set normale, omend en stor del af dem frembyder afvigende træk,

navnlig karaktermæssigt og emotionelt.¹⁶⁾ Tallene har kun en begrænset interesse. Både fra kriminologisk og kriminalpolitisk synspunkt er det vigtigt at problemstillingen uddybes og specificeres, således at man fx. undersøger de psykiske afvigelser efter deres art og i relation til forskellige typer af kriminalitet og forskellige muligheder for behandling. Men tallene understreger at der også fra psykiatrisk side regnes med et stort område for det psykisk normale. Den psykiatrisk-biologiske kriminologi har ofte, og vel navnlig tidligere, regnet med meget høje procenttal for psykisk abnormitet blandt kriminelle. En ekstrem opfattelse går ud på at *al* kriminalitet hænger sammen med mere eller mindre udtalte psykiske defekter.

Kan man således hente trøst i den tanke at videnskaben endnu synes at regne med forekomsten af det psykiske normale – endda som det normale – også hos kriminelle, er der ikke desto mindre en alvorlig påmindelse til kriminalpolitikken i de tal som angår frekvensen af afvigende tilstande. Det drejer sig om store grupper som falder udenfor de regler om særbehandling der er omtalt i de foregående afsnit. Reaktionsformen overfor disse grupper er efter den nuværende ordning enten dom til frihedsstraf eller betinget dom. I dette valg og i valgets specialpræventive muligheder kan der næppe gøres store forandringer ved lov (bortset fra finansloven). Det er domstolenes praxis og retsfølgernes indhold på fuldbyrdelsens stadier der skal bestemme reaktionens effektivitet.

I en mindre del af tilfældene må opgaven være at få psykisk afvigende personer undergivet en lægelig behandling og lade dem føle så lidt som muligt af den strafferetlige reaktions sociale og psykologiske belastning. Det gælder specielt neuroser og andre sygelige tilstande hvor helbredelse skønnes muligt, – groft taget de tilfælde som ligger nærmest ved »tilstande ligestillet med sindssygdom« i § 16 og ved den del af § 17 som vi ovenfor har kaldt »andre tilstande«. Den betingede dom kan anvendes uden udmåling af straf (strfl. § 56, stk. 1) og bl. a. indeholde vilkår om at domfældte »underkaster sig psykiatrisk behandling, om fornødent på hospital« (§ 57, stk. 1, nr. 5, se også nr. 4 om afvænningsbehandling, »om fornødent på hospital eller i særlig institution«). Den betingede dom kan i det hele

¹⁶⁾ Se herved *T. C. N. Gibbens* i *Medico-Legal Journal* vol. 24 (1956) p. 146 f. (med henvisning til *W. Bromberg*) og *Manfred S. Guttmacher* i *Law and Contemporary Problems* vol. 23 (1958) p. 635 f. (med henvisning til *Norwood East* og *Gregory Zilborg*).

udformes og fuldbyrdes således at den ikke adskiller sig væsentligt fra en dom i medfør af strfl. § 70. Mulighederne for at udskille psykiatriske særtilfælde i øget omfang vil bl. a. bero på om domstolene vil udvide området for betinget dom og vise sig i stand til under vejledning af personundersøgelser at gøre hensigtsmæssig brug af særvilkår. Men det er muligt at der også kan komme en øget brug af ambulante midler i medfør af § 70.

I langt de fleste tilfælde består de psykiske afvigelser imidlertid i karakterdefekter eller sinketilstande eller begge dele i en ugunstig konstellation. Fængselsvæsenets ovenfor nævnte årsopgørelser viser klart at »alvorlige karakterbrist« er langt den hyppigste afvigelse som registreres i anstalterne. Overfor de største grupper af psykisk afvigende har kriminalforsorgen derfor ikke den mulighed at søge rent lægeligt-terapeutiske midler anvendt; man må selv tage sig af tilfældene. Det drejer sig overvejende om personer som allerede er recidiveret en eller flere gange, ofte har børne- og ungdomsforsorg været forsøgt, i nogle tilfælde har særængsel eller forvaring været overvejet ved den seneste dom, nogle domfældte er i ungdomsfængsel (hvor de må tilbringe det meste af tiden i lukket afdeling), et betydeligt mindre antal er i arbejdsanstalt. Er det muligt at reaktionsformen kan ændres under større hensyntagen til de psykiske afvigelser? Spørgsmålet kan ikke besvares uden nærmere oplysninger om fængselsvæsenets bedømmelse af de behandlingsmæssige muligheder. Der synes dog især at foreligge to problemer. Det ene er om erfaringerne fra særængsel taler for en øget brug af en psykiatrisk ledet institution, en udvidelse af særængslets område fra forvaringens grænseområde over mod statsfængslerne, formentlig således at det er fængselsvæsenet selv og ikke domstolene der foretager sorteringen. Det andet problem er om lægelig bistand i andre former kan knyttes til straffuldbyrdelsen.¹⁷⁾

¹⁷⁾ Jfr. Aude, Fra fængsel til frihed p. 125 f.

LITTERATUR

(Der henvises til en del af de her anførte værker ved forfatternavn eller forkortet titel. Se iøvrigt listen over forkortelser p. 6).

- Agge, Ivar*, Straffrättens allmänna del, I–III. 1959–64.
- Ansel, Marc*, The Indeterminate Sentence. United Nations 1953.
- Andenæs, Johs.*, Almindelig strafferett. 1956.
- Aude, Carl*, Fra fængsel til frihed, 3. udg. 1966.
- Beckman, Nils, Carl Holmberg, Bengt Hult & Ivar Strahl*, Kommentar till brottsbalken, I–III. 1964–67.
- Betænkning afgivet af Kommissionen nedsat til at foretage et Gennemsyn af den almindelige borgerlige Straffelovgivning. 1912.
- Betænkning afgivet af Straffelovskommissionen af 9. November 1917. 1923.
- Betænkning angaaende Indretning i Henhold til Straffelovens §§ 17, 2. Stk. og 70 af Særanstalter for Psykopater. 1931.
- Betænkning om oprettelse af et kriminalasyl for psykisk abnorme lovovertrædere. 1949.
- Betænkning om de retspsykiatriske undersøgelser i straffesager (Betænkning nr. 149). 1956.
- Betænkning afgivet af kommissionen af 29. marts 1952 vedrørende statens sindssygevæsen (Betænkning nr. 165). 1956.
- Betænkning om åndssvageforsorgen (Betænkning nr. 204). 1958.
- Betænkning om oprettelse af en særlig behandlingsinstitution for en del af de psykisk abnorme lovovertrædere (Betænkning nr. 450). 1967.
- Christie, Nils*, Tvangsarbeid og alkoholbruk. 1960.
- Entwurf eines Strafgesetzbuches mit Begründung. 1962.
- Eriksson, Torsten*, Kriminalvård. 1967.
- v. Eyben, W. E.*, Strafudmåling. 1950.
- Förslag till strafflag, Allmänna delen (SOU 1923:9). 1923.
- Glueck, Sheldon*, Mental Disorder and the Criminal Law. 1925.
- Goldstein, Abraham S.*, The Insanity Defense. 1967.
- Goos, C.*, Den danske Strafferet, I–II. 1875–78.
- Hart, H. L. A.*, Punishment and Responsibility. 1968.
- Helweg, H.*, Den retslige psykiatri i kort omrids, 2. udg. 1949.
- Hurwitz, Stephan*, Den danske kriminalret, Almindelig del, 4. udg. ved *Knud Waaben*. 1967.
- Innstilling fra den av justisdepartementet 11. mai 1922 opnevnte komite

til revisjon av straffeloven. 1925.

Kenny's Outlines of Criminal Law. 19th ed. by *J. W. Cecil Turner*. 1966.

Krabbe, Oluf H., *Borgerlig Straffelov*, udgivet med Kommentarer, 4. udg. 1947.

Kungl. Maj:ts proposition 1962:10 med förslag till brottsbalk. 1962.

Langfeldt, G., *Rettspsykiatri*, 2. utg. 1959.

Lindman, Frank T. & Donald M. McIntyre, *The Mentally Disabled and the Law*. 1961.

v. Liszt, Fr., *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*, I–II. 1905.

Model Penal Code, Tentative Draft No. 4, 1955, og Proposed Official Draft, 1962.

de Reuck, A. V. S., & Ruth Porter, *The Mentally Abnormal Offender*. 1968.

Royal Commission on Capital Punishment 1949–1953: Report. 1953.

Rylander, Gösta, & Erik Bendz, *Rättspsykiatri*. 1947.

Schönke, Adolf, & Horst Schröder, *Strafgesetzbuch*. 13. Aufl. 1967.

Seks Foredrag over Borgerlig Straffelov. Tillæg til Ugeskrift for Retsvæsen 1932.

Skyddslag. Strafflagberedningens slutbetänkande (SOU 1956:55). 1956.

Strafflagberedningens betänkande angående strafflagens tillräknelighetsbestämmelser, sinnesundersökning m. m. (SOU 1942:59). 1942.

Strahl, Ivar, m. fl., *Om påföljder för brott*, 2. uppl. 1955.

Strömgren, Erik, *Psykiatri*, 9. udg. 1967.

Stürup, Georg K., *Forvaringsanstalten i Herstedvester 1935–1951*. 1959.

Torp, Carl, *Den danske Strafferets almindelige Del*. 1905.

Torp, Carl, *Om den saakaldte formindskede Tilregnelighed*. 1906.

Torp, Carl, *Betænkning angaaende de af den under 11. August 1905 nedsatte Straffelovskommission udarbejdede Forslag indeholdende Udkast til Love vedrørende den borgerlige Straffelovgivning*. 1917.

Weihofen, Henry, *The Urge to Punish*. 1965.

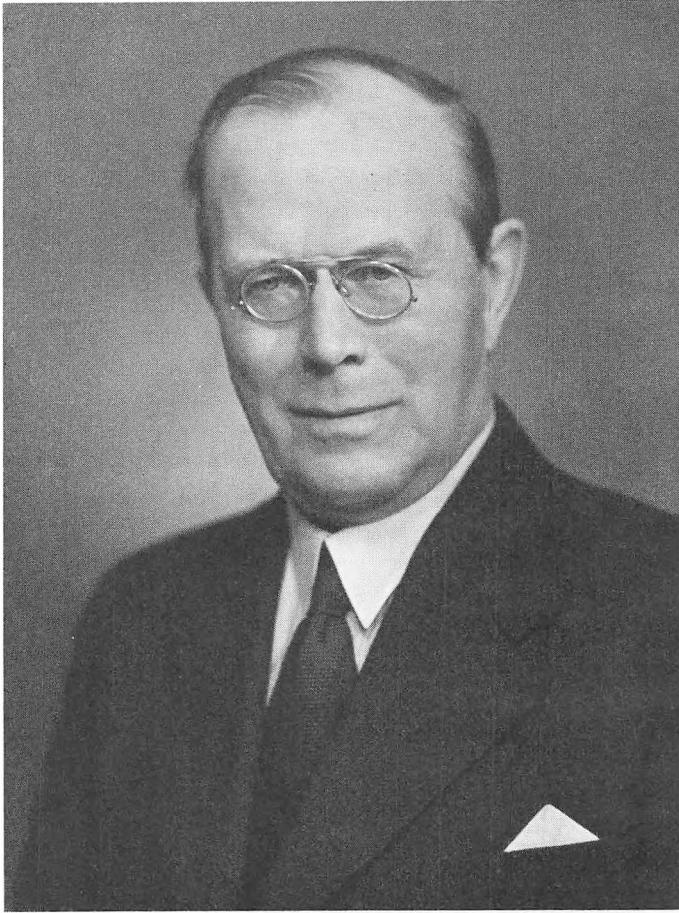
Vidal, Georges & Joseph Magnol, *Cours de droit criminel et de science pénitentiaire*. 9. éd. 1949.

Williams, Glanville, *Criminal Law, The General Part*, 2nd ed. 1961.

Waaben, Knud, *Det kriminelle forsæt*. 1957.

NEKROLOGER — SELVBIOGRAFIER

PRISAFHANDLINGER

Anders Fabricius

KNUD FABRICIUS

13. AUGUST 1875–30. JUNI 1967

Ved modtagelsen af de nye historiestuderende i efteråret 1965 holdt Knud Fabricius rustalen. Omtrent tyve år efter sin afskedsforelæsning henvendte den halvfemsårige professor emeritus sig her for sidste gang til en større kreds af københavnske studenter; med samme veloplagthed som i professortiden, med samme tørre lune, i samme stilfærdigt causerende form, med et ordvalg og en udtale, der ikke just kunne kaldes moderne, men så meget mere kultiveret: en gentleman af den gamle skole.

Emnet var oplagt. Den gamle herre fortalte de unge om vilkårene for det historiske studium ved Københavns Universitet, da han selv som nybegt kursusstudent påbegyndte studiet i 1895. Her stod halvfjerds år senere en mand, som havde kendt alle de store navne indenfor dansk historieforsknings guldalder i forrige århundredes sidste årtier, og genoplivede mindet om sine egne lærere: professorerne Johs. Steenstrup, Kristian Erslev og Edvard Holm.

At Erslev fik prisen kom ikke uventet. Flere steder i sit omfattende forfatterskab har Fabricius fremhævet Erslevs betydning som lærer for en generation af danske historikere, mest træffende måske i et foredrag fra 1937 om *Studiet af Danmarks Historie før og nu* (trykt i *Fortid og Nutid XII*), som trods den vidtfavnende titel i alt væsentligt er samlet om den erslevske kildekritik. Skønt Fabricius her tager afstand fra Erslevs klassificering af de historiske kilder i »Historisk Teknik«, glemmer han ikke at fremhæve, hvorledes halvfemsernes akademiske ungdom under Erslevs kritiske øvelser kunne føle et nyt virkefelt, ja en ny verden åbne sig for dem – »og naar man strømmede ud fra dem, var man i en Stemning, der maaske kan sammenlignes med en mild Rus af Champagne«.

Det var da også tydeligt nok en Erslev-elev, der – allerede før embedseksamen – præsenterede sig med afhandlingen *Bondeop-*

røret 1441 (Historisk Tidsskrift 7. rk. II, 1900) og i kandidatåret fortsatte med *Den jydske Krig i Efteraaret 1157* (HT 7. rk. III, 1901). Andre arbejder i Erslevs ånd er *Saxos Valdemarskrønike og hans Danesaga* (HT 8. rk. VI, 1917), et forsøg – som dog næppe kan kaldes helt vellykket – på at gøre op med Weibull'ernes radikale kritik, *Corn. Hamsfort og den danske Bonde* (HT 10. rk. II, 1934), hvor det påvises, at Hamsforts skildring af den danske bonde i Christian IV's første regeringsår bygger på den tyske topograf Johann Behams meddelelser om sydtyske bønder i reformationstiden, og *Kr. Erslevs Tolkning af den saakaldte Constitutio Valdemariana* (HT 11. rk. VI, 1960), hvor mesteren selv gøres til genstand for kritik. Også hovedværket *Kongeloven* (1920) har plads i denne sammenhæng.

Den kritiske linie i Knud Fabricius' forfatterskab fortjener større opmærksomhed, end der almindeligvis skænkes den, men den er på ingen måde den vigtigste. For sine yngre fagfæller står Fabricius nok først og fremmest som fortsætter af den konservative, nationale retning i dansk historieskrivning og som sådan nærmest som Johs. Steenstrups elev. Fælles med Steenstrup havde Fabricius også en sikker forankring i den kristne tro. Dette grundmønster, som ikke blot gjaldt et historiesyn, men en livsanskuelse, gav balance i tilværelsen og et sikkert vurderingsgrundlag, som spores overalt i Fabricius' virksomhed. Stregerne i det var tegnet længe før studieårene.

Knud Fabricius var præstesøn, en af de mange blandt danske historikere. Faderen, Adam Fabricius, var præst i Holme og Tranbjerg sogne i nærheden af Århus, og skønt familien allerede i 1889 flyttede til København, havde barndomsårene i Holme præstegård gjort sønnen til jyde for livet. Det var intet tilfælde, at hans første arbejder handlede om fortidens »stærke jyder«, og at han gang på gang vendte tilbage til de gamle danske landes og deres befolknings særpræg. For Fabricius var »folkekaraktøren« en meningsfyldt faktor i den historiske udvikling, både når det gjaldt at forklare skåningernes og sønderjydernes skæbne under fremmedherredømmet, og når målet var at forstå hele nationens historie. Netop nationen som syntesen af folk og stat, en levende organisme i vækst eller visnen, var for Fabricius det centrale. Han vedkendte sig gerne slægtskab med A. D. Jørgensens historiesyn. Af samme grund kunne han umuligt sympatisere med sin studiekammerat og pro-

fessorkollega Erik Arups antinationalistiske fremstilling af Danmarks historie, men når han i sin store anmeldelse af dette værks andet bind (HT 10. rk. II, 1933) fældede så knusende en dom over Arups skildring af Danmarks historie i det 16. århundrede, var det mindre på grund af uoverensstemmelsen i grundsyn end fordi han fandt, at Arups billede var videnskabeligt uforsvarligt: »Tiden er ikke forstaaet og bedømt ud fra sig selv, men den er lagt på en bestemt moderne Anskuelses Prokrustesseng«. Da Fabricius tyve år senere i en dagbladsanmeldelse (Berlingske Tidende 13. marts 1953) tog stilling til en ny historikergeneration, »Historikergruppen«s Danmarkshistorie, hvor folkets tilværelse gennem tiderne er det alt dominerende element, var han ikke tilnærmelsesvis så kritisk, omend han også nu fremhævede, at det var andre linier i Danmarks historie der for ham var de afgørende.

Kulturhistoriens værdi i sig selv, det være sig dens materielle eller åndelige sider, lå det Fabricius fjernt at underkende, omend det nok må siges, at det var de sidste der interesserede ham mest. Da Dansk historisk Fællesforening oprettedes 1909 med det formål at bringe en samvirken i stand mellem de foreninger og institutioner, der på dansk eller tidligere dansk område virkede i historisk, historisk-topografisk, arkæologisk eller folkloristisk retning, modtog Fabricius, der dengang var ulønnet volontør i Rigsarkivet og måtte tjene til føden ved undervisning, foredragsvirksomhed og litterært arbejde, opfordringen til at blive foreningens sekretær. Som sådan var han initiativtager til »Fortid og Nutid. Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie«, hvis første hefte udsendtes 1914. Fra 1920 til 1941 var han foreningens formand, ved sin udtræden af bestyrelsen udnævntes han til æresmedlem, og på halvfyrdårsdagen i 1945 hyldede foreningen ham med et festskrift. I et tilbageblik (Fortid og Nutid XX, 1959) har Fabricius redegjort for sine motiver til at gå ind i dette arbejde og samtidig vedgået arv og gæld til barndomshjemmet: »Jeg havde fra barnsben gennem min afstamning sans for folkelig historie, og jeg var – som allerede min deltagelse i Folkeuniversitetsvirksomheden viste – klar over betydningen af at bygge broer mellem hovedstaden og landet, samt mellem videnskaben og den folkelige forskning«. Det var i samme ånd han 1914–15 besørgede en fjerde, revideret udgave af faderens meget læste »Illustreret Danmarkshistorie for Folket« (1. udg. 1852), skrev

flittigt i blade og tidsskrifter og redigerede populærvidenskabelige værker som *Danske Stormænd* (1912), *Danmarks Konger* (1944) og *Holland-Danmark* (1945). Helt naturligt kom han til at stå Troels-Lund nær. Efter Troels-Lunds død udgav Fabricius hans efterladte arbejder og skrev hans biografi (1921). Senere besøgte han pragtudgaven af »Dagligt Liv i Norden« (1929–31).

Kulturhistoriske studier indgik også i Knud Fabricius' største litterære arbejde, de fire bind om *Skånes Overgang fra Danmark til Sverige*. For året 1901–02 havde Københavns Universitet som pris-spørgsmål i historie udsat »En Fremstilling af Nationalitetsskiftet i de skaanske Landskaber i de nærmeste Slægtled efter 1658«, og for en nybagt kandidat med dyb interesse for de gamle danske lande og deres befolkning, med levende nationalfølelse og samtidig med skandinavisk engagement – også det grundlagt i hjemmet – måtte denne opgave være uimodståelig. Besvarelsen belønnedes 1903 med universitetets guldmedaille, og i de følgende år fortsattes studierne i Lund og Stockholm. I 1906 fremlagdes resultatet i to bind, hvoraf det sidste den 21. november forsvarede for den filosofiske doktorgrad. Men afslutningen af værket fulgte først et halvt århundrede senere, da Knud Fabricius med usvækkede åndsevner var begyndt at nyde sit otium. Tredie del udkom 1952 og fjerde del, som behandler Skånelands egentlige forsvenskning i tiden mellem Skånske Krig og Store nordiske Krig, og som uden tvivl er det betydeligste i rækken og måske overhovedet Fabricius' bedste arbejde, i 1958 – da forfatteren var 83. Arbejdet med de skånske og nordiske problemer, som også omfatter afhandlinger om Iver Axelsen Thott, strækker sig således over næsten hele Fabricius' tilværelse som aktivt arbejdende videnskabsmand, og parallelt hermed løber en dyb personlig tilknytning til Skåne og Sverige. Fra Stockholm hjemførte han ikke blot materiale til sin disputats, men også sin hustru, professor Hjalmar Stolpes datter Estrid – forordet til første del af »Skånes Overgang« er skrevet i Wien under bryllupsrejsen 1906 – og gennem et langt samliv blev Åsljunga i det nordvestlige Skåne parrets højt skattede ferieopholdssted.

På samme måde som Skåne måtte det andet danske grænseland, Sønderjylland, virke dragende på Fabricius. Opvokset under forfatningskampen og under indtryk af hjemmets holdning var han blevet ivrig forsvarsven og deltog i den fornyede debat om forsvars-

sagen i 1909, men langt større betydning fik hans engagement i diskussionerne omkring Genforeningen. Fabricius hørte til dem der gik ind for Flensborgs og Mellemslesvigs tilbagevenden til Danmark. Fra 1920 til 1952 var han formand for Dansk Hjælpefond for Slesvig syd for Grænsen. Omkring 1920 kastede han sig dertil ud i omfattende studier af Slesvig-Holsteinismens historie, som senere kanaliseredes ind i fembindsværket *Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk* (1930–43), hvor Fabricius skildrede perioden 1805 til 1864 og desuden var medredaktør. Senere (1946) udgav han sammen med Johs. Lomholt-Thomsen *Flensborgeren Professor Chr. Paulsens Dagbøger*, og i 1947 tog han sammen med Holger Hjelholt den gamle tråd op i pjecen *For Sydslesvigs Frihed*.

Hvad der allerede er anført som begrundelse for den tiltrækning, som Skåne og Sønderjylland øvede på Fabricius, kan måske synes at være tilstrækkelig forklaring, men har jeg forstået Fabricius ret, spillede to andre komponenter i hans historiesyn og indstilling overfor omverdenen en måske lige så vigtig rolle. Såvel i sin undervisning som i sit forfatterskab fremhævede han ofte de geografiske forholds afgørende betydning for forståelsen af et lands historie. Det gjaldt Antikkens græske stater såvel som Danmark. Følgerne af at Danmark ved to halvøer var forbundet med fremvoksende magter og af landforbindelsernes voksende betydning på bekostning af havet som samfærdselsvej var for ham et ledemotiv i Danmarks historie. Også det væsentlige i at betragte Danmark som Østersømagt har han betonet. Hertil kom, som han engang bekendte, at det altid havde optaget ham at tænke på, hvad der blev af de mennesker, der indgik som sagesløse genstande i fredsslutningernes bestemmelser om landafståelser magterne imellem – skåningerne og sønderjyderne.

Den samme retsindige tankegang afspejler sig i de mange personportrætter, der indgår som karakteristiske bestanddele i Fabricius' forfatterskab. Overalt søger han at forstå sine personer ud fra deres tids forudsætninger og forsvare dem mod senere historikers urimelige domme. I særlig grad gælder dette Corfitz Ulfeldt og Griffenfeld. Den sidste skildrede Fabricius i en velskrevet biografi (1910), der vel yder forgænger A. D. Jørgensen fuld honnør, men i virkeligheden gang på gang tager afstand fra Jørgensens moraliserende synspunkter. Baggrunden for Griffenfeld-biografien var omfattende

studier i inden- og udenlandske arkiver, ikke mindst i Dresden og i Simancas-arkivet, hvorfra Fabricius fremdrog beviset for, at den spanske gesandt i København Fuenmajor havde spillet en afgørende rolle ved Griffenfolds fald. Den videnskabelige dokumentation blev samtidig med biografien givet i den store afhandling *Griffenfeld og Fuenmajor. En Studie over dansk Udenrigspolitik* (HT 8. rk. II), som ikke bærer sin undertitel med urette. Den rummer noget i dansk historisk litteratur så sjældent som et forsøg på at analysere forudsætningerne for landets udenrigspolitik på et givet tidspunkt (første halvdel af 1670'erne).

Griffenfeld-studierne opfattedes af Fabricius som forstudier til et større arbejde om den unge enevældes tidsalder i Danmark, som han håbede at kunne fremlægge ad åre. Planerne ændredes gang på gang i den følgende tid, men blandt resultaterne var et af de vigtigste bidrag til enevældens historie, som har set lyset i Danmark, *Kongeloven* (1920), som vel af de fleste regnes for Fabricius' hovedværk og under alle omstændigheder er det lærdeste. Atter her var udgangspunktet heldige arkivfund (i Dresden), men for værkets vægt er disse af underordnet betydning. Langt vigtigere er den minutiøse undersøgelse af Kongelovens tilblivelse og for så vidt også forsøget på at placere den i »samtidens natur- og arveretlige udvikling«, som undertitlen forkynder. Resultatet af dette forsøg kan ganske vist anfægtes, og det samme gælder mange andre af bogens konklusioner; men dels er det endnu kun sket i ringe omfang, dels vil en sådan kritik kun fratage værket dets isolerede stilling i vor historiske litteratur, ikke dets hædersplads.

I det vigtige kapitel af »Kongeloven«, der behandler stændermødet i 1660, rettede Fabricius en ret skarp kritik mod sin lærde forgænger J. A. Fridericias tolkning af begivenhederne omkring enevældens indførelse. Fridericias anklage mod Frederik III for at have svigtet sit løfte om at lade stænderne få medindflydelse på den nye forfatnings udformning kunne Fabricius ikke godkende, og da han senere fremlagde sin samlede oversigt over *Enevældens Dæmring og den ældre Enevælde. Tiden 1648–1730* (Det danske Folks Historie V, 1929), understregede han atter, at enevældens indførelse måtte ses på baggrund af stændernes, alle stændernes, klart demonstrerede uegnethed til at løse de brændende problemer, som i den kritiske situation krævede en løsning. Man mærker nok her den moderat

konservatives reservation overfor den radikale Fridericias hårde dom, som man mærker forsvarsvennen, når Fabricius dadler Danmarks svage militære beredskab på tærskelen til Karl Gustavkrigene; men først og fremmest mærker man overalt i fremstillingen den veloplagte fortæller og kyndige kender af tiden. Hvad den politiske historie angår står Fabricius' fremstilling, som uden større ændringer genoptryktes i Schultz Danmarkshistorie III (1942), den dag i dag som den bedste oversigt over periodens historie, og det samme gælder administrationshistorien, som Fabricius allerede havde givet en bredere skildring af i *Kollegiestyrets Gennembrud og Sejr 1660–1680* (Den danske Centraladministration, red. af Aage Sachs, 1921). Men at den økonomiske og sociale historie ikke var et felt, forfatteren var fuldt fortrolig med, fremgår ganske vist også tydeligt.

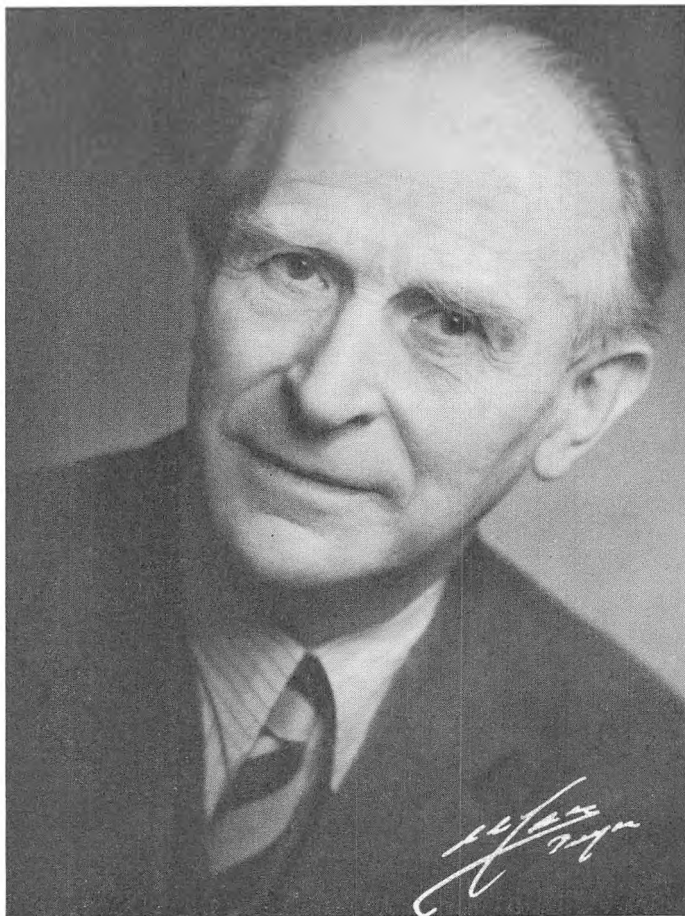
I 1917 var Knud Fabricius gået fra Rigsarkivet, hvor han havde været underarkivar siden 1909, til Københavns Universitet. Johs. Steenstrups ledigblevne embede som professor Rostgardianus overgik til Aage Friis, som i 1912 havde efterfulgt Fridericia, og det var således Holms og Fridericias gamle lærestol Fabricius overtog. Som professor til 1946 fik han den opgave at varetage Orientens og Hellas' samt det 16. og 17. århundredes historie, en ejendommelig kombination, som dog på ingen måde afskrækkede embedets indehaver, hvis interesser spændte så vidt – de studier fra gamle elever »Til Knud Fabricius«, der overrakte ham på halvfjerdsårsdagen, rækker fra Roms ældste historie til nordslesvigske spørgsmål efter 1920, men ikke udover jubilarens interesseområde. Antikke emner havde tidligt fængslet Fabricius og blev nu også inddraget i hans forskning, med resultater der har vundet international anerkendelse: *The Hittite System of Land Tenure* (Acta Orientalia VII, 1929), *Das antike Syrakus. Eine historisch-archäologische Untersuchung* (Klio Beiheft XXVIII, 1932), *Sybaris. Its History and Coinage* (Congrès internationale de Numismatique, Paris, 1953). Fabricius' forelæsninger over Orienten og Hellas – med etnologisk indledning – er nok den del af hans undervisning, der har præget sig tydeligst hos hans gamle elever. De kunne vel af og til forekomme noget monotone, men oplivedes af sproglomster, der som »Fabriciana« stadig overleveres mundtligt. En smagsprøve kan findes i afhandlingen om *Gennembruddet i dansk Historieforskning og Historieskrivning i*

1870'erne og 1880'erne (HT 10. rk. V, 1940), hvor gennembruddets mænd sammenlignes med et skønsomt udvalg af græske guder.

Den samme afhandlings these er, at den store historikergeneration der skildres kun i ringe grad var påvirket af Georg Brandes forkyndelse, og at de politiske strømninger i tiden havde langt større betydning for dens udvikling; men navnlig tør Fabricius hævde, »at der rettelig beset ikke finder noget Brud paa Udviklingen Sted i den historiske Videnskab i Danmark, og naar det ikke gælder om Historien, turde det samme vel være Tilfældet ved de øvrige Videnskaber«. Sansen for kontinuiteten i videnskab og tilværelse lyser ud af disse linier, og det var sikkert på denne baggrund vanskeligt for Fabricius at acceptere de bitre stridigheder, som prægede universitetets historikerverden i 1930'erne med hans to kolleger Aage Friis og Erik Arup som modpoler og med udladninger, der rakte langt ud over Frue Plads. At mægle her var håbløst, skønt Fabricius givetvis ikke savnede lysten hertil.

Skønt det lå Fabricius fjernt at samle på tillidshverv, førte professoratet uundgåeligt en række med sig. Han var Regensens provst 1918–46 – alle linier i hans liv er lange – og forfattede som sådan *Regensen gennem 100 Aar* (1923–25). I to perioder, 1914–19 og 1939–42, var han medlem af bestyrelsen for Den danske historiske Forening, der udgiver *Historisk Tidsskrift*; hans genindtræden i bestyrelsen 1939 var karakteristisk nok et led i bestræbelserne for at stifte fred i den danske historikerverden. 1931–33 var han formand for *Historisk Samfund*, 1945–60 forstander for *Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie*, og han blev helt selvfølgelig optaget som medlem i en lang række danske og svenske lærde selskaber. Indtil få måneder før sin død var han en flittig mødedeltager, hvis indlæg i diskussionerne naturligt prægedes af det lange spand af år, hans erindring omfattede. Med levende interesse fulgte han sine elever på deres videre akademiske vej, og for mange af os er det nok gået sådan, at vi i stigende grad lærte at forstå vore gamle professor, der, rodfæstet som han var i det 19. århundrede, nok kunne forekomme studenterne lidt fjern, og værdsætte hans mange smukke egenskaber, som forsker og som menneske.

Svend Ellehøj

Viggo Forchmann.

VIGGO FORCHHAMMER

26. NOVEMBER 1876–7. OKTOBER 1967

Den 7. oktober 1967 døde fhv. lektor i tale og sang *Viggo Forchhammer*. Han tilhørte en slægt af energiske og selvstændige pædagoger og videnskabsmænd. Hans farfars far var rektor i Husum i Slesvig; hans farfar var den berømte geolog og kemiker Joh. Georg Forchhammer, som ung H. C. Ørsteds assistent, lærer ved den nyoprettede polytekniske læreanstalt og siden professor ved universitetet. Hans far var den klassiske filolog, dr. phil. Johs. Nicolai Georg Forchhammer, fra 1872–92 rektor på Herlufsholm skole. Her fødtes Viggo Forchhammer som en af de yngste af tolv begavede søskende. Mange af dem fik betydning for hans arbejde og livsbane. Den ældste broder var stemmefysiologen og fonetiker, dr. phil. Georg Forchhammer, forstander for døvstummeinstitutterne i Nyborg og Fredericia; den ældste søster var Henni Forchhammer, sprogpædagog og delegeret ved Folkeforbundet; en anden søster, Emmy Vilstrup, blev i sit arbejde som massøse en af de første afspændingspædagoger. Blandt de ældre brødre må videre nævnes mag. scient. Ejnar Forchhammer, der blev en fejret heltetenor ved operaerne i Dresden, Frankfurt a. M. og Wiesbaden, og cand. polyt. Jørgen Forchhammer, der først arbejdede som ingeniør, derefter som sangpædagog, stemmefysiolog og fonetiker i Tyskland, til sidst som professor i München.

Rektoren på Herlufsholm var en samvittighedsfuld og afholdt pædagog, der vakte elevernes interesse for sang, musik og kunst. Da Viggo Forchhammer var blevet student i 1895, tog hans far ham med på en rejse til Italien. Højdepunktet, har han fortalt, var en vandring til Paestum. Han stod af toget før daggry, mens hans far kørte en station videre. Så slog han følge med nogle hyrder, der skulde den vej med deres får; og mens solen stod op, dukkede så templerne frem. – Der var altså i hjemmet og i familien interesser

både for kunst og naturvidenskab, som for Viggo Forchhammer og flere af hans brødre på en tidstypisk måde kom til at gribe ind i hinanden. De uddannede sig til ingeniører og gik derefter over i kunstnerisk eller kunstpædagogisk arbejde som pionerer for nye bevægelser.

Valget har næppe været let for Viggo Forchhammer; hans livsbane blev bugtet, men ikke almindelig. Det må derfor beklages, at han, trods opfordringer fra mange af sine medarbejdere, ikke har skrevet egentlige erindringer. For han kom i sit lange liv til at møde og samarbejde med en næsten uoverskuelig række sangere og skuespillere, stemmelæger og -pædagoger både i Danmark og Tyskland, herhjemme lige fra Peter Jerndorffs tid, i udlandet siden de kunstnerisk indstillede filologer Theodor Siebs og Eduard Sievers. Han kunde fortælle livfuldt og rammende om alle disse mennesker, han med sin åbenhed havde lært af. At det ikke blev til en levnedsbog, skyldtes nok mest, at han var et udadvendt arbejdsmenneske til det sidste; men måske skyldtes det også et vist forbehold i hans natur: han var sagernes mand, energisk og dagklar uden større lyst til betroelser. Fyldigst besked om hans liv og arbejde giver to foredrag, han holdt ved Talepædagogisk Forenings 40-års jubilæum den 9. marts 1963, og som blev trykt i Nordisk Tidsskrift for Tale og Stemme samme år.

I de to første studenterår ved Polyteknisk Lærestalt, skriver han, »brugte jeg min fritid til at dyrke sport og musik, disse ædle græske idrætter, som har været avgørende for min livsholdning og mit senere arbejde, ligesom selve det polytekniske studium har bidraget til min videnskabelige indstilling. Jeg spillede cello . . . og sang tenor i 4. kor og en mandskvartet. Dette var dog for meget for min uskoledede stemme, så resultatet blev en kæmpe-phonasteni.« Det blev den unge mand dog først klar over, da hans broder, operasanger Ejnar Forchhammer i Dresden, vilde lade ham uddanne til sanger. Der var ingen grund til at mindes dette, hvis det ikke netop gav et indtryk af Viggo Forchhammers særlige spændkraft. Han lod sig ingensinde gå på af et nederlag, men fandt frem til en anden løsning. »Jeg tilhører en udpræget pædagogisk anlagt og interesseret slægt,« skriver han; ». . . jeg fattede da den beslutning at blive *sanglærer*.« Sammen med sin broder Jørgen, der også studerede sang i Dresden, kom han i forbindelse med den tyske foniater

pionerer. I et par årtier uddannede de to brødre deres egne stemmer, virkede selv som sanglærere i Dresden og Frankfurt a.M. og forskede og arbejdede intenst sammen på en lærebog for sangere og sangpædagoger. Det blev det 564 s. store værk: *Theorie und Technik des Singens und Sprechens* 1921. Som hovedforfatter står Jørgen Forchhammer; Viggo Forchhammers andel som medarbejder har dog næppe været mindre end broderens. Bogen falder i 5 afsnit: Akustisches, Anatomisches, Physiologisches, Phonetisches og Musikalisches – og slutter med ordene: Hier hört die Technik auf, und die Kunst fängt an. Det er altså ikke en æstetik, men et værk, som fra de 5 fagområder har samlet alt, hvad der måtte have betydning som teknisk beredskab for sang og tale – og sigtet stoffet for at nå fra de tidligere lærebogers mange gætninger til en fremstilling på naturvidenskabeligt grundlag.

I 1909 var Viggo Forchhammer kommet hjem efter 12 års ophold i Tyskland. Han virkede som sanglærer – privat gennem hele sit liv, ved Hornemanns Konservatorium fra 1909–17 og ved Det kgl. danske Musikkonservatorium fra 1918. »Al udvikling av talestemmen,« skriver han, »gik den gang den store omvej via sangundervisning.« Da kom han tilfældigt i forbindelse med en lille kreds af kommunelærerinder, der havde stiftet et *Selskab til Udbredelse af Professor Eduard Engels Stemmedannelseslære* og på dette grundlag søgte at give rationel taleundervisning i deres skoler. Viggo Forchhammer så straks betydningen af det nye, han mødte her, rejste til Dresden igen, blev uddannet hos Eduard Engel selv og supplerede uddannelsen med kursus i oplæsning hos Peter Jerndorff. Ved hans hjælp blev han lærer i stemmens rette brug ved Det kgl. Teaters dramatiske elevskole, efter Jerndorffs afgang tillige i diktion og verslæsning. »Engel-Selskabet« havde han sluttet sig til straks ved sin hjemkomst; i 1916 blev han medlem af dets bestyrelse, i 1920 dets formand. Også dette arbejde resulterede i en bog, nemlig »Taleøvelser«, der først kom i 1917 og stadig bruges, nu i 5. udgave. Arbejdet inden for »Engel-Selskabet« tilfredsstillede ham imidlertid ikke i længden. Man holdt mesterens tanker i ære, og med sin åbenhed for alt nyt måtte Viggo Forchhammer kræve metodefrihed. I 1923 sprængte han selskabet ved at træde ud med halvdelen af medlemmerne og bestyrelsen og, samme aften, at stifte Talepædagogisk Forening. Til denne forening var Forchhammer, trods mange

storme, knyttet resten af sin levetid, 7 år som formand, 6 som næstformand, og iøvrigt som medlem af foreningens repræsentantskab.

I 1925 blev han knyttet til Københavns universitet som lektor i tale og sang, en stilling han bestred, til han i 1946 fyldte halvfjerds. Han medvirkede her ved oprettelsen af fagett musik som universitetsstudium, var de musikstuderendes højt skattede lærer og holdt desuden kursus i talens teori og praksis for studerende af alle fakulteter.

Viggo Forchhammers vagtsomhed over for alt nyt inden for hans arbejdsområder gav sig udslag i en broget, organisatorisk virksomhed. Han var stifter eller medstifter af en række faglige sammenslutninger: Musikpædagogisk Forening, Hørelæreforeningen, Selskab for Rytmik og Afspænding og Diskussionsklubben for sanglige Problemer. Hans virke her var fortjenstfuldt. Han banede veje, fik nye emner belyst og bragt folk på talefod, så meninger kunde brydes og erfaringer frugtbargøres. I de temperamentsfulde forsamlinger kunde det komme til stormfulde møder; men han befandt sig godt i stormen.

Især brugte han dog sine næsten uudtømmelige kræfter til at skabe en koordination mellem arbejdet i Talepædagogisk Forening og arbejdet på Statens Institut for Talelidende. I Talepædagogisk Forening var man begyndt med 3 eksaminer, en grundlæggende, ved hvilken man kunde blive »Eksamineret talepædagog for barneskolen« og to videregående »Diplomeksaminer«, en æstetisk og en terapeutisk. »Hvis man havde fulgt linjerne i disse første love,« skriver han, »havde Talepædagogisk Forening kunnet forskånes for mange pinagtige kampe og brydninger.« – Man blev ikke forskånet. Den sikring af den terapeutiske uddannelse, som opnåedes ved at lægge den samlede diplomeksamen ind under lægeforeningens talelærerudvalg, måtte føre til, at uddannelsens æstetiske side blev stillet i skygge. I 5 år, fra 1937–42, kæmpede en fløj med Viggo Forchhammer i spidsen for en delt eksamen: en fælles første del (for dansk lærere o.a.) og to videregående, en terapeutisk og en æstetisk. Modstanden var imidlertid for stor. Viggo Forchhammer gav ikke op, men henlagde sagen til bedre tider.

Han havde haft andre sager at se til altimens. I 1920-erne havde han medvirket til, at der iværksattes undervisning på Statens Lærershøjskole i stemme- og sprogdannelse, diktion og foredrag. I 1940

lykkedes hans plan om indførelse af 15 timers undervisning i lyd- og taleøvelser ved seminarierne. I 1920-rne foregik tillige hans klanganalytiske studier hos Eduard Sievers i Leipzig, som han derefter gjorde bekendt ved foredragsvirksomhed i 1930-rne. – Efter at planen om den delte eksamen for talepædagoger var henlagt, viede Viggo Forchhammer i det næste tiår, fra 1943–54, de fleste kræfter til redaktionen af det store 2-binds værk: Nordisk Lærebog for Talepædagoger. Overlæge Niels Rh. Blegvad var hovedredaktør, men Forchhammer trak et meget stort læs. Han bidrog med kapitlerne om stemmedannelse og om de Sievers'ske klangtyper og kurver; han førte de endeløse forhandlinger med forfattere, sekretærer og forlag uden at trættes, indtil værket forelå.

Forchhammer var kun 79 år, da det store slid med »lærebogen« var overstået. Det faldt ham ikke ind at hvile på sine laurbær. Nu havde han tid til at tage tanken op igen om den delte eksamen og, som det var hans skik, at finde en ny løsning. Det blev til endnu 3 års forhandlinger, som gik forud for stiftelsen af Modersmåls-Selskabet 1958. Han kaldte det selv »kronen på værket«. Her skulde den æstetiske side af taleuddannelsen udbygges, oplæsningen og retoriken, som Talepædagogisk Forening havde måttet lade ligge for at samle sig om de stadig voksende terapeutiske opgaver. Med al sin organisatoriske erfaring formede Viggo Forchhammer det nye selskab. Det fik tre virksomhedsgrene, en agitatorisk, rettet mod myndigheder og institutioner, kulturministeriet, radioen m. v., en fagligt oplysende med afholdelse af medlemsmøder, og en virksomhed til uddannelse af lærere i talens æstetik. Det var det sidste, uddannelsen af efterfølgere, der lå ham mest på sinde; hans fremsynethed her og i de andre foreninger er også kommet universiteterne og mange andre læresteder til gode.

Fra sit 83. til sit 89. år ledede Viggo Forchhammer alle møder. Han havde beholdt sin kampnatur, hans initiativer var levende, hans ledelse velforberedt og klar, og hans livfuldhed og udholdenhed usvækket næsten til det sidste. – Viggo Forchhammer skrev ikke om æstetik og dyrkede tilsyneladende ikke æstetik i sin praksis. Hans kunstsyn formedes af naturalismen: Man skulde konsolidere sin fremførelsesteknik på naturvidenskabeligt grundlag; hvor man overskred kunstens tærskel, måtte alt bero på personlig indføling. Tilsyneladende fremherskede det blanke og effektive hos Viggo

Forchhammer så stærkt, at man nu og da tvivlede på hans indfølelse. Det var dog uberettiget. Lod man sig imponere af en parade, et udtryksskuffedarium, en alt for virtuos skuespiller- eller sangerpræstation, kunde Forchhammer blot sige: »Ja, men det er iskoldt!« Stilfærdigt, men uforglemmeligt. De to sider af hans væsen var levende, til den sidste sygdom slog ham ned: den meget bevidste, tekniske kunnen – og en ærbødighed for kunsten, som han ikke kunde eller vilde teoretisere om. Han var – med dyder og fejl, venner og fjender – en mand, der oftest lod sig helt opsluge af sit arbejde. Vel identificerede han sig tit med sine »sager«, men han tjente dem også gennem sit lange liv med al sin utrolige kraft.

Arthur Arnholtz.

Anna Christensen.

ERNA CHRISTENSEN

18. NOVEMBER 1906–28. NOVEMBER 1967

Docent, dr. med. Erna Christensen indtog ved sin død, 61 år gammel, ubestridt pladsen som den centrale skikkelse i dansk neuropatologi. Hun var dette fagområdes egentlige grundlægger herhjemme, havde ved sin videnskabelige entusiasme og store flid evnet at skabe respekt om faget og opnåede i kraft af sin personlige videnskabelige indsats at tildele dansk neuropatologi en fornem international placering.

Tidligt, efter at hun i 1931 havde taget lægevidenskabelig embedsksamen, valgte hun at specialisere sig i neurologi. Hun erhvervede speciallægeanerkendelse i 1938 og opretholdt siden en mindre neurologisk specialpraksis, som gennem årene til stadighed holdt hende i kontakt med klinikken, samtidig med at den gav hende mulighed for at udnytte sine lægelige evner og at udfolde sin varme menneskelighed og hjælpsomhed til støtte for sine patienter.

Men under hendes ansættelse på Rigshospitalets neurokirurgiske afdeling i midten af 30erne havde Eduard Busch åbnet hendes øjne for de muligheder, neuropatologien indebar, såvel i praktisk diagnostisk som i videnskabelig henseende. I konsekvens heraf gennemførte hun i de følgende år – jævnsides med, at hun udarbejdede sin disputats – fuld specialuddannelse også inden for patologien. Efter nogle års ansættelse ved Kommunehospitalets neurologiske laboratorium knyttedes hun i 1948 til Universitetet's psykiatriske (neuropatologiske) laboratorium, hvor hun i 1958 udnævntes til docent og året efter til lektor i neuropatologi. Under trange lokalemæssige vilkår og bebyrdet med et stadigt voksende diagnostisk rutinearbejde øvede hun i disse 20 år en aldrig afbrudt forskervirksomhed af et omfang og kvalitet, som – i forbindelse med en vidtstrakt undervisningsvirksomhed – havde gjort hende selvskreven til et professorat.

I naturlig konsekvens af Erna Christensen's kliniske indføring i neuropatologien tog hendes videnskabelige indsats sit udgangspunkt i en række studier over intrakranielle tumors histopatologi. Det tætte samarbejde med den neurokirurgiske klinik, som herved var indledt, fortsattes uden afbrydelse gennem de mange følgende år og affødte stadig nye meddelelser fra hendes hånd. Nævnes må her i første række hendes og Edv. Busch's nu klassiske afhandling om de maligne gliomers klassificering.

Også disputatsen fra 1941: »Studier over kronisk subduralt hæmatom« må tillægges det sjældne prædikat af et klassisk arbejde. Med stor originalitet og dygtighed lykkedes det hende i dette arbejde at sandsynliggøre det patogenetiske sammenhæng mellem de histopatologiske fund på den ene side og lidelsens særegne forløb på den anden. Tilsvarende bærer en lang række af hendes senere publikationer præg af at være inspireret af klinikken. I erkendelse af hendes enestående erfaring blev det en helt selvfølgelig ting, at kliniske forskere søgte hendes bistand, når det gjaldt den histopatologiske belysning af deres problemstilling. Hun optræder følgelig som medforfatter til talrige afhandlinger, dækkende snart sagt ethvert område inden for centralnervesystemets neuropatologi, – herunder ikke mindst oligofreniernes neuropatologi, et område hun med årene ofrede stigende opmærksomhed. Hendes videnskabelige aktivitet holdt sig usvækket langt hen i hendes sidste svære sygdom. Få måneder før hendes død forelå således den vægtige monografi, hun i samarbejde med Johannes Melchior havde udarbejdet om de cerebrale paresers patologiske anatomi.

Erna Christensen brændte for sit fag; neuropatologien var hendes hjertebarn. Hun talte utrætteligt og med iltert sind dens sag i kollegernes kreds, – ofte vel i en frustreret følelse af, at klinikernes appel til basisdisciplinerne i højere grad rettede sig mod fysiologien og biokemien end mod patologien. Hendes ildhu og store hjælpesomhed kom de mange yngre forskere til gode, som gennem årene søgte hendes råd og bistand – og den ikke helt ubetydelige skare af danske og udenlandske gæsteforskere, som i kortere eller længere perioder arbejdede under hendes vejledning i laboratoriet.

Hun anså det for en forpligtelse – for hende en kær pligt – at viderebringe sin viden og sin oplevelse af fagets betydning til andre: til de medicinske studenter, ved de postgraduate kurser og først og

fremmest gennem de ugentlige demonstrationer og konferencer med kollegerne på en række af Rigshospitalets kliniske afdelinger.

Personlig var hun præget af fordringsløshed og ægte beskedenhed; i usædvanlig grad var det for hende sagen – neuropatologien – og ikke personen, det gjaldt. Alligevel kom anerkendelsen til hende: Tagea Brandts legat, æresmedlemsskab af en række udenlandske faglige selskaber, i 1967 ridderkorset og sidst, til hendes store glæde og opmuntring: beslutningen om at henlægge den kommende internationale neuropatolog-kongres til København med hende som dens selvskrevne præsident

Hun nåede ikke at opleve den hyldest og hengivenhed, som ved kongressen ville være strømmet hende i møde. Ej heller at se sit laboratorium placeret i tidssvarende rammer, således som de er fastlagt i planerne for det kommende patologisk-anatomiske institut. Men ved kongressen vil en eksklusiv skare af internationale neuropatologer hylde mindet om den utrættelige, redelige forsker og den altid redebonne veninde. Og når instituttet en dag indvies, vil det ske i ærbødig anerkendelse af, at det skylder sin tilblivelse dansk neuropatologi's første dame, Erna Christensen.

Villars Lunn.

Vulfrid Palmgren Munch-Petersen

VALFRID PALMGREN MUNCH-PETERSEN

3. JUNI 1877 – 6. DECEMBER 1967

Alfhild Valfrid Mathilda Palmgren er født i Stockholm. Faderen var den fremragende Pædagog og Skolemand Karl Edvard Palmgren, Stifteren af den første svenske Fællesskole (Palmgrenska samskolan) for Piger og Dreng, en Skole som vandt internationalt Ry og blandt andet inspirerede danske Skolefolk som Emil Slomann og Hanna Adler. Hun har skildret ham og hans Skole i Skriftet »Karl Edvard Palmgren och hans skola« (1955). Farfaren havde været Præst i Småland, hvor han var kendt for sin store Gæstfrihed mod de rejsende Haandværkssvende, der undertiden kom til Præstegaarden i Flokke paa 20–30.

Barndomshjemmet i Stockholm har aabenbart været ret velstaaende, for Familien rejste til Udlandet i alle Ferier, og Valfrid havde fransk Bonne fra hun var ti til hun var fjorten Aar gammel; allerede som Barn talte hun derfor flydende Fransk. I 1895 blev hun Student fra Uppsala og blev i 1901 fil. kand., i 1903 fil. lic. fra Uppsala Universitetet med Fransk som Hovedfag. Under Studierejser til Udlandet hørte hun Forelæsninger hos Gaston Paris, abbé Rousselot og Paul Passy i Paris, hos Viëtor i Marburg og hos Henry Sweet i Oxford. Hendes Studier var, som man ser, i høj Grad rettet mod den den Gang saa aktuelle og forholdsvis nye Videnskab, Fonetikken. Hun skulde dog ikke blive Fonetiker af Fag. I 1905 tog hun Doktorgraden paa en Afhandling »Observations sur l'infinifit dans Agrippa d'Aubigné«.

Fra Hjemmet medbragte V. P. M.-P. foruden litterære og videnskabelige ogsaa stærke pædagogiske Interesser og utvivlsomt ogsaa en dyb Interesse for Samfundsforhold i Almindelighed. Fra 1896 til 1907 underviste hun paa Faderens Skole i Stockholm, og fra 1905 til 1911 var hun Amanuensis ved Kungl. biblioteket, hvor hun i øvrigt som Kvinde ikke kunde opnaa fast Ansættelse som Stats-tjenestemand, et Forhold der næppe kunde undgaa at stimulere

den Interesse for Kvindesagen, hun nærrede Livet igennem. Det var ikke som videnskabelig Bibliotekar V. P. M.-P. fik størst Betydning. Efter at have studeret Biblioteksvæsen under et længere Ophold i Amerika fik hun til Opgave at udarbejde nye Retningslinier for Folkebiblioteksvæsenet i Sverige, og hendes Betænkning, som afleveredes 1911, lagde Grunden til hele den moderne svenske Folkebiblioteksordning. Samme Aar lykkedes det hende at grundlægge Stockholms barn- og ungdomsbibliotek, det første i sin Art i Norden og et Mønsterbibliotek, hvorfra der udgik stærke Impulser ogsaa til Lande uden for Skandinavien. Ogsaa i Danmark var hun virksom i Bibliotekssagen. Hun var i Bestyrelsen for Dansk Biblioteksforening fra 1917–19 og for Københavns Kommunebiblioteker 1918–36. Om Biblioteksspørgsmaal har hun bl. a. skrevet »Bibliotek och folkuppfostran« (1909, paa Dansk, 1916), en entusiastisk Skildring af amerikansk Biblioteksvæsen.

Fra 1910 var V. P. M.-P. som den første Kvinde Medlem af Stockholms Borgerrepræsentation (stadsfullmäktige). Hun var valgt af Højre, men distancerede sig paa nogle Punkter – deriblandt vistnok Forsvarssagen – fra Partiets Politik. Den politiske Virksomhed blev kun af kort Varighed, idet hun i 1911 blev gift med den danske Civilingeniør Jon Munch-Petersen, fra 1916 Docent og fra 1919 Professor i kulturteknisk Vandbygning ved Polyteknisk Lærestalt, og fik sit Hjem i København.

V. P. M.-P.s Barndomshjem var overordentlig nationalt bevidst. Det var med hendes egne Ord »mere svensk end de fleste« paa en Tid, da det ikke var rigtig fint fremfor alt at føle sig som Svensk. Denne nationale Indstilling fik hun i Arv. Hun følte sig hele Livet som Svensk og kunde naturligvis ikke drømme om at skifte Sprog ved sit Ægteskab, skønt det med hendes Sprogtalent ikke vilde have faldet hende vanskeligt, og hun kunde heldigvis glæde sig ved, at den nye akademiske Kreds, hun kom til at tilhøre i København, satte svensk Sprog og Kultur overmaade højt. For V. P. M.-P. blev det fra nu af en Hjertesag at udbrede Kendskabet til dette Sprog og denne Kultur i alle dens Former i Danmark. Hun glædede sig over de store Resultater, hun opnaaede, men hun kunde ogsaa med sit stærke Temperament harmes, naar hun ikke fandt tilstrækkelig Forstaaelse, eller naar hun i Pressen og andetsteds stødte paa noget, hun mente kunde opfattes som Udtryk for Antisvecisme.

Som Lærer i svensk Sprog og Litteratur har V. P. M.-P. præsteret det ypperlige. I 1914 overtog hun efter Opfordring af Professor Hans Olrik Undervisningen i Svensk ved Lærerhøjskolen efter Magister Ida Falbe-Hansen og fik meget stor Tilslutning. Hun kunde senere sige – sikkert med fuld Ret – at ingen af de mange Hundrede Lærere og Lærerinder, der havde deltaget i hendes Undervisning, gik ud af Skolen uden at have faaet en sympatibetonet Interesse for alt, hvad der var svensk.

Ved Universitetet fik V. P. M.-P. som svensk fil. dr. jus docendi efter Ansøgning til Undervisningsministeriet, og man tog med Tak mod hendes Tilbud om vederlagsfrit at virke som Lektor i Svensk. Efter to et halvt Aars ulønnet Arbejde fik hun derefter i 1918 et fast, honorarlønnet Lektorat. Oprettelsen af Lektoratet støttedes stærkt af Fakultetet og Konsistorium, og navnlig var Professor i nordiske Sprog Verner Dahlerup, selv en Elsker og udmærket Kender af svensk Sprog og Litteratur, virksom for Sagen. Lektoratet har eksisteret siden; kun een Gang, under den værste Spareperiode efter første Verdenskrig, var der Tale om dets Nedlæggelse, hvorved Staten vilde spare et fyrsteligt Honorar paa 200 Kr. om Maaneden plus Dyrtdstillæg, men det lykkedes heldigvis det filosofiske Fakultet at overbevise Myndighederne om Lektoratets Uundværlighed. Gennem en Menneskealder, indtil 1949, underviste V. P. M.-P. saa godt som alle vordende cand. mag.-er i Dansk og Magistre i Nordisk Filologi i svensk Sprog og Litteratur, og hendes Undervisning har sat sig stærke Spor i Gymnasieundervisningen. Hun var højt elsket af de studerende, som hun i mange Tilfælde kom til at staa personligt nær, og Arbejdet gav hende ogsaa en dyb personlig Tilfredsstillelse. »Et mere taknemmeligt Arbejde kan ikke være noget Menneske beskaaret end det, jeg har faaet betroet ved Københavns Universitet« skriver hun i 1929. – Betydningsfuld var ogsaa hendes Virksomhed som Lærer i Svensk ved Statsradiofonien i Aarene 1926–54, et Arbejde der blev videreført af hendes Efterfølger som Lektor, Sonja Carlberg.

Til Brug bl. a. ved sin egen Undervisning skrev V. P. M.-P. en Række Lærebøger, sammen med Morten Borup »Svensk-dansk ordliste« (1924), og sammen med Ellen Hartmann »Farlige Ord og lumske Ligheder i Svensk og Dansk« (1944), »Svenska läsestycken« (1945) og »Valfrid Palmgren Munch-Petersen læser Svensk I–II«

(1962), som hun indtalte paa Baand som 85-aarig. Desuden Hefter til Brug for Skoleradioen og for Radioens Voksenundervisning i Svensk. Hovedværket er dog »Svensk-dansk Ordbog«, der ligesom de nævnte Bøger er udarbejdet sammen med hendes nære Veninde og Medarbejder, den udmærkede svenskkyndige Lektor Ellen Hartmann. Den lille Udgave af Ordbogen udkom 1939 og er kommet i ikke mindre end 10 Oplag, den store Udgave i 1954 (ny Udg. 1966) efter 28 Aars Forberedelse. Formaålet med den store Ordbog er at skaffe danske et paalideligt og videnskabeligt forsvarligt Hjælpemiddel til Forstaaelse af Svensk. Den henvender sig til Læsere og studerende af saavel moderne som klassisk svensk Litteratur og medtager derfor et betydeligt Antal Ord og Ordformer ud over de almindeligt benyttede. Ogsaa dagligdags, dialektale og slangprægede Udtryk (det sidste dog ikke i altfor stort Omfang) er medtaget, og der er taget meget Hensyn til Fraseologien. Desuden er fagligt og teknisk Ordforraad godt repræsenteret – Ordbogen indeholder f. Eks. et rigt Udvalg af Plantenavne, der ofte volder Oversætterne Vanskeligheder, hvis de ikke har Specialordbøger ved Haanden. Materialet er bl. a. hentet fra de udkomne Bind af Svenska akademien ordbok og fra Olof Östergrens Nusvensk ordbok, men Ordbogen bygger ogsaa paa de to Forfatteres egne, meget omfattende Excerpteringer af især moderne svensk Litteratur, Aviser og Tidsskrifter. De har i øvrigt haft Hjælp af en Række Fagfolk paa forskellige tekniske og videnskabelige Omraader, og Værket maa siges at være en af vore bedste fremmedsproglige Ordbøger.

Ud over Lektoratet har V. P. M.-P. haft en særlig Tilknytning til Universitetet og dets studerende. Hun var Medlem af Kvinderegensens Eforat fra Oprettelsen i 1932 og blev nogle Aar senere, ved Eli Møllers Død, Formand og fortsatte i denne Stilling til 1957, da hun var 80 aar gammel. Hun sagde ofte selv, at af hendes mange Hverv var Eforatet paa Kvinderegensen det, der stod hendes Hjerte nærmest. Hun fik stor Betydning for Institutionen, mere end ved sin administrative Indsats ved sin varme Interesse for hver enkelt Beboer og maaske allermest ved sine Taler, der ofte handlede om aktuelle politiske og sociale Problemer og greb alle Tilhørerne stærkt. Hun var i det hele taget en ypperlig Taler. En af Deltagerne i det nordiske Biblioteksmøde i Uppsala 1950, hvor hun blev ud-

nævnt til Æresmedlem af Sveriges allmänna biblioteksforening, skriver om hendes Tale ved denne Lejlighed, at den »formade sig till mötets höjdpunkt, då hon med lågmäld intensitet talade om människan och människans värde på ett sätt som ingen senare kunde glömma«.

En stor Del af V. P. M.-P.s øvrige Virksomhed, som ikke kan omtales udførligt her, er knyttet til den svenske Menighed i København. Hun var bl. a. i nogle Aar Formand for Svenska föreläsningssällskapet, til hvis Foredragsaftener hun i Kraft af sine gode Kontakter i Sverige kunde skaffe fremragende svenske Videnskabsmænd og Digtere, blandt andre Birger Sjöberg, som Talere. Hun startede ogsaa en Aftenundervisning i Svensk i Gustafskyrkan, for at Menighedens Medlemmer kunde vedligeholde Sproget.

V. P. M.-P. vandt alles Hengivenhed, som hun kom i Berøring med, og hendes Arbejde paa mange forskellige Felter indbragte hende naturligvis ogsaa Anerkendelse (dog kun i saare ringe Grad af økonomisk Art) og Æresbevisninger. Hun fik en Række danske og svenske Ordener, Svenska Akademiens Æreslegat 1951 og Svenska Akademiens Språkvårdspris 1959. I 1935 fik hun Tagea Brandts Rejselegat.

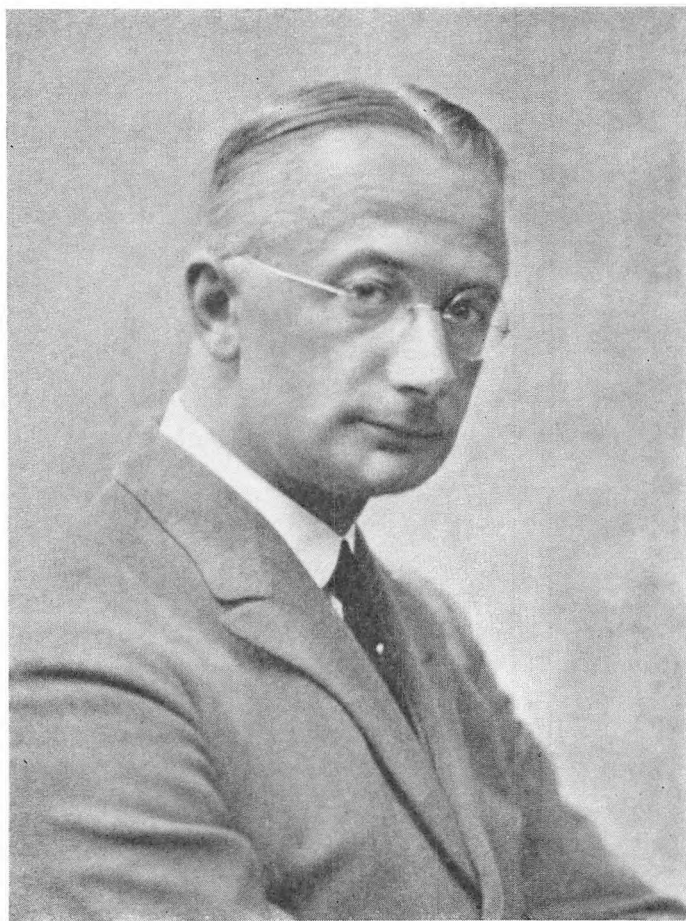
Men hun blev ikke skaanet for store personlige Sorger i sit lange Liv. Hendes Søn, Lyrikeren Gustaf Munch-Petersen, faldt i 1938 som frivillig paa Regeringens Side i den spanske Borgerkrig. Mens han levede, mødte hans Digtning kun ringe Forstaaelse, men det glædede hende, at han i de senere Aar er blevet placeret som en af Mellemløbetidens betydeligste Lyrikere, en Forløber for Modernismen. Hendes Mand, Professor Jon Munch-Petersen, døde forholdsvis ung i 1939. V. P. M.-P. havde været ham en trofast Støtte i hans Arbejde og ledsagede ham til alle Kongresser, hvor hun, sprogkyndig som hun var, refererede Foredragene for ham, der med Aarene var blevet stærkt tunghør. Endnu en stor Sorg maatte hun opleve, da en anden Søn, Kemikeren, Civilingeniør, Dr. phil. Jon Palmgren Munch-Petersen, døde Aaret før hende selv.

Skønt Valfrid Palmgren Munch-Petersen var dansk gift og det meste af hendes Livsgerning faldt i Danmark, var hun hele Livet igennem »mere svensk end de fleste«. Det var en af Grundene til den Kærlighed og Respekt, hun omfattedes med i begge Lande.

Men først og fremmest var hun rigere af Natur, mere menneskelig.

Litteratur: V. P. M.-P.: Minnen från mitt arbetsfält i Danmark, Särtryck ur Riksföreningens Årsbok 1929 (heri udførlig Skildring af det svenske Lektorats Historie); samme: Sveriges första kvinnliga biblioteksamanuens, Särtryck ur Biblis 1959/60. – Af Nekrologer kan nævnes Gert Hornwalls i Biblioteksbladet 1968 p. 271 f.

Kristian Hald.

Knud Arvid

KNUD AAGE BUCHTRUP SAND

9. FEBRUAR 1887–30. JANUAR 1968

38 år gammel udnævntes Knud Sand til professor i retsmedicin ved Københavns universitet.

I sin 32-årige funktionsperiode førte han faget retsmedicin, viden-skabeligt og praktisk-samfundsmæssigt, frem til dets nuværende niveau, han udbyggede med stor fremsynethed universitetets rets-medicinske institut, både rent bygningsmæssigt og funktionelt, og 61 hold af medicinske studenter gik ud i livet som læger med en vægtig ballast af viden i dette praktisk vigtige fag, takket være hans inciterende undervisning.

17 år gammel blev Sand student fra Randers lærde skole, hvor hans fader var overlærer, og 7 år senere tog han medicinsk embeds-eksamen. I de følgende år uddannede han sig i patologisk anatomi, retsmedicin og kirurgi og var 1. reservekirurg med næsten fuld kirurgisk uddannelse, da professoratet i retsmedicin uventet blev ledigt ved *Vilhelm Ellermann's* pludselige død i 1924, kun 52 år gammel.

Efter konkurrence med senere professor i patologisk anatomi *Poul Møller* udnævntes Sand i 1925 til professor i retsmedicin. Hans konkurrenceforelæsning over selvvalgt emne (»Om seksualbiologien og dens betydning for bedømmelse af normale og abnorme køn-tilstande«) skal have været en blændende oversigt over de ca. 60 fortrinsvis eksperimentelle, seksualbiologiske arbejder, han på det tidspunkt havde publiceret i fortsættelse af disputatsarbejdet i 1918: »Experimentelle Studier over Kønskarakterer hos Pattedyr«. I hans særdeles klare konkurrenceforelæsning over opgivet emne: »Den retsmedicinske bedømmelse af intracranielle blødninger hos voksne individer, som har været udsat for stump vold, der har ramt hovedet« fremsattes betragtninger, som 41 år senere blev emnet for et disputa-tsarbejde fra universitetets retsmedicinske institut (*Jørn Simonsen*:

»Dødelige subarachnoidale blødninger i relation til mindre hovedtraumer«).

Sands disputatsarbejde er en vægtig dyreeksperimentel studie af kønskirtlernes interne sekretion, baseret på kønskirteltransplantationer, der blev foretaget med fremragende kirurgisk teknik i assistentårene på det retsmedicinske institut. Undersøgelserne gav næsten helt afgørende holdepunkter for, at hanlige kønshormoner produceres af Leydigceller, og arbejdets andet hovedpunkt var etableringen af »eksperimentelle hermafroditer« med artificielle ovariotestes.

Arbejdet vakte meget betydelig interesse, idet det må erindres, at det fremkom i en epoke, da man endnu ikke kunne renfremstille hormoner. Det blev fulgt op med en meget lang række af publikationer om dyreeksperimentelle undersøgelser af beslægtede emner, specielt kastration, vasectomi, gynandromorfisme og kønsskifte hos fugle, tildels i samarbejde med *Pezard* og *Caridroit* under hyppige ophold i årene 1922–25 på Institut Physiologique du Collège de France i Paris under *Gley's* ledelse, arbejder som bragte Sand i kontakt med internationalt berømte personligheder som *Voronoff* og *Steinach*.

I 1933 afrundede Sand sin eksperimentelle seksualbiologiske forskning med et imponerende samleværk, den 254 sider store monografi »Die Physiologie des Hodens« i bind II af »Handbuch der inneren Sekretion«, udgivet af Max Hirsch, Berlin.

Sands øvrige produktion (67 publikationer) kan i kvantitet – men knap nok i kvalitet – måle sig med den beskrevne (68 publikationer). Den rummer blandt andet en række deskriptivt smukke, men stort set negative arbejder (sammen med *Harald Okkels*) om histologiske undersøgelser af humane testes fra kastrerede seksuelt abnorme personer, adskillige opgørelser af sterilisations- og kastrationslovens resultater, rent retsmedicinske emner som alkohol og trafik og anvendelsen af blodtyper i faderskabssager, publikationer om retslægerådet og – til anvendelse ved undervisningen af de medicinske studenter – flere udgaver af medicinallovgivning og socialmedicin i udtoget.

I sit otium foretog Sand en meget værdifuld opgørelse af resultaterne af efterundersøgelser af 900 legale kastrationstilfælde (»Den legale kastration i Danmark gennem 30 år (1929–1959)«, publiceret i betænkning (nr. 353) om sterilisation og kastration, 1964).

Som medlem af en lang række kommissioner og udvalg var Sand med til at præge adskillige love, f. eks. lov om sterilisation og kastration, lægeloven, svangerskabsloven og lov om retslægerådet.

Fra 1925 til 1959 var Sand medlem af retslægerådet, fra 1929–1959 formand for dette, et hverv som han varetog med stor dygtighed i kraft af sin myndighed, sin udprægede sans for formalia og sin evne til at formulere klart og koncist.

Det retsmedicinske instituts bygning fik han udbygget to gange, og allerede i 1943 fik han oprettet afdelingslederstillinger i afdelingerne for henholdsvis retspatologi, blodtypeserologi og biokemi, hvortil senere føjedes en tilsvarende stilling i den antropologiske afdeling.

Som institutbestyrer viste han meget betydelige administrative evner, og hans inspiration af medarbejderne gav sig udtryk i en omfattende videnskabelig aktivitet. Fra institutet udgik i hans funktionsperiode 288 videnskabelige publikationer forfattede af medarbejdere, heraf 26 disputatsarbejder.

De anerkendelser, Sand modtog, var mange og vægtige. Han var medlem, resp. æresmedlem af 17 udenlandske videnskabelige selskaber, og i 1933 blev han æresdoktor ved Kgl. Karolinska Institutet i Stockholm.

I 1938 var han medstifter af Académie Internationale de Médecine Légale et Sociale, var præsident for dette 1938–47 og ærespræsident for samme fra 1947.

Den anerkendelse, som han satte højest, var imidlertid – ifølge hans eget udsagn – udnævnelsen i 1927 til medlem af Det kgl. danske Videnskabernes Selskab.

Mennesket Knud Sand spændte vidt ud over den videnskabelige og embedsmæssige funktion. Han var overordentlig belæst og skønlitterært interesseret. Hans bogsamling i hjemmet var enorm, den rummede blandt andet en meget betydelig samling af fransk skønlitteratur. Blicher var hans danske favorit, dernæst Johs. V. Jensen og Martin A. Hansen. – Hans meget smukke ungarlejhjem bar præg af dyb interesse for »sort kunst« og gammelt sølv. – Han var overordentlig musikalsk, hans «musik-apsis» i hjemmet rummede både et flygel og et veritabelt orgel. – Og ægte francofil, han talte glimrende fransk.

Hans sind rummede alle kvaliteter fra det sentimentale, dybt med-

følelse og venlige til det bryske og hårde. Som læge og sjælesørger for et meget stort antal seksuelt abnorme, tildels dybt ulykkelige mennesker viste han sine fineste menneskelige kvaliteter.

Den særprægede personlighed Knud Sand var Københavns universitet og dansk retsmedicin en god tjener.

Harald Gormsen

A. Wolsai

SVEND HELGE VOLSØE
25. SEPTEMBER 1908 – 3. MARTS 1968

Helge Volsøe blev født i 1908 i København som søn af sporvejsfunktionær Niels Peter Volsøe og hustru, Birthe f. Sørensen.

Efter studentereksamen fra Vestre Borgerdydskole i 1927 blev han allerede efter fem år cand. mag. fra Københavns universitet (naturhistorie og geografi) med 1. karakter med udmærkelse (1932). Det hurtige studieforløb bærer vidnesbyrd om store receptive evner, en egenskab der prægede ham hele livet igennem, som vel var en drivkraft bag hans store belæsthed, og som gav ham den fond af viden, der generøst blev stillet til kollegers, venners og studenters rådighed. Han var ikke nogen ambitiøs vogter af sin viden.

Efter eksamen påbegyndte han under afdøde professor C. M. Steenberg konferensstudiet i sammenlignende anatomi. I 1936 blev han den første mag. scient. i dette fag. Allerede fra 1934 ansattes han som videnskabelig assistent ved laboratoriet for sammenlignende anatomi. Tre år senere, 1937, knyttedes han som honorarlønnet videnskabelig assistent til Universitetets zoologiske laboratorium og studiesamling, den institution der i 22 år nød godt af hans arbejde, og hvorfra han som led i en helt selvfølgelig udvikling overgik til Universitetets zoologiske museum, først som afdelingsleder og året efter, 1960, som direktør.

Under sin tilknytning til laboratoriet for sammenlignende anatomi påbegyndte Volsøe en anatomisk-histologisk undersøgelse over de hanlige kønsorganer hos hugormen, herunder spermatogenesisen og dennes årtidsmæssige forløb. En del af dette materiale indgik i besvarelsen af den zoologiske prisopgave for 1936, for hvilken han i 1938 tildeltes Universitetets guldmedalje. Hovedparten publiceredes i disputatsen, *Structure and seasonal variation of the male reproductive organs of Vipera berus (L.)*, der skaffede ham den filosofiske doktorgrad efter forsvaret d. 27. april 1944. Ahfandlingen

rummer en minutiøs anatomisk-histologisk gennemgang af de hanlige kønsorganer hos den almindelige, danske slange. Emnet kan nok forekomme ret specielt, men det må i denne forbindelse erindres, at kendskabet til slangernes morfologi og biologi på det tidspunkt var yderst mangelfuldt til trods for disse dyrs fremtrædende plads i overtroens og eventyrernes verden og til trods for den betydelige videnskabelige interesse, der ud fra et sammenlignende synspunkt knytter sig til denne ejendommelige krybdyrgruppe. Snarere kunne man undre sig over, at et så slangefattigt geografisk område som Danmark skulle levere materiale til en sådan monografi.

Forklaringen er nok delvis, at padder, krybdyr og fugle mere end andre dyregrupper interesserede Volsøe, men dertil kom, at han havde evnen til og behovet for at kombinere den morfologiske analyse med biologiske iagttagelser hentet direkte fra naturen. Netop deri lå nok hans videnskabelige særpræg og måske også en væsentlig del af forklaringen på, at han fra den sammenlignende anatomi søgte over i de bredere zoologiske cirkler omkring den zoologiske studiesamling og museet, hvor denne indstilling i højere grad kunne komme til udfoldelse og blive til nytte.

Trods det specielle emnevalg for disputatsen var Volsøe absolut ikke nogen specialist. Det, der optog ham selv mest i undersøgelserne over hugormens forplantningsbiologi, var nok det biologisk interessante problem, hvorledes en slange, der jo for langt de fleste arters vedkommende er knyttet til tropiske eller subtropiske klimater, tilpasser sin livscyklus til geografiske områder, som kun tillader en kortvarig aktivitetsperiode. Set ud fra dette synspunkt er hugormen det helt ideelle dyr. Dens geografiske udbredelse strækker sig over størstedelen af det gamle kontinent, fra den europæiske Atlanterhavskyst i vest til Sibiriens Stillehavskyst i øst og fra Nordskandinavien til det nordlige Italien og Balkan. I Nordsverige er dens aktivitetsperiode begrænset til ca. 90 dage, mens den i Norditalien kan opholde sig udenfor vinterhiet i ca. 270 af årets dage. På grundlag af et stort indsamlingsmateriale gøres der i disputatsen rede for forplantningscyklus under danske forhold med en aktivitetsperiode på ca. 200 dage årligt.

I årene medens Volsøe var knyttet til Laboratoriet for sammenlignende anatomi, gjorde han en stor indsats i anatomiundervisningen for gymnastikstuderende, idet han afholdt eksaminatorierne i dette

fag. Fra august 1939 ansattes han som lærer i anatomi ved Danmarks højskole for legemsøvelser. Denne funktion varetog han gennem 10 år til 1949, og helt frem til sin død var han censor i dette fag.

En anden stor arbejdsindsats ydede han i forbindelse med organisationen af den zoologiske studiesamling og det dertil hørende bibliotek. Han indtog under de beskedne rammer i Nørregade en central plads i zoologiundervisningen, idet han ledede det zootomikursus, der dannede indledningen til zoologistudiet. Mange af de videregående studerende, der havde fast arbejdsplads i laboratoriet, stiftede gennem Volsøe måske ikke deres første med dog deres hidtil mest kontante bekendtskab med denne videnskabelige kritik. Den var saglig men aldrig destruktiv, og den førte til det ønskede resultat, en oplæring i selvkritik.

Volsøes næste store arbejdsfelt blev detailudformningen af det zoologiske laboratorium og museum, der skulle opbygges i det zoologiske centralinstitut på Nørre Fælled. Selve denne udflytning muliggjordes gennem især professor Spärcks utrættelige arbejde for sagen, men når resultatet blev så tilfredsstillende, som tilfældet er, skyldes det dog i ikke mindre grad, at Volsøe gav sagen sin fulde interesse og en mangeårig, vedholdende arbejdsindsats. Det bør her nedfældes, at den beskæring af tekniske faciliteter og installationer, som i sidste instans desværre fandt sted, var imod Volsøes ønsker. Havde man fulgt hans forslag ville museet have placeret sig som et moderne museum i en endnu længere årrække.

Efterhånden blev det åbenbart, at med ekspansionen, der fulgte på Nørre Fælled, var det ikke længere muligt for professor Spärck at varetage alle opgaverne vedrørende både Zoologisk museum og laboratorium. I 1959 konstitueredes Volsøe som afdelingsleder ved Zoologisk museum, og året efter udnævntes han til direktør for museet.

Arbejdet voksede i årene, der fulgte. Medens museets videnskabelige afdeling straks flyttede ind i den nye bygning, var publikumsafdelingen endnu kun tomme rum. Hele planlægningen af en ny udstillingssamling præsenteret efter moderne principper tog en stor del af hans arbejdskraft. Hertil kom, at staben voksede og dermed ansvaret og de administrative byrder. Volsøe var let tilgængelig og tog sig personligt af de ansattes problemer. Selvfølgelig burde han

have økonomiseret med sig selv og sin arbejdskraft – hans syn på arbejdsklimaet forhindrede ham deri.

Utrætteligt arbejdede han på realiseringen af et moderne museum, på opbygningen af en organisation og på en placering af museet i den zoologiske undervisning. Det lykkedes ham at få bearbejdet og publiceret et fuglemateriale indsamlet på de kanariske øer i 1947, og når de administrative byrder vejede tungest, drømte han om snart at kunne bearbejde det materiale af fugle, han selv havde hjembragt fra Galathea-ekspeditionen (1951) og fra Nigeria (1958–59).

Efter professor Spärcks død i juni 1965 påtog Volsø sig beredvilligt undervisningen i zoogeografi samt i vertebraternes systematik. Denne undervisning optog ham meget, og den gav ham et klarere syn på problemerne om placeringen af museet i zoologiundervisningen. Han gik helt ind for den kurs, der blev lagt, men det blev ham ikke forundt at se konkrete resultater.

Direktør Volsø var et forstående, udadvendt og meget aktivt menneske. Gik han ind for en sag, optog den ham helt. Hans uddannelse var klassisk zoologisk, men han forstod betydningen af, at denne klassiske zoologi bevarede en bred berøringsflade med den moderne biologi. Også populærvidenskaben havde hans store interesse, nært sammenhørende som den jo er med et museums publikumstjeneste. Ligesom indenfor hans videnskabelige produktion beskæftigede han sig også her først og fremmest med padder, krybdyg og fugle, men han leverede dog bidrag af høj kvalitet fra mange andre områder af zoologien. Gennem tyve år var han i bestyrelsen for Dansk naturhistorisk forening, i perioden 1956–60 som formand, og han redigerede foreningens tidsskrift. Videnskabelige meddelelser fra Dansk naturhistorisk forening, gennem 11 år.

Utallige var hans hverv indenfor organisationsarbejdet (Foreningen af videnskabeligt uddannede tjenestemænd ved de højere læreanstalter, Foreningen til beskyttelse af videnskabeligt arbejde, Magisterforeningen m. fl.). I december 1964 beskikkedes han som medlem af Universitetsadministrationsudvalget af 1962. Dette arbejde optog ham stærkt. Med erfaringerne fra sin egen daglige arbejdsplads som baggrund gjorde han sig mange tanker om, hvorledes en endnu større og mere kompliceret institution kunne bringes til at fungere endnu bedre.

Karakteristisk for hans syn på sådanne problemer var en udpræget

demokratisk indstilling tilpasset til de stadige forskydninger af det forsknings- og undervisningsmæssige tyngdepunkt indenfor de biologiske fag. Tydeligst fremgår det af hans tilslutning til den mindretalsudtalelse, der foreslår, at alle valg til kollegiale organer og alle lederfunktioner fra institutbestyrer til rektor sker ved lige og almindelig valgret blandt alle videnskabelige medarbejdere.

I ledelsen af Zoologisk museum fulgte han det grundprincip, at enhver, der rådede over sagkundskab altid måtte høres. Ledelsen var i hans øjne bestræbelsen på en harmonisering af stemmer, synspunkter og ønsker med det ene formål at styrke den aktuelle sag. Der er i Zoologisk museums statutter givet de enkelte afdelinger en betydelig grad af suverænitet, som til tider har gjort museet til en stærkt splittet institution. Det siger noget om direktør Volsøe, at museet næppe nogensinde har stået stærkere samlet, indadtil og udadtil, end i hans altfor korte direktørperiode. Han var afholdt på sin institution og nød alles tillid.

I sit daglige arbejde, såvel i den museale administration som i hans litterære og videnskabelige aktivitet, var hans hustru, Agnete (f. Nielsen) ham til stor støtte. Ved direktør Volsøes død har Københavns universitet mistet en trofast medarbejder.

C. Overgaard Nielsen

SELVBIOGRAFIER AF ÅRETS DOKTORER

I

THORSTEN SELLIN was born October 26, 1896, in Örnsköldsvik, Sweden, where he received most of his secondary school education. He emigrated to Canada in 1913 and continued his schooling at Augustana College, Rock Island, Illinois, receiving a bachelor of arts degree in 1915. A master of arts degree in sociology was granted him in 1916 by the University of Pennsylvania. After a few years of teaching in secondary schools in Minneapolis, Minnesota, he returned to that university, where he became an instructor in sociology in 1921 and received a Ph. D. degree and an assistant professorship in 1922. Two years later he and his wife (he had married a college classmate, Amy Anderson, in 1920) left for Europe, where he devoted two years to the study of criminology, mostly in Paris where a year was spent in the Institute of Criminology of the Faculty of Law. On his return to Pennsylvania in 1926, he began teaching and research in criminology, which from that time on became his chief activities. In 1930 he was promoted to professor. In 1946, he was invited by the Swedish government to be a consultant for a year to the Penal Code Commission headed by Karl J. Schlyter and to give courses of lectures at the Universities of Uppsala, Stockholm and Lund. In 1949 he was elected secretary general of the International Penal and Penitentiary Commission, an intergovernmental agency with headquarters in Bern, Switzerland, where he remained until the autumn of 1951. During that period, he assisted in the organization of the Twelfth International Penal and Penitentiary Congress at The Hague in 1950, the dissolution of the Commission and the transfer of its functions to the United Nations, and the organization of the International Penal and Penitentiary Foundation, of which he was later elected president in 1965. During that period

he was also elected to the Board Directors of the International Society of Criminology and in 1956–1965 served as president of the Society.

Professor Sellin was for many years closely associated with the work of the Social Defense Section of the United Nations Secretariat, acting as rapporteur, member or chairman of the first five ad hoc international committees of expert in the prevention of crime and the treatment of offenders and as general rapporteur of the first World Congress on such matters sponsored by the United Nations, 1955.

Professor Sellin participated in the preparation, by the American Law Institute, of the Model Youth Correction Authority Act and the Model Penal Code and drafted the Uniform Criminal Statistics Act, adopted by the National Conference of Commissioners on Uniform State Laws. As a result of his studies for the British Royal Commission on Capital Punishment in 1951, he has engaged in research on the death penalty at the request of official commissions in Canada and various American states; his findings have been widely cited in parliamentary debates on the subject, especially in the United Kingdom and Canada.

In 1929, Professor Sellin was elected editor of *The Annals of the American Academy and Social Science*, a post from which he will retire at the end of 1968. Prior to his retirement from the University of Pennsylvania in 1967 when he became an emeritus professor, he had served as chairman of that institution's Department of Sociology for fifteen years, ending in 1959, had been a visiting professor at Princeton University and the University of California (Berkeley), and had held a Fulbright Lectureship (1959–60) at Cambridge University. He is at present a visiting professor at Queens College, New York City.

Professor Sellin is an elected member of the American Philosophical Society, the Royal Society of Humanistic Knowledge (Lund), the Society for the History of Law (Paris), and the International Institute of Sociology (Rome). He has received honorary doctorates from Augustana College, and the Universities of Uppsala, Leiden and Pennsylvania and has been decorated by the governments of Sweden (Grand Officer, Royal Order of the North Star) and France (Penitentiary Medal).

Professor Sellin's best known books are »Culture Conflict and Crime« (1938), »Pioneering in Penology« (1944), »The Death Penalty« (1959) and (with Marvin E. Wolfgang) »The Measurement of Delinquency« (1964).

II

PETER JØRGENSEN. Jeg er født den 12. september 1899 i Sønder Vøllum, Brede sogn, i den nordlige del af Tønder amt. Min far Peter Andersen Jørgensen (1866–1927) og min mor Else Marie, født Hjuler, (1863–1940) havde her en lille landejendom, som var blevet til ved udvidelser af det husmandssted, de havde overtaget efter min fars far. Denne, Peter Jørgensen (1824–99), havde, som privat oplært skolemester, i en årrække undervist de mindre børn i Vøllum skole, men var i begyndelsen af den preussiske tid (1872) blevet afskediget (jf. L. S. Ravn: Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre, 1966). Min far var selv født i Vøllum, min mor i det nordligere liggende Sdr. Hygum sogn, vest for Rødding. Min mor havde som ung været på en grundtvigsk højskole på Fyn og havde dér modtaget et stærkt og varigt indtryk. Det hjem, jeg voksede op i sammen med fem søstre, var således, med beskedne ydre kår, bevidst og levende dansk, med en grundtvigsk tone. Der blev her – bortset fra de skolesøgende børns tyske lektielæsning – kun læst dansk, og hjemmets talesprog var udelukkende den slesvigsk-danske dialekt. Da jeg begyndte på min skolegang i landsbyens tyske skole, kunde jeg ikke et ord tysk.

Jeg gik en seks-syv år i denne skole, blev så i vinteren 1913–14 af vores lærer, efter hans forslag og uden vederlag, forberedt – navnlig ved undervisning i fransk – til optagelse i Tønder realskoles 4. klasse. Optagelsesprøven den 17. april 1914 gav et tilfredsstillende resultat – og den 18. fejrede vi på skolen 50-årsdagen for preussernes sejr ved Dybbøl. Der fulgte nu tre års skolegang i skolens tre øverste klasser. Til trods for krigen, med dens lærerindkaldelser og andre besværligheder, gennemførtes undervisningen nogenlunde regelmæssigt. Det var forbudt at tale dansk i skolen og på legepladsen, men de elever, der uden for skolen talte dansk, vedblev naturligvis at tale dansk også inden for skolens enemærker: når en lærer nærmede sig med sit Deutsch sprechen!, kunde man jo bare tie stille. Der var ikke tale om demonstrationer fra de elevers side, som

kom fra danske hjem, hverken over for lærere eller elever. I øvrigt syntes højtysk absolut at dominere som elevernes sprog, sydfra kommende elevers plattysk (eller evt. frisisk) spillede i helheden aldeles ingen rolle: Tønder var på vej til at blive en højtysk-sproget by.

Efter den afsluttende eksamen 1917 ønskede jeg at fortsætte læsningen tre yderligere år til studentereksamen. Dette måtte da ske på en Oberrealschule i en anden by, og mine forældre påtog sig at yde mig den øgede økonomiske støtte, som et ophold uden for hjemmet vilde føre med sig. Som gymnasieby valgte jeg hverken Sønderborg eller Flensborg, men Heide i det nordlige Ditmarsken. På denne måde kom jeg ind i et ganske andet sprogligt miljø end det i Tønder. I Heide talte alle skolens elever dengang, med nogle få undtagelser, indbyrdes kun plattysk, og i løbet af de to år, jeg gik i skole her, kunde jeg ikke undgå at opnå en vis, i hvert fald passiv, beherskelse af stedets plattyske dialekt.

Før jeg forlod Tønder, havde jeg i foråret 1917, i en alder af ca. 17 1/2 år, været på session og var blevet udtaget til infanterist: i Tønder syntes alt at kunne bruges. Men denne afgørelse blev, efter at jeg i mellemtiden var flyttet til Heide, – uvist af hvilken grund – ændret til foreløbig udsættelse, og jeg var senere nogle gange til fornyet undersøgelse i Rendsborg og Heide, dog opnåede jeg endnu så sent som i oktober 1918 et par måneders udsættelse af indkaldelsen. At jeg således undgik det preussiske militær og aktiv deltagelse i krigen, måtte jeg som dansksindet sønderjyde, med en negativ indstilling til militæret i det hele taget, anse for en stor lykke.

I Heide befandt jeg mig godt. Et dansk-tysk problem eksisterede ikke her, lærerne syntes uden videre at respektere min danske herkomst og mit danske sindelag. Ved siden af min skolegang fik jeg efterhånden en ret udstrakt virksomhed med undervisning og lektiehjælp til yngre elever. Det morede mig, og de indtjente penge kunde i nogen grad aflaste den økonomiske hjælp fra mit hjem. Mit bedste fag i skolen havde altid været matematik: her syntes de stillede opgaver altid at kunne løses til fuldkommenhed. Men jeg blev dog efterhånden klar over, at det var sprog, jeg vilde studere, hvis et studium blev muligt.

Ved krigens afslutning, med udsigten til en kommende afstemning i Slesvig, besluttede jeg at forlade skolen i Heide i april 1919, et år før studentereksamen, for at fortsætte på et gymnasium i Danmark.

Og med tankerne rettet mod et fremtidigt sprogstudium, var det den nysproglige linies 3. gymnasieklasse i Fredericia højere almenskole, jeg søgte optagelse i. Jeg måtte underkaste mig en prøve i en række fag; udfaldet var positivt, og jeg havde nu et godt år sammen med tolv andre elever, indtil vi 1920 bestod studentereksamen. Jeg var her igen kommet til et nyt sprogligt miljø. Mit kendskab til rigsdansk havde hidtil været begrænset til det *skrevne* sprog, som jeg havde læst i bøger og aviser, og som jeg også havde brugt *skriftligt* i breve; jeg beherskede således rigsdansken nogenlunde i dens skriftlige form. Men *tale* rigsdansk kunde jeg ikke. Jeg havde ganske vist i landsbyskolen haft danske religionstimer, men det var ikke undervisning i dansk sprog; og det dansk, der taltes af den tyskuddannede lærer, havde – ligesom det dansk, der hørtes i kirken – en udtale »efter skriften«, som lå ret langt fra den i Danmark gængse rigssprogudtale. Jeg måtte nu forsøge at tilegne mig det rigsdanske talesprog, og min klasse, med lærere og elever, dannede i den henseende en udmærket sproglig sfære.

Fra 1920–27 studerede jeg ved Københavns universitets filosofiske fakultet. De første år var ikke fri for økonomiske besværligheder, men med nogle mindre stipendier i begyndelsen og med det store kommunitet og regensstipendiet senerehen, kombineret med en tiltagende undervisnings- og manuktionsvirksomhed, lykkedes det mig efterhånden at klare mig igennem uden pengestøtte fra anden side.

Som studiefag valgte jeg – bundet af min egen sproglige udvikling og med en vis skyhed over for det helt fremmede – dansk (som bifag) og tysk (som hovedfag); dertil kom som det dengang krævede andet bifag engelsk, men dette fag måtte hele tiden stå i baggrunden. En række lærere mindes jeg i taknemlighed, en ældre generation med Vilh. Andersen, Verner Dahlerup, Otto Jespersen og Chr. Sarauw, samt de yngre Johs. Brøndum-Nielsen og L. L. Hammerich; nogle af dem var endda fremragende pædagoger. Jeg lærte mange udmærkede medstuderende at kende, ikke mindst blandt nordiske filologer fik jeg – dengang og senere – mange gode og varige venner.

Jeg bestod skoleembedseksamens 1. del (bifagene) i 1924 og dens 2. del (hovedfaget) i 1927. Som speciale i hovedfaget tysk var det, da min interesse afgjort gik i sproglig retning, naturligt at vælge den plattyske dialekt, jeg selv havde kendskab til. Jeg havde en

aftale med Sarauw, jeg foretog nogle optegnelser i Heide, men skrev først efter Sarauws død en opgave til professor Hammerich om den ditmarsiske formlære under hensyntagen til sproget i Klaus Groths værker. Denne afhandling blev i 1928 – i bearbejdet og på tysk affattet form – publiceret i det tyske dialekttidsskrift, som dengang havde navnet »Teuthonista« (V, 2–38).

Min første sprogvidenskabelige artikel kom imidlertid allerede i 1927 i første bind af »Danske Folkemaal« og handlede om et lydligt fænomen i den danske dialekt, jeg havde talt i mit hjem (»Klusilspring« i vestslesvigsk). Der fulgte, fra flere danske dialektologers side, påvisninger af lignende fænomener i andre danske stedmaal, og jeg havde selv for et par år siden i anden sammenhæng (Om stednavneoptegnelse m.m. i Dialektstudier, tillægsbind til Danske Folkemaal, 1965) lejlighed til at komme tilbage til emnet med nogle principielle bemærkninger.

Efter min universitetsseksamen tog jeg den praktiske og den teoretiske pædagogiske prøve, men da et par ansøgninger om adjunktstillinger i København gav negativt resultat, forsøgte jeg at klare mig uden fast ansættelse i gymnasieskolen. Jeg fortsatte og udbyggede min manuduktionsvirksomhed, jeg fik i 1928 faste timer i tysk ved Købmandsskolens aftenundervisning, der i 1940 blev afløst af enkelte timer på den nye Handelshøjskole. Jeg underviste også nogle år på et studentereksamenkursus, og i 1931 anmodede professor Hammerich mig om at tage et par ugentlige timer som undervisningsassistent i tysk.

Ved siden af dette undervisningsarbejde løb dog hele tiden sprogvidenskabelige sysler. Professor Hammerich havde bedt mig – som specialist i ditmarsisk – om at undersøge nogle af Sarauw efterladte optegnelser fra Klaus Groths værker, med henblik på en eventuel udgivelse. Det viste sig imidlertid hurtigt, at noterne til lydlæren allerede var udnyttet i Sarauws »Niederdeutsche Forschungen« I, og at optegnelserne til formlæren og glossaret til »Quickborn« kun var ufuldstændige materialesamlinger. Men tilskyndet af Hammerich, gik jeg nu selv i gang med at give en grundig fremstilling af sproget i Klaus Groths »Quickborn« omfattende en lyd- og formlære, med tilføjelse af et fuldstændigt glossar (Die dithmarsische mundart von Klaus Groths »Quickborn«, 1934, 323 pp.). Bogen fik hos nogle nedertysk-kendere, som Agathe Lasch og Niekerken i Hamborg,

en ret dårlig modtagelse, men den har i hvert fald ved mine regelmæssigt tilbagevendende øvelser over Groths »Quickborn« – da en lignende grundig behandling af sproget i et moderne nedertysk værk ikke synes at foreligge fra tysk side – kunnet benyttes af de studerende her som et godt (og billigt) hjælpemiddel. Det var oplivende sidste år at vende tilbage til et Groth-problem i »Niederdeutsch kleen in Schleswig-Holstein« (Niederdeutsches Wort 7, 2–15).

Det tredje i Slesvig, ved siden af dansk og tysk, eksisterende sprog: frisisk kom jeg ikke i virkelig berøring med før sidst i 20erne. I 1927 havde jeg her i København lært Mini Lützen, min senere kone, at kende. Hun var født og opvokset i Westerland på øen Sild, i et ganske vist overvejende plattysktalende hjem, men hendes mor stammede fra en ren frisisk-sproget westerlandsk familie. Og den levende kontakt, jeg derved havde fået med et frisisk-sproget miljø, var medvirkende til, at jeg nu påbegyndte et nøjere studium af frisisk, især de nordfrisiske dialekter.

Mini Lützen (født 1902) og jeg blev gift i 1930. Vi har 2 børn: Else Marie (født 1933), uddannet børnehavelærerinde, gift med dyrlæge A. D. Thomsen, og Hans Peter (født 1938), cand. art., amanuensis ved Københavns universitets Institut for fonetik, gift med sygeplejerske Elisabeth, f. Flarup Jensen.

Mine slesvigsk-frisiske og slesvigsk-plattyske studier blev, i begyndelsen af 30erne, betydelig intensiveret og ledet ind i bestemte baner ved min deltagelse i det stednavnearbejde i Sydslesvig, som Anders Bjerrum og Kristian Hald havde fået idéen til, og inden for hvilket den vestlige, altså i det store og hele den frisiske – eller den oprindeligt frisiske – del skulle behandles af mig. Fra 1932–39 foretog jeg, navnlig i sommerferierne, en indsamling af materiale, ikke blot optegnelser af bebyggelses- og marknavne efter mundtlig meddelelse, men tillige betydelige mængder af ældre navnestof fra arkiver. Og i de fleste frisiske sogne eller landsbyer blev stednavnematerialet suppleret med kortere lister af almindelige dialektale ord. Indsamlingsarbejdet var ikke helt fuldført ved krigsudbruddet 1939 og kunde først genoptages og videreføres mange år senere.

Et resultat af min beskæftigelse med frisisk var også i 1938 udgaven »Nordfriesische Beiträge aus dem Nachlass Hermann Möllers« (Vid. Selsk. hist.-fil. Medd. XXIV, 1). Den indeholdt, foruden en redegørelse for Herm. Möllers efterladte frisiske papirer, nogle

afsnit af hans planlagte omfattende, men aldrig fuldendte nordfrisiske lydhistorie, som kunde udgives uden større bearbejdelse, samt en af en Joh. Hansen nedskrevet Breklum-frisisk grammatik.

I 1938 var jeg med blandt ansøgerne om et professorat i tysk ved Århus universitet og deltog sammen med H. Bach i en konkurrence. Selv om det var Bach, der vandt, blev jeg imidlertid erklæret for fuldtud kompetent til at overtage en sådan lærestol. Jeg kunde derfor først få Bachs lektorat ved Københavns universitet og i 1944, efter en ansøgning derom til fakultetet, opnå en omdannelse af lektoratet til et docentur, som i 1948 blev hævet til et professorat i tysk filologi. Og ved Hammerichs fratræden i 1958 overtog jeg – formelt – hans lærestol i germansk filologi. Med den faste stilling ved universitetet fulgte et øget arbejdskrav, der naturligt førte til, at min undervisning ved Handelshøjskolen måtte indskrænkes og til sidst opgives helt.

Da krigen standsede stednavnearbejdet syd for grænsen, fandt mine frisiske og plattyske studier andre veje. Jeg holdt i Lingvistkredsen, hvor navnlig Louis Hjelmslev virkede meget inspirerende, et foredrag om de sildiringske diftonger *ia* og *ua*, under synkronisk og diakronisk aspekt, og dette udkom i udvidet og bearbejdet, tysk-sproget form i første bind af kredsens Travaux (s. 22–47). Desuden havde beskæftigelsen med stednavnene allerede tidligt ført mig ind på den af forskere fra forskellige lejre debatterede nordfrisiske bebyggelsehistorie. Jeg tog nu hele dette problemkompleks op til fornyet gennemgang og drøftelse, og jeg kunde i 1946 i min afhandling »Über die Herkunft der Nordfriesen« (Vid. Selsk. hist. fil. Medd. XXX, 5), især ved hjælp af sted- og marknavne, med nogenlunde sikkerhed påvise den gamle grænse mellem dansk og frisisk bebyggelse; og i spørgsmålet om øfrisernes og fastlandsfrisernes herkomst mente jeg nærmest at kunne fortsætte Herm. Möllers idéer og opstillede den teori, at medens fastlandsfriserne var indvandret sydfra, så kunde øfriserne betragtes som en rest af en autokton nord-vestgermansk befolkning. Støtten for denne teori søgte jeg i rent sproglige fakta, lydhistoriske enkeltfænomener og især i stednavnene, som ikke tidligere havde været inddraget i diskussionen. Min teori om øfriserne stødte på en vis modstand, men den indledte dog en debat om Nordfriserne og nordfrisisk, som endnu ikke synes at være afsluttet.

Også det slesvigske plattysk lærte jeg efterhånden bedre at kende.

Med hensyn til dettes tilblivelseshistorie kunde jeg naturligvis fuldt ud slutte mig til den af Karl N. Bock i sine bøger fremsatte tanke om det danske substrat i den midterste og østlige del af Sydslesvig, men jeg troede ikke på idéen om, at plattysken i disse sydslesvigske egne i sin helhed skulde kunne føres tilbage på en fra byerne udgående, i middelalderen begyndende, nedertysk stråling. Jeg inddrog nu i undersøgelsen også de vestlige egne af Slesvig, hvor plattysken hvilede på frisisk substrat og mente – som fremstillet i min bog »Zum Schleswiger Niederdeutsch« 1954 (Vid. Selsk. hist. fil. Medd. 34,2) – ved gennemgang af en række fænomeners udbredelse inden for det slesvigske-plattyske, under hensyntagen til de ved et sprogskifte mulige specielle omstændigheder, at kunne gøre sandsynligt, at plattysken på landet i Slesvig i det store og hele er kommet ind, i bølger over en bred front, fra det holstenske område sydfra.

I 30'erne var jeg kommet i forbindelse med Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og havde, som særlig sagkyndig i nedertysk, taget mig af udgivelsen af den plattyske oversættelse i det af Mogens Lebech udgivne bind af Eriks sjællandske lov (VI. bind af Danmarks gamle Landskabslove). Senere udgav jeg i samme serie den ældste plattyske oversættelse af Jyske lov (DgL IV) samt den plattyske oversættelse af Thords artikler (Tillæg til IV), endvidere i Erik Kromans udgave af Danmarks gamle Købstadlovgivning de plattyske tekster i bind I: Sønderjylland. Og fra begyndelsen af III. række af Diplomatarium Danicum har jeg været tekstredaktør af de tyske (og nederlandske) breve.

Jeg har deltaget i få kongresser eller møder, i reglen kun sådanne, som havde nedertysk eller frisisk – eller stednavne – til genstand; og jeg har ved sådanne lejligheder et par gange også selv holdt foredrag. I 1948 var jeg på et par måneders studieophold i det nederlandske Frisland.

Som det vil være fremgået af det hidtil sagte, har min forskning – og de ikke anførte tidsskriftartikler danner ingen undtagelse – i det væsentlige været begrænset til sprogene og dialekterne i Slesvig og Holsten, altså mit eget hjemland, et ret snævert geografisk gebet ganske vist, men i sproglig og etnisk henseende et af de interessanteste områder i Nordeuropa, med mange sproglige problemer af forskellig art, men problemer, som kun den kan nærme sig, der har kendskab til det samlede, rigt nuancerede kompleks. For mig selv

betød det altid en glæde, når jeg mente, på dette eller hint punkt vedrørende min hjemstavns sprog, at være nået til en ny og bedre indsigt.

Men forskningen førte aldrig til et modsætningsforhold til undervisningen. Det skyldes ikke alene, at jeg altid har anset oplæringen af de studerende som universitetslærerens fornemste opgave, men også det simple faktum, at jeg kunde lide at undervise. Jeg satte pris på samarbejdet med de unge mennesker, som med åbne sanser og åbent sind kom til mit auditorium. Det var menneskeligt berigende for mig selv at lære dem at kende, og det er mit indtryk, at jeg med de fleste af dem kom til at stå på en god og fortrolig fod.

Selv om der ikke indførtes radikale ændringer i undervisningsplanen, kunde mine plattyske og frisiske interesser ikke undgå at skaffe nedertysk, i de forskellige kronologiske afsnit, en fast plads i undervisningen, og jeg kunde ikke blot samle elever til gammel-frisisk, men også flere gange til forelæsninger og øvelser over nord-frisiske dialekter. Undervisningsformen lod jeg rette sig efter emnet, i reglen kunde jeg holde mig til den – for lærer og elever behagelige og effektive – samtaleform.

Ved undervisningen i de sproglige discipliner inden for tysk gjorde savnet af en egnet universitetslærebog i moderne højtysk grammatik sig efterhånden så stærkt gældende, at jeg gik i gang med at realisere en plan, som allerede havde foresvævet mig, da jeg i 30erne var begyndt at undervise i tysk grammatik på universitetet. Og det lykkedes mig, i løbet af en længere årrække (1953–64), nærmest sluttende mig til den lidt ældre danske grammatiske tradition, at affatte – og udgive – en »Tysk grammatik«, samtidig både lærebog og håndbog, i tre bind (for det 3. binds vedkommende under medvirken af Ove K. Clausen). Det var mig en tilfredsstillelse, da jeg i forordet til det sidste bind kunde takke mine elever gennem 30 år for den frugtbare kontakt, der havde virket som en uafsladligt drivende kraft ved mit arbejde med værket. På en engelsk germanists initiativ blev grammatikken oversat til engelsk og udkom i London som »German Grammar« I–III (1959–66).

I 1938 blev jeg medlem af De Fryske Akademy i Leeuwarden, i 1954 af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab.

I 1962 modtog jeg Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs Munkegaard-hæderspris på 5000 kroner, i 1967 Goethe-medaljen i guld.

Jeg har i en lang årrække været tilknyttet styrelsen for Institut for dansk dialektforskning og styrelsen for Institut for navneforskning (Stednavneudvalget).

I juni i år fulgte Københavns universitets konsistorium Det filosofiske fakultets indstilling om at konferere mig den filosofiske doktorgrad ved æresdiplom. Jeg er fakultetet og konsistorium meget taknemmelig: jeg betragter en æresdoktorgrad ved Københavns universitet som en anerkendelse og udmærkelse af højeste rang.

III

INGE LEHMANN f. 1888 i København, datter af professor dr. phil. Alfred Lehmann og Ida Tørsleff. Student 1906 fra H. Adlers Fællesskole. Cand. mag. (matematik) 1920 efter et ophold i England og 5½ år som beregner i Forsikringsselskabet Danmark.

Vejen fremover lå ikke så klar, da hverken skolearbejde eller forsikringsvirksomhed fristede. Efter kort studieophold i Hamburg 1922 assistent ved Universitetets forsikringsmatematiske laboratorium 1923–1926.

1925 assistent i Gradmålingen hos professor N. E. Nørlund, der planlagde seismiske stationer i København og Grønland. Medvirkede ved opstillingen af seismograferne i København og satte mig ind i seismologi, et for mig indtil da ukendt fag. Studieophold ved forskellige udenlandske observatorier 1927, hvor navnlig professor Beno Gutenberg, dengang Darmstadt, gav mig enestående hjælp. 1928 magisterkonferens i geodæsi, udnævnelse til statsgeodæt og ansættelse som chef for seismisk afdeling i det nyoprettede Geodætisk Institut. Overvågede derefter driften af de seismiske stationer i København, Ivigtut og Scoresbysund og aflæste de seismiske registreringer.

Min største interesse knyttede sig til det problem af seismografernes optegnelser at uddrage viden om jordens indre opbygning, og dermed har jeg hovedsagelig beskæftiget mig. Jordskælvsbølger, der forplanter sig ad forskellige veje, giver sig til kende ved faser i seismogrammerne. Af disses forplantningstider udleder man bølgernes hastighed i jordens indre, specielt mere eller mindre bratte ændringer deri bestemt af jordens struktur. Man kan benytte de aflæsninger af registreringerne, som foretages på de enkelte stationer,

og som samles i International Seismological Summary (ISS), men dette materiale er meget heterogent, og som grundlag for detaljerede undersøgelser må man foretrække at benytte egne aflæsninger. Jeg udførte en del arbejder med benyttelse af europæiske seismogrammer, jeg indsamlede og selv aflæste. – Dr. (senere Sir) Harold Jeffreys viste interesse for disse arbejder, hvilket var mig til opmuntning og hjælp.

Blandt seismogrammernes faser var der i store epicentralafstande en, man ikke havde kunnet forklare sig. Jeg påviste, at den lod sig forklare, når man antog, at der i jordens kerne var en lille indre kerne af anden beskaffenhed.

De seismiske stationer var dengang meget forskelligartede og ikke alle lige gode. Med benyttelse af et større materiale uddraget af ISS bestemte jeg de europæiske stationers pålidelighed. København var heldigvis blandt de bedste.

Det var af stor interesse, at ISS skulle blive så godt et hjælpemiddel som muligt. Jeg har fra første færd været medlem af skiftende komitéer, der skulle tage sig af dette. I den forbindelse måtte jeg se på muligheden af at fremskaffe bedre og mere ensartede aflæsninger af de enkelte stationers registreringer. Til vejledning publicerede jeg en samling karakteristiske seismogrammer.

De grønlandske registreringer fik deres særlige anvendelse i et arbejde om den mikroseismiske uros afhængighed af atmosfæriske forstyrrelser.

Professor Maurice Ewing, Lamont Geological Observatory (LGO), Columbia University, kom i 1951 til København for at studere vore registreringer, og han indbød mig til at komme til LGO. Jeg var der et par måneder i 1952, og efter at jeg i 1953 havde taget min afsked fra Geodætisk Institut, aflagde jeg gentagne besøg i U.S.A. og Canada, undertiden af længere varighed, særlig efter at jeg i 1960 havde fået tildelt den store H. O. Wood Award.

Selv om jeg også har beskæftiget mig med andre emner, har jeg i senere år været mest optaget af jordens såkaldte Upper Mantle ned til 600–700 kms dybde. Under mit første besøg i U.S.A. fandt jeg ved studiet af nogle jordskælv i det østlige Nordamerika, at Upper Mantle's struktur der var væsentlig anderledes end i det vestlige Nordamerika og også anderledes end i Europa. Nogle europæiske jordskælv blev også studeret, men senere er det hoved-

sagelig det værdifulde materiale, atomsprængninger i U.S.A. afgiver, jeg har benyttet. Det har vist sig vanskeligt at komme overens om Upper Mantle's struktur. Ud fra forskellige betragtninger har jeg opstillet min egen model, og den har vist sig anvendelig i alle de tilfælde, jeg har behandlet. Spørgsmålet om tilstedeværelse af såkaldte »low velocity layers« har jeg beskæftiget mig med i denne sammenhæng og har publiceret et oversigtsarbejde.

Det arbejde, jeg selv sætter højest, men som jeg næppe kommer til at opleve stor anerkendelse af, giver forklaringen på, at fasen S, der markerer de transversale bølgers ankomst, i små epicentralafstande er så vanskelig at fiksere. Det er svært at skaffe materiale til indgående studium af fasen, og få har beskæftiget sig dermed.

Har interesseret mig meget for samarbejde mellem geofysikere, specielt seismologer. Var medstifter af Dansk Geofysisk Forening 1936, formand 1941–44. Har deltaget i mange møder af den internationale seismologiske association, været medlem af eksekutivkomitéen i 3 perioder og vicepræsident 1963–67. Var medvirkende ved oprettelsen af den europæiske seismologiske kommission og medlem 1951–60. Har i de seneste år deltaget i de forhandlinger, der gik forud for etableringen af det internationale seismologiske center i Edinburgh.

Fik Tagea Brandt's Legat 1938 og igen 1966. Udnævntes til Associate Royal Astronomical Society, London, 1957; Honorary Fellow Royal Society Edinburgh, 1959. Tildelt doktorgraden, h.c. (Sc. D.), Columbia University in the City of New York, 1964. Modtog Deutsche Geophysikalische Gesellschaft's Emil Wiechert medalje 1964 og Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs guldmedalje 1965.

IV

HANS QVADE RASMUSEN. Født 16. august 1910 i Korsør. Søn af direktør Thorvald Rasmusen og hustru Thyra Qvade. Gift 1944 med Birgit Holst Pedersen. Tre børn i ægteskabet.

Realeksamen 1928 fra Sorø Akademi. Gennemgik derefter en femårig uddannelse i praktisk landbrug også omfattende et ophold på landbrugsskole. Uddannedes samtidig i fritiden ved selvstudium i teoretisk astronomi, en interesse som gik tilbage til drengeårene. Ved hjælp af en tysk lærebog om baneberegning, en trigonometrisk

tabel og en gammel håndregnemaskine opøvedes beherskelsen af matematisk regning.

I 1934 var disse forsøg nået så vidt, at beregnede baneomløb for to kometer forelå. Dette førte til en to-årig ansættelse som assistent hos professor Elis Strömngren på Universitetets Observatorium i København, lønnet af Carlsbergfondet. Udførte her en række beregninger af kometbaner og hjælpetabeller til regningernes udførelse. Adgangen til observatoriets bibliotek og samværet med dets videnskabelige stab førte naturligt til udvidede kundskaber indenfor den del af den højere analyse, som anvendes i den celeste mekanik, og beregningsopgavernes løsning gav erfaring og rutine.

I 1936 afsluttedes denne epoke med overtagelsen af ejendommen Værsløvgaard; men samtidig med driften af gården fortsattes det videnskabelige arbejde. Foruden mindre arbejder kan her nævnes beregningen af banen for periodisk komet Olbers fra 1815, der førte til kometens genfindelse, da den i 1956 for anden gang ventedes tilbage til periheliet.

Endvidere i samarbejde med observator Julie Vinter Hansen beregningen af den nøjagtige bane for den periodiske komet Comas-Sola fra 1926 til 1961, en undersøgelse, som endnu ikke er fuldendt.

En videre bearbejdning af banen for komet Olbers blev anvendt som disputats, antaget med dispensation for manglende akademisk eksamen, og forsvaret ved Københavns Universitet den 28. november 1967 med de officielle opponenter professor dr. phil. Bengt Strömngren og professor dr. phil. Anders Reiz. Fra auditoriet opponerede lektor mag. scient. Ole Møller.

Den videnskabelige produktion er publiceret i Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab's Meddelelser og i Astronomisches Nachrichten. Særtryk heraf i Københavns Observatoriums Publikationer og mindre Meddelelser.

V

MELLERGAARD, MOGENS JOHANNES. Født 4. september 1928 i Taarnby, søn af sangmissionær Laurits M. og hustru Helga, født Nørgaard. Gift 10. maj 1952 med børnehavelærerinde Kirsten Nørrømølle, datter af amtsforvalter Søren N. og hustru Kirstine, født Poulsen. 2 børn i ægteskabet, Hans Henrik 1955 og Claus 1957.

Jeg tog mat. nat. studentereksamen fra Aalborg Katedralskole i

1947 og lægevidenskabelig embedseksamen ved Københavns universitet sommeren 1954 med hovedkarakteren laudabilis.

Efter turnustjenesten i Skive var jeg ansat på forskellige specialafdelinger, bl. a. neurokirurgisk afdeling, O.A.B.S. og neuromedicinsk afdeling, Rigshospitalet. Den psykiatriske uddannelse fik jeg på Sankt Hans hospital, statshospitalet i Brønderslev samt de psykiatriske afdelinger ved Københavns Kommunehospital og Bispebjerg Hospital. I 1961 studierejse til Maudsley Hosp., London.

Speciallægeanerkendelse i psykiatri 1964. Fra september 1965 har jeg været ansat som ass. overlæge ved Sankt Hans hospital, afdeling B.

Disputatsen: »Postcommotionelle klager. En nosografisk undersøgelse.« blev resultatet af en efterundersøgelse, som jeg foretog under min ansættelse i Brønderslev. Forsvaret fandt sted d. 30. november 1967 med rektor, professor, dr. med. Mogens Fog og lektor, overlæge, dr. med. Knud Hermann som officielle opponenter. Ex auditorio opponerede overlæge, dr. med. Torben Fog.

Foruden disputatsen har jeg publiceret en del artikler om psykiatriske og neurologiske emner.

VI

WAGN OLE GODTFREDSSEN. Født 5. november 1924 i Nakskov som søn af repræsentant A. Godtfredsen og hustru Johanne, f. Olsen.

Gift 30. juli 1947 med assisterende overlæge ved Statens Seruminstitut Annelise Godtfredsen, f. Dombernowsky, datter af civilingeniør E. Dombernowsky og hustru. I ægteskabet er der en søn Sven Erik, som blev født i 1948.

I 1944 matematisk-naturvidenskabelig studentereksamen fra Akademisk Kursus. Kemiingeniør fra Danmarks Tekniske Højskole i 1950. Efter kortvarige ansættelser ved Danmarks Tekniske Højskoles afdeling for Almen Teknisk Kemi og ved De Danske Sukkerfabrikkers centrallaboratorium knyttedes jeg i 1951 til Løvens Kemiske Fabriks forskningslaboratorier, hvor jeg siden har virket, siden 1965 som underdirektør og leder af fabrikkens afdeling for naturstofkemi. I perioden 1965–1968 medlem af Kemisk Forenings bestyrelse.

Foruden min disputats: »Fusidic Acid and Some Related Antibiotics«, der forsvarede den 5. december 1967 med professorerne Anders Kjær og K. A. Jensen som officielle opponenter, har jeg

publiceret ca. 25 tidsskriftartikler om organisk-kemiske og medicalkemiske emner. Mange af disse er blevet til i samarbejde med andre videnskabsmænd. Desuden har jeg holdt gæsteforelæsnings i U.S.A. og England.

VII

OLE HANSEN. Jeg blev født den 14.5.1934. Mine forældre er cand. polyt. Victor Hansen og Bodil Hansen (født Olsén).

Jeg blev dimitteret fra Gentofte Statsskole i 1952 og tog magisterkonferens i eksperimentel kernefysik i 1958. Indtil november 1958 var jeg videnskabelig assistent ved Institutet for teoretisk fysik. Efter hjemsendelse fra værnepligtig tjeneste i CF korpset i november 1960 har jeg været amanuensis ved Niels Bohr Institutet og fra 1962 til 1968 tillige lektor i fysik.

Fra august 1964 til august 1965 arbejdede jeg ved Massachusetts Institute of Technology og derefter, indtil februar 1966, ved Rutgers, The State University of New Jersey.

I december 1967 forsvarede jeg min disputats om Kernereaktionspektroskopi med Ca og Ti kerner for den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet. Siden september 1968 har jeg været tilknyttet University of Pennsylvania, Philadelphia. Jeg har stædse arbejdet med undersøgelser af kernestrukturproblemer ved hjælp af kernereaktioner.

I 1958 blev jeg gift med Ruth Gaarn Bastiansen. Vi har fire børn, Lars (1959), Sven (1961), Bjørn (1963) og Maj Britt (1967).

VIII

EGGERT PETERSEN, direktør, dr. phil.; f. 26./5. 1927 i Bovrup; søn af købmand H. C. Petersen (død 1950) og hustru Marie f. Eggertsen; gift 2./4. 1955 m. pressefotograf Marianne Woldbye, f. 11./4. 1923 i Kbhvn., datter af redaktør Ernst Woldbye og hustru Ellen f. Siersted.

Student 1945; søløjtn. 1949; kaptajnløjtn. 1954; cand. psych. 1955; næstkommanderende på korvetten Triton m. v. 1955-57; leder af mathsektionen m. v. i militærpsykologisk tjeneste 1957-59; leder af undersøgelse af straf og disciplin i søværnet 1959-60; i søværnskommandoens personaleafd. 1960-61; orlogskapt. 1961;

herefter uden for nr. og s.å. direktør for Landsforeningen for Mentalhygiejne, fra 1963 tillige leder af Mentalhygiejnisk Forskningsafdeling; 1966 direktør for Mentalhygiejnisk Forskningsinstitut samt generalsekretær i Landsforeningen for Mentalhygiejne; s. å. lektor i sociologi med socialpsykologi ved Københavns universitet, dr. phil. 1967. Søe-Lietenant-Selskabets sølvmed. 1956 for en afhandl. om atomvåbenes politiske og strategiske konsekvenser, selskabets medalje i bronze 1959 for afhandl. »Det tilbagetrukne periferiforsvar«.

Endvidere skrevet: »Magtens Begrænsning«, Nyt Nordisk Forlag, 1959; »Sanktioner og trivsel i et autoritært ledet socialt system«, Nyt Nordisk Forlag 1967 (doktordisputats); »Trivsel på arbejdspladsen, bind 1–2, Mentalhygiejnisk Forlag 1968 (hovedforfatter); »Sociale roller og trivsel – hos et plejepersonale. En socialpsykologisk undersøgelse i Statens Åndsvageforsorg«, Mentalhygiejnisk Forlag 1968 (medforfatter).

Desuden en række dupliserede videnskabelige rapporter samt artikler og kronikker.

IX

POUL HALBERG. Født den 14.1. 1930 i København. Fader: Direktør A. Th. Andersen, Moder: Ida Charlotte Halberg. Gift 20. september 1958 i Prince Albert, Saskatchewan, Canada med Eva Marie Corinne, Comtesse Moltke-Huitfeldt (Forældre: Erik Axel, Greve Moltke-Huitfeldt og Helga Marie Hansen).

Student fra Akademisk Kursus i København 1948. Herefter kontorist i ØK's træafdeling til 1949. Lægevidenskabelig Embedsexamen med laud fra Københavns Universitet, vinteren 1957.

Skibslæge (togt til Sydamerikas Vestkyst) Rederiet Nordstjernen, Stockholm. Maj 1957 Turnuskandidat, Køge Sygehus, april 1958 Intern og Assistant Resident The Johns Hopkins Hospital og The Baltimore City Hospital, Baltimore, Maryland, USA. August 1959 vikar turnuskandidat, med. afd. C., KASGent., marts 1960 halvårskandidat, børneafdelingen, sammesteds, oktober 1960 helårskandidat, med. afd. C., sammesteds. Januar 1961 årskandidat, med. afd. A. Rigshospitalet, oktober 1962 vikar 2. reservelæge sammesteds, februar 1964 klinisk assistent sammesteds, januar 1965 reservelæge sammesteds. April 1966 reservelæge, neurologisk afd.

KASGent. Siden oktober 1966 1. reservelæge, med. afd. C., sammesteds.

Autorisation som speciallæge i Intern Medicin Januar 1967. Vikar for assisterende læge, Direktoratet for Ulykkesforsikringen siden 1960. Tutor ved Studenterundervisningen i intern medicin på Rigshospitalet 1965. Studierejse til Universitetet i Edinburgh 1961. 35 tidsskriftartikler om kliniske og organserologiske emner. Dr. med. december 1967 på en afhandling betitlet: »Kronisk thyreoiditis, kliniske og organserologiske studier«.

X

KNUD KAARE NYHOLM, f. 18/12-1928 i København. Søn af direktør Knud Nyholm og hustru Anna Margrethe Nyholm, født Albeck. Student fra Lyngby Statsskole 1948.

Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns universitet 1956. I de følgende år uddannelse ved kirurgiske afdelinger og supplerende specialafdelinger i København. Fra oktober 1965: 1. reservekirurg ved 1. afdeling, Kommunehospitalet, København. Fra juli 1968: 1. reservekirurg ved Sundby Hospitals kirurgiske afdeling.

Afhandlingen »Eosinophil Xanthomatøs Granulomatose og Letterer-Siwe's sygdom, et klinisk, røntgenologisk og patologisk studium« blev forsvaret d. 19/12-1967 for den medicinske doktorgrad. De officielle opponenter var professor, dr. med. Gunnar Teilum og overlæge Helge Johansen.

Er forfatter og medforfatter til en række tidsskriftartikler om kirurgiske og orthopædiske emner.

XI

BENT JØRGEN MUUS, født 15. juli 1926 i Bragenæs, søn af grosserer Elias Bruun Muus (død 1956) og Wilhelmine M., født Hoffmeyer.

Gift 11. december 1954 med mag. scient. Kirsten M. f. Bülow.

Nysproglig student fra Holte Gymnasium 1947.

Jeg var fra drengsårene alvorligt interesseret i zoologi og fik i min studietid en for mig betydningsfuld tilknytning til prof. Aug. Krogh's laboratorium i Gentofte, hvor jeg under magister (nu prof.) Torkel Weis Fogh assisterede ved forsøg over vandreggræshoppernes flugt-

fysiologi (1949–54). Jeg arbejdede tillige på Planktonlaboratoriet under Kommissionen for Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser, hvor jeg efter min chef dr. P. Jespersens død (1950), fortsatte oparbejdelsen af macroplanktonprøver (1949–54). *Mag. scient. i zoologi* 1954.

Jeg blev ansat ved Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser nov. 1954, med den opgave at oprette og lede en afdeling for lavtvandsundersøgelser specielt med henblik på gennemførelse af en videnskabelig undersøgelse af faunaen i lavvandede brakvandsområder.

Deltaget i institutionens togter med m/s »Dana« i Nordatlanten tillige 10 dage med »Stranger« i Naga Ekspeditionen (Sydkinesiske Hav) under ledelse af dr. Anthon Bruun (1961) samt deltaget i 5th Thai-Danish Expedition (Andamanerhavet) under ledelse af prof. Gunnar Thorsen (1966). Blev ansat som Marine Consultant ved Unesco's South East Asia Science Cooperation Office i Indonesien 1960–61. Tillige konsulent for den filippinske regering vedrørende planlægningen af Central Institute of Marine Sciences (1960). Studierejser og gæsteforelæsninger i Finland, Norge, Tyskland, Frankrig og U.S.A. Lærer ved det interskandinaviske kursus i brakvandszoologi i Tvärminne, Finland, 1962, 63 og 64.

Var dansk redaktør af *Plancton Sheets* udgivet af *Cons. perm. Explor. Mer.* 1963–65. Siden 1965 medredaktør af »Videnskabelige Meddelelser« og »Danmarks Fauna«. Medlem af bestyrelsen for Dansk Naturh. Forening siden 1959. Sekretær for Skaldyrudvalget under Akademiet for de Tekniske Videnskaber siden 1964. I 1967–68 har jeg virket som videnskabelig assistent for Naturfredningsrådet.

Størstedelen af mit arbejde ved »Havundersøgelserne« sammenfattedes i disputatsen: *The fauna of Danish estuaries and lagoons*, der blev antaget til forsvar i 1966, men som først forsvaredes 18. jan. 1968 og konfereredes 26. jan. Officielle opponenter var professor, dr. phil. Gunnar Thorson og fil. dr. Bertil Swedmark. Ex auditorio opponerede professor E. Steemann Nielsen.

Min øvrige litterære virksomhed består i videnskabelige afhandlinger hovedsageligt omhandlende marinbiologiske emner samt tre mere omfattende håndbøger: 1957. *Blæksprutter*. (Danmarks Fauna Bd. 65), 1964 *Havfisk* (Gads Forlag) og 1967 *Europas Ferskvandsflsk*. De to sidstnævnte er efterhånden udkommet på 9 sprog.

XII

SVEND VEDEL KESSING, født 6. august 1933 i København. 1958 gift med fysioterapeut Merete Ulfbech. Vi har 2 børn, Lars og Peter.

Student 1952 fra Schneekloth Statsgymnasium og lægevidenskabelig embedseksamen januar 1960 (laud).

Efter vikariat på neukir. afd. R. H. turnus på K. H. III og V afd. 1960–1961. Derefter kandidat på medicinske afd. (K.H. VII og K.H. III afd., dialyseafd.) 1961–1963. Fra 1963 vikariater samt ansættelser på øjenafd. i Kbh. (R.H. Blegdamsvej og Tagensvej), samt kandidatstipendium fra marts 1965 til august 1967 tilknyttet øjenafd. R.H. Blegdamsvej.

1963 tilkendt accessit for besvarelse af prisopgave til Københavns Universitet om lubricationen mellem øjenlåg og øje. Min disputats: »Mucous gland system of the conjunctive. A quantitative normal anatomical study«, blev februar 1968 forsvaret for den medicinske doktorgrad. Officielle opponenter var Professor, dr. med. Holger Ehlers og professor, dr. med. Harald Moe.

Jeg har udover de nævnte arbejder publiceret tidsskriftartikler om intern-medicinske og oftalmologiske emner.

XIII

LAURITS SKOV LAURIDSEN, f. 15/1 1927 i Ølgod, Ribe Amt, søn af elektroinstallatør Laurids Lauridsen og hustru Camilla, f. Skov.

Gift 1/2 1959 med sygeplejerske Anna Kristine Fejerskov, f. 6/6 1930 i Lind, Ringkøbing Amt, datter af købmand Knud Fejerskov og hustru Hedeveg, f. Jensen. Der er foreløbig 3 børn i ægteskabet.

Jeg blev student fra Vestjydsk Gymnasium i Tarm 1945, tog 1. del af medicinsk embedseksamen ved Aarhus Universitet januar 1949, embedseksamen ved Københavns Universitet juni 1953. Efter turnustjeneste ved Centralsygehuset i Holbæk var jeg i 1/2 år skibslæge i Johnson Line (Sydamerika). Fra 1/7 1955 til 31/7 1956 fast kandidat ved By- og Amtssygehuset i Ringkøbing og derefter skibslæge i 1/2 år i Østasiatisk Compagni (Østen). Fra 1/2 1957 fast kandidat ved kirurgisk afdeling, Centralsygehuset i Svendborg. Fra 30/6 til 21/12 1958 vikar for underlækare ved gynækologisk-obstetriske afdeling, Länslasarettet i Skellefteå, og fra 5/2 til 30/4 1959

vikar for underl kare ved gynækologisk-obstetrisk afdeling, Centrallasarettet i Eskilstuna. 1/5 1959 ansat som 2. reservekirurg ved Centralsygehuset i Svendborg, 1/10 1960 1. reservekirurg sammesteds. Fra 15/5 1964 til 30/10 1966 reservelæge ved Ortopædisk Hospital i Aarhus, afbrudt af 1/2 års ansættelse som reservelæge ved neurokirurgisk afdeling S, Kommunehospitalet i Aarhus. 1/11 1966 ansat som 1. reservekirurg ved ortopædisk-kirurgisk afdeling U, Rigshospitalet. Fra 1/12 1967 1. reservekirurg ved Bispebjerg Hospitals kirurgiske afdeling D. Værnepligten aftjent i H velte, Roskilde, Holbæk og Itzehoe.

Fra januar 1967 sekretær i Dansk medicinsk-historisk Selskab.

Jeg har skrevet tidsskriftartikler om kirurgiske, gynækologisk-obstetriske og medicinsk-historiske emner. Min disputatsafhandling (Træk af prostahypertrofiens historie – en medicinsk-historisk undersøgelse af sygdommens pathologi og palliative kirurgiske terapi til begyndelsen af det 20.  rhundrede) er udarbejdet under mine ansættelser ved Centralsygehuset i Svendborg, Ortopædisk Hospital og Kommunehospitalet i Aarhus. Jeg var herunder 2 gange på studieophold i London. Forsvaret for den medicinske doktorgrad fandt sted den 14. marts 1968 ved Københavns Universitet. Officielle opponenter var professor, dr. med. Jens C. Christoffersen og professor, dr. med. Vilh. M ller-Christensen. Graden blev konfereret mig den 27. marts 1968.

XIV

SIMON JUNKER RUNE, f. 7.7.1936 i Nykøbing Mors. Forældre: ingeniør Kaj Rune og hustru Gurli Junker Dreie . Gift 1962 med Lise-Lotte Alkj r, datter af professor Ejler Alkj r og hustru Henny Alkj r. Student 1954 (mat. nat.) fra Gentofte Statsskole. Lægevidenskabelig embedseksamen ved Københavns Universitet januar 1962. Tildelt kandidatstipendium sommeren 1963 i forbindelse med optagelse på »kursus i de for medicinen basale videnskaber«. Herunder tilknyttet »Institutet for eksperimentel kirurgi« under Københavns Universitet. Efter 2 års stipendietid reservelæge ved klinisk-fysiologisk laboratorium, Bispebjerg Hospital, indtil 1967. Siden reservelæge ved medicinsk afdeling P, Rigshospitalet.

De undersøgelser som ligger til grund for afhandlingen: »Gastric acid secretion after ingestion of solid food« er foretaget i årene 1964

til 1966. Afhandlingen beskriver og diskuterer en indirekte metode til bestemmelse af ventriklens syresekretion efter fast føde, og det vises at denne sekretion hos hunde og hos mennesker i en kortere tid efter måltider er af samme intensitet som under maksimal stimulation med histamin. Afhandlingen blev forsvaret for den medicinske doktorgrad d. 4. april. Officielle opponenter var overlæge dr. med. K. Fischermann og professor, dr. med. P. Astrup.

XV

AAGE PETERSEN, født den 7.11.1927 i Tørsbøl, Kværs sogn, Sønderjylland; søn af arbejdsmand Nikolaj Petersen og hustru, Dorothea, født Dethlefsen. Studentereksamen 1946 fra Sønderborg Statskole; mag. scient. i fysik 1952 ved Københavns universitet. Universitetets guldmedalje 1952. Assistent for Niels Bohr 1952–62. Amanuensis ved Institutet for Teoretisk Fysik 1956–65. Studieophold ved Institute for Advanced Study, Princeton, N.J., U.S.A., 1954, 1955 og 1958, og ved Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Mass., U.S.A., 1957. Fellow ved Center for Advanced Studies, Wesleyan University, Middletown, Conn., U.S.A., 1963–64. Siden 1964 Associate Professor of Physics ved Belfer Graduate School of Science, Yeshiva University, New York, N.Y., U.S.A. Gift den 8.10. 1955 med Elizabeth Jane Fletscher, Guildford, Conn., U.S.A.; søn, Troels, født den 9.7.1956.

XVI

POUL JØRGEN RANLØV, født 28. december 1933 i København, søn af civilingeniør Anton Pedersen Ranløv og Esther Mathilde Jopp. Gift 3. marts 1957 på Frederiksberg med Inger Freudenthal, datter af læge Ahlmann Freudenthal og Alice Galster. 4 børn: Peter, født 1957, Ida, født 1960, Jens, født 1964 og Karen, født 1966.

Student fra Johannesskolen i København 1953, lægevidenskabelig embedseksamen Københavns universitet sommeren 1960 med hovedkarakteren Laud. Efter turnustjeneste på Rigshospitalets afdelinger A og C og efter pligtig militærtjeneste har jeg søgt hoveduddannelse i specialet intern medicin og tillige haft supplerende ansættelser på børneafdeling og centrallaboratorium. Under mine ansættelser som reservelæge på medicinske afdelinger vaktet min interesse for de

immunologiske problemer i forbindelse med bindevævssygdommene. Jeg blev her stimuleret af bl. a. professor, dr. med. Aage Videbæk, professor, dr. med. Kurt Iversen og af overlæge, dr. med. Viggo Faber. For at få lejlighed til at belyse nogle af disse problemer eksperimentelt søgte jeg og fik tillagt et kandidatstipendium ved Københavns universitet fra august 1964 til maj 1967. I denne periode udførtes de forsøg som ligger til grund for disputatsarbejdet på Universitetets patologisk-anatomiske Instituts Gigtlaboratorium hos professor, dr. med. Gunnar Teilum. Disputatsen: »Den eksperimentelle amyloidoses immunologi og patogenese« omhandler den kasein-inducerede museamyloidose som model for studiet af de immunologiske mekanismer som må antages at være involverede i patogenesen til de mesenkymale sygdomme. Visse forhold af betydning for transplantationsimmunologien er ligeledes søgt belyst. Disputatsen blev indleveret til det lægevidenskabelige fakultet i juli 1967, antaget til forsvar i januar 1968 og forsvaret den 23. april 1968. De officielle opponenter var professor, dr. med. Morten Simonsen og docent, dr. phil. Ragna Rask-Nielsen. Doktorgraden konfereret den 4. maj 1968.

Har endvidere publiceret en række tidsskriftartikler omhandlende kliniske og eksperimentelt-immunologiske emner.

Har gennemgået isotopkursus, kursus i immunologi og immun sygdomme samt kursus i autoradiografi.

Studierejse til Tübingen 1965. Studieophold 1966 ved the Medical Research Council's Radiobiological Research Unit i Harwell, England, og i 1967 ved Arthritis and Connective Tissue Disease Section, University Hospital, Boston, Massachusetts, U.S.A.

1966 modtager Gårdejer af Stenløse Peder Laurits Pedersens Legat.

Siden april 1968 reservelæge ved medicinsk afdeling F, Københavns amts sygehus i Gentofte.

XVII

WILLIE GERHARDT-HANSEN, f. 6.9.1932 i Ålborg, søn af major Alf Gerhardt-Hansen og hustru Gerda. Gift januar 1962 med sygeplejerske Lisbeth Busk, datter af sognepræst Poul Frederik Busk og hustru Gudrun. 2 sønner, Lars og Anders, f. 1962 og 1965.

Nysproglig student fra Gentofte Statsskole 1951, lægevidenskabelig

embedseksamen fra Københavns Universitet sommeren 1959. Turnusstilling ved Rigshospitalets medicinske afdeling A og kirurgiske afdeling C 1959 til 1960. Kandidat ved kirurgisk afdeling H, Københavns Amtssygehus i Gentofte, derefter reservelæge i forsvaret 1960–61.

I årene 1961 til 1966 videnskabelig assistent ved Landsforeningen til Bekæmpelse af Dissemineret Sclerose, engageret i neurokemisk forskning på Universitetets Biokemiske Institut A i samarbejde med afdelingsleder, lektor, dr. med. et cand. polyt. J. Clausen. I denne periode deltaget i studierejser, holdt flere foredrag ved Protides of the Biological Fluids i Brugge, udgivet diverse artikler om laktat dehydrogenase isoenzymer og bestået isotopkursus for læger ved Finseninstituttet. Sidste halvår af 1965 ansat ved Scleroseforeningens Neurokemiske institut. 1966 til 1967 halvandet års studieophold ved Washington University Medical School, St. Louis, Missouri for at arbejde med enzymatiske mikrometoder til bestemmelse af enzymer og metabolitter i mikrogramsprøver af hjernevæv under professor O. H. Lowry. Juli–oktober 1967 Neurokemisk Institut. Fra oktober 1967 nuværende stilling som kursuslæge i klinisk kemi ved Rigshospitalets Centrallaboratorium.

Disputats: Lactate dehydrogenase isoenzymes in the central nervous system. Theoretical aspects and practical application in the diagnosis of brain tumors. Forsvaret fandt sted 25. april 1968. Officielle opponenter var professor, dr. phil. F. Lundquist og overlæge, dr. med. H. Pakkenberg.

XVIII

LARS JACOBSEN. Født den 23. maj, 1929, søn af fotograferne Herdis og Herman Jacobsen. Gift 1960 med sygeplejerske Inger K. B. Dahl. I ægteskabet to børn: Charlotte (f. 1963) og Astrid (f. 1964).

Matematisk-naturvidenskabelig studentereksamen fra Østre Borgerdyskole 1948. Lægevidenskabelig embedsexamen fra Københavns Universitet januar 1956. Turnustjeneste ved medicinsk afdeling, Centralsygehuset i Randers og kirurgisk afdeling, Centralsygehuset i Næstved. Efter aftjening af værnepligt og kandidatstilling i ved gynækologisk afdeling i Københavns Amts Sygehus i Gentofte fik jeg i 1959 ansættelse som legatlønnet videnskabelig assistent ved Københavns Universitets Arvebiologiske Institut, hvor jeg, inspireret af

professor Tage Kemp, fik interesse for de problemkomplekser, der knytter sig til experimentel og human teratologi. Efter i ca. eet år at have arbejdet med problemer inden for human teratologi påbegyndte jeg i 1961 den experimental-biologiske del af mit disputatsarbejde, og undersøgelserne fuldendtes i 1963. Materialets elektroniske databehandling afsluttedes i 1966. Afhandlingen, hvis titel er: »Low Dose X-Irradiation and Teratogenesis. A Quantitative Experimental Study, with Reference to Seasonal Influence on Dose Effects«, forsvarede for den medicinske doktorgrad den 2. maj 1968. Officielle opponenter: afdelingsleder, dr. med. Hannah Peters og afdelingsleder, dr. med. J. Schultz-Larsen. Fra 1963 har jeg beklædt reservelægestillinger inden for fagene røntgendiagnostik, radioterapi, patologisk anatomi, kirurgi og medicin og samtidig været beskæftiget med forskellige projekter vedr. experimental og human teratologi. Siden maj 1968 har jeg været ansat ved radiologisk afdeling, Københavns Amts Sygehus i Glostrup.

Studierejser: USA 1961 og 1967, England 1962, Tyskland og Frankrig 1964.

XIX

HELGE PREBEN HERTOFT, f. 5.1.1928 i København. Forældre: Bogholder Axel Hertoft og Nelly, f. Brandt. Gift 3.12.1955 med væversken Nanna Heerup. En søn, Mikael, f. 26.12.56. Student fra Ordrup Gymnasium 1946. Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns Universitet januar 1955. Turnus på Amts- og bysygehuset i Nykøbing Falster. Derefter neurologisk uddannelse på Kolonien Filadelfia i Dianalund, Amts- og bysygehuset i Odense, Amtssygehuset i Glostrup samt neuropædiatrisk afdeling på Dr. Louises Børnehospital. Psykiatrisk uddannelse på Rigshospitalets psykiatriske klinik 1962–67 samt på Statshospitalet i Glostrup, hvor jeg siden 1.11.67 har været 1. reservelæge på afd. P.

Postgraduat kursus i neurologi 1960–61 og i psykiatri 1966–67. Speciallægeanerkendelse i neurologi 1963, kravene til speciallægeanerkendelse i psykiatri opfyldt pr. 1.11.68. Foruden ovennævnte ansættelser kan anføres, at jeg har været ansat som psykiatrisk lægeassistent i Mødrehjælpen i 1961–62, var tilknyttet seksualoplysningsudvalget 1963–67 og at jeg siden 1.7.67 har været tilsynsførende psykiater ved ungdomshjemmet Thorshøjgård.

Skønt oprindelig indstillet på en psykiatrisk uddannelse, blev jeg

under min ansættelse på Kolonien Filadelfia interesseret i epilepsi og faget neurologi som sådant, hvorfor jeg de følgende år søgte neurologiske ansættelser. Dog blev det mig efterhånden klart, at jeg burde følge mine oprindelige intentioner og uddanne mig inden for faget psykiatri. Samtidig vakttes min interesse for seksuologi ved mødet med dr. med. Kirsten Auken. Min disputats: Undersøgelser over unge mænds seksuelle adfærd, viden og holdning, er udarbejdet i årene 1963–67 under min ansættelse på Rigshospitalets psykiatriske klinik på foranledning af det af regeringen i 1961 nedsatte seksualoplysningsudvalg. Den blev antaget til forsvar for den medicinske doktorgrad den 22.1.68, forsvaret den 14.5.68, konfereret den 6.6.68. Den er tilegnet Kirsten Auken. Officielle opponenter var overlæge Henrik Hoffmeyer og overlæge, lektor, dr. med. Thorkil Vanggaard; ex auditorio opponerede læge Anders Groth. En væsentlig del af undersøgelsens resultater er omtalt i »Betænkning I fra seksualoplysningsudvalget, Seksualundervisning i folkeskolen m.v.« betænkning nr. 484, 1968.

Foruden dette arbejde har jeg offentliggjort en række mindre seksuologiske studier samt en del tidsskriftartikler om neurologiske emner, navnlig epilepsi.

XX

OLE ERIK NIELSEN. Født 1930 i Maribo. Søn af redaktør P. Jul. Nielsen og Signe Nielsen. Studentereksamen 1949. Gift 1953 med stud. mag. scient. Kirsten la Cour født Bibow-Jensen. Børn: Mikael født 1958, Helle 1959, Birgitte 1963. Medicinsk embedseksamen 1956. Klinisk uddannelse ved med. afd. C. (prof. N. B. Krarup), Bispebjerg Hospital. Endvidere ansættelse ved Diakonissestiftelsens med. afd. samt Rigshospitalets neurologiske og dermatologiske afdeling. Fra 1965 1. reservelæge ved med. afd. B, Frederiksberg Hospital. 1961 Københavns Universitets guldmedaille for en dyreeksperimentel undersøgelse af forskellige diuretikas virkningsmønster (biol. afd., Ferrosan). 1963 Carlsberg-fondets legat anvendt til fysiologiske studier ved University College Hospital, London. 1968 dr. med. fra Københavns Universitet på afhandlingen »Den renale kaliumudskillelse – Clearance- og stop-flow undersøgelser.« Øvrige videnskabelige arbejder omhandler fortrinsvis dyreeksperimentelle og kliniske nyrefysiologiske undersøgelser.

XXI

SUNE FREDERIKSEN. Født den 10. februar 1935. Student (mat.) fra Holte Gymnasium i 1953. Magisterkonferens i biokemi 1961. Ansættelse som videnskabelig assistent ved Fibiger Laboratoriet 1962. Universitetsadjunkt sammesteds 1963. Videnskabelig assistent ved Biokemisk Institut B 1964. Afdelingsleder og lektor ved Biokemisk Institut B 1965. Den 21. maj 1968 forsvarede afhandlingen: Nogle 2'-deoxyadenosin analoger. Deres fremstilling og biologiske virkning. De officielle opponenter var professor, dr. phil. Agnete Munch-Petersen og Professor, dr. phil. H. H. Ussing.

XXII

JENS ERIK SKYDSGAARD, født d. 16.4.1932, søn af professor, dr. teol. Kristen Ejnar Skydsgaard og hustru Anna Margrethe, født Nielsen, gift d. 1.5.1959 med cand. jur. Inger Høyer Nielsen, datter af borgmester Laurits Høyer Nielsen og hustru Elfrida, født Nielsen.

Student 1950 fra Østre Borgerdydskolen, cand. mag. (klassisk filologi og historie) 1958. Ansat som medhjælp ved Nationalmuseets antiksamling 1958, som timelærer ved Aurehøj Statsgymnasium 1959, som adjunkt sammesteds 1960. Tillige undervisningsassistent ved Københavns universitet fra 1959 og 1961–66 beskikket som lektor i antikkens historie. Amanuensis i klassisk filologi 1963–67, det sidste år med tjeneste ved Det danske institut for videnskab og kunst i Rom. Amanuensis sammesteds fra 1967.

Har skrevet: Den romerske villa rustica (Studier fra sprog- og oldtidsforskning nr. 246, 1961), samt mindre artikler om faglige og pædagogiske emner. Desuden medarbejder ved *Lexicon der Alten Welt* (Zürich 1965). Disputatsen, *Varro the Scholar, Studies in the First Book of Varro's De Re Rustica* (*Analecta Romana Instituti Danici IV Supplementum*), forsvarede for den filosofiske doktorgrad d. 28.5.1968 med professorerne dr. Aksel E. Christensen og dr. Gerhard Bendz som officielle opponenter. Graden konfereret d. 6.6.1968.

Tildelt P. Mariagers legat 1962 og The Tatiana Warscher Award for Archaeological Research for 1966/67.

XXIII

DAVID BRIDGWATER f. 5.7.1934 i Romford, England. Gift 1959 med Julia Parnham. To børn. B. Sc. (geologi) Imperial College, London, 1958. Ansat siden september 1958 ved Grønlands Geologiske Undersøgelse. Har som led i arbejdet ved Grønlands Geologiske Undersøgelse deltaget i talrige geologiske ekspeditioner til Grønland. Beskæftiget med kartering af Prækambrisk grundfjeld i Syd- og Østgrønland samt med petrografisk og kemisk undersøgelse af materiale samlet fra disse områder. Den videnskabelige virksomhed har især dækket alkaline, magmatiske bjergarter (bl. a. anorthositer), sen-orogeniske graniter samt problemer vedrørende Prækambrisk geokronologi. Om disse emner forfattet adskillige afhandlinger publiceret i danske og udenlandske tidsskrifter.

Disputatsen »Anorthosite Xenoliths and Plagioclase Megacrysts in Precambrian Intrusions of South Greenland« forsvaret for den filosofiske doktorgrad den 30. maj 1968. Officielle opponenter var professor, dr. phil. Arne Noe-Nygaard og professor, dr. phil. Henning Sørensen.

XXIV

ANKER WEIDICK, født d. 18.9.1928. Student (matematisk-naturv.) fra Statens og Hovedstadskommunernes kursus 1948. Cand. mag. fra Københavns Universitet 1955 (naturhistorie og geografi). Amanuensis ved Københavns Universitet fra 1956, men har siden dette år været udlånt til Grønlands Geologiske Undersøgelse. Har offentliggjort en række arbejder vedrørende gletscheres udbredelse og aflejringer i Vestgrønland.

Disputatsen: »Observations on some Holocene glacier fluctuations in West Greenland« blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad den 4. juni 1968. Officielle opponenter var afdelingsleder, dr. phil. H. Wienberg Rasmussen og professor, dr. phil. Asger Berthelsen.

XXV

BENDT KIRCHHEINER. Født 27. maj 1930 i København. Søn af prokurist Johannes Kirchheiner og Karen, født Jacobsen. Gift 1956 med tandlæge Marie Louise Kampmann, 4 børn i ægteskabet, Ole, Kristian, Andreas og Karen.

Student fra Øregaard Gymnasium 1949, lægevidenskabelig embedseksamen 1957 (laud.). Herefter klinisk uddannelse på Københavns Amtssygehus i Glostrup, Ortopædisk Hospital og Rigshospitalet. Specialistanerkendelse i fysiurgi 1966, overlæge på Rigshospitalets fysiurgiske afdeling med tjeneste ved Opføringsinstituttet siden 1967.

Samtidig blev det kliniske arbejde har jeg arbejdet eksperimentelt med bindevævsforskning siden 1963, resulterende i en række artikler i udenlandske tidsskrifter.

Disputatsen »C-vitaminmangels indflydelse på bindevæv« blev forsvaret for den medicinske doktorgrad 6. juni 1968. Officielle opponenter var dr. med. H. E. Christensen og professor, dr. phil. F. Lundquist.

XXVI

AXEL KLEE, født 30.7.1929, student Haslev Gymnasium 1947, medicinsk embedseksamen 1955. Uddannelse hovedsageligt ved Rigshospitalets neuromedicinske, psykiatriske og neurokirurgiske afdelinger. Fra 1.1.1968 1ste reservelæge ved Bispebjerg Hospitals neuromedicinske afdeling.

Disputats »A Clinical Study of Migraine with Particular Reference to the Most Severe Cases«, udgået fra neuromedicinsk afdeling, Rigshospitalet. Forsvaret fandt sted 11. juni 1968, officielle opponenter var overlæge, dr. med. Paul Thygesen og lektor, overlæge, dr. med. Knud Hermann. Handlingen ledtes af professor, dr. med. Ove Bøje. Den medicinske doktorgrad blev konfereret den 20.6.1968.

Inspirationen til emnet og den nødvendige nuancerede kliniske uddannelse, der ligger til grund for arbejdet, blev erhvervet under ansættelse på Rigshospitalets neuromedicinske afdeling, ledet af nuværende rector magnificus, professor, dr. med. Mogens Fog, og ved et studieophold ved National Hospital, Institute of Neurology, Queen Square, London, i 1959. Til dette studieophold ydede universitetets rejsefonds støtte. Et universitetsadjunktur under professor Mogens Fogs professorat gav mulighed for, i det nødvendige samlede tidsrum, at bearbejde de indsamlede data intensivt.

Foruden disputatsen forfattet tidsskriftsartikler om forskellige emner, hovedsageligt inden for neurologien.

XXVII

POUL ANTON KILDEBERG, født 16. juli 1930. Søn af direktør Svend Niels Kildeberg og hustru Else Gertrud, f. Pardemann. Gift 1955 med sygeplejerske Anna Jørgensen, d. a. Ingeniør Rasmus Vilhelm J. og hustru Anna Christine Sophie, f. Lauridsen. Tre børn: Susanne (f. 1957), Per (f. 1958) og Søren (f. 1965).

Ny-sproglig studentereksamen 1949 fra St. Knuds Gymnasium, Odense. Lægevidenskabelig embedseksamen januar 1957 fra Aarhus Universitet. Speciallæge i pædiatri 1965.

1957 turnuskandidat ved Odense Amts & Bys Sygehus (O.A.B.S.); 1958 kandidat ved O.A.B.S., medicinsk-epidemisk afdeling C; 1959 kandidat ved O.A.B.S., pædiatrisk afdeling H & J; 1960 vikar ved orthopædisk afdeling, centralsygehuset i Holstebro, og samme år 2. reservelæge ved O.A.B.S., pædiatrisk afdeling H & J; 1960–64 1. reservelæge ved O.A.B.S., pædiatrisk afdeling H & J; 1964–65 1. reservelæge ved O.A.B.S., centrallaboratoriet; 1965–66 kandidat ved O.A.B.S., neuromedicinsk afdeling N; 1966 lecturer in pediatrics ved College of Physicians & Surgeons of Columbia University og fellow in pediatrics ved Babies Hospital, Columbia-Presbyterian Medical Center, New York; 1968 assistant professor of pediatrics, Columbia University, attending pediatrician, Babies Hospital.

Forfatter til kliniske og eksperimentelle afhandlinger, specielt omhandlende syre-base fysiologiske emner. Disputats: »Clinical Acid-Base Physiology. Studies in neonates, infants, and young children« forsvaredes 18. juni, for den medicinske doktorgrad ved Københavns Universitet. Officielle opponenter var overlæge, dr. med. Bent Friis-Hansen og professor, overlæge, dr. med. Poul Astrup.

XXVIII

LADEFOGED, JØRGEN, f. 23. december 1933 i Slagelse. Søn af skovrider K. F. Ladefoged og hustru E. f. Jørgensen. Student (Vejle Gymnasium) 1953. Lægevidenskabelig embedseksamen (Århus Universitet) 1960/61. Adresse: Bavnstedet 123, Værløse.

XXIX

HANS BJERRUM MØLLER. Født 11.5.1932. Cand. polyt. 1956. Ansat ved Atomenergikommissionen 1956. Studieophold på Brookhaven

National Laboratory 1958–60. Ansat ved Euratoms forsøgscenter i Ispra, Italien, 1962–63. Leder af Neutronfysiksektionen på Risø fra 1964. Konstitueret leder af Fysikafdelingen 1968. Har offentliggjort en række arbejder om faststoffysiske undersøgelser med neutroner.

Disputatsen »Investigation of Magnons in Rare Earth Metals by Inelastic Neutron Scattering« blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad den 21.6.1968. Officielle opponenter var professor A. R. Mackintosh og professor H. Højgård Jensen.

XXX

KIRSTEN NØKKENTVED, født den 25. maj 1930 i Faxe Ladeplads som datter af overlærer Kaj Nøkkentved (død 1961) og hustru Ellen, f. Flor Nielsen.

Studentereksamen (mat. nat.) fra statens og hovedstadskommunernes kursus til studentereksamen 1948. Lægevidenskabelig embeds-eksamen fra Københavns Universitet januar 1957 (laud.). Efter turnustjeneste i Ringsted var jeg kandidat på epileptikerafdelingen, Filadelfia og amtssygehuset i Haslev. Fra juni 1960 til maj 1965 var jeg kandidat og 1. reservelæge på røntgenafdelingen, Centralsygehuset, Næstved. Derefter var jeg klinisk assistent ved professoratet i radiologi og siden september 1966 har jeg været 1. reservelæge på radiologisk afdeling, Rigshospitalet, Blegdamsvej.

Disputatsarbejdet blev påbegyndt i Næstved, hvorfra materialet stammer, og fuldendt under min ansættelse som klinisk assistent. Disputatsen: Effect of Diagnostic Radiation Upon the Human Foetus forsvarede den 25. juni 1968 med professor dr. med. M. Faber og professor, dr. med. G. Thomsen som officielle opponenter. Doktorgraden konfereredes mig den 12. august 1968.

XXXI

POUL KRISTIAN JENSEN. Jeg er født d. 31.12.1926 på Frederiksberg som søn af fabrikant Henry Emanuel Jensen og Sigrid Elisabeth Jensen (f. Bredholt). I 1944 blev jeg student fra Metropolitanskolen og begyndte på kemiingeniør-studiet, som jeg imidlertid afbrød i 1946 for at læse biokemi ved Københavns Universitet. Jeg fik konferens i november 1951 og var derefter i 1 år ved Carlsberglabora-

toriets daværende cytokemiske afdeling hos professor Heinz Holter, hvor jeg allerede under studiet havde tilbragt et år som specialstuderende, efterfulgt af $1/2$ år på den kemiske afdeling hos professor Linderstrøm-Lang. Efter et kort, men på mange måder spændende og interessant intermezzo som højskolelærer i Askov, den sidste vinter J. Th. Arnfred var forstander, og efter at have aftjent min værnepligt, var jeg fra 1954–56 på studieophold i udlandet. Først $1/2$ år ved det zoofysiologiske institut ved Berns Universitet og derefter 1 år hos professor Sir Hans Krebs i Oxford. Efter min hjemkomst var jeg i 1 år assistent på Farmaceutisk Højskoles botaniske afdeling og blev derefter i 1957 ansat som assistent hos dr. med. E. Bojesen på den endokrinologiske afdeling ved det dengang nyoprettede institut for eksperimentel medicin ved Københavns Universitet. Her er de undersøgelser over steroide hormoners virkning på cellernes respirationssystem, der ligger til grund for min disputats, blevet udført som led i den endokrinologiske afdelings forskningsprogram. I januar 1968 blev jeg beskikket som lektor i biokemi ved Biokemisk Institut B og i september 1968 ansat som afdelingsleder ved Biokemisk Institut C ved Københavns Universitet.

I min studietid deltog jeg i studenterrådsarbejde og var 1948–49 næstformand i studenterrådet og 1949–50 sekretær i Danske Studerendes Fællesråd. Også senere har jeg været med i fagligt organisationsarbejde: 1956 medstifter af og formand for Biokemikerforbundet (der opløstes i 1961), 1960–63 formand for Dansk Magisterforening og medlem af forretningsudvalget for Akademikernes Samarbejdsudvalg. 1965–67 næstformand og 1967–68 formand for Biokemisk Forening.

Jeg blev gift første gang i 1947 med Lis Egede Glahn, der døde i 1951. I dette ægteskab er der 1 barn (Ditte f. 1948). I 1954 blev jeg gift med Inge Hald Terkelsen, der blev læge, 2 dage før, jeg d. 27.6. 1968 forsvarede min disputats for den filosofiske doktorgrad. I andet ægteskab er der 3 børn (Mette f. 1957, Trine f. 1958 og Kristian f. 1961).

XXXII

TROELS DAHLERUP, født 3/12 1925 paa Frederiksberg, Søn af Sparekassebestyrer N. F. B. D. og hustru Inger, født Jensen.

Efter at have taget Studentereksamen 1944 (St. Jørgen, ns.) be-

gyndte jeg at studere Historie ved Københavns Universitet, hvor især Professor Astrid Friis' inspirerende Undervisning fik Betydning for mig ved at vække min Interesse for 16. og 17. Aarhundredes Danmarkshistorie. Efter 1952 at have aflagt Skoleembedsexamen (Historie-Kristendomskundskab) var jeg i tre Aar Timelærer ved Østerborgerdydskolen. I 1956 ansattes jeg som Arkivar ved Rigsarkivet og fuldførte derefter forskellige Udgiverarbejder. Fra først af var mine Studier hovedsageligt rettet imod Adelshistorie, især vedrørende »Adelsvældens« Opstaaen omkring Reformationen; men nærmest ved et Tilfælde kom jeg ind paa Problemerne i den senmiddelalderlige danske Kirkestruktur, og om disse Spørgsmaal publicerede jeg i de følgende Aar en Række Enkeltundersøgelser (saaledes »Studier i Senmiddelalderlig dansk Kirkeorganisation«, 1963). Da jeg i 1964 modtog et Universitetsadjunktur ved Københavns Universitets theologiske Fakultet, blev jeg saaledes i Stand til at gennemføre en større Undersøgelse af den senmiddelalderlige danske Kirkes Lokalforvaltning i samtlige Bispedømmer, og Afhandlingen »Det danske Sysselprovsti i Middelalderen« blev 1968 forsvaret for den theologiske Doktorgrad med Professorerne, dr. phil. Aksel E. Christensen og dr. theol. Niels Knud Andersen som officielle Opponenten. I 1967 blev jeg Amanuensis ved Institut for dansk Kirkehistorie og udnævntes 1968 til Professor i Historie (med særligt Henblik paa Perioden 1450–1789) ved Aarhus Universitet.

I 1958 blev jeg gift med (daværende stud. mag.) Arkivar, cand. mag. Merete, født Valt, og vi har Sønerne Christian og Thomas, født 9. November 1964.

XXXIII

NIELS HAASTRUP, f. d. 17.11.1933 i Ollerup. Søn af seminarielektor, cand. theol. Tage Haastrup og Ellen Bækhoj. Skolegang: Ollerup Friskole, Svendborg Statsgymnasium, Metropolitanskolen. Student (ks.) 1952, gift m. Ulla Gade 1955, cand. mag. (Dansk & Latin) sommeren 1960, Kbhv.s Universitet.

Tidligt i studiet knyttet til Ordbog over det ældre danske Sprog, DSL, snart udelukkende beskæftiget med forholdet mellem ældre dansk og middelalderlatin. Undersøgelser i Den ældste danske Bibeloversættelse medførte dels studier i Vulgatatraditionen, delvis publicerede i *Classica & Mediaevalia* voll. XXIV og XXVI, dels studier i

latinske vokabularer med folkesproglig tekst, der førte til forberedelse af en udgave af Christiern Pedersens Vokabularium under UJDS. Efter embedseksamen amanuensis ved DSL, 1961 tillige ved UJDS. 1962 kandidatstipendiat, 1964 universitetsadjunktstipendiat. Studier i forholdet mellem ældre dansk og latin, spec. udfra skoleundervisningen i 15. og 16. årh., bl. a. på studierejser til institutioner og biblioteker i udlandet. En del af disse studier nu publiceret i disputatsen: *Infinitiv og Skullende Skolegrammatiske studier i Den ældste danske Bibeloversættelse*, Kbhv. 1968. 1967 amanuensis i nordisk filologi ved Københavns Universitet. 1968 formand for Selskab for Nordisk Filologi.

XXXIV

ERNST GOLDSCHMIDT, f. 24.8.1933 i Frankfurt a.M., søn af civilingeniør Hellmuth Goldschmidt og hustru Jeltje, f. Jolles. Gift 1956 med musikpædagog Hanne Bjerrum. I ægteskabet tre børn: Birgitte (f. 1957), Hans Henrik (f. 1959) og Hans Jacob (f. 1962). Nysproglig studentereksamen 1951 fra Lyngby Statsskole. Lægevidenskabelig embedseksamen sommeren 1958 fra Københavns Universitet.

Efter turnustjeneste ved Københavns Amts Sygehuse i Glostrup og Gentofte ansat som videnskabelig assistent ved Københavns Universitets Arvebiologiske Institut fra 1959 til 1961, afbrudt af militærtjeneste i Søværnet. Herefter ansat ved Rigshospitalets øjenafdeling på Blegdamsvej til april 1964, på plastikkirurgisk afdeling til april 1965, på neurokirurgisk afdeling til juli 1965. Efter 1 år på Kommunehospitalets øjenafdeling atter ansat ved Rigshospitalet på øjenafdelingen, Tagensvej. Speciallæge i øjensygdomme 1966.

I perioden 1962 til 1967 udarbejdet afhandlingen: »On the Etiology of Myopia«, som blev forsvaret for den medicinske doktorgrad den 5. september 1968 med Professor, dr. med. Børge Lawætz og Lektor, dr. med. Bent Harwald som officielle opponenter.

Siden 1. april 1968 1. reservelæge ved øjenafdelingen, Odense Amts og Bys Sygehus.

XXXV

ELSE ANDERSEN, født 1934 i Herning. Nysproglig studentereksamen Statsskolen i Lyngby 1953. Lægevidenskabelig embedseksamen Københavns Universitet vinter 1961. Turnus Amtssygehuset i Odder

1961. Assisterende læge Distriktssygehuset i Sukkertoppen, Grønland 1962. Kandidat Børneafdelingen, Rigshospitalet 1963. Reserve-læge Røntgenafdelingen, Rigshospitalet 1963–64. Reservelæge Børnehospitalet på Fuglebakken 1964–67. Assisterende læge poliklinikken for endocrine sygdomme, Dronning Louises Børnehospital 1963–67. Senior House Physician The Hospital for Sick Children, Great Ormond Street, London 1967. Kursus i intern medicin, Postgraduate School of Medicine, Hammersmith Hospital, London 1968 og vikar medicinsk afdeling F, KASGentofte 1968.

Disputats: »Skeletal Maturation of Danish School Children in Relation to Height, Sexual Development, and Social Conditions«. Forsvar: 3.10.68. Officielle oppodenter: overlæge, dr. med. Mogens Eiken og professor, dr. med. Preben Plum.

XXXVI

NIELS EILSCHOU HOLM. Født den 28. juli 1937; søn af provst Johannes Eilschou Holm og hustru Aase, f. Bützow-Rohde. Gift den 10. september 1960 med bibliotekar Eva Annette, f. Konnild. Børn: Karen Elisabeth, f. 1965, og Karen Margrethe, f. 1967.

Student af klassisk-sproglig linie fra Metropolitanskolen i København 1955. Jur'disk embedseksamen sommeren 1960.

1. august 1960 sekretæraspirant i justitsministeriet, 1962 sekretær. 1966–1968 tillige sekretær for justitsministeriets ægteskabsudvalg.

1. september 1960 til 1. september 1963 tillige universitetsmanduktør i borgerlig ret ved Københavns universitet; fra 1. september 1966 lektor i offentlig ret sammesteds.

Modtog i foråret 1963 et »Fellowship in American Studies« fra The American Council of Learned Societies til anvendelse under et studieophold i U.S.A. I de akademiske år 1963/64 og 1964/65 »Visiting Scholar« ved Harvard Law School. I 1962, 1966 og 1967 endvidere kortvarige studieophold i Østrig, henholdsvis England og Italien.

Disputats: Det kontradiktoriske princip i forvaltningsprocessen. Forsvarede den 17. september 1968 for den juridiske doktorgrad; på embeds vegne opponerede professor, dr. jur. Bent Christensen og professor, doktor Torstein Eckhooff (Oslo).

BEDØMMELSE AF PRISAFHANDLINGERNE FOR 1967 OG AF DEN ZOOLOGISKE, GEOGRAFISKE OG GEOLOGISKE PRISAFHANDLING FOR 1966

DE TEOLOGISKE AFHANDLINGER

TEOLOGI B

Som besvarelse af Københavns universitets prisopgave i teologi B for året 1967: En vurderende redegørelse for Friedrich Gogartens teologiske forfatterskab med særligt henblik på kristologien er der indkommet en afhandling, mærket *Fides facit personam* (Luther). Opgaven består af 169 kvartsider og 5 sider litteraturfortegnelse.

Gogartens forfatterskab inddeles i to grupper, værkerne før og efter den anden verdenskrig. Afsnittet om førkrigsforfatterskabet er meget kort (s. 3–18) og indskrænker sig i det væsentlige til en gennemgang af værket *Ich glaube an den dreieinigen Gott* (1926), i hvilket Gogarten klart gør op med idealismen. Forfatteren betragter med rette dette arbejde som skelsættende.

Foruden denne bog nævnes *Politische Ethik* (1932) og stridskriftet imod Barth, Gericht oder Skepsis (1937), men iøvrigt lades hele rækken af væsentligt mindre arbejder i tiden fra 1914 til 2. verdenskrig ude af betragtning. Dette har forfatteren gjort bevidst, og det kan næppe lægges ham til last. Det ville dog ikke have været uden interesse at have gjort opmærksom på, at Gogartens første skrift 1914 handler om Fichte og viser hans dybe afhængighed af denne tænkers forståelse af religionens væsen som identitet mellem det guddommelige og det menneskelige. Efter 1920 indtræder der en stadig tydeligere kritik af Fichte og hans identitetstanke og med det nævnte værk fra 1926 er bruddet fuldbrydet.

Forfatteren nævner som sagt også skriftet imod Barth, men det udnyttes ikke. Dette må betragtes som en mangel, idet opgøret med

Barth viser grundtendensen i Gogartens teologiske tænkning. I hans anklage imod Barth for at mangle »en egentlig antropologi« ligger i kim modsætningen mellem to teologiske grundsyn. Et kendskab til Barths svar på denne anklage i *Kirchliche Dogmatik I*, 1, 1932, s. 147f. og 178f. ville have skærpet forfatterens forståelse både af Gogarten og af Barth. Vægten ligger imidlertid, som forfatteren med rette gør gældende, på forfatterskabet i efterkrigstiden. Gogartens sidste skrift *Luthers Theologie* (1967) udkom så sent, at forfatteren kun i ringe grad har kunnet inddrage det i sin undersøgelse.

Forfatteren disponerer sit stof rent systematisk, idet han kun for enkelte punkters vedkommende gør opmærksom på en udvikling i Gogartens tankegang. Stoffet inddeles i følgende afsnit: 1. Den mytiske verden (s. 20–33). 2. Skabelsestanken: Gudsbegrebet, eksistensbegrebet, begrebet verden, næstekærligheden og den ordnede verden (s. 34–70). 3. Lov og Evangelium: Tro og synd, lovens funktion – i troen og under synden, troen som refleksion (s. 71–91). 4. Tro og historie: Begrebet *Geschichte*, Gogartens hermeneutik, den moderne verden (s. 92–129). 5. Kristologi: Kristologiens opgave og problematik, Jesu person, Jesu Kristi Gerning (s. 130–169). Afhandlingen slutter temmelig abrupt, rimeligvis på grund af tidsnød, men den er ikke ufuldendt. Et egentligt referat af de enkelte afsnit i dette ikke altid let læste arbejde er her ikke muligt, men nogle af de hovedpunkter, hvori forfatteren samler sin undersøgelse, skal kort nævnes.

Afsnittet »Den mytiske verden« er afgørende, fordi det fra begyndelsen anslår Gogartens grundanliggende, så at sige den horisont, hvor ud fra alt følgende bestemmes. I den mytiske verdens primitive religiøsitet »drejer det sig primært om en bestemt livsfølelse eller et bestemt verdenssyn (Aspekt der Welt) nemlig det syn, hvori Gud, mennesket og verden fornemmes som en enhed« (s. 20). Et afgørende brud med den mytisk anskuede verden finder sted i Jesu forkyndelse. Gudsforholdet er her anskuet som »weltlos«, konsekvent personalt og derfor umytisk. Det nytestamentlige verdensbillede er derimod mytisk, således at der er en spænding mellem den brudte mytiske enhed i Jesu forkyndelse og den bevarede mytiske forestillingsdragt. Deraf følger, at det kristne budskab, som det foreligger i de nytestamentlige udsagn, præget som de er af det antike, mytiske verdensbillede, ikke har mulighed for at kunne

overtages direkte, men kræver en tilbundsgående »oversættelse«. Menneskets selvstændiggørelse i forholdet til den mytiske forståelse af verden er fortsat op igennem tiden som et særkende på vest-europæisk kulturbevidsthed, kraftigt befordret ved reformationen og den nye naturvidenskabelige virkelighedsforståelse. I vor tid har denne »sækularisering« nået sin fulde udfoldelse, og det er ikke muligt ikke at tage den alvorligt. Den er ganske enkelt ét med det moderne menneske og dets situation. Og hermed er vi nået til opgaven, som forfatteren har stillet sig: at skildre Gogartens konsekvent gennemførte og for så vidt storslåede oversættelse af det kristne budskab til det moderne menneskes situation idag. Til denne opgave er han gået med oplagthed, skarpsindighed og konsekvens. Med stor flid har han arbejdet sig ind i sit emne, og han behersker sit stof. Hans sprog er i det store og hele klart. Når det undertiden bliver tungt og trægt, kan det have sin grund i vanskeligheden ved at gen- give Gogartens ofte yderst særprægede sprog.

Der er ikke noget område af vigtighed i Gogartens produktion, forfatteren ikke tager op til overvejelse. I afsnittet om skabelses- tanken analyseres gudsbegrebet, eksistensbegrebet og begrebet ver- den. Forfatteren påpeger slægtskabet mellem Gogartens gudsbegreb og Luthers tanker i *De servo arbitrio*: Gud som den uudgrundelige, hvis »an sich« ingen menneskelig erkendelse kan nå. Gud erkendes »für uns« i sit ord, således at gudserkendelse altid tillige er selv- erkendelse. Som »guds søn« er mennesket person, i troen på én gang bundet til Gud i absolut afhængighed og samtidig frit, selvstæn- digt og ansvarligt over for verden. Som person har mennesket sin tilværelsesgrund uden for sig selv, nemlig i det »Gegenüber«, hvorfra det modtager sig selv. Det skildres, hvorledes dette »Gegenüber« konkretiseres i næsteforholdet med dets mangeartede personale livs- ytringer, der nøje analyseres.

I afsnittet om lov og Evangelium foretages en uddybelse af disse tanker om Gud, menneske og verden i lyset af begreberne tro og synd. Naturligvis optager Gogartens bestemmelse af ordene »Ge- schichtlichkeit« og sækularisering en væsentlig plads. De hænger nøje sammen: den sækulare verden er den verden, der fra at være mytisk er blevet »historisk«. Geschichte er ikke først og fremmest fortid, men betegner menneskets egen nutidige existens, der fuld- byrdes i ansvaret over for verden. Ordet hænger altså nøje sammen

med forståelsen af mennesket som person. Uden en nøje analyse af menneskets situation i dets nutidige existens er det ikke muligt at forstå fortiden, heller ikke evangeliet. Hermeneutikken er spørgsmålet om, hvorledes en virkelighed, der er udtrykt i et os fremmed sprog kan oversættes til vor egen situation. Teologien må anerkende de elementer, som bærer den moderne selvforståelses opkomst, selvstændigheden over for verden, subjektiviteten og individualismen. Uden disse elementer er det mennesket idag umuligt at opfatte nogen åndelig størrelse. Det kan undertiden være vanskeligt at få overblik over forfatterens fremstilling, men der er ingen tvivl om, at han har forstået nerven i det gogartenske forfatterskabs dramatik: forsøget på under anerkendelsen af det moderne menneskes selvforståelse som subjekt og individ at vise, hvorledes dets frihed og uafhængighed først forstås i lyset af evangeliet og er hjemfalden til ødelæggelse, når mennesket gør krav på at være »der sinngebunden Grund für alles Seiende« (Die Wirklichkeit des Glaubens, s. 105).

I sidste kapitel tages nu kristologien op til drøftelse. Den klassiske tonaturlære som middel til at forstå Kristi person er naturligvis umulig for Gogarten. Kristologien må renses for ethvert mytologisk og metafysisk islæt. Dette gør Gogarten ved at forstå Jesus ud fra hans menneskelighed. Næppe mange dogmatikere i kirkens historie har så konsekvent, som det her er sket, koncentreret kristologien omkring Jesu sønneforhold til faderen. Jesu forkyndelse peger tilbage på et menneske, i hvem Gud og menneske er helt forenede. Foreningens medium er lydigheden. Herudfra må alt i kristologien forstås, også menighedens forkyndelse af hans stedfortrædende død og af hans opstandelse. Om »fortidige, objektive frelsesbegivenheder«, således som den traditionelle kirkelige teologi forstår det, kan der ikke være tale. Det drejer sig om en forkyndelse, der henvender sig til mennesket i dets nutid og som i tiltalens form giver udtryk for den begivenhed, hvorved menneskets situation forandres fra at være »søn på ulydig vis til lydighedens modus« (s. 130). Kristologien ses helt i sammenhæng med den menneskeforståelse, der er oprettet i det foregående. Den er udelukkende personbestemt, »geschichtlich«, forstået strengt i relation til hele menneskets existensproblem.

Dette sidste kapitel kan næppe siges at ligge helt på højde med de foregående. Det er som om, der ikke har været tilstrækkelig tid til en grundig gennemarbejdelse af de problemer, der er

med Gogartens forståelse af Kristi person og gerning, og som han behandler i sit arbejde, *Jesus Christus, Wende der Welt* (1966). På den anden side gør forfatteren i sin indledning opmærksom på, at kristologien ikke blot kommer ind i det afsluttende kapitel, men er forudsat og flere steder også behandlet under fremstillingens gang.

Forfatteren møder ikke uden forudsætninger for besvarelsen af den stillede opgave. Han opgiver i sin litteraturliste – foruden Gogartens værker – en solid, omend i nogen måde ensidig liste af filosofiske og teologiske bøger. Det har gjort ham i stand til at rette spørgsmål til teksterne, og på en række punkter stiller han sig – ud fra sit filosofiske og teologiske stade – kritisk til Gogartens tankegang. Således kritiserer han gentagne gange Gogartens »abstrakthed«, hvormed han mener, at Gogarten ikke i tilstrækkelig grad giver sig af med en indgående analyse af de personale livsyttringer i den konkrete tilværelses situationer og fænomener. Således s. 82, 110 og 128. Uden en sådan analyse risikeres det, at teologien ikke får noget at gøre med det faktiske liv og dets problematik. Denne kritik er nok rigtig, men det forekommer os, at forfatteren i for høj grad for egen regning indlader sig på analyser, der næppe altid fremmer forståelsen af Gogarten selv. Nogle af disse analyser kunne sikkert have været sparet, så der var blevet mere tid til kristologien. Jfr. s. 85, note 9.

Forfatterens kritik af Gogartens påstand om, at kristendommen er den historiske årsag til sækulariseringsprocessen er uden tvivl rigtig. Heri støttes han også af Kamlah. I en ekskurs s. 83–86 (i afsnittet om loven i dens *usus civilis* eller *politicus*) redegøres for Gogartens forståelse af staten. Dette er brændbart stof, og forfatteren undlader ikke at tage afstand fra Gogartens overbetoning af statsmagtens betydning for tilværelsens orden og opretholdelse. Disse få eksempler viser, at forfatteren ikke blot beskriver og refererer, men også vurderer og kritiserer. Hans polemik er saglig og helt ud værdig.

I de nævnte eksempler foretager forfatteren ikke en kritik af Gogartens egentlige anliggende og udførelsen deraf. Her erklærer forfatteren sig tværtimod enig med Gogarten, og det er hans ret. Forfatteren går enkelte steder ind på kritik fremført imod Gogartens grundposition, men det er et spørgsmål, om hans afhandling ikke ville have vundet betydeligt, om han i endnu højere grad agtpågivende havde overvejet andres kritik af Gogarten. Eksempler kan

nævnes to afhandlinger: Wilfred Joest »Verhängnis und Hoffnung der Neuzeit: Kritische Fragen zu Friedrich Gogartens Buch Kerygma und Dogma«, 1955, s. 70–83 og Walter Kreck »Die Christologie Gogartens und ihre Weiterführung in der heutigen Frage nach dem historischen Jesus«. Evangelische Theologie 1963, s. 169–197. Begge disse teologer stiller sig iøvrigt meget anerkendende til Gogarten.

Her skal blot nævnes to eksempler. Forfatteren slår flere gange fast, at Gogartens teologiske udgangspunkt ikke er filosofisk bestemt, men »kristologisk båret« (s. 10, 15 og 130). Gogarten er åbenbarings-teolog og dermed skriftteolog. Der er ingen tvivl om, at således forstår Gogarten selv sagen. Alligevel kan der rejses spørgsmål, for det første om ikke Gogartens analyse af personaliteten som subjektivisme og individualisme er for snæver en basis for forståelsen af det moderne menneske, og om der ikke her foreligger en for hurtig systematisering af åndshistoriens kompleksitet. Og for det andet: skabes der ikke ved Gogartens forståelse af personaliteten som existentiel og ved hans særlige forståelse af *Geschichtlichkeit* en slags ontologisk ramme, der ikke blot ekspliciterer evangeliet i nutidens situation, men som kommer til at bestemme udlægningen af selve evangeliets indhold?

Det andet eksempel er fra kristologien. Forfatteren anfører Regin Prenters karakteristik og kritik af Gogartens kristologi som en ur-billedkristologi i lighed med Schleiermachers, men kommer om ved den med en enkelt bemærkning. Også Kreck tager spørgsmålet op. Forfatterens fremstilling ville have vundet i dybde og intensitet, om han havde taget denne kritik op til grundig behandling. Her har den amerikanske Gogarten-forsker Lerry Shiner i sin bog »The Secularisation of History«, der er forfatteren bekendt, været mere vagtsom, idet han udførligt tager stilling til Gogartens forhold til hele den liberale teologis kristologi (s. 113f.). Forfatteren af denne afhandling ville have haft forudsætninger for at være trængt dybere ind i dette problem.

Uanset de kritiske bemærkninger, der er fremført i det foregående, er vi afgjort af den opfattelse, at afhandlingen viser så stor dygtighed og modenhed, at den bør belønnes med universitetets guldmedalje.

SØREN HOLM

K. E. SKYDSGAARD

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. theol. *Peter Steensgaard Lauridsen*.

DE RETSVIDENSKABELIGE AFHANDLINGER

RETSVIDENSKAB A

Universitetets prisspørgsmål i retsvidenskab A for året 1967 lød: »På hvilket grundlag har ombudsmanden i praksis bedømt, om en vis optræden måtte karakteriseres som »fejl eller forsømmelse«, og i hvilket omfang adskiller dette grundlag sig fra det, der anvendes ved domstolene ved bedømmelsen af forvaltningens lovlighed?».

Som besvarelse er indkommet to afhandlinger.

I

Den ene afhandling er mærket »Perhåps«. Den er på 206 sider + indholdsfortegnelse.

Efter en kort indledning er afhandlingen delt i to kapitler. I det første og mest omfattende (p. 10–167) gennemgås ombudsmandens bedømmelsesgrundlag, i det sidste (p. 168–206) opsummeres forskellene mellem ombudsmandens og domstolenes bedømmelsesgrundlag.

Kapitel I indeholder først og fremmest en systematisk oversigt over langt de fleste af ombudsmandens trykte afgørelser. Systematiseringen sker på grundlag af to hovedsondringer: For det første en sontring mellem afgørelser og anden adfærd, d. v. s. en adfærd, som ikke tager sigte på at forberede en afgørelse, og for det andet en sontring mellem ulovlige forhold og det, som forfatteren kalder »kritisable forhold«. Anvendelsen af de to hovedsondringer resulterer i opstilling af fire grupper af tilfælde: ulovlige afgørelser, kritisable afgørelser, ulovlig adfærd og kritisabel adfærd.

Fremstillingen af den første og tredje gruppe, altså ulovlige afgørelser og ulovlig adfærd, er i det væsentlige tilrettelagt på grundlag af den inddeling i mangler, der benyttes i Poul Andersen: Dansk Forvaltningsret. Fremstillingen, der dels indeholder en oversigt over gældende ret vedrørende vedkommende mangel dels en genfortælling af en lang række ombudsmandssager, er unødigt bred, også fordi forfatteren i vidt omfang simpelthen refererer indholdet af Poul Andersens Forvaltningsret. Alligevel er fremstillingen ikke uden værdi. Ved at skildre ombudsmandens praksis vedrørende ulovlige forhold lige så udførligt som praksis vedrørende kritisable forhold illustreres vægtfordelingen mellem de sager, hvor ombuds-

manden tager stilling til ulovligheder, som domstolene også ville tage stilling til, og andre tilfælde. Man får derigennem et udmærket indtryk af den store betydning, som prøvelse af forvaltningens lovlighed har fået i ombudsmandens praksis.

På et enkelt punkt tager forfatteren mere selvstændigt stilling til et principielt juridisk problem. Han rejser således både vedrørende afgørelser og vedrørende anden adfærd spørgsmålet om, hvorvidt ombudsmanden helt undlader at bedømme et forhold, fordi afgørelsen eller adfærden kan komme for domstolene. I det omfang, spørgsmålet besvares bekræftende, indskrænker ombudsmanden sit afgørelsesgrundlag i forhold til domstolenes. For afgørelsernes vedkommende mener forfatteren efter en gennemgang af ombudsmandens praksis, at ombudsmanden ikke vil tage stilling, hvis en retssag er eller vides at ville blive anlagt, hvis afgørelsen er særlig tvivlsom og vil få særlig stor betydning for de implicerede, og hvis sagen drejer sig om anvendelse af ugyldighedssanktionen. For så vidt angår anden ulovlig adfærd, mener forfatteren – med forbehold af materialets meget ringe omfang – at ombudsmanden vil undlade at udtale sig i visse tilfælde af grovere ulovlig adfærd, som er kriminaliseret i straffeloven, og i tilfælde, hvor en disciplinærundersøgelse må antages at ville føre til strengere straf end irettesættelse. Disse konklusioner er noget vage. En nærmere analyse både af den ønskelige rollefordeling mellem ombudsmanden og domstolene og af de ret få sager, der illustrerer problemerne, kunne nok have skabt større klarhed. Men selv i den form, som fremstillingen har, fører den dog behandlingen af et vanskeligt problem så langt, at en række væsentlige hensyn illustreres.

Den værdifuldeste del af afhandlingen er forsøget på at systematisere og analysere de afgørelser, hvori ombudsmandens stillingtagen sker på et andet grundlag end lovligheden, altså de tilfælde, som forfatteren kalder kritisable afgørelser og kritisabel adfærd. For afgørelsernes vedkommende godtgør forfatteren, at ombudsmandens bedømmelsesgrundlag er videre end det, domstolene anvender, da specielt vedrørende sagbehandlingen. Ved inddelinger hentet dels fra den almindelige forvaltningsret, dels lavet på grundlag af materialet, gives et fortræffeligt billede af, i hvilke typer af tilfælde ombudsmanden har kritiseret eller fremsat henstillinger, selv om en afgørelse eller forberedelsen af en afgørelse ikke er ulovlig. Allerede

selve systematiseringen af afgørelserne viser noget om, hvad der er alment karakteristisk for ombudsmandens bedømmelsesgrundlag. Det fremgår således klart, at ombudsmanden i mange tilfælde simpelthen udvider grænserne for de traditionelle forvaltningsretlige mangler lidt. I andre tilfælde, især vedrørende afgørelsernes forberedelse, tyder ombudsmandens afgørelser imidlertid på, at ombudsmanden ligefrem opstiller standarder for sagbehandlingen, der slet ikke – eller i alt fald ikke klart – har været formuleret som et led i den traditionelle ugyldighedslære. Forfatterens fremstilling af disse standarder er udmærket, men man savner en nærmere analyse af, på hvilket grundlag standarderne er opstillet. Forfatteren nøjes som regel med at konstatere, at bedømmelsesgrundlaget i overensstemmelse med ombudsmandsinstruksens § 3, stk. 1, er »urimelighed«. Savnet af en sådan nærmere analyse af grundlaget er særligt åbenbar ved gennemgangen af de tilfælde, hvor ombudsmanden prøver indholdet af en forvaltningsafgørelse på andet grundlag end lovlighed. Forfatteren viser ganske vist på overbevisende måde, at ombudsmanden prøver, også i tilfælde, hvor afgørelsen ikke er ulovlig, men det lykkes ham hverken gennem en systematisering af ombudsmandens praksis rigtigt at illustrere, i hvilke tilfælde prøvelse foretages, eller ved analyse af, hvad der i de forskellige situationer ligger i rimelighedsmålestokken, at forklare, hvorfor prøvelse er foretaget.

Undersøgelsen af kritisabel adfærd giver et godt og nuanceret billede af ombudsmandens praksis, men analysen af materialet står heller ikke her mål med systematiseringen. Det havde i alt fald været nærliggende at påpege, hvilken betydning traditionelle retssikkerhedsbetragtninger spiller for ombudsmandens bedømmelsesgrundlag også uden for legalitetsprøvelsen. Ombudsmandens prøvelse sker næppe på grundlag af, hvilken fremgangsmåde der er mindst omkostningskrævende, bedst egnet til at opnå lovgivningens formål, bedst i overensstemmelse med regeringens eller lovgivningsmagtens politik o. s. v. Med få undtagelser synes grundlaget at være de traditionelle liberalistiske bestræbelser for at beskytte den enkelte. Denne indstilling kommer særlig klart til udtryk i tilfælde, hvor den enkelte er særligt magtesløs, altså over for fængselsvæsen, politi o. s. v., og i tilfælde, hvor den enkelte tjenestemandes optræden ikke tjener et af de formål, som forvaltningen er sat til at varetage, således når det drejer sig om langsomhed, sløseri, uhøflighed o. s. v.

Hovedindholdet af kapitel II »Hvorved adskiller ombudsmandens bedømmelsesgrundlag sig fra det, der anvendes ved domstolene ved bedømmelse af forvaltningens adfærd?« er et resumé af de forskelle, som allerede er kommet frem i kapitel I, og kapitlet er derfor uden større selvstændigt indhold. Herudover behandles dog tre mere specielle problemer. Forfatteren mener med rette, at endelighedsbestemmelser – hvilken virkning de end har over for domstolene – i alt fald ikke afskærer ombudsmandsprøvelse. Forfatteren foretager en sammenligning mellem domstolenes stilling til sagkyndigt skøn og ombudsmandens og kommer til det resultat, at domstolenes prøvelse er den mest vidtgående. Grundlaget for denne dom er imidlertid spinkelt og sprogbrugen tillige ikke klar. Endelig drøfter forfatteren, om bedømmelsesgrundlaget for domstolene og for ombudsmanden vil falde sammen, såfremt man antager, at domstolene kan tilside-sætte skønsmæssige afgørelser, når de er åbenbart urimelige. Forfatteren påpeger med rette, at ombudsmandens kompetence går væsentlig videre end til det – iøvrigt uklare – omfang, som udtrykket »åbenbart urimelig« måtte afgrænse.

Afhandlingens styrke ligger i systematiseringen og i den direkte og præcise måde, hvorpå forfatteren går i lag med opgavens centrale emne. Det kan naturligvis fra tid til anden være tvivlsomt, om systematiseringen er foretaget på det mest hensigtsmæssige grundlag, og det kan vel også diskuteres, om denne eller hin ombudsmands-afgørelse nu er rubriceret korrekt. I alt væsentligt er systematiseringen imidlertid gennemført med stor dygtighed og viser sin brugbarhed ved det meget gode samlede billede, der gives af ombudsmandens bedømmelsesgrundlag i praksis. Afhandlingens svaghed er, at det tilvejebragte materiale i for ringe omfang er udnyttet til en analyse, som kunne have ført til en dybere forståelse af ombudsmandens bedømmelsesgrundlag end den, der følger af selve inddelingsgrundlaget. Den tremtræder derfor som noget skematisk og skeletagtig.

Hertil kommer, at den sproglige behandling ofte er noget ubehjælpelig, og at litteraturbehandlingen er meget beskeden, bortset fra de gentagne henvisninger til de traditionelle standardværker (Poul Andersen og Alf Ross). Forfatterens hyppige brug af terminologien »gældende ret« er iøvrigt lidet hensigtsmæssig ved beskrivelsen af relationer mellem ombudsmands- og domstolsprøvelser, idet det er en selvfølge, at ombudsmanden vil lægge »gældende ret« til grund på de områder, der er genstand for retlig normering.

Den velgennemførte undersøgelse af ombudsmandens praksis er i sig selv af stor værdi, og den viser med sikkerhed, at forfatteren har betydelige evner og anlæg for en videnskabelig bearbejdelse af et større materiale. Bearbejdelsen er indtrængende og dybtgående. Da materialet imidlertid som nævnt ikke er udnyttet til den analyse, som er den egentlige problemstilling i opgaven, finder vi dog kun – uanset besvarelsens meget væsentlige positive sider – at kunne indstille, at den belønnes med et accessit.

II

Den anden afhandling, der som motto har et citat af Justice Frankfurter: »The history of liberty has largely been the history of the observance of procedural safeguards«, er på 125 s. ÷ en fortegnelse over forkortelser og litteratur.

Afhandlingen, der ikke er forsynet med nogen indholdsfortegnelse, er opdelt i tre kapitler, hvoraf de to første har karakter af en indledning til den egentlige behandling i kap. III. I disse to indledende kapitler, »Ombudsmandens opgaver« (p. 1–31) og »Ombudsmandskritikkens form« (p. 32–37), drøfter forfatteren en række problemer, der kun har perifer betydning for emnet, således spørgsmålet om grundlovens grænser for ombudsmandsordningens udformning, ombudsmandens forhold til folketinget, vægten mellem ombudsmandens efterfølgende kontrolfunktion, altså hans konstatering af fejl og forsømmelser, og den fremadrettede virksomhed, som ombudsmanden udøver ved at søge at opnå ændringer i allerede trufne afgørelser eller i forvaltningens fremtidige optræden. Endelig drøftes formuleringen af ombudsmandens kritiske bemærkninger.

I kapitel I drøftes tillige et spørgsmål, der er relevant for opgaven, nemlig spørgsmålet om ombudsmandens forhold til domstolene. Forfatteren drøfter især, i hvilket omfang den kendsgerning, at et forhold kan bringes for domstolene, afholder ombudsmanden fra prøvelse. Forfatteren sondrer mellem erstatningsspørgsmål, privatretlige spørgsmål, tilfælde hvor der er særlig hjemmel til domstolsprøvelse, ugyldighedsspørgsmål og lovfortolkningssspørgsmål. Han konkluderer, at hvor det drejer sig om fastsættelse af sanktioner som erstatning og ugyldighed, og hvor der er institutioneret en særlig domstolsprøvelse, vil ombudsmanden i reglen ikke tage stilling, men eventuelt give en vis vejledning. Iøvrigt undersøger ombudsmanden

med visse nuancer retsspørgsmål, med hensyn til hvilke domstolene kan træffe afgørelse, og udtaler forsigtigt sin opfattelse, idet han samtidigt bemærker, at den endelige afgørelse henhører under domstolen. – Fremstillingen er mindre tilfredsstillende, især fordi grænsen mellem vejledning, forsigtig udtalelse af ombudsmandens opfattelse og ombudsmandens selvstændige stillingtagen med tilføjelse af, at domstolene har den endelige afgørelse, er så flydende, at man ikke får et klart billede af ombudsmandens faktiske adfærd.

Hovedvægten ligger på kapitel III (p. 38–124), der udgør næsten 3/4 af afhandlingen. Kapitlet bærer overskriften »Ombudsmandens bedømmelse af forvaltningens adfærd i forskellige relationer.«

Kapitlet er underinddelt i tre hovedafsnit: forvaltningens sagbehandling, forvaltningens afgørelser samt dens optræden og omsorgspligt. Inden for hvert af hovedafsnittene underinddeles efter arten af den begåede fejl eller forsømmelse, og underafsnittene er igen inddelt således, at der først fremsættes nogle almindelige indledende bemærkninger, derefter gennemgås ombudsmandens praksis, derefter skildres domstolenes stilling og endelig følger en sammenfatning. Efter hvert hovedafsnit findes tillige en sammenfatning.

I hovedafsnittet om sagbehandling gennemgås sagens oplysning, kontradiktion, forsinkelse, speciel inhabilitet, begrundelse, afgørelsernes form, underretning om afgørelser og uligelig sagbehandling. I sammenfatningen gøres gældende, at ombudsmandens bedømmelsesgrundlag er væsentligt mere omfattende end domstolenes. Ombudsmanden kritiserer ikke blot, hvor positive forskrifter er overtrådt, men prøver i vid udstrækning sagbehandlingsskønnet. Som norm ved denne prøvelse anvender han ofte kendte juridiske synspunkter, der også påberåbes af domstolene, men han udstrækker dem hyppigt betydeligt ud over deres traditionelle rækkevidde. Forfatteren påpeger yderligere, at der kan spores en tendens til, at ombudsmanden selvstændigt opstiller visse formelle krav som f. eks. at skriftlige henvendelser skal besvares skriftligt, at der skal gives meddelelse, når en sag sættes i bero i længere tid, og at resultatet af mundtlige forhandlinger skal nedfældes skriftligt.

I hovedafsnittet om afgørelser sondres mellem fortolkning, elastiske lovbestemmelser, bevisskøn og egentligt frit skøn. Under det frie skøn behandles lighed, magtfordrejning, undladt skøn samt anden efterprøvelse af skøn. Gennemgangen, som er noget skitse-

nogenlunde samme intensitet som domstolsprøvelsen over for elastiske lovbestemmelser og bevisskøn. Inden for det frie skøn anvendes lighedsgrundsætninger i noget videre omfang end af domstolene, og reglen om den pligtmæssige udnyttelse af skønnet hævdes strengere end af domstolene. Med hensyn til almindelig overprøvelse af frit skøn rækker ombudsmandens prøvelse vel videre end domstolenes, men beføjelsen udnyttes så forsigtigt, at den praktiske forskel er ringe. Ved bedømmelsen af rene fortolkningsspørgsmål er ombudsmanden snarere mere tilbageholdende end domstolene.

Tredje hovedafsnit, »Optræden og omsorgspligt«, der ligeledes er mindre omhyggeligt udarbejdet, behandler de ansattes adgang til bibeskæftigelse, decorum officiale, uhøflig og ukorrekt optræden samt omsorgspligt, som forfatteren definerer som en pligt til efter evne at søge at forhindre retstab eller unødigt ulejlighed for borgeren. Under denne sidste rubrik gennemgås klagevejledning og andre vejledningspligter samt et par spredte tilfælde. – Spørgsmålet om bibeskæftigelse og decorum officiale er uden større betydning, og det lykkes ikke forfatteren at iklæde den almindelige omsorgspligt acceptable og forståelige former. Gennemgangen viser derimod, at ombudsmandens bedømmelsesgrundlag ved optræden og klagevejledning går videre end domstolenes.

I en samlet, men meget kort konklusion (p. 125) peger forfatteren med rette på, at ombudsmandens prøvelse er mest intensiv, hvor domstolskontrollen er svagest. Ved bedømmelsen af en afgørelses materielle indhold er ombudsmanden tilbageholdende. Derimod foretager ombudsmanden en forholdsvis indgående prøvelse af sagbehandling og af forvaltningsmyndighedernes almindelige optræden. Ombudsmandskontrollen er derfor i første række en udbygning af den formelle kontrol med forvaltningen.

Svagheden ved denne afhandling er manglen på præcision og klarhed, både i oplæg og i detailudformning. Ved sammenligningen med domstolene lægges iøvrigt for stor vægt på sanktionsapparatet, hvilket ikke er nogen rimelig fremgangsmåde, da sanktionsapparatet naturligvis er forskelligt. Opgaven er at sammenholde de normer, hvorefter bedømmelse sker, ikke at undersøge om sanktioner anvendes eller ej.

Hovedinddelingen i behandling, afgørelser og optræden er god nok, men mange underinddelinger er lidet gennemtænkte og noget casuistiske. Den valgte opstilling af stoffet hjælper heller ikke i sig

selv til at klargøre forskellene i bedømmelsesgrundlaget hos ombudsmanden og domstolene.

De konklusioner om ombudsmandens adfærd, som fremsættes, er ofte temmeligt svagt begrundede i det fremlagte materiale. Det gælder særligt de almene konklusioner, som er refereret ovenfor. De stemmer med det almindelige indtryk, som man mere umiddelbart får ved at læse ombudsmandens trykte beretninger igennem; men de støttes langt fra fuldt ud af fremstillingen i afhandlingen.

Manglen på præcision understreges endelig af tilbøjeligheden til at tage perifere emner op til mere indgående diskussion, selv når de ingen betydning har for hovedemnet. Størstedelen af kapitel I og II er således uden relevans for opgaven, og et åbenbart eksempel fra kapitel III er en diskussion om, hvad det vil sige, at en begrundelse er urigtig.

Ud fra hovedsigtet med opgaven må det ligeledes betegnes som en skavank, at forfatteren er så optaget af at beskrive og analysere ombudsmandens praksis, at sammenligningen mellem ombudsmandens og domstolenes bedømmelsesgrundlag undertiden træder i baggrunden. Som eksempel kan nævnes, at under behandlingen af ombudsmandens praksis vedrørende kontradiktion behandles sådanne detailproblemer, som hvem der skal have adgang til kontradiktion, hvilke aktstykker kontradiktionen skal omfatte, og hvilken form kontradiktionen skal have. Hovedproblemet er imidlertid at vise, i hvilket omfang og på hvilket grundlag ombudsmanden stiller krav om kontradiktion, hvor sådan ikke fremgår klart af loven.

Som positive sider ved afhandlingen må fremhæves, at den er udarbejdet i et smukt og klart sprog, og at den tydeligt viser, at forfatteren har et udmærket kendskab til dansk og norsk forvaltningsretlig litteratur. Der er også gode og skarpsindige enkeltheder mange steder i fremstillingen, og de korte konklusioner efter hovedafsnittene og i bogens slutning er ofte udmærkede.

Selv om vi finder det klart, at afhandlingen ikke kan belønnes med guldmedalje, skal vi derfor indstille, at besvarelsen belønnes med et accessit.

BENT CHRISTENSEN

MOGENS KOKTVEDGAARD

Ved navnekuverternes åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være stud. jur. *Karsten Lund* og af den anden cand. jur. *Claus Haagen Jensen*.

DE LÆGEVIDENSKABELIGE AFHANDLINGER

MEDICIN B

Som besvarelse af prisopgaven i Medicin B i 1967 er indsendt et arbejde under mærket Deutsch 759. Prisopgavens ordlyd var: »Ved fremkaldelse af cellulær kontaktdestruktion in vitro mellem immunologisk aktive celler og andre celletyper (f. eks. syngenetiske maligne celler) kan antigenforskelle mellem de to celleformer demonstreres. Det ønskes belyst eksperimentelt, om denne metodik også kan anvendes til påvisning af nydannede eller ændrede antigener i virusinficerede celler.

Den indsendte afhandling består af 104 maskinskrevne sider i A-4 format, der tillige omfatter 5 tabeller, 7 figurmæssige fremstillinger af forsøgsdata og 17 mikrofotografier. Litteraturhenvisninger omfattende 97 numre optager 13 sider.

Af forfatterens forord fremgår bl. a., at han har modtaget vejledning ved den statistiske behandling af materialet fra afdelingsforstander, cand. act. M. Weis Bentzon, og at konjugeringen af immunserum med fluoresceinisocyanat er foretaget af mag. scient. I. Rode Petersen.

Kapitel I (2 sider) indeholder en definition af begrebet kontaktdestruktion, som korrekt afgrænses fra såvel »contact inhibition« som fra den komplementbetingede destruktion af celler med cytotoksiske antistoffer. Forfatteren definerer her også målsætningen for sine egne forsøg, som skal belyse, hvorvidt kontaktdestruktion kan forekomme in vitro ved dyrkning af lymfoide museceller sammen med syngene celler inficeret med lymfocytært choriomeningitis (LCM) virus. Dette virus er ikke i sig selv cytopatogent, ej heller tumorfremkaldende.

Kapitel II (17 sider) består i en gennemgang af litteraturen om kontaktdestruktion. Denne litteratur stammer næsten udelukkende fra de sidste 10 år, og en meget betydelig del af de bedste arbejder er svenske.

Forsøg over kontaktdestruktion er oftest udført med lymfoide celler som effektorceller og med fibroblaster eller tumorceller som »target«-celler. Omend lymfocytter fra specifikt immuniserede dyr som oftest er mere aktive end normale lymfocytter, kan dog også sidstnævnte udøve en destruktiv virkning. Dette gælder især, hvor

effektor- og targetceller bringes i intim kontakt ved tilsætning af phytohæmagglutiner (PHA) eller af serumagglutiner fra andre dyrearter. Under sådanne forhold er det beskrevet, at endog lymfocytter fra 1. generations hybrider mellem indavlede musestammer kan bringes til at destruere targetceller fra forældrestammerne, hvad der ifølge gangbar immungenetisk opfattelse næppe kan bero på en immunreaktion. Der er således holdepunkt for at antage, at strukturelle forskelle i cellernes overflade (cellemembranerne) kan forårsage en uforligelighed, der resulterer i destruktion, uden at samme forskelle nødvendigvis behøver at gøre sig gældende qua deres immunogene egenskaber.

Det er tillige beskrevet, at tumorer fremkaldt af onkogene virus kan indeholde antigener, der synes at være nye, for så vidt som de er forskellige, både fra virusantigenerne selv og fra de tilsvarende normale cellers antigener. Disse forsøg omtales meget kort, medens forfatteren ikke har fundet nogen publikationer om forsøg på kontaktdestruktion af celler inficeret med ikke-onkogene virus.

Litteraturgennemgangen må betegnes som tilstrækkeligt detaljeret og kritisk.

Kapitel III (2 sider) motiverer valget af forfatterens arbejdsmetoder, som naturligt nok har været tildels influeret af tidsfristen for opgavens besvarelse. Bortset fra nogle præliminære forsøg med embryonale targetceller har han systematisk anvendt de velkendte L-celler, som er en kultur af fibroblast-lignende celler, der går tilbage til 1948 og oprindeligt stammer fra en C_3H mus. Disse celler bruges da i kombination med lymfoide celler udvundet af milt fra hans egne C_3H mus, der imidlertid, som han påpeger, ikke kunne forventes at være helt syngene med L-cellerne, om end han på forhånd ventede, at de antigene forskelle ville være ret betydningsløse.

Kapitel IV (11 sider) beskriver detaljeret de anvendte forsøgsmetoder og -reagenser, herunder forsøgsdyrenes immunisering med LCM-virus, fremgangsmåden ved virustitrering og måling af komplement-bindende antistoffer, den anvendte cellekulturteknik og vurderingen af eventuel kontaktdestruktion, som er baseret både på celletælling og på kulturernes morfologi. Med hensyn til det i kulturmediet anvendte kalveserum oplyses, at det indeholder agglutiner med museblodlegemer i titeren 1:8, men der er tilsyneladende ikke

gjort forsøg på at fjerne dette agglutinin ved absorption. Beskrivelsen af anvendte metoder må betegnes som adæquat.

Kapitel V (3 sider) beskriver forsøgsopstilling og arbejdsgang og indeholder en anskuelig tabelmæssig oversigt over de forskellige forsøgsgrupper med hensyn til effektor- og targetcellernes art.

Kapitel VI (28 sider) indeholder forfatterens forsøgsresultater og indledes med en redegørelse for den statistiske behandling af hans data.

Hovedforsøget består i en sammenligning af celletallet i kulturer bestående af LCM-inficerede L-celler i blanding med miltceller fra LCM-immune dyr (gruppe 6), og samme target-celler blandet med normale miltceller (gruppe 5), eller dyrket alene (gruppe 2). Medens der efter 24 timers dyrkning ikke kunne konstateres nogen forskel mellem grupperne 5 og 6, om end begge grupper viste signifikant lavere tal end gruppe 2, så var resultatet anderledes efter 48 timers dyrkning. Der fandt nu i 6 ud af 13 særskilte forsøg signifikant lavere celletal i kulturerne med immune celler (gruppe 6) end i kontrollerne med normale celler (gruppe 5). Om end der i 4 forsøg fandtes en forskel i modsat retning, var forskellene ikke signifikante. I andre forsøg, hvor ikke-inficerede L-celler anvendtes i blanding med immune celler eller normale effektorceller, fandtes ingen signifikante forskelle, selv ikke efter 48 timers dyrkning.

En sammenligning af vækstkurverne for inficerede og ikke-inficerede L-celler alene viser en let væksthæmning af førstnævnte over en 72 timers periode, hvilket stemmer med andres fund.

Endvidere beskriver han negative resultater af forsøg på at anvende pH-målinger og virustitrering af supernatanten fra ovennævnte blandingskulturer som indikator for den foreliggende kontaktdestruktion, men ingen af parametrene viste sig anvendelige.

Kapitel VII (13 sider) indeholder forfatterens diskussion af egne resultater.

Som anført fandt han kun i ca. halvdelen af de i hovedforsøget udførte eksperimenter kontaktdestruktion i signifikant omfang. Han anfører forskellige grunde til at formode, at det ved forbedret teknik vil være muligt at opnå mere konstante resultater. Disse grunde virker plausible. Det anføres også med rette, at der strengt taget ikke er ført bevis for, at de lave celletal, der i de »bedste« forsøg er opnået i blandingskulturer af LCM-inficerede L-celler og specifikt immune

miltceller virkelig repræsenterer destruktion snarere end mitosehæmning.

Den mest overbevisende del af hans data er de, som demonstrerer, at blandingskulturer med stor regelmæssighed har lavere celletal end L-cellekontrollerne alene. Dette gælder både for LCM-inficerede og uinficerede L-celler, og både for normale og LCM-immune miltceller. Dette tyder, som han selv fremhæver, på, at der, stik imod hans oprindelige forventning, har bestået en betydelig histoinkompatibilitet mellem den anvendte C₃H stamme og L-cellerne (af C₃H oprindelse). Såfremt dette accepteres, kan sidstnævnte data ses som en ikke tilsigtet reproduktion af dr. Erna Möller's fund af såkaldt »allogeneic inhibition« med normale lymfocytter, som ved hjælp af artsfremmede serumagglutininere bringes i intim kontakt med targetcellerne. Forfatteren anser selv denne forklaring som den eneste rimelige og henviser til, at han som allerede nævnt fandt agglutininere med museblodlegemer i det anvendte kalveserum. Det må betragtes som en mangel ved hans forsøg, at han ikke har forsøgt at efterprøve denne hypotese, enten ved at absorbere agglutininerne eller ved at anvende agglutininfrit foetalt serum. (Dette er dog en mangel, som han selv er opmærksom på, som det fremgår af kapitel VIII).

Forfatterens diskussion må som helhed betegnes som relevant og intelligent. Han er fuldt ud klar over, at hans data med hensyn til påvisning af kontaktdestruktion af LCM-inficerede celler med specifikt immune miltceller i høj grad er »kontaminerede« med en anden reaktion, som er uafhængig af LCM-virus, og som med overvejende sandsynlighed grunder i konventionel genetisk vævsuførlighed.

Kapitel VIII (2 sider) omhandler planer for videreførelse af arbejdet. Disse er velmotiverede og vidner om, at forfatteren føler sig betydeligt engageret i det emneområde, inden for hvilket prisopgaven er stillet.

Sammenfattende skal man udtale, at forfatteren har vist en betydelig videnskabelig modenhed ved den måde, hvorpå han har planlagt og udført sin besvarelse af prisopgaven. Om end de opnåede positive resultater ikke kan betragtes som helt tilfredsstillende med hensyn til reproducerbarhed i hans egne forsøg, må det holdes ham til gode, at det drejer sig om et emne af betydelig sværhedsgrad og med mange tekniske faldgruber. Afhandlingen er affattet i et klart sprog.

Alt taget i betragtning finder vi afhandlingen værdig til at belønnes med Universitetets Guldmedaille.

MORTEN SIMONSEN

MOGENS VOLKERT

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være cand. med. *Claus Lundstedt*.

MEDICIN C

Som besvarelse af Københavns Universitets prisopgave i medicin C for året 1967: »Det afledende muskelarbejdes betydning for gennemstrømningen i crura hos normale målt samtidig hos normale med [Xe 133] clearance teknikken og Dohn's plethysmograf« er der indkommet to besvarelser.

I

Besvarelsen mærket »Setschenow's Fænomen« omfatter to bind. Bind 1 indeholder 123 maskinskrevne sider tekst, hvoraf de 18 sider omfatter figurer og tabeller. Derudover er der en indholdsfortegnelse på 5 sider, 2 sider forord og en litteraturliste på 177 numre. Bind 2 indeholder samtlige måleresultater og beregninger.

Der indledes med betragtninger over begrebet afledende arbejde ud fra dette begrebs anvendelse i litteraturen. I 1936 definerer Asmussen afledende øvelser som »øvelser, der tilsigter at fremskynde bortskaffelsen af den isolerede træthed, som opstår efter en stærkere anstrengelse af en muskelgruppe«.

Derefter diskuterer forfatteren det mangetydige begreb træthed og går ind for Mossos og Lindhards definitioner, hvorefter nedsat arbejdsevne under de for hver enkelt undersøgelse fastsatte betingelser tages som tegn på, at forsøgspersonen (eller dyrepræparatet) er blevet træt eller udmattet.

I det følgende (p. 5–35) diskuteres nogle faktorer af betydning for størrelsen af et kortvarigt maksimalt arbejde, udført af en relativt lille muskelgruppe. For at forenkle fremstillingen anvender forfatteren følgende betegnelser, selv om de ikke forekommer i de citerede originalarbejder:

Ved »testarbejdet« forstås det arbejde, hvormed den undersøgte muskelgruppe belastes. Ved et »udmattende« eller »maksimalt«

testarbejde forstås i hvert enkelt tilfælde det arbejde (for isometriske kontraktioner dog: spænding \times tid), det er muligt at udføre, indtil det i det enkelte forsøg anvendte kriterium for indtruffen arbejdsnedsættelse er opfyldt.

På grundlag af omfattende litteraturstudier gøres der rede for en række faktorer, der kan tænkes at begrænse en mindre muskelgruppes ydeevne: Testmuskulaturens kredsløb, ændringer i den motoriske nerve, den motoriske endeplade og muskelfiberen, ændringer i den sympatiske innervation af musklerne samt forskellige forhold af central-nervøs karakter. Derefter følger (p. 19) en gennemgang af litteraturen om afledende arbejde. Forfatteren har med stor flid fremdraget en række arbejder, der kun i ringe grad tidligere synes at have været kendt herhjemme, og viser, at det er russeren Setschenow (1902), der som den første har studeret virkningerne af afledende arbejde på (andre) musklers ydeevne. Forfatteren konkluderer med rette på grundlag af den foreliggende litteratur, at såvel nervøse som kredsløbsmæssige mekanismer kan tænkes at ligge til grund for sådanne virkninger. Det påpeges, at litteraturen taler for, at testmuskulaturens ydeevne kan øges ikke blot ved forudgående men også ved samtidig brug af andre muskler. Begrebet afledende arbejde kan således med rimelighed udvides til også at omfatte sidstnævnte.

I 2. kapitel redegøres for forhold vedrørende gennemblødningen i hvilende og arbejdende ekstremitetsmuskler hos mennesket på grundlag af tidligere undersøgelser. Også dette kapitel indeholder en fyldig gennemgang af relevant litteratur. Der citeres bl. a. forskellige arbejder, der tyder på, at arbejde med een muskelgruppe kan influere på gennemblødningen i en anden, dels når denne sidste er i hvile, dels når den (samtidig) er i arbejde. Forfatteren konkluderer på grundlag heraf, at afledende arbejde (særlig når det er intensivt) udført samtidig med eller efter et testarbejde kan influere væsentligt på testmuskulaturens kredsløb under og efter testarbejdet, og at dette dels kan ske ved blodtryksændringer og dels ved vasomotoriske reflekser. Med henvisning til forskellig litteratur ytrer han dog tvivl om, hvorvidt således inducerede ændringer i testmuskulaturens gennemblødning har nogen betydning for dennes restitution.

I de to følgende kapitler redegøres der for henholdsvis Xe¹³³-clearance teknikken og for veneokklusions-plethysmografien ved

hjælp af Dohns plethysmograf. Redegørelsen er som helhed tilfredsstillende, men man noterer sig dog, at forfatteren (p. 35) ikke har gjort sig klart, hvilken indflydelse større fedtmængder på injektionsstedet vil have på Xe^{133} -clearance.

I kapitel 5 gøres der rede for forfatterens egne undersøgelser. På 6 unge kvindelige forsøgspersoner undersøges i liggende stilling underbenets gennemstrømning med Dohns plethysmograf og Xe^{133} -clearance fra musculus tibialis anterior. To forsøgsserier, hver omfattende 4 forsøg, gennemføres. Indenfor første forsøgsserie udfører fodens dorsalfleksorer en submaximal, tilnærmet isometrisk kontraktion (testarbejdet) ved at løfte en fodergografs belastning, der i hvert tilfælde udgør 30% af forsøgspersonens maksimale løfteevne. Kontraktionen vedligeholdes 3 minutter. I anden forsøgsserie udføres et lignende testarbejde, men dette vedligeholdes kun 1 minut og 20 sekunder. I begge forsøgsserier udføres i 3 forskellige forsøg et afledende arbejde af samme varighed som testarbejdet. Det afledende arbejde udføres med armene som rytmisk vægtløftning, i første serie med intensiteten 182 kpm/min, og i anden forsøgsserie med intensiteten 325 kpm/min. Som kontrolforsøg tjener et forsøg, hvor der ikke udføres afledende arbejde.

De målte parametres forløb i forsøgene viser kun meget beskedne afvigelser fra forløbet i hvileforsøget. I den første serie består afvigelsen stort set kun i en tendens til stigning i plethysmografisk målt flow og i blodtryk under et afledende arbejde, der udføres forud for testarbejdet. Også i anden series forsøg med afledende arbejde forud for testarbejdet ses en tendens til stigning i plethysmografisk målt flow sidst i perioden med afledende arbejde, men her observeres der tillige et signifikant fald i Xe^{133} -clearance. Det sidstnævnte fund viser naturligvis kun, at et ret kraftigt arbejde med een muskelgruppe kan fremkalde sænkning i gennemblødningen i en anden muskelgruppe, der er i hvile.

Forfatteren må da også konkludere, at hans undersøgelser ikke giver holdepunkter for, at gennemblødningen i testmuskler, under eller efter arbejde med disse, påvirkes af et afledende arbejde af moderat intensitet udført forud for, under eller efter testarbejdet.

Selv om det ligger udenfor opgavens ordlyd, kunne man have ønsket, at forfatteren i betragtning af sit negative fund vedrørende testmuskulaturens kredsløbsforhold under afledende arbejde havde

undersøgt, hvorvidt de af ham anvendte former for afledende arbejde var i stand til at fremkalde en forøgelse i de valgte testmusklers ydeevne. På side VI i forordet skriver forfatteren, at det højst uventet viste sig, at et afledende arbejde udført med armene på et cyklegometer kunne mere end fordoble den tid, i hvilken fodens dorsalfleksorer kan vedligeholde ca. 30 % af sin maksimale isometriske kraft, skønt kredsløbet i underbenets muskler var afbrudt ved hjælp af en arteriel stase anlagt på femur. Man kunne derfor have ventet, at forfatteren senere havde taget dette forhold op til nærmere undersøgelse. Som forfatteren selv anfører i den afsluttende »kritik af egne undersøgelser« må de negative fund opfordre til yderligere variationer i forsøgsbetingelserne (afledende arbejde af anden størrelse, flere successive testarbejder). Den begrænsede tid, der har stået til rådighed til opgavens besvarelse, gør det dog forståeligt, at sådanne forsøg ikke er udført.

Om det eksperimentelle arbejde må siges, at det er udført med stor omhu og sober vurdering af mulige fejlkilder. Materialet er vel dokumenteret og bearbejdet og måleresultaterne er vurderet med udpræget kritisk sans. Herigennem og ved sin fyldige litteraturbehandling demonstrerer forfatteren udmærkede anlæg for videnskabeligt arbejde.

Vi mener, at disse forhold opvejer den fremførte kritik, og at forfatterens arbejde som helhed repræsenterer en tilfredsstillende besvarelse af den stillede opgave, og vi skal derfor indstille, at afhandlingen belønnes med Universitetets guldmedalje.

II

Besvarelsen mærket *περὶ σφηνῶν παχέια μισήϊ λ γυνή* omfatter 92 maskinskrevne sider, hvoraf ca. 24 sider er figurer, samt en litteraturliste på 80 numre.

I det indledende afsnit diskuterer forfatteren problemet afledende arbejde på grundlag af Webers, Asmussens og Brøndum Laursens arbejder. Man kunne her have ønsket, at forfatteren havde citeret en række andre publikationer over emnet som grundlag for en diskussion over det afledende arbejdes mekanisme, selv om det ifølge opgavens ordlyd kun er kredsløbsforholdene i de undersøgte muskgrupper, der ønskes belyst.

Derefter går forfatteren over til at beskrive problemstillingen og teknikken ved sine forsøg. Formålet med undersøgelserne er ved kombination af plethysmografi og Xe^{133} -clearance teknikken at undersøge, hvorvidt blodgennemstrømningen i en forud udtrættet muskel (muskelgruppe) er forskellig i efterfølgende intervaller med henholdsvis hvile og afledende arbejde.

Forfatteren anvender følgende definitioner: Den muskel, som man udmatter, og på hvilken man ønsker at undersøge effekten af et arbejde med en anden muskelgruppe, kaldes standardmusklen. Den muskel, som udfører det arbejde, hvis virkning på standardmusklen, man vil undersøge, kaldes den afledende muskel. Standardmuskels arbejde kaldes for standardarbejde, og den afledende muskels arbejde kaldes afledende arbejde. Det tidsrum, i hvilket man udfører standardarbejdet benævnes standardperioden, medens det tidsrum i hvilket man udfører afledende arbejde benævnes den afledende periode.

Som forsøgspersoner tjener 10 normale unge mænd. I de efterfølgende afsnit gennemgås og diskuteres teknikken ved henholdsvis plethysmografi og Xe^{133} teknikken. Redegørelsen herfor er kortfattet, men som helhed tilfredsstillende. Når scintillationskrystallen angives (p. 22) at have været placeret 2–3 cm fra injektionsstedet, stemmer dette ikke med de på figurerne viste forhold, og det ville have gjort tællingerne meget påvirkelige af bevægelser af crus. Når forfatteren (p. 18) vedrørende plethysmografien skriver, at kun een værdi, gennemsnittet af de 4 målte værdier indenfor hver hvile- og afledende periode, blev anvendt som gyldig for hver enkelt periode, savner man en tabel over samtlige fundne værdier, da det kunne have været af interesse at se, hvorledes disse værdier varierede indenfor det enkelte interval.

Måling af blodtryk er udført i to forsøg intraarterielt i arteria femoralis, og transduceren angives uden nærmere forklaring at have været placeret ikke i niveau med dette kar, men i niveau med hjertet. Når forfatteren (p. 26) anfører, at blodtrykket i standardmuskels arterier let kan beregnes ud fra sådanne målinger, er dette rigeligt optimistisk, da det friktionsbetingede trykfald mellem målestedet og disse arterier er ukendt og muligt varierende.

Forfatteren anvender 3 forskellige forsøgsopstillinger, idet 3 forskellige sæt af standard- og afledende muskler er benyttet:

Standardmuskler:	Afledende muskler:
1. Højre gastrocnemius og soleus	Venstre lår- og lægmuskler
2. Højre tibialis anterior og mm. peronei	Højre og venstre arm-, bryst- og rygmuskler
3. 1.—4. fingers fleksormuskler på enten højre eller venstre hånd	Højre og venstre lår- og lægmuskler (cykling)

Den førstnævnte opstilling er kun anvendt til orienterende undersøgelser. Nr. 3 ligger udenfor den stillede opgave, men de med denne opstilling opnåede resultater har dog betydning for opgavens besvarelse for så vidt, som de bekræfter de resultater, der er opnået med opstilling 2.

Alle undersøgelser blev udført med forsøgspersonen liggende på et leje, og i alle tre opstillinger anvendtes en eller anden form for ergograf, hvormed et udtrættende, dynamisk standardarbejde blev udført. Imellem en serie perioder med sådant arbejde var der indskudt intervaller af 2 minutters varighed, der alternerende udfyldtes med hvile og forskellige »stimuli«. Foruden afledende arbejde anvendtes 5 andre slags stimuli, nemlig 1. niveauændring ved at personen blev løftet op i siddende stilling eller hans krop løftet v. hj. af en sengevægt, 2. smertepåvirkning ved at hår blev plukket fra forsøgspersonens underarm, 3. CO₂-indånding (10% CO₂ og 90% O₂), 4. Apnoe, forsøgspersonen prøvede at holde vejret i hele den 2 minutters afledende periode, 5. kuldepåvirkning, forsøgspersonens hånd blev anbragt i en opløsning af is og NaCl.

Det afledende arbejde i opstilling 2 bestod i »armsving« med 2 kg lodder i hænderne. Det i denne opstilling benyttede standardarbejde – hvorunder ankelens dorsalfleksorer såvel under løftning som under sænkning af 10 kg lod var belastet med dette – var af en sådan art, at gennemblødningen i m. tibialis ant. ifølge Xe-clearance bestemmelserne var ophørt i standardperioderne.

Forfatteren anfører (p. 36), at med to undtagelser er undersøgelserne i denne afhandling grupperet i 3–6 forsøg, og da beregning af standarddeviationerne for disse små grupper af undersøgelser kun kan tillægges ringe betydning, har man derfor angivet middelværdierne for disse grupper, fulgt af den højeste og laveste værdi indenfor den enkelte gruppe. Dette og den anvendte statistiske behandling kan for så vidt accepteres, men her som andetsteds i afhandlingen savner man dog fyldige tabeller over de opnåede måleresultater.

Når forfatteren (p. 40) skriver: »Endvidere bekræftedes tidligere artiklers iagttagelser: at den afledende effekt først blev opnået svarende til ca. standardperioderne 4 og 5. Derfor er resultaterne for de første to hvile- og afledende perioder af hvert forsøg ikke inkluderet i de beregninger som nedenfor er fremlagt under resultater,« må man atter beklage, at dette ikke er dokumenteret (bortset fra fig. 15, der viser resultater fra et enkelt forsøg), og at forfatteren ikke har analyseret disse forsøg. Hvis det forholder sig således, at den afledende effekt først opnås efter et større antal »standardperioder« med tilhørende »afledende intervaller, er det uheldigt, at der i et begrænset antal af disse sidste veksles mellem flere forskellige stimuli.

Af undersøgelsesresultaterne fremgår det, at de arbejdspræstationer, der opnåedes med standardmusklerne efter afledende intervaller med armøvelser med 2 kg lodder eller med niveauændring eller smertepåvirkning, var større end dem, der opnåedes efter hvileperioder. Desuden var blodgennemstrømningsværdierne i afledende perioder med nævnte armøvelser, niveauændring eller smertepåvirkning højere end de værdier, der opnåedes under hvileperioder.

I nogle interessante supplerende forsøg har forfatteren i intervaller med afledende arbejde manuelt komprimeret a. femoralis så meget, at Xe-clearance i standardmusklen blev reduceret til en lignende størrelse som i det nærmest forudgående interval med hvile. Det påvises, at arbejdspræstationen i den påfølgende standardperiode falder til en lignende størrelse, som den der fandtes efter en hvileperiode.

Som tidligere berørt har forfatteren været karrig med fremlæggelsen af forsøgsdata. Dette medfører dels at en kontrol af de foretagne beregninger ikke er mulig, og dels at det er uvist, hvorledes de værdier, der er afsat på forskellige figurer, hører sammen. F. eks. når der (p. 42) anføres, at Xe¹³³-clearance målinger blev foretaget i 41 hvileperioder og plethysmografi blev udført i 71 hvileperioder. Det er da uvist, hvor mange af undersøgelserne der er samhørende. Figuren (p. 43) er også vanskelig at forstå, idet man må spørge, hvordan kan de to kurver med »samtidigt« »plottede« aflednings- og hvileperioder forstås sammenholdt med fig. 1, efter hvilken de angiveligt skulle alternere? Ifølge denne kurve er der anvendt skiftende typer af »afledning« i de successive intervaller i forsøgsopstillingen, hvilket gør det vanskeligt at bedømme virkningen af

stimuli, idet den kan have været ændret af de forudgående stimuli. Side 48 nederst anføres, at 5 intervaller med smertepåvirkning som afledende stimulus alle var placeret efter standardperiode 5, men ikke hvilke afledende manøvrer, der anvendtes i de 4 første intervaller. Dette burde have været anført for at bedømme en eventuel residual effekt af disse. I fig. 19 og fig. 20 synes der at mangle data fra henholdsvis 3 og 1 forsøgsperiode.

I sidste afsnit (p. 65–89) diskuterer forfatteren sine resultater og den sandsynlige mekanisme bag den afledende effekt, dels på grundlag af egne undersøgelser, dels ud fra andres arbejder. Hovedkonklusionerne er, at den af forfatteren påviste øgede blodgennemstrømning i standardmusklen i intervaller med belastende afledende arbejde medfører en hurtigere restitution af musklen, og at den øgede blodgennemstrømning på sin side er forårsaget af en af det afledende arbejde fremkaldt blodtryksstigning. Selv om der ikke er grund til at betvivle, at en blodtryksstigning kan have været i al fald en meget betydningsfuld faktor, må det dog påpeges, at forfatterens sidste konklusion bygger på et noget spinkelt grundlag, idet der kun i 2 forsøg er foretaget bestemmelser af blodtrykket (i a. femoralis). Forfatterens behandling af de målte blodtryk kan iøvrigt også kritiseres. Når det således (p. 60) anføres, at der er fundet direkte proportionalitet mellem blodtryk og gennemblødning i de udmattede muskler, kan dette ikke accepteres, eftersom de i fig. 29 tegnede rette linjer udviser intercepter med absцisseaksen på ca. 20–55 mm Hg. De i denne figur viste »blodtryk i muskelarterier« bygger endvidere på en korrektionsberegning, der som tidligere anført må betragtes med et vist forbehold. Når forfatteren iøvrigt gør sig den ulejlighed at beregne trykket i muskelarterierne, havde det været rimeligt, om han havde ofret nogle ord om det formentlige tryk i muskelvenerne (der som følge af elevationen af benet nok kan tænkes at have været ret konstant og ca. nul).

Vi har, som det fremgår på flere punkter, fundet anledning til indvendinger mod den foreliggende afhandling. Det må imidlertid fremhæves, at disse i de fleste tilfælde vedrører formalia i en afhandling, der er karakteriseret ved at være baseret på en klog forsøgsplan og god eksperimentel teknik og ved at have givet interessante resultater. Afhandlingens afsluttende afsnit viser tillige, at forfatteren har et godt kendskab til den relevante litteratur og formår at uddrage

det essentielle af denne. Vi nærer derfor ingen betænkelighed ved at indstille afhandlingen til belønning med Universitetets guldmedalje.

OVE BØJE

POUL KRUHØFFER

Ved navnekuverternes åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være cand. med. *Munthe Suenson* og af den anden stud. med. *Joseph S. Alpert*.

MEDICIN D

Som besvarelse af Københavns Universitets prisopgave i medicin D, 1967: »Ved angiografi i arteria carotis communis eller interna kan påvises aflukning eller forsnævring i arteria cerebri media eller dens grene. Sådanne radiologiske fund ønskes korreleret til det kliniske billede« er indgået to afhandlinger, der er mærket henholdsvis »Beth« og »Sans la science la vie est presque une image de la mort« (Moliere, 1670).

I

Besvarelsen indleveret under mærket »Beth« er på 90 maskinskrevne sider (A-4), hvoraf den egentlige tekst er på 43 sider (s. 1–43); litteraturfortegnelsen findes på s. 44–47; og ialt 40 sygehistorier anføres på s. 48–90. I teksten findes 4 skematiske tegninger over a. cerebri medias forløb, forgreninger og nomenklatur.

Afhandlingen virker umiddelbart noget uoverskuelig, fordi den ikke er forsynet med nogen indholdsfortegnelse; ej heller er der i teksten nogen disposition for, hvorledes emnet vil blive behandlet. De 43 sider tekst er delt op af ca. 30 overskrifter, således at det er vanskeligt at få et helhedsindtryk og at give et referat af indholdet. Såvidt vi kan skønne, falder afhandlingen i 6 større afsnit: indledning og diskussion (s. 1–3), det normale carotisangiogram (s. 3–12), præsentation af eget materiale (s. 13–14), occlusion af a. cerebri medias hovedstamme (s. 14–31), occlusion af a. cerebri medias grene (s. 32–40) og forsnævninger i a. cerebri media (s. 41–43).

Indledning og diskussion s. 1–3:

Patienterne er fundet i radiologisk afdelings kartotek, Rigshospitalet, Tagensvej. De har været indlagt på afd. N, NK, O og TA i tiden fra 1960–67. En plan om genundersøgelse måtte opgives, således at

opgaven er besvaret ved at korrelere det angiografiske fund til de forskellige afdelingsjournalers oplysninger om sygehistorien og forløbet indtil patientens udskrivning.

Materialet består af 33 patienter med mediaocclusion (14 med total, 19 med partiel) + 7 patienter med mediaforsnævring. De 33 patienter er udvalgt mellem 56, hvoraf 23 måtte udskydes af materialet, fordi diagnosen var forkert hos enkelte; hos nogle kunne journal resp. røntgenbilleder ikke findes; hos andre lod en mediaocclusion sig ikke sikkert verificere; og endelig er nogle patienter udelukket, fordi komplicerende sygdomme plumrede det kliniske billede. Materialet er udvalgt men kan berettiget anses for repræsentativt, omend man på grund af dets beskedne størrelse må stille sig skeptisk over for muligheden af sufficient at besvare den stillede opgave.

Det normale carotisangiogram og kollateralkredsløbet gennemgås på side 3–12. Forfatteren fremhæver terminologiske uoverensstemmelser mellem anatomi og radiologi og mener, at disse blandt andet skyldes, at arteriogrammet er 2- og ikke 3-dimensionalt. Ved de 2-dimensionale optagelser overlejes karrene, hvorved deres identitet ikke altid kan fastslås. Her overses, at når de angiografiske undersøgelser er udført i 2 planer vinkelret på hinanden, bliver karrene dog fremstillet 3-dimensionalt.

Fra litteraturen nævnes en række eksempler på forskellige inddelinger af a. cerebri medias forgreninger, hvilket resulterer i unødigt lange opremsninger, inden forfatteren meddeler den terminologi, som han (ganske adækvat) vil anvende. Forfatteren forsøger en konklusion af sin diskussion vedrørende nomenklaturen, men konklusionen forekommer os uforståelig. Etymologisk er det ukorrekt at kalde de i fissura Sylvii beliggende kar for sylviakarrene; betegnelsen må være Sylvii-karrene.

I den korte gennemgang af det kollaterale kredsløb (s. 11–12) kan vi ikke acceptere udredningerne om a. communicans anterior's betydning for den kollaterale fyldning af media-området.

Eget patientmateriale behandles side 13–14 med henblik på alder, kønsfordeling og sidelokalisation. Sammenlignet med referencer til litteraturen afviger forfatterens patientgruppe ikke fra tidligere offentliggjorte materialer.

Occlusion af a. cerebri medias hovedstamme, s. 14–31: De første

8 sider af afsnittet (s. 14–22) refererer fra litteraturen en række mindre og større arbejder med henblik på at vurdere et muligt sammenhæng mellem det angiografiske fund og det kliniske billede. Kun et par arbejder (Ringberg & Galatius-Jensen, 1966 og Krayenbühl, 1966) omfatter tilstrækkeligt mange patienter til, at der kan gøres forsøg på en korrelering. Insultets sværhed bedømt ud fra paresernes intensitet har en sandsynlig sammenhæng med de striate kars fyldning, idet forfatteren dog samtidig gør opmærksom på usikkerheden ved at bedømme de striate arterier. Occlusionens lokalisation i hovedstammen og omfanget af den retrograde fyldning gennem det kollaterale kredsløb giver ikke holdepunkter for at drage slutninger om det kliniske billede.

Litteraturgennemgangen er kort men dækker de væsentligste træk i problemstillingen. Vi bemærker den uheldige betegnelse »profund hemiplegi«, som ikke er nærmere forklaret, men muligvis skal forstås som hemiplegi ved profund infarkt (Foix & Levy).

Forfatterens eget materiale af occlusioner i medias hovedstamme (s. 22–31) omfatter 14 patienter. Hos 5 af disse er der fyldning af a. temporalis anterior, men forfatteren giver ikke nogen forklaring på, hvorfor denne arterie er fyldt ved en total media-occlusion.

Der foretages på hele materialet (hovedstamme og grenocclusioner) en sammenligning mellem de striate arteriers fyldning og insultets sværhedsgrad. Forfatteren finder ingen korrelation. Karrenes fyldning angives ved 3 grader: god, nogen, ingen. Man kunne for gruppen »ingen« have ønsket en tilkendegivelse af, om der i denne muligvis skjuler sig ubedømmelige tilfælde, da de striate kar ved arteriografier udført under akutte omstændigheder ofte er vanskelige eller umulige at bedømme. Derefter vurderes de striate kar og insultets sværhedsgrad hos kun 14 af patienterne, uden at man kan følge begrundelsen for denne udvælgelse.

Om kollateralkredsløbet angives, at der er »nogen korrelation« mellem dettes tilstand og insultets sværhed, hvilket ikke umiddelbart kan aflæses i de små tal. Det fremgår ikke af redegørelsen, om kollateralernes fyldning er blevet bedømt under hensyn til den angiografiske teknik, herunder ved serieundersøgelser.

Remissionens grad sammenholdes med insultets sværhedsgrad og med patienternes alder; forfatteren mener at kunne påvise korrelation til alderen, men de små tal tillader ikke nogen konklusion.

Det virker lidt ejendommeligt i disse opstillinger, at remissionens 4 grader er god, nogen, ingen og *mors*.

I de ætiologiske overvejelser beskæftiger forfatteren sig overvejende med den traumatiske genese til occlusionerne. Betragtningerne herom er for så vidt rigtige, men hovedvægten burde være lagt på arteriosclerose, trombose, emboli resp. spasme, som kun nævnes i forbigående.

Endelig konkluderer forfatteren, at fuld remission kun indtræder i 14 % af tilfældene; man kan ikke se, at der i materialet er dækning for denne talangivelse.

Occlusion i a. cerebri medias grene, side 32–40. Der gives på 2 sider en kort litteraturoversigt. Det forekommer i denne forbindelse ikke velmotiveret fra en klinisk ordbog (Leiber & Olbrich) at anføre 2 syndromer: parietallapssyndromet og temporallapssyndromet; dertil er den definatoriske afgrænsning af disse syndromer meget diffus.

Eget materiale (s. 33–40) omfatter 19 patienter med grenocclusioner, som deles i 4 grupper efter occlusionens sæde, og den 1. gruppe deles tilmed i 2. Herefter opererer forfatteren med meget små talstørrelser 9 (4+5) + 2 + 3 + 5. En opstilling af symptomatologien viser ingen forskelligheder af betydning, men slutninger ville heller ikke kunne drages af så lille et materiale.

Sammenlignes symptomerne ved occlusionerne i hovedstammen og i grenene, finder forfatteren ingen sikre forskelligheder, men angiver, som venteligt er, at grenocclusionerne giver mindre massive symptomer; endvidere mener forfatteren at kunne konstatere en mere varieret symptomatologi ved de sidstnævnte occlusioner. Her findes nogle patienter med inkomplet Gerstmanns syndrom og agnostisk-apraktiske forstyrrelser. Man savner en nærmere præcisering af, hvad det er for agnostiske og apraktiske symptomer, der er konstateret, men det må holdes for tvivlsomt, at der i denne henseende skulle være forskel på stamme- og grenocclusionerne; snarere beror forskellene på, at patienterne ikke er spurgt ensartet ud.

Sammenligninger mellem de angiografiske fund og det kliniske billede antyder, at god fyldning af *a. frontalis ascendens* ledsages af mindre svært insult; ellers findes ingen overbevisende korrelationer.

Endelig omtales side 41–43 *forsnævninger i a. cerebri media*, ialt 7 patienter, hvis symptomer ikke afviger fra dem, man finder ved

occlusionerne, bortset fra at symptomerne er lettere. Forfatteren røber her en påfaldende usikkerhed overfor neurologisk terminologi ved at anføre, at patienterne ikke så hyppigt har pareser i extremiteterne, men kun nedsat kraft.

Forfatteren fastslår som resultatet af den kliniske gennemgang af sit materiale, at symptomerne i de 3 patientgrupper overlapper hinanden; på det kliniske alene kan de ikke holdes ude fra hinanden; den nøjagtige diagnose må bero på angiografi.

De 40 sygehistorier refereres på side 48 til 90. Vi bemærker her, at det på grundlag af de anførte angiografiske beskrivelser er vanskeligt for læseren at afgøre, om en given patient har en occlusion i hovedstammen eller alene i cerebri medias grene. Flere af patienterne, som rubriceres under grenocclusionerne, har efter beskrivelsen totalt stop proximalt i a. cerebri medias hovedstamme. Det havde været ønskeligt, om forfatteren havde præciseret, at man ofte kun ved skråprojektioner nøjagtigt kan fastslå occlusionens sæde. Skråprojektion nævnes kun i een sygehistorie (no. 25, side 73).

Som det fremgår af vores kritik, er der væsentlige mangler ved afhandlingen, således at vi ikke kan indstille den til nogen belønning.

II

Den anden afhandling er på 104 maskinskrevne kvartsider, hvortil kommer 12 sider med billeder og billedtekster og en litteraturliste på 123 numre. Indholdsfortegnelsen forudsiger arbejdets klare disposition, som følges i de enkelte kapitler, idet nogen overlappning, navnlig i de refererende afsnit, har været uundgåelig. En passende kort indledning beskæftiger sig med den cerebrale angiografis historie og med de indikationer, som i de senere år kan have skærpet interessen for den angiografiske undersøgelse ved de cerebrale karocclusioner.

Det første kapitel, *litteratur om de angiografiske fund*, indledes med a. cerebri medias normale anatomi og fortsætter med en på grundige litteraturstudier baseret redegørelse for de i denne forbindelse relevante patologiske røntgenanatomiske fund. Underafsnit er særligt helliget omtalen af aa. striatae, de piale anastomoser mellem aa. cerebri anterior, posterior og media; ligeledes omtales særskilt den prognostisk ildevarslende overskydning af midtlinje-

karrene; i denne forbindelse fremdrages den meget betydningsfulde tidsfaktor i det cerebrale infarkts volumen. Allerede i dette første kapitel bemærker man, at litteraturgennemgangen ikke indskrænkes til blotte referater; kritiske bemærkninger knyttes her og i det følgende til visse af de citerede forfatters materialer og metoder.

I det følgende kapitel gennemgås *litteraturen om de kliniske fund*. Han tager (ligesom Olivarius i 1964) afstand fra den af Foix et Levy i 1927 opstillede skematiserende symptomatologi, men føler sig forpligtet til at referere den, da den går igen også hos nyere franske forfattere.

Herefter må 3. kapitel naturligt handle om den *litteratur, som har forsøgt at korrelere det angiografiske og det kliniske billede*. Blandt mange mindre materialer finder han to større: Lascelles et Burrows (1965) har på deres 59 patienter kun sat den kliniske prognose i relation til den angiografiske topografi, og Krayenbühl et Yasargil (1964) har i deres materiale på 100 mediaocclusioner ikke meddelt de enkelte occlusioners sæde med en nøjagtighed, som har kunnet tilfredsstille forfatteren. (Der har i kritikken af dette arbejde indsnegget sig en meningsforstyrrende trykfejl).

Nu følger i 4. kapitel en redegørelse for, hvordan forfatteren har skaffet sig sit *eget materiale*. Fra arkivet på et københavnsk hospitals røntgenafdeling har han fremdraget røntgenbilleder, som viste occlusioner eller snævringer i mediaområdet, og det findes under omtalen af dette arbejde dokumenteret, at han i sin bedømmelse af billederne ikke har ladet sig nøje med de foreliggende beskrivelser, men at han selv har taget stilling til diagnosen i hvert enkelt tilfælde. Fra de kliniske afdelinger er de tilsvarende journaler gennemgået. Efter sinstartering (3 patienter havde foruden mediaocclusion eller -snævring andre cerebrale lidelser; på eet angiogram fandt forfatteren den stillede diagnose partiel mediaocclusion forkert; to journaler lod sig ikke finde) får han et materiale på 88 patienter, heraf – som det fremgår af det følgende kapitel – 35 med occlusion i medias hovedstamme, 34 med occlusion i en eller flere grene og endelig 19 forsnævringer i media og/eller dens grene. Angiografierne er udført i årene 1953–1956 begge inclusive, og forfatteren har i sin kliniske bedømmelse udelukkende måttet støtte sig til journalerne. Da afhandlingen er skrevet i 1967 og begyndelsen af 1968 har han ikke haft mulighed for nogen personlig klinisk vurdering; og havde han

lagt arbejdet an på en undersøgelse af de i 1967 på det pågældende hospital indkomne patienter med mediaocclusion eller mediaforsnævring, ville hans materiale have været mindre end 10 patienter. Man kunne da diskutere den fremgangsmåde – og dette gælder forfatterne af begge afhandlinger – at man i stedet for at koncentrere sig om eet hospital havde benyttet årets samlede patienter i denne kategori i det storkøbenhavnske område; men vi må jugere, at materialerne selv da var blevet fåtallige; desuden må forfatterne have været vidende om, at kolleger var beskæftiget med samme opgave på andre hospitaler – og opgavens karakter har ikke tilladt teamwork.

Når han i det næste kapitel *beskriver de 35 angiogrammer med occlusion i medias hovedstamme, de 34 med grenocclusion og de 19 med arterielle forsnævninger* gør han nøje rede for læsionernes sæde og udseende, omtaler den eventuelle tilstedeværelse af synlige piale anastomoser, den eventuelle overskydning af midtlinjekarrene og undersøger den tidsmæssige afstand mellem det kliniske insult og angiografien.

De *kliniske fund* har som anført kun ladet sig behandle ud fra det foreliggende journalmateriale. Han anskuer her sine 88 patienter under ét og gør rede for den neurologiske anamnese før det aktuelle insult, de neurologiske symptomer efter insultet og under hospitalsopholdet, for udfaldet af visse – langt fra på alle patienter udførte specialundersøgelser – som spinalvæskeundersøgelse, elektroencephalografi, røntgenundersøgelse af kraniet og luftencephalografi. Når han omtaler ledsagende sygdomme, hæfter han sig i særlig grad ved hypertensionen, idet han er klart over, at blodtrykket hos hypertenikere kan være labilt, og at det cerebrale insult ofte sætter ind under et blodtryksfald. Han overdriber ikke betydningen af denne faktor, men røber dog ikke kendskab til den litteratur, som i de senere år har taget til orde mod blodtryksfaldet som en næsten ufravigelig betingelse for opståelsen af det cerebrale infarkt. I sammenhæng med hypertensionen er det naturligt, at han undersøger tilstedeværelsen af cardiale lidelser. Ud fra journalernes statusopgørelse ved udskrivningen forsøger han en vurdering af sammenhængen mellem sygdomsforløb og symptomernes sværhedsgrad. Han finder ikke, at hjertesygdomme og hypertension formørker den kortsigtede prognose; derimod tegner han prognosen mørkere for de gamle patienter, og han finder, at der blandt de patienter, som gik

ad mortem var mange med svære neurologiske symptomer fra sygdommens begyndelse.

Nu følger da arbejdets fyldigste og vigtigste kapitel om den *angiografisk-kliniske korrelation*. Her må han naturligvis igen skelne mellem sine 35 hovedstammeocclusioner, de 34 grenocclusioner og de 19 forsnævringer – for til sidst atter at sammenligne dem i een pulje.

Spærringen af hovedstammen giver – som erfaringen efterhånden har vist neurologer og radiologer – et varieret billede, men det vises i dette arbejde, at billedet ikke bliver mere ensartet, selvom man behandler de mere proximale og de mere distale stammeocclusioner hver for sig; ligeledes kan forfatteren heller ikke se et tydeligt mørkere klinisk billede hos de patienter, hvis angiogrammer ikke har visualiseret de striate arterier (i sin bedømmelse af disse viser han en passende reservation overfor de røntgentekniske fejlkilder); endelig finder han ikke lettere symptomer hos dem, hvis angiogrammer viser retrograd fyldning af de piale kollateraler.

Afsnittet om grenocclusioner må nødvendigvis være afhandlingens vanskeligste. Forfatteren behandler til en begyndelse grenocclusionerne under ét og deler derefter de 34 patienter op »efter de dele af mediaområdet, som på angiogrammerne havde kompromitteret karsforsyning«; herved bliver hans patientgrupper meget små, f. eks. 2 med lukning af de frontale ascenderende grene, 2 som foruden dette viste afbrydelse af a. parietalis posterior, 6 med spærring af en mindre dorsal del af de frontale ascenderende grene + a. parietalis post. I det hele mærker man sig, at der synes at være meget få patienter, som viser lukning af een og kun een mindre, radiologisk differentierbar gren. Han gør derfor et forsøg på en omrokering, idet han siger: kan der findes fællestræk hos dem, der har lukning af een arterie foruden måske af visse andre? derved opnår han betydeligt større grupper, men ikke mere ensartede kliniske billeder. Heller ikke hos patienterne med grenocclusion syntes kontrastfyldte kollateraler at indicere noget klinisk lysere billede. Han mener afsluttende at turde konstatere et kvantitativt og kvalitativt lettere klinisk billede hos patienter med grenocclusioner end hos patienter med spærring af hovedstammen.

Af de 19 patienter med forsnævringer, men ikke påviselige karspærringer i mediaområdet, falder de 2 af forskellige grunde uden-

for de øvrige. Forfatteren afstår fra en deling i hovedstamme- og grenforsnævninger, da forandringerne så ofte findes udbredt over store dele af området. Derimod foretager han en deling i 10 patienter med forsinket mediakredsløb og 7 med normal strømningshastighed, idet han understreger, at delingen hviler på grove kriterier; men han finder ingen forskel i symptomernes sværhedsgrad. (Når han i dette afsnit siger, at kollateralkredsløbet ikke var »i funktion« hos denne gruppe patienter, må han mene, at paaanastomoserne ikke indeholdt synligt kontraststof). Han finder i denne gruppe ialt lettere symptomer og flere patienter med intermitterende symptomer i anamnesen.

Sammenligningen mellem de 3 grupper opstilles i et skema og er prisværdigt kort og klar. Han finder, at bevidsthedsforstyrrelser, kranienerveaffektioner og extremitetspareser aftager i hyppighed og intensitet over hovedstammeocclusioner, grenocclusioner til forsnævninger, men erkender her som overalt at hans tal er små.

Afhandlingens sidste 7 sider rummer *diskussionen* af det fremlagte. I denne understreges det ønskelige i, at man ikke lod sig nøje med en arteriografi i carotis interna eller communis på den ene side, men at man tillige analyserede den modsidige, vertebralis-basilarisområdet og de cerebrale kar i deres mediastinale udspring, således at man ikke risikerede at give »mediaforandringer skyld for symptomer, der i virkeligheden stammer fra andre karområder«. Men han erkender med det samme, at der ikke knytter sig nogen terapeutisk mening til sådanne yderligere og ikke risikofrie undersøgelser, hvis en mediaocclusion alt er påvist. I samme afsnit fremhæver han – som også tidligere i teksten, at det angiografiske billede kun må tages som et groft makroskopisk øjebliksbillede – og han venter, at flowmålingerne med radioaktive luftarter vil kunne yde en mere dynamisk diagnostik.

Forfatteren har på et begrænset men ikke helt lille klinisk og radiologisk materiale foretaget en analyse, som bærer præg af klarhed i fremstillingen, af megen grundighed og sund kritik overfor tidligere arbejder indenfor samme emnekreds og overfor sine egne muligheder, idet han fuldt ud er klar over, at de resultater, som arbejdet har givet ham er yderst beskedne, idet man blandt andre konklusioner kan drage den, at et konkret angiogram kun kan fortælle meget lidt om den bestemte patients kliniske billede og prognose.

Egentlige fejl, misforståelser eller mangler har vi ikke påvist i afhandlingen; sprogbehandlingen er god; enkelte uklarheder skyldes dels regulære trykfejl, dels måske tidsnød.

Vi indstiller herefter afhandlingen til belønning med universitetets guldmedalje.

KNUD HERMANN

H. H. JACOBSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren af den anden afhandling sig at være stud. med. *Niels Fabricius-Bjerre*.

DEN FILOSOFISKE AFHANDLING

Som besvarelse af universitetets prisopgave i filosofi for året 1967: »Der ønskes en kritisk redegørelse for diskussionen om den logiske atomisme i de forgangne 50 år« er indkommet to afhandlinger.

I

Den ene afhandling med mottoet »spero meliora . . .« er på ca. 260 sider, herunder et bibliografisk apparat med ca. 400 titler.

Dette kolossale bibliografiske opbud er dog langtfra nogen skueret. Forfatteren viser i sin fremstilling, at han har et grundigt kendskab til emnet, og at han er helt fortrolig med den relevante litteratur. Han bevæger sig med en sådan lethed i det omfattende og komplicerede stof, at hans fyldige henvisninger til kilderne og autoriteterne ikke hindrer ham i at få sit personlige syn på sagerne frem. Trods den megen lærdom er hans stil ikke tyngt af pedantiske udredninger, men bærer snarere præg af en let trodsig selvstændighed og en sans for humor, der gør afhandlingen til interessant læsning. Fremstillingen bærer således præg af både redelighed og engagement.

Afhandlingen består af *Indledning* (I–V) og 3 dele, der kaldes *Historisk del* (1–47), *Systematisk del* (48–94), *Kritisk del* (95–241) og *Afsluttende bemærkninger* (242–245). Hertil kommer *Bibliografi*.

I indledningen gør forfatteren omhyggeligt rede for, hvorledes han har opfattet den stillede opgave, og hvorledes han agter at begrænse den. Han argumenterer på fyldestgørende måde for det hensigtsmæssige i at lade fremstillingen koncentrere sig om Bertrand Russells logiske atomisme, som den fremstilles i »Our Knowledge of the

External World« (1914), »Philosophy of Logical Atomism« (1918) og »Logical Atomism (1924), vel vidende, at betegnelsen »logisk atomisme« ikke blot refererer til Russells filosofi fra omkring 1. verdenskrig, men også til Wittgensteins »Tractatus« samt til visse arbejder af Susan Stebbing, John Wisdom, Ramsey o. a.

Men selv om der i fremstillingen tages mindre hensyn til Wittgensteins version af den logiske atomisme, inddrages hans synspunkter dog på kyndig vis i fremstillingen af diskussionen af den logiske atomisme, hvor emnet kræver det.

Forfatteren præciserer, at han ikke har set det som sin opgave at levere en filosofihistorisk redegørelse for diskussionen om den logiske atomisme. I den historiske del (1–47) afgrænses emnet, fremlægges det anvendte kildemateriale og leveres den dokumentation, der må anses for nødvendig og tilstrækkelig for den systematiske udredning. Denne udredning tager først og fremmest sigte på at fremdrage og analysere de træk i den logiske atomisme, der er af generel natur, og som har relation til problemer, der står i midtpunktet af den erkendelsesteoretiske debat.

Redegørelsen for diskussionen om den logiske atomisme kan derfor efter forfatterens opfattelse passende grupperes om to punkter. Det ene omhandler problemer omkring den s. k. reduktive analyse, medens det andet punkt omhandler muligheden af en ontologisk analyse, der som sit udgangspunkt tager analysen af de logiske former. Efter forfatterens opfattelse har førstnævnte problemer haft en mere »intern« karakter, medens de vanskeligheder, som vedrører den ontologiske analyses mulighed, væsentligt er lagt blot ved kritik »udefra«, navnlig ved kritik fra positivistisk side.

I den systematiske del (48–94) gives en detaljeret og træffende karakteristik af »den logiske atomismes verdensbillede« iflg. Russell. Der gøres nøje rede for den russellske »verden«s konstituenten og for analysen af relationerne mellem dem, men det påpeges, at de problemer, der vedrører relationerne mellem dom og kendsgerning, mellem kendsgerning og elementer og mellem dom og elementer, er af så prekær natur og stiller sådanne krav til analysen, at selve spørgsmålet om analysens *art* helt rykkes i forgrunden og selv kræver en analyse.

Analysen af »analysen« bliver derved et af de centrale emner i den logiske atomisme. Efter forfatterens opfattelse har Russell hver-

ken i »Our Knowledge of the External World« eller sine afhandlinger om den logiske atomisme givet noget fyldestgørende svar på spørgsmålet om, hvorledes analyser udføres eller, hvad det helt konkret er, der analyseres.

I den kritiske del (95–241) undersøges navnlig de logisk-matematiske teorier, der lægges til grund for den logiske atomisme, Russells beskrivelsesteori, sansedata-teori og teorier for logisk konstruktion og reduktion, forholdet mellem logik og sprog og mellem sprog og virkelighed, herunder Russells og Wittgensteins meningsteorier, og endelig den filosofiske analyse.

Som motto for den kritiske del har forfatteren valgt en bemærkning fra Kants »Nachlass«: »Man hat vor der Logik philosophiert, und durch die Logik ist Nichts viel besser geworden«.

Dette peger i retning af, at forfatteren særlig har interesseret sig for forholdet mellem logik og sprog og for diskussionen om »det logisk korrekte sprog«, der spiller en så dominerende rolle i den logiske atomisme.

Med udgangspunkt i konstateringen af, at troen på »det nye redskabs«, d. v. s. den matematiske logiks, værdi i stærk grad er aftaget i den moderne analytiske filosofi, bemærker forfatteren, at «man snarere kunne sige, at den symbolske logik og anvendelsen af den har rejst flere problemer end den har løst«.

Dette synes forfatteren at opfatte som noget negativt, hvad det efter bedømmernes opfattelse ikke er. Pointen synes at være den, at den symbolske logiks metoder ikke lod sig anvende til det formål, som Russell og Wittgenstein havde for øje, og at de analytiske filosoffer i erkendelsen heraf helt eller delvis gav afkald på den som analyseværktøj i filosofien.

Forfatteren finder imidlertid begrebsanalytikernes kritik af de logiske atomisters syn på forholdet mellem sprog og logik overbevisende, medens han på den anden side anser de logiske empiristers indvendinger for utilstrækkelige. Han drager deraf den konklusion, at de logiske atomisters og de logiske empiristers syn på forholdet mellem sprog og logik og mellem sprog og virkelighed er inadækvat. De begrebsanalytiske teorier om sproget finder han problematiske.

Sammenfattende kan siges, at forfatteren med sin besvarelse har givet en fortræffelig og fyldig indføring i den logiske atomisme og dens problematik. Kritisk kan bemærkes, at konklusionen virker lidt

mat, og at man kunne have ønsket nogle fyldigere henvisninger til den erkendelsesteoretiske debat, som moderne metamatematiske undersøgelser har sat igang. Efter adskillige erkendelsesteoretikers opfattelse har netop disse undersøgelser medført et noget andet syn på værdien af moderne logik som analyseværktøj, også i filosofiske anliggender, end det, som forfatteren synes at gøre sig til talsmand for.

Besvarelsen er imidlertid så værdifuld og bærer så tydelige vidnesbyrd om forfatterens videnskabelige og kritiske evner, at vi må indstille, at afhandlingen belønnes med universitetets guldmedalje.

II

Den anden besvarelse med mottoet »at dø – filosofisk« er en afhandling på 143 sider, herunder en litteraturfortegnelse, der kun indeholder de citerede værker, nemlig ca. 45 titler.

Afhandlingen er meget særpræget både m. h. t. stil og emnebehandling. Forfatterens sprogbehandling er overlegen og præcis og kan glimtvis bringe Wittgenstein eller Kierkegaard i erindring. Dog makuleres hans stil til tider af en pedantisk docerende jargon, der synes overflødig. Besvarelsen er bygget op over læsten »sprog – virkelighed«, et tema, der visselig er centralt i den logiske atomisme, men næppe artsspecifikt for retningen.

Forfatteren argumenterer i *Forbemærkning* (1–5) for en historisk redegørelses overflødighed og anbefaler som substitut for nogle orienterende bemærkninger om baggrunden for den logiske atomisme og dens plads i diskussionen om interessante erkendelsesteoretiske og ontologiske problemstillinger i de forgangne 50 år Urmsons »Philosophical analysis«.

Afhandlingen indledes med nogle sider om emnet *Det filosofiske spørgsmål om, hvad der er* (6–8), der indeholder nøglen til hele afhandlingen. Forfatteren ser det som sin primære opgave at vise, at opfattelsen af forholdet mellem sprog og virkelighed som et praktisk forhold har været udgangspunkt for den logiske atomisme, og at dette udgangspunkt i Russells beskrivelsesteori og i Wittgensteins betragtninger i »Tractatus« fører til den logiske atomismes formale ontologi.

Det erkendelsesteoretiske problem og spørgsmålet om det værendes art er hos forfatteren et sekundært problem, der behandles i forbin-

delse med undersøgelsen af muligheden af en material interpretation af den logiske atomismes formale ontologi.

Afhandlingen behandler indgående den logiske atomisme i dens to væsentligste versioner, og dens vigtigste afsnit er *Forholdet mellem sprog og virkelighed* (9–116), herunder *Sproget* (20–50), *Virkeligheden* (51–66), *Fakta* (67–108) og *Billedteorien* (109–115) og *Den logiske atomisme og verdens materiale opbygning* (116–128). Afhandlingen afsluttes med *Transcendental kritik* (129–141).

I den første halvdel af afhandlingen behandles Russells og Wittgensteins filosofiske synspunkter parallelt, således at ligheder og forskelle i de to filosofers problemstillinger tydeliggøres.

Forfatteren indtager det rimelige standpunkt, at den logiske atomisme i begge versioner er en konsekvens af meningsteorien. Forskellen mellem Russells og Wittgensteins logiske atomisme må følgelig bero på forskellen i de to filosofers meningsteorier, og det ligger derfor forfatteren stærkt på sinde at understrege, at Russell tog sit udgangspunkt i det meningsfulde ord, medens Wittgensteins udgangspunkt var den meningsfulde sætning. Disse forskellige meningsteoretiske synspunkter bringer altså deres forskelligartede syn på forholdet mellem sprog og virkelighed til udtryk.

Efter forfatterens opfattelse er der dog den vanskelighed ved begge meningsteorier, at de ikke kan forklare deres egen meningsfulde hævde, og deraf drager han den slutning, at den logiske atomismes teori om forholdet mellem sprog og virkelighed i begge versioner er en umulighed, forstået på den måde, at en verden, hvor denne atomistiske teori »praktiseres«, er en umulighed.

Selv om der måske kan rejses tvivl om en sådan argumentations holdbarhed, er det lykkedes forfatteren at give den en tvingende form.

Den logiske atomismes logiske vanskeligheder opfattes altså som ægte antinomier, som vi ikke kan nære håb om at løse i fremtiden, og gennemtænkningen af den logiske atomisme fører os derfor til det vigtige resultat, at de logiske atomisters opfattelse af forholdet mellem sprog og virkelighed er en umulighed. Resultatet af undersøgelsen er altså en art »postulate of impotency«.

Russells og Wittgensteins undersøgelser resulterer som nævnt i en formal ontologi eller en filosofisk teori om verdens formale opbygning. Herudaf vokser det problem, som kun Russell tager klart stil-

ling til, om en sådan formal ontologi kan kaste lys over problemet om verdens materiale opbygning.

Det spørgsmål om det værendes art, som rejses i afhandlingens forbemærkning, må altså ses i forbindelse med den givne redegørelse for den logiske atomismes formale ontologi.

I sin immanente kritik af den logiske atomisme påviser forfatteren altså, at visse formalt ontologiske begreber er en konsekvens af de forudsatte opfattelser af forholdet mellem sprog og virkelighed. I sin transcendentale kritik påviser han, at disse ontologiske begreber på grund af de forudsatte opfattelsers umulighed ikke kan interpreteres. En material ontologi kan m. a. o. ikke bygges op på basis af den logiske atomismes analyse af forholdet mellem sprog og virkelighed.

Forfatterens fremstilling af den logiske atomismes problematik er særdeles kyndig, og hans argumentation bærer præg af, at han virkelig har forsøgt at tænke de problemer igennem, som han bringer på bane og søger en løsning af. Hans overvejelser over forholdet mellem sansedata-sprog og normalsprog er skarpsindige og lærerige, og hans kritik af Wittgensteins ekstensionalistese finder bedømmerne træffende.

Alt i alt finder vi, at den foreliggende afhandling er en så fortræffelig intellektuel præstation, og at besvarelsen er så fyldestgørende, at den fortjener at blive belønnet med universitetets guldmedalje.

BENT SCHULTZER

JOHANNES WITT-HANSEN

Ved navnekuverternes åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være stud. mag. *Jørgen Hass* og af den anden stud. mag. *Kai Birger Sørlander*.

DEN PSYKOLOGISKE AFHANDLING

Som besvarelse af prisopgaven i psykologi for 1967: »Der ønskes en undersøgelse af visuel formopfattelse med udgangspunkt i egne undersøgelser og i nyere synspunkter inden for perceptionspsykologien« er indleveret en afhandling mærket: Formforskelle.

Afhandlingen består af 87 maskinskrevne kvartsider inclusive to sider appendix, hvoraf det ene afbilder et Gier-Algol-4-program til

automatisk fremstilling af stimulusfigurer til undersøgelserne, og det andet meddeler en liste over den litteratur, der henvises til i undersøgelsen. Desuden findes 11 figurafbildninger og 3 tabeloversigter.

Forfatteren begrænser (i kap. 1) sit undersøgelsesområde til at handle om *formforskelle* med hensyn til visse af hinanden uafhængige formegenskaber ved en figur, men sådan at hver formegenskab giver anledning til at ordne de tilsvarende forskelle i eendimensionale rækker efter stigende eller faldende grad af forskel. Dette fører ham til definition af et begreb: *Perciperet dimension* som hjælp ved beskrivelse af sådanne forskelle. Ved en række forførsøg og også på anden måde kommer forfatteren frem til 10 dimensioner (eller kategorier af forskelle), hvoraf han vælger at fordybe sig i 3, nemlig aflanghed-tykthed, rundhed-kantethed og storhed-lidenhed. Da forskelsarterne er uafhængige af hinanden kan een og samme figur på een gang tilhøre flere dimensioner og et sæt af figurer altså ordnes i en flerdimensional anordning; et af forsøgene (sorteringsforsøget) består netop i at lade forsøgspersoner placere figurer i et to-dimensionalt system nemlig efter kategorien aflanghed-tykthed og rundhed-kantethed.

I kap. 2 giver forfatteren en kort oversigt over en række af den nyere perceptionspsykologiske litteratur om visuel formperception og fordyber sig her i, hvorledes stimulusbegrebet har udviklet sig på karakteristisk måde. Han får lejlighed til at redegøre for sit udgangspunkt, som først og fremmest er Edgar Rubins undersøgelse over »Synsoplevede Figurer«. Forfatteren beklager sig med rette over, hvor lidt Rubins resultater og problemstillinger er blevet fulgt op af andre forskere, der har beskæftiget sig med formperception. Af senere forfattere inden for form-perceptionspsykologien, han særlig beskæftiger sig med, og som berører hans egen problemstilling, er Karl Bühler, Wolfgang Köhler, Orlansky, Silver, Landis, Messick, Stilson, Leonard Uhr, Attneave, Arnoult og især J. J. Gibson. Af disse forfattere interesserer de sidste fire ham navnlig på grund af dels deres informationsteoretiske synspunkter og dels deres analyse af stimulusbegrebet. Forfatteren sammenfatter overvejelser og resultater af hele denne forskning på følgende måde: »Det første udgangspunkt for fastlæggelse af formdimensioner (hos Rubin og hans samtidige) var selve de *perciperede* former. Derpå koncentrerede gestaltpsykologernes interesse sig stort set om nogle teoretiske, strukture-

rende kræfter hos forsøgspersoner, og eksperimentel forskning fra denne periode beskrev *sammenhæng* mellem de »klassiske« dimensioner af stimuli og perceptioner – og endelig har interessen efter 1940 vendt sig mod en søgen efter nye dimensioner i *stimulus*-beskrivelsen«.

Denne tendens til at lægge mere og mere vægt på stimulusbeskrivelser, ja endog til at opstille helt nye »stimulus-dimensioner« i stedet for de gængse, som sædvanligvis uden videre overtages fra fysiken og matematiken, interesserer forfatteren levende, og i kap. 3 går han i gang med overvejelser og undersøgelser herom specielt vedrørende egne formperceptuelle problemer, som vel også i særlig grad må siges at lægge op til den slags problematik, (det bør bemærkes, at forfatteren, da man kan gå ud fra en nogenlunde konstant relation mellem »distale« og »proximale« stimuli hele tiden bruger ordet stimulus i betydningen »distal« stimulus).

Forfatteren ræsonnerer sig frem på omtrent følgende måde. Hvis han skal undersøge de tre perciperede dimensioner langhed-tykthed, rundhed-kantethed og storhed-lidenhed og vil fremstille de tilsvarende simplest mulige stimuli, kan han vælge symmetriske, geometriske figurer, som består af lukkede kurver, der ikke skærer sig selv, og som kan beskrives ved simple matematiske funktioner og alligevel få et meget stort udvalg af stimuli. Eksempler på sådanne stimuli er cirkel, ellipse, kvadrat og rektangel. Overgangen fra cirkel til ellipse ligger således inden for langhed-tykthed dimensionen, og det gør overgangen fra kvadrat til rektangel også. Overgangen fra kvadrat til cirkel ligger inden for rundhed-kantethed dimensionen, og det gør overgangen fra rektangel til ellipse også. Varierer man desuden figurernes arealer, får man uafhængigt af de andre dimensioner forskelle, der ligger inden for storhed-lidenheds dimensionen. Hvis man nu vil arbejde med figurer, der på een gang lader sig ordne i et flerdimensionalt system f. eks. for de foran nævnte dimensioner i et tredimensionalt system, omtrent ligesom farver under hensyntagen til kromatisk værdi, mættethed og lyshed, lader sig ordne i tredimensionale områder (f. eks. farvepyramiderne) må man nå frem til stimuli, der tillader en kontinuert overgang mellem de foran nævnte simple figurer cirkel, ellipse, kvadrat og rektangel. Dette når forfatteren på simplest mulig måde ved hjælp af kurver af formen:

$$(1) \quad \left| \frac{x}{a} \right|^n + \left| \frac{y}{b} \right|^n = 1$$

hvor x og y er variable, og a , b og n er konstanter (parametre), og hvor $a > 0$, $b > 0$ og $n \geq 2$. For $n = 2$ og $a = b$ afbilder formelen en ellipse (hvis størrelse afhænger af a og b) med storakse $2a$ og lilleakse $2b$. For $n = 2$ og $a \neq b$ afbildes en cirkel med radius $= a = b$. Når n vokser mod uendelig, nærmer de ved udtrykket fremstillede kurver sig vilkårligt til rektangler ($a \neq b$) og kvadrater ($a = b$). Forfatteren kalder de fremstillede kurver for »superellipser«, et navn, man i matematikken bruger om nogle specielle af kurverne. Han foretrækker at bringe udtrykket på formen

$$(2) \quad \frac{x^n}{a} + \frac{y^n}{ea} = 1$$

ved at sætte $e = \frac{b}{a}$ (hvor $e \leq 1$), idet han mener, at de tre parametre (n , e og a) på forhånd kan antages at ville hænge bedre sammen med de førnævnte tre perciperede formlidimensioner end en række andre lige så simple udtryk i parametrene. På grundlag af (2) er det, forfatteren har fremstillet det tidligere omtalte Gier-Algol-4-program til automatisk fremstilling af stimulusfigurer til undersøgelserne meddelt i appendix I, og han kunne ved hjælp af dette få fremstillet det ønskede antal superellipser med de ønskede matematiske værdier; han kunne således få lavet serier af superellipser, hvor to »naboer« i serien ikke visuelt kunne skelnes fra hinanden, men hvor der f. eks. skulle overspringes 2 »naboer« for at en perciperet forskel skulle fremkomme (dette involverer et tærskelproblem, som forfatteren ikke tager op).

Forfatteren indfører den terminologi, at fpp stimuleres af superellipser, bestemt ved værdier af akseforholdet (e), potenseksponenten (n) og areal (en funktion af a) forkortet til at fpp stimuleres med bestemte værdier af e , n og a .

Foruden disse »stimuli« opererer forfatteren med en række »situationskonstanter«, som spiller en rolle for perceptionen, og som han vælger på samme måde gennem alle forsøgene, men som han ikke vil kalde *stimuli*, fordi han ikke kan sammenligne det perciperede med *variationer* i dem. Man får her et indtryk af forfatterens overvejelser over stimulus-begrebet.

I kap. 4 stiller forfatteren sig som en slags forforsøg den opgave at undersøge om relationerne mellem perciperede formforskelle er »intersubjektivt transportable« mellem forsøgsleder og forsøgsperson. Han gør det ved hjælp af nogle enkle sorteringsforsøg (20 fpp., 10 voksne og 10 børn (6–12 år), hvor børn blev brugt, for at viden om geometri ikke skulle få indflydelse på sorteringerne). Der blev her kun appelleret til de perciperede formdimensioner aflanghed-tykthed og rundhed-kantethed. Udklippede superellipser med følgende 5 værdier af akseforhold (e) og potenseksponent (n)

e :	1.0	0.9	0.8	0.7	0.6
n :	2.0	2.5	3.0	6.0	100.0

blev benyttet, hvor disse 5 værdier blev kombineret på 25 forskellige måder. De tilsvarende superellipser (alle med areal = 18 cm²) blev herved så forskellige, at de alle kunne skelnes fra hinanden i nogle forforsøg. Fpp. blev instrueret om at placere figurerne på et skriveunderlag (30×40 cm), således at de, der lignede hinanden meget, lå tæt ved hinanden, og de, der lignede hinanden mindre, lå med større afstand.

Ved denne intersubjektive identificeringsprocedure kan man sige, at der som rekursbasis var valgt et andet emneområde end perciperede former nemlig »større og mindre afstand mellem figurer på et skriveunderlag«. Desuden beskrev forsøgspersonerne spontant de perciperede forskelle, således at forsøgslederen let blev enig med dem om, at det drejede sig om aflanghed-tykhedsforskelle og om rundhed-kantethedsforskelle, selv om nogle forsøgspersoners sproglige benævnelse af disse emner kunne være meget ubehjælpelig. Efter samtaler med forsøgspersonerne var forfatteren dog fuldstændig sikker på, at de perciperede de to omhandlede dimensioner. Ved sorteringen fremkom imidlertid ikke smukke todimensionale anordninger, hvilket fik forfatteren til at tvivle på det heldige i valget af den nævnte rekursbasis. For nærmere at undersøge dette lod han forsøgspersonerne udlægge kort, hvor der på hvert kort var skrevet to tal, det ene med rødt og det andet med sort og med talværdier mellem 1 og 5 (så at der altså var 25 kort). Kortene skulle lægges, så at de sorte tal var stigende i een retning og de røde tal var stigende i en anden retning. Forsøget viste til fulde, at mange forsøgspersoner overhovedet ikke kunne beherske en så simpel dimensionsanskuelse

og følgelig heller ikke kunne forventes at være i stand til det ved de omhandlede perciperede formforskelle. Todimensionale sorteringsforsøg er hyppigt anvendt i perceptionspsykologien, og forfatteren rejser – ud fra sine egne resultater – med rette det spørgsmål, om de i det hele taget er velegnede til undersøgelser af perciperede dimensioner. Man kunne her have ønsket en undersøgelse af, hvordan det ville gå, hvis man i forvejen trænede forsøgspersoner f. eks. ved at lade dem udlægge forfatterens talkort tilstrækkelig mange gange.

Selv om sorteringsforsøgene ikke kom til at svare til forfatterens forventninger, bidrog de dog til at udvikle en spørgeteknik inden for området, som i høj grad viste sig nyttig ved de senere forsøg. Det punkt i forfatterens forventninger, det måske skuffede ham mest ikke at få svar på ved de beskrevne sorteringsforsøg, var et fra metriske synspunkter særdeles interessant og dybtgående spørgsmål, som eksempelvis kan formuleres på følgende måde: »hvilken langhed-tykhedsforskel svarer til en given rundhed-kantethedsforskel?«. I det følgende forsøger han at komme en sådan problematik ind på livet ved at etablere perceptuelle konflikter mellem form-dimensionsforskelle.

I kap. 5 omtales de perceptuelle konflikter, forfatteren vil arbejde med, og som han fremkalder ved hjælp af stroboskopforsøg. Hvis en figur i synsfeltet pludselig forsvinder, og en anden i nærheden dukker op, perciperes under visse omstændigheder en (stroboskopisk) bevægelse mellem de to steder. Hvis der i stedet for figuren, der forsvinder, dukker to nye op, en på højre side og en på venstre side af den forsvindende figur, kan der blive tale om en konflikt. Hvis figuren, der forsvinder f. eks. er en rød cirkelflade, og figuren, der dukker op på højre side er en rød trekantsflade, mens figuren, der dukker op på venstre side er en grøn cirkelflade, vil der – hvis farven dominerer – opleves en stroboskopisk bevægelse fra venstre til højre, medens der – hvis formen dominerer – vil opleves en stroboskopisk bevægelse fra højre mod venstre. Man kan sige, at der er tilvejebragt en konkurrence mellem farve og form. Sådanne konkurrencer har A. Rattleff arbejdet med (Form, Farve og Emotion). Konkurrencen kunne også have været mellem formegenskaber. Figuren i midten, der forsvinder, kunne f. eks. være en cirkelflade, figuren, der dukker op til venstre et lige så stort kvadrat og figuren,

der dukker op til højre en meget lille cirkelflade. Hvis lige-storheden sejrer, ses en bevægelse fra højre til venstre, og hvis cirkelformen sejrer en bevægelse fra venstre til højre. Forfatteren benytter nu denne teknik til at lade forskellige formdimensioner kæmpe mod hinanden, idet han dog forbedrer den benyttede teknik på væsentlig måde, f. eks. anbringer han de forskellige konkurrerende formspekter i en cirkulær anordning, således at forsøgspersonen i den herved fremkomne »ring« ser en bevægelse med uret, når den ene aspekt sejrer, og mod uret, når den anden aspekt sejrer. Han når frem til at fire aspekter anbragt i ringen vil være det gunstigste for at betinge den oplevede cirkulære bevægelse. I det hele taget analyserer han den benyttede teknik fra mange forskellige synspunkter på virkelig dybtgående og interessant måde.

Efter nogle forforsøg med alle 3 kombinationer af dimensionerne storhed-lidenhed, langhed-tykthed, rundhed-kantethed vælger han at arbejde videre med kun de to sidste. Der benyttes een rundhed-kantethedsforskel i alle forsøgene (i superellipsen $n = 2$ og $n = 4$). Den bringes til at konkurrere successivt med 5 langhed-tykhedsforskelle dannet ved at benytte 5 superellipser med e -værdierne 1.0, 0.8, 0.6, 0.4 og 0.2 sammen med en speciel superellipse nemlig cirklen (med $e = 1$ og $n = 2$). Et forsøg består af 2 afdelinger med hver 6 præsentationer af 5 e -værdier. Rækkefølgen af e -værdierne er vilkårligt valgt således: 0.2, 1.0, 0.4, 0.8, 0.6. Der er foretaget 9 forsøg med denne procedure og 7 forsøgspersoner har været benyttet.

De perciperede bevægelser kan inddeles i 4 grupper: bevægelse til venstre, bevægelse til højre, bevægelse skiftevis til højre og venstre og andre former for bevægelse (herunder ingen bevægelse). For hver af de 5 e -værdier optælles antallet af udfald i disse 4 kategorier. Hvis antallet i kategorien »andre bevægelser« er lille, kan man ud fra fordelingen på de andre 3 kategorier udtale sig om en størrelse i »styrkeforholdet« mellem de indgående perciperede dimensionsforskelle. Forfatteren vælger her at benytte antallet af gange, aflanghed-tykthed har sejret divideret med antallet af gange, rundhed-kantethed har sejret som et mål for styrkeforholdet imellem dem.

Forfatterens resultater tillader ham nu for hver forsøgsperson at bestemme den *perciperede* aflanghed-tykhedsforskel, der svarer til en given *perciperet* rundhed-kantethedsforskel ved hjælp af det oven-

nævnte tal for »styrkeforholdet« mellem dem, som skal være 1.0, hvis de to dimensionsforskelle er »lige stærke«.

Under alle forsøgene kom forsøgspersonerne med spontane beskrivelser ikke alene af bevægelserne, men også af formerne, og desuden fandt naturligvis mange samtaler sted om disse forhold, som bidrog stærkt til den intersubjektive forståelse mellem forsøgsleder og forsøgsperson. Erfaringerne fra de først omtalte sorteringsforsøg kom her forfatteren til gode. De beskrevne formforskelle under forsøgene overbeviste forfatteren om, at bevægelsesperceptionen kan siges at bero på perciperede formforskelle.

Til slut peger forfatteren på et ganske overordentligt interessant perspektiv. Har vi bestemt en perciperet aflanghed-tykhedsforskel (Lf-1), der svarer til en given rundhed-kantetheds-forskel (Rf-1) og derpå den aflanghed-tykheds-forskel (Lf-2), der svarer til en given storhed-lidenhedsforskel (Sf-1) og endelig den storhed-lidenheds-forskel (Sf-2), der svarer til den første rundhed-kantetheds-forskel (Rf-1), hvordan er da relationen mellem Sf-2 og Sf-1? Er relationerne inden for dette område transitive? Det er synd, at forfatteren ikke har nået at give sig i kast med dette problem. At belyse dette spørgsmål ville virkelig have været en bedrift.

Den indleverede afhandling er klart affattet, men meget knap i formen, visse steder *for* knap. Den er kort, og man kunne have ønsket flere forsøg udført og med flere forsøgspersoner, og visse steder kunne de rejste – som regel særdeles interessante – problemer være mere gennemdiskuteret. Bortset fra disse svagheder må afhandlingen siges at ligge på et højt niveau. Det er et særdeles originalt arbejde. Der er virkelig tilvejebragt en yderst lovende metodik til undersøgelse af visuel formopfattelse tilligemed en grundig kritisk analyse af metoderne. For denne indsats vil vi mene, at besvarelsen fortjener at belønnes med guldmedalje.

E. TRANEKJÆR RASMUSSEN

FRANZ FROM

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være cand. psych. *Jan Rattleff*.

DE HISTORISKE AFHANDLINGER

HISTORIE A

Som besvarelse af universitetets prisspørgsmål i historie A for 1967 »På grundlag af en analyse af det publicerede kildemateriale ønskes en fremstilling af den franske politik på Versailleskonferencen 1919« er indkommet en afhandling på 328 maskinskrivne kvartsider, inklusive 12 sider bibliografi og 29 sider »annekser« bestående af udtog af ikke-publicerede kilder. Afhandlingen er mærket »La paix est une guerre poursuivie par d'autres moyens«, Georges Clemenceau.

Den kritisk-historiske forskning af Versailleskonferencen 1919 er på et begyndende stadium såvel med hensyn til de enkelte staters politik som de ledende personers indsats og betydning. Dette skyldes dels det publicerede kildemateriales problemfyldte karakter, og dels at de offentlige arkiver først er blevet tilgængelige i de seneste år. De vanskeligheder, som dette skaber for forskningen, gælder ikke mindst udredningen af den franske politik, da de franske diplomatiske arkiver opgives at være fjernet under den tyske besættelse 1940–44 og senere er gået tabt. De synes kun at have efterladt sig svage spor i tyske arbejder fra krigstiden. Forfatteren har dog benyttet enkelte tilgængelige private samlinger, således finansminister L. L. Klotz's efterladte arkiv, men som ønsket i opgavens formulering først og fremmest udnyttet publicerede officielle dokumenter fra andre statsarkiver, forskellige udgivne private samlinger, memoirer og dagbøger samt den videnskabelige litteratur. Endvidere har han sporadisk benyttet oplysninger fra samtaler med franske historikere, der har kendskab til fransk materiale.

I et indledende kapitel gør forfatteren detaljeret rede for den hidtidige forskning af den franske politik samt for kildematerialets karakter og problematik. Han gør kritisk opmærksom på dets svagheder og som følge heraf de ofte hypotetiske slutninger, som disse medfører. Forfatteren viser i denne indledning sin kildekritiske sans, en evne, som han også gang på gang i den følgende tekst demonstrerer i sin vurdering af kilder og andre forfatteres fremstillinger, og samtidig en kombinationsevne, der giver et tydeligt indtryk af en klart tænkende politisk analytiker.

I indledningen præciserer forfatteren den begrænsning, han har

foretaget ved besvarelsen af opgaven: han vil skildre den franske politik over for det besejrede Tyskland, udtrykt i bestræbelsen for at opnå maksimale sikkerhedsgarantier for fremtiden over for naboen mod øst. Den franske politik med hensyn til konferencens andre problemer har forfatteren derimod ikke behandlet, undtagen i det omfang, de berørte de franske sikkerhedsinteresser. Denne afgrænsning af opgaven giver afhandlingen klarhed og muliggør forfatteren at klarlægge sin hovedtese i dens vigtigste aspekter.

Med udgangspunkt i en skildring af de franske krigsmåls udvikling under krigen trækker forfatteren de militære fredsmål, formuleret af marskal Foch, op: den maksimale territoriale svækkelse af Tyskland ikke alene ved generobringen af Alsace-Lorraine, men også ved fastlæggelse af Rhinen som fransk-tysk grænse; de størst mulige afståelser til Tysklands eksisterende eller nyoprettede naboer og en optimal svækkelse af det tyske industrielle og økonomiske potentiel. Forfatteren påpeger klart modsætningen mellem dette program og Wilsons 14 punkter, samt at franskmændene kun på skrømt accepterede disse som grundlag for de kommende forhandlinger om fredstraktaten med Tyskland.

Hovedpersonen i forfatterens følgende analyse af den franske politik under Versailleskonferencen er Clemenceau. Hans karakteristik af denne og andre ledende franske forhandlere hører dog til afhandlingens svagere sider. Det politiske handlingsforløb snarere end personkarakteristiken er forfatterens interesse. Efter hans opfattelse delte Clemenceau de militæres og f. eks. præsident Poincarés ambitioner, men indså klart, at de var uigennemførlige på grund af amerikansk-engelsk modstand. Forfatteren fremdrager i den forbindelse dels de franske forsøg på at splitte den amerikansk-engelske modstand under forhandlingerne i december 1918 og dels betydningen af Clemenceaus tale i Deputeretkammeret 29/12, der udtrykte hans realistiske opfattelse af den franske politiks muligheder: at opnå mest muligt af det maksimale program, men med bevarelse af samarbejdet med de to angelsaksiske magter, der havde sikret sejren. Forfatteren understreger med rette Clemenceaus forståelse af Frankrigs svaghed over for sine allierede og derfor nødvendigheden af at indgå kompromiser.

Hovedparten af afhandlingen er derefter den klare og analytisk skarpe fremstilling af Clemenceaus kamp for at gennemføre de

franske ønsker og hans kapitulation, hvor det næstbedste kun var muligt: den amerikansk-engelske garantitraktat til gengæld for opgivelsen af Rhingrænsen, Saarløsningen, hans stædige kamp for den gunstigste løsning af grænserne for Polen og Tjecoslovakiet, der betragtedes som potentielle fremtidige allierede; den tyske afrustning og endelig erstatningsspørgsmålet, hvor forfatteren polemiserende mod franske forfattere påviser, at den franske holdning først og fremmest var politisk og mindre legalistisk eller økonomisk betinget. Interessant er forfatterens korte påvisning af den franske ambivalente holdning over for Rusland, den traditionelle allierede mod Tyskland.

Kun hovedlinjerne er fremdraget i denne detaljerede, analytisk særdeles dygtigt gennemførte og klart opbyggede afhandling. Den vidner om forfatterens imponerende arbejdsindsats, hans overlegne og kritiske beherskelse af kildestoffet og til trods for sproglige skønhedsfejl klare fremstilling. Afhandlingen viser den begavede forskers bevidste skelnen mellem de sikre slutninger, som kildematerialet tillader, og de forsigtigt formulerede hypoteser, som det sandsynliggør. Af disse grunde indstiller vi, at afhandlingen belønnes med guldmedaillen.

SVEN HENNINGSEN

POVL BAGGE

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag. *Karl Christian Lammers*.

IIISTORIE B

Som besvarelse af Københavns universitets prisopgave i historie B for året 1967: »En kritisk undersøgelse af de danske vikingers togtur til og bosættelse i England (syd for Firth of Forth) inden år 991« er indkommet en afhandling under mærket »Middelklog gør mindst fortræd, ikke skal alt fattes (Hávamál)«. Afhandlingen omfatter 210 maskinskrivne sider plus forord, indholdsfortegnelse, 38 s. noter og 13 s. kilde- og litteraturfortegnelse.

For omkring hundrede år siden udarbejdede J. J. A. Worsaae og Johannes Steenstrup deres udførlige fremstillinger af vikingernes historie i England. Senere bidrag fra dansk side har været forholdsvis sparsomme og mest vedrørt enkelte sider af det store problemkompleks. Til gengæld er engelske forskere i dette århundrede fremkommet med stadig nye arbejder, såvel samlede fremstillinger som

monografier og specialafhandlinger. Ikke mindst i de sidste årtier er der fremkommet nye væsentlige forskningsindlæg, således at det angelsaksiske samfund og dets institutioner nu er bedre oplyst end tidligere, selv om adskillige spørgsmål stadig indgår i en endnu uafklaret videnskabelig diskussion. På denne baggrund har forfatteren måttet støtte sin fremstilling på de nyere og nyeste indlæg fra engelsk side. Han har dog ikke forsømt at udnytte de nordiske forskeres bidrag og herunder en, som han skriver »populært formet oversigt« fra 1967 af Niels Lund, der har spillet en betydelig og ejendommeligt stærkt fremhævet rolle for ham.

I afsnit I om »forskning og problemer« diskuteres litteraturen, ligesom problemernes mangesidighed bliver draget frem. Det er nødvendigt at arbejde med argumenter af filologisk, arkæologisk, numismatisk, kildekritisk og tidshistorisk art, og kravet om overblik over disse discipliner og beherskelse af deres mangeartede kilde-materiale lader sig vanskeligt opfylde af den enkelte forsker. Forfatteren betoner, at han har lagt »betydelig vægt på arbejdet med selve kildematerialet«, og i konsekvens heraf har han med føje gjort afsnit II om »kilderne« til det grundlæggende. I dette store afsnit, der udgør over tredjedelen af afhandlingen, behandler han først beretningerne, særlig den angelsaksiske kronike i dens forskellige versioner, mens han med rette afviser senere islandske og norske sagaer som kildemateriale. Et enkelt sted senere hen har han dog optaget en meddelelse fra Sturlungasaga som hypotetisk arbejdsgrundlag, omend han tager forbehold for anvendeligheden også i dette isolerede tilfælde. Dernæst behandles diplomer og love, der kun kan afgive lidt, relevant stof til fremstillingen. Ved det arkæologiske materiale hævder forf. lidt utraditionelt, men stort set rigtigt, at et udstrakt samarbejde mellem arkæologer og historikere på det foreliggende grundlag kun i ret ringe grad kan løse de engelske vikingetidsproblemer. Møntfundene er dog af interesse, selv om de rummer flere uløste spørgsmål med hensyn til deres placering i forhold til tidshistorien. Forf. tager i dette kapitel, som det synes med velmotiveret kritik, afstand fra problematiske, numismatisk begrundede teorier. Derimod går han ikke ind på de nyere mønthistoriske teories muligheder; bl. a. berøres Sture Bolins forskning herom aldeles ikke. Hans kapitler om »sproget« og »personnavnene« er i det hele referater af sprogforskernes synspunkter, der ikke er

helt à jourførte. De er jævnlig ledsaget af kritiske bemærkninger, der tenderer mod en kraftig reducere af betydningen af de sproglige vidnesbyrd. Forf.s for ringe indsigt i de filologiske discipliner burde have manet ham til forsigtighed, men i stedet tilslutter han sig og viderefører gang på gang løst argumenteret kritik hos Sawyer og andre mod de filologiske momenter vidnesbyrd. Det gælder generelt behandlingen af låneord og personnavne, der behandles uden indsigt i de særforhold, der betinger deres bærekraft. Vedrørende stednavne afvises den relative kronologi i landsbyer på -by og -thorpe, uden at den stærke konkrete bevisførelse imødegås, og mod hans gentagelse af Sawyers postulat om marknavnenes svage vidneværdi på grund af deres fåtallighed vidner det righoldige diplommateriale fra 12. århundrede, der rummer talrige marknavne også i landsbyer med engelskpræget navn. På denne baggrund virker hans konklusion, der atter tillægger dem betydelig vægt, overraskende positiv. På dette punkt synes der ikke at være nået fuld balance mellem præmisser og konklusion. Med »fribønderne i Østengland« slutter han noget umotiveret afsnittet om kilderne. Han karakteriserer dette spørgsmål som »det største og det vanskeligste af de problemer, udforskningen af den danske bosættelse i England byder på«. Ved sin afvejning af argumenterne for og imod fribøndernes nedstamning fra de bosatte vikinger når han, i tilslutning til andre forskere, til et negativt resultat: vikingerne skal i de af dem beherskede områder blot have standset underordningen af fribønderne under herregårdene og således blot have grebet ind i en proces, der allerede forinden var i gang i det meste af landet. De nye synspunkter, der er fremsat af R. H. C. Davis, Eric John m. fl. udnyttes med indsigt og styrke, men uden blik for, at deres argumentationer langt fra altid er mere overbevisende end dem, der er fremsat af Stenton og andre ældre forskere, om end det må anerkendes, at de har påpeget vigtige nye momenter.

I afsnit III, »togterne«, gives der en velafbalanceret fremstilling af vikingetogterne med detailkritik af mange kildesteder. Forf. har et klart blik for den højst forskellige kildedækning, de enkelte togter har, og han tager afstand fra mindre velunderbyggede identifikationer af hære og slag. I kapitlerne om »den store hær« og »nye røvertogter« gives der en mere traditionel, tidshistorisk rekonstruktion, dog stadig med værdifulde, kritiske detaljbemærkninger.

Afsnit IV om »vikingerne« omhandler først »vikingehærenes medlemmer«. De få ting, der synes at stå fast i så henseende, bliver udskilt på en klar og koncis måde. Han fæstner sig med rette ved traktaten af 886 mellem Ælfred og Gudrum, der skelner mellem højtstående danske krigere, der sidestilles med de engelske thegner, og de af krigerne afhængige, frigivne slaver (løsinger). En tolkning her i tilslutning til Sturlungasaga er kommenteret ovenfor. Med hensyn til »vikingehærenes størrelse« tager forf., som naturligt er, sit udgangspunkt i Peter H. Sawyers »drastiske reduktioner«. Men også her har han selvstændige bidrag at give. Han peger på den engelske fyrd, der formentlig bestod af små rytterstyrker. Sawyer kunne ved at henvise til disse små formationer, der jævnlig besejrede vikingerne, herfra have hentet endnu et argument for sine reduktioner. Dog slutter forf. sig ikke til Sawyer, men til Lund, der ligeså vilkårligt har foreslået en størrelse på et par tusinde mand for hæren fra 865. I det næste kapitel om »vikingehærenes bevægelser« bliver dette nærmere underbygget, og han betoner her på fortjenstfuld måde, at »den sejlene del« af vikingerne synes at være glemt af forskerne, der mest har interesseret sig for »den beredne del«, den egentlige hær. Begge afdelinger må tages med ved et skøn over vikingeskarernes numeriske størrelse. I kapitlet om »Englands forsvar« skildrer han fyrden ud fra moderne, engelske fremstillinger. »Togternes formål« bestemmer forf. nærmest traditionelt som plyndring og berigelse. Sawyers og Lunds tolkninger af et tekststed fra 896 diskuteres og kritiseres. Forf. afviser, at vikingekrigerne skulle have været potentielle jordkøbere, som hævdede af Sawyer på basis af det nævnte tekststed. De skulle i stedet have ønsket at blive jordherrer og leve af de engelske bønders afgifter.

Det sidste afsnit omhandler »bosættelsen«. Her gennemgås de dansk-besatte områders ydre og indre historie. I »hærenes bosættelse« argumenterer forf. for den begrænsede betydning, som denne har haft. Derimod antager han, at der har været en omfattende dansk indvandring af bønder bag hærens linjer, og det antages, at det er denne, der skal have ført til de mange bosættelsesspor i sproglig henseende. Her følger han nemlig ikke Sawyer i dennes drastiske reduktion af bosættelsens omfang, men understreger, at denne har været en bondebosættelse.

Besvarelsen er velskrevet og vidner om sikker fornemmelse for

behandling af omstridte videnskabelige problemer og om et betydeligt selvstændigt omdømme. Den lider af visse svagheder i form af mindre inkonsekvenser, ligesom enkelte kildetolkninger behøver en yderligere underbygning. Forfatteren har ikke helt formået at skaffe sig den fornødne indsigt i alle de videnskabelige discipliner, den opererer med. Vi anser dog afhandlingen for så værdifuld, at vi mener at kunne indstille den til belønning med universitetets guldmedaille.

NIELS SKYUM-NIELSEN

KR. HALD

AKSEL E. CHRISTENSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag. *Niels Lund*.

DEN MUSIKVIDENSKABELIGE AFHANDLING

Som besvarelse af universitetets prisspørgsmål i musikvidenskab for året 1967: »Dansk opera ca. 1890–1910 og dens europæiske baggrund« er der indkommet en afhandling under mottoet: »Verachtet mir die Meister nicht und ehrt mir ihre Kunst«.

Afhandlingen er på 224 maskinskrevne kvartsider med mange nodeeksempler i teksten. Den omfatter, omrammet af en indledning på 2 sider og en kommentar på 13 sider 5 hovedafsnit: C. F. E. Horneman (s. 3–34), P. E. Lange-Müller (s. 35–76), August Enna (s. 77–113), Carl Nielsen (s. 114–189) og De mindre komponister og traditionen i dansk opera omkring 1900 (s. 189–210).

I forordet gør forfatteren rede for anlægget af sine undersøgelser, der koncentrerer sig om »musikalske og dramatiske værkanalyser, som kan danne grundlag for opstilling af udviklingslinier og konstatering af påvirkninger«, medens han afstår fra historisk-biografiske undersøgelser. Analysernes centrale angrebepunkt er forholdet mellem arie og recitativ, hvad der afspejler det senromantisk kritiske forhold mellem et tonalt neutralt, motivisk opbygningsprincip og et tonalt konstituerende, tematisk opbygningsprincip, hvilket efter forfatteren bevirker, at forholdet mellem de to principper må undersøges ud fra de enkelte partiers opbygning og partiernes indbyrdes stofflige forbindelse.

Afhandlingens første større afsnit, der er helliget C. F. E. Horne-

mans »Aladdin« fører for så vidt undersøgelsen et godt stykke tilbage før 1890-grænsen, som dette værk var påbegyndt 1864, men i sin endelige form først nåede frem til opførelse 1888.

I forudfølelse af »Aladdin«s mulige betydning for det følgende tiårs danske opera, beskæftiger forfatteren sig udførligt med hele værkets opdeling, derunder også med librettoen, som Horneman selv havde skrevet på grundlag af Oehlenschlägers læsedrama, og han redegør for, hvorledes Horneman inspireret af den forudgående periodes operaer ude i Europa tager sig store friheder overfor teksten og delvis helt ændrer de enkelte personers karaktertræk, således især Nureddins. Hvad angår den musikalske udformning præciserer forfatteren, at den indtager en mellemstilling mellem den konventionelle romantiske operatype med dens sluttede numre og Wagners motivisk opbyggede, gennemkomponerede opera.

Der gøres en del ud af gennemgangen af visse centrale afsnit af »Aladdin«: Nureddins recitativ og Arie i 1. ste akt, der har rod i Kaspars triumfarie og operaens to store duetter. Arien og den første duet mellem Aladdin og Nureddin henføres til typen sonateform uden modulationsdel. Den sidste duet mellem Gulnare og Nureddin er friere i opbygningen omend med gentagelsestræk. Forfatteren kommer ind på anvendelsen af gennemgående motiver og konkluderer, at mange af de træk, der i musikalsk henseende er karakteristiske for Horneman, senere inspirerede Carl Nielsen, en stor beundrer af Horneman, da han selv godt en halv snes år senere skrev »Saul og David«.

Til Horneman-afsnittets gode sider hører, at forfatteren her som iøvrigt ofte senere ved sammenligning mellem de forskellige eksisterende versioner af de værker, han beskæftiger sig med, slår ned på træk, der kaster lys over komponistens skiftende stillingtagen til løsning af problemer i forbindelse med opførelse eller trykning.

Afsnittet om Lange-Müller fører forfatteren ind på behandling af en komponist, hvis virke på operaens område er langt mindre værdsat end hans indsats som romancekomponist. Med den knappe og ofte rigeligt unuancerede formulering, som forfatteren jævnlgt anvender, men som i hvert fald ikke lader læseren i tvivl om hans mening, konstaterer han imidlertid om Lange-Müller som operakomponist: »I virkeligheden er alle hans operaer mislykkede, bortset fra den komiske »Spanske studenter«, der til gengæld ikke er særlig

betydelig«. Men det fastslås, at det alligevel ville være en stor fejl at betragte Lange-Müllers operaer som uinteressante biprodukter. Og forfatterens behandling giver ham ved sine resultater for så vidt ret, som Lange-Müllers operaer »Tove«, opført 1878, »Fru Jeanna«, opført 1891, og »Vikingeblood« opført 1900, der vel i høj grad rummer romanceagtige træk og en orientering der har sit udspring i tysk (Mendelssohn-Schumann) og dansk (Hartmann-Gade) romantik, viser sin skabers evne til med selvstændig tilegnelse at gøre en mere differentieret dramatisk motivteknik til bærende element. I de to tidligste operaer er det henholdsvis »Elverskud«, »Liden Kirsten« og »Drot og Marsk«, der har givet Lange-Müller visse retningslinier for en operas tekniske udformning. Først i »Vikingeblood« oplever man en gennemført ledemotivteknik inspireret af Wagner, og forfatteren giver en indgående udredning af ledemotivteknikken på dette seneste stadium i Lange-Müllers udvikling som operakomponist. Han fremhæver især scenen mellem søkongen og prinsessen efter bryllupet som eksempel på hvor gennemført en situation kan være motivisk opbygget af elementer, der afslører sig som symbolisk meningsfyldte varianter af hverandre. Forfatteren peger på, hvordan en sådan stærkt differentieret musikalsk symbolisme omtrent samtidig voksede frem i europæisk opera, og fremhæver at Lange-Müllers gode orientering i tidens åndelige strømninger for en stor del må forklare, at han så tidligt har benyttet tilsvarende træk i »Vikingeblood«. Forfatteren påpeger således et vist fællesskab mellem Lange-Müllers statisk-afdæmpede udtryksform i enkelte scener af »Vikingeblood« og Debussys i »Pelléas et Mélisande«, desuden også med impressionismens ufunktionelle harmonik. Men der spores også træk hos Lange-Müller, der i kraft af stærk ledetonesammenhæng og kromatisk harmonik peger mod ekspressionisme.

I kapitlet om August Ennas 12 operaer fra tiden mellem ca. 1890 og 1920 lægger forfatteren op til en rehabilitering af denne i vore dage ganske oversete danske komponist, hvis værker omkring 1900 opnåede en udbredelse og anseelse ude i Europa, som vel nok overgår, hvad nogen anden dansk komponist har oplevet.

Ennas operaer var i meget høj grad præget af Wagners ledemotivteknik og instrumentation, og forfatteren gør interessant rede for, hvordan Enna blev indfanget af Wagner-stilen, gennem sammenligning af det i Danmark udgivne klaverudtog med det noget senere

i Tyskland trykte orkesterpartitur til »Heksen«. Af sammenligningen fremgår ganske tydeligt, hvordan Enna efter udarbejdelsen af den første version modtog et overvældende indtryk af »Ringene« og indføjede en vis ledemotivanvendelse. Det var dog mest i de instrumentale afsnit dette lod sig gøre, hvis der ikke skulle ske en fuldstændig omarbejdelse af værket, og først i den efterfølgende opera »Cleopatra« anvendes ledemotivtekniken som virkeligt konstituerende element, hvilket forfatteren gør grundigt rede for, samtidig med at han karakteriserer »Cleopatra« som Ennas egentlige hovedværk. Ledemotivtekniken videreføres i Ennas efterfølgende værker; hvor den dog mere blev rutinepræget og sammensmeltedes med elementer af operette og syngespil som især i »Den lille pige med svovlstikkerne«.

Det er gennemgående meget kortfattet, hvad forfatteren har at anføre om majoriteten af Ennas senere operaer, men det han fremhæver er tilsyneladende baseret på ret nøje fortrolighed med stoffet som helhed, også med uopførte Enna-værker og de arbejder, der må anses for de væsentligste blandt hans senere værker »Gloria Arsena«, »Komedianter«, og »Don Juan Marañon«, hvor en stærk indflydelse fra Puccini og Richard Strauss gør sig gældende. Disse sidste er adskilt fra de forudgående ved en pause i produktionen, som synes anvendt til indlevelse i den veristiske operas udtryksform. Forfatteren fremhæver foruden den effektfulde anvendelse af ledemotivteknik Ennas evne til at forme de vokale partier med betydelig slagkraft og hans imponerende evner for det orkestrale. Selv om forfatteren har ret i sin anskuelse, at Ennas værker trods deres musikdramatiske kvaliteter er overset, må man nok give ham ret i, at de næppe vil have mulighed for at gøre sig gældende i dag.

En trediedel af pladsen anvender forfatteren til omtalen af Carl Niensens to operaer »Saul og David« og »Maskerade«, en overvægt i sagsbehandlingen, der ikke behøver nærmere forklaring. Af fremtrædende betydning i omtalen af »Saul og David« er forfatterens klarlæggelse af den inspiration Carl Nielsen hentede i Hornemans Aladdin. Megen vægt har forfatteren også lagt på redegørelsen for Carl Niensens formopbygning, hvor han især fremhæver en, som han kalder det, rudimentær sonateform, som omfatter eksposition med hoved- og sidetema, fri kontrasterende mellem del på gennemføringens plads og reprise med en vis variation af ekspositionsstoffet især i sidetema-gruppen. Man kunne nok med større ret – også ud fra for-

fatterens præmisser – have talt om en udvidet da capo form, men fremhævelsen af selve det skildrede konstruktionsprincip som noget karakteristisk for Carl Nielsen, er indlysende rigtig, ligesom fremhævelsen af »Saul og David«s særlige karakter som afledet af en national dansk tradition med rødder hos Horneman og længere tilbage i dansk opera.

I omtalen af »Maskerade« kommer forfatteren som stedse omend ofte meget kortfattet, har beskæftiget sig med tekstforlaget ind på en nøjere vurdering af Vilh. Andersens libretto, som han ikke har synderlig høje meninger om, og som han tilskriver en væsentlig del af værkets også musikalsk dalende kvaliteter. Selv i omtalen af de mest virkningsfulde musikalske afsnit som f. eks. kvintetten ved første akts slutning bevarer forfatteren hovedet koldt og advarer mod en vurdering af denne som andet og mere end en »rent teatralisk fremstilling af mundhuggeriets helt ukontrollable fart og forvirring«. Men hele fremstillingen giver, selv om den ikke samler sig til nogen stærkt helhedspræget dokumentation et væld af gode iagttagelser og velunderbyggede beskrivelser af Carl Niensens operateknik. Særligt må man beundre den skarpsindige diskussion af, hvordan hele operaen kan tænkes at være blevet til komponeret i omvendt orden udgangspunkt i 3. akts sluttede numre.

På de følgende 20 sider giver forfatteren en kort omtale af lige så mange mindre betydelige danske operaer fra den undersøgte periode. Trods kortfattetheden får man et ret klart billede af de enkelte værkers særpræg og placering.

Sammenfattende må det siges, at besvarelsen af den stillede opgave er gjort på en måde, der viser forfatterens engagerethed af emnet og hans gode orientering i periodens værker. Det er flere gange fremhævet at formuleringen er knap. Dette betyder på den ene side, at fremstillingen ikke er belastet med dødt stof, men også, at man kan føle sig ladet noget i stikken med baggrundsstof for de fremførte anskuelser. Man kan nok affinde sig med, at forfatteren ikke gør nævneværdigt rede for samtidens opfattelse af de enkelte værker, og at hans noteapparat er magert. Dette sidste hænger til dels sammen med, at der er skrevet meget lidt relevant om den pågældende periodes danske operaer, men heller ikke når henvisning kunne være rimelig, får man de fornødne oplysninger. I Einar Christiansens erindringer kunne han således have hentet forskellige

oplysninger, specielt om Lange-Müllers »Vikingeblood«, og når man med en vis beundring læser hans redegørelse for sammenhængen mellem Ennas libretto til »Aucasin og Nicolette« og Kunzens til »Gyrith« kunne man have ventet en henvisning til Gerhardt Lynges »Danske komponister«, hvor dette og adskilligt andet relevant for forfatteren er anført. En smule hårt trukken er undertiden også af-dækningen af ledemotivteknikkens anvendelse i nogle af de behandlede operaer, idet der nok i en række tilfælde mere er tale om gennemslagskraft af værkstilen end egentlig bevidst ledemotiv-anvendelse, således i det ellers fortjenstfulde forsøg til klarlæggelse af Lange-Müllers ledemotivanvendelse i »Vikingeblood«.

Forfatteren har hele tiden holdt sig for øje, at undersøgelsen ikke alene gjaldt den danske opera 1890–1910, men også dens europæiske baggrund, og han konstaterer jævnligt, også når det ikke gælder den stærke indflydelse efter ca. 1900 af Wagners ledemotivteknik, hvilke træk, der vidner om inspiration fra det øvrige Europas operakunst inden for dansk opera, som han finder ved periodens begyndelse udviser særlige – nationale – træk, udsprunget af syngespil og romance. I hele perioden 1890–1910 gør der sig imidlertid en stræben gældende mod løsrivelse fra traditionerne, som får sin største impuls fra Wagner. Forfatteren ridser i sit konkluderende kapitel op, hvorledes Lange-Müller og Enna går ud fra vokale forudsætninger, medens Horneman og Carl Nielsen i særlig grad bygger videre på ideen om den gennemkomponerede opera først og fremmest inspireret af instrumentale former med konstruktiv opbygning over klassisk motivisk arbejde.

Som helhed må man sige, at besvarelsen vidner om god orientering og indlysende evne for en analyse, som ikke bliver stående ved klarlæggelse af detaljer. Dens svaghed er en vis flothed i formuleringen og tilbøjelighed til brug af udefinerede begreber, hvortil kommer den oven for omtalte mangel på hensyntagen til placering i og sammenhæng med datidens musikliv i videre forstand.

Trods de fremhævede mangler vil vi dog mene, at besvarelsen bør belønnes med universitetets guldmedaille.

HENRIK GLAHN JENS PETER LARSEN NILS SCHIØRRING

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag.
Gunnar Colding-Jørgensen.

DEN SLAVISK-FILOLOGISKE AFHANDLING

Som besvarelse af universitetets prisspørgsmål i slavisk filologi for året 1967: »Ruslands alliancepolitik i 1720'erne« er indkommet en afhandling under mærket: »Rysserne ere blevne et nyt Folk, og Rysland et nyt Rige, som har forandret den heele Europæiske Stat, satt Christne Kongers Interesse paa en anden Fod, og indført en nye Periodum udi Europa og Asia. (Ludvig Holberg i Heltens sammenlignende Historier, 1739)«.

Besvarelsen er i to bind. Det første bind omfatter 290 maskinskrevne sider, heraf fremstillingen på 262 sider og et tillæg på 28 sider med beskrivelse af kildematerialet og en kritisk oversigt over litteraturen. Det andet bind indeholder 54 plancher med fotografiske gengivelser af en række centrale, utrykte kilder. Fremstillingen omfatter 14 kapitler, fordelt over en indledning om det europæiske statssystem efter freden i Nystad, en første del om Ruslands alliance-system og udenrigspolitiske planlægning i almindelighed, en anden del om det gottorpske spørgsmåls betydning for den russiske alliancepolitik indtil 1724, en tredje del om det slesvigske restitutionsspørgsmåls rolle i alliancepolitikken frem til den russisk-østrigske traktat i 1726, og en slutning med forfatterens konklusioner vedrørende Ruslands alliancesystem i 1720'erne.

Forfatteren tager sit udgangspunkt i situationen omkring freden i Nystad, der definitivt etablerede Rusland i positionen som en europæisk stormagt. Konsekvensen heraf var den dobbeltsidige, at de øvrige europæiske magter udfoldede diplomatisk aktivitet for at sikre sig Ruslands deltagelse i storpolitikken på en måde, som de hver især fandt fordelagtigst – og at Rusland på sin side måtte forberede sig på at træffe et valg mellem de forskellige alliancemuligheder. Eftersom Frankrig og Østrig var hovedvægtene i den europæiske magtbalance, stod Rusland i den gunstige situation at kunne spille en afgørende rolle i det europæiske system ved at alliere sig med den ene af de to parter. Og da forholdet blev tilspidset med dannelsen af Wieneralliancen og Hannoveralliancen i 1724–25, blev det for alvor aktuelt for Rusland at træffe sit valg.

Det er forfatterens hovedtesis, at den russiske regering under vurderingen af de alliancepolitiske muligheder tillagde spørgsmålet om den gottorpske hertugs tilbagevenden til Slesvig en afgørende betyd-

ning som selve prøvestenen for Ruslands indflydelse i europæisk politik. Når valget skulle træffes, måtte det følgelig ske ud fra vurderingen af de gunstigste udsigter til gennem alliancepolitikken at løse det slesvigske restitutionsspørgsmål i overensstemmelse med Ruslands ønsker. I første omgang valgte Rusland at tilslutte sig den franske magtblok, men de russisk-franske forhandlinger strandede da det viste sig, at man ikke kunne opnå tilfredsstillende indrømmelser i restitutionsspørgsmålet til gengæld for et russisk forbund med Frankrig. Da Frankrig efter forhandlingssammenbruddet modarbejdede Ruslands sikkerhedspolitiske interesser, specielt i forhold til Tyrkiet, valgte Rusland så endelig at slutte forbund med Østrig, som både kunne yde Rusland en passende sikkerhedspolitisk støtte og var villig til at medvirke i de russiske bestræbelser på at bringe den gottorpske hertug tilbage til Slesvig.

Forfatteren demonstrerer et indgående kendskab til den hidtidige forskning vedrørende emnet. Han fremhæver loyalt, at det slesvigske restitutionsspørgsmåls betydning for den russiske udenrigspolitik blev erkendt af M. A. Polievktov i hans bog om det baltiske spørgsmål fra 1907, men påpeger samtidig med rette, at hverken Polievktov, som slutter sin fremstilling ved Peter den Stores død eller G. A. Nekrasov, der i sin studie over russisk udenrigspolitik fra 1964 bringer fremstillingen frem til begyndelsen af 1726, har formået at kaste fuldt lys over sammenhængen eller at anerkende dens konsekvenser for det europæiske statssystem i 1720'erne og de efterfølgende årtier. Udviklingen frem til alliancetraktaten med Østrig af 6. august 1726 har ikke været udforsket, og Ruslands alliancepolitik i årene efter Peter den Stores død har kun fået stykkevis behandling i studier af bilaterale forbindelser.

Det må således konstateres, at forfatteren har kastet sig ud i et pionérarbejde. Under forfølgelsen af sit mål har han haft den fordel at kunne foretage studier i en række sovjetiske arkiver. Det fremgår af redegørelsen for kildematerialet, at han under dette arbejde har mødt en række praktiske vanskeligheder og restriktioner, men også, at han i det store og hele har kunnet overvinde disse ved en betydelig heuristisk snarrådighed og persistens. Det er lykkedes ham at fremdrage kilder, som ikke hidtil har været benyttet i forskningen – ej heller den sovjetiske – og han har alene derved kunnet yde et væsentligt bidrag med sin afhandling. Yderligere har han resolut kompenseret for nogle beklagelige lakuner, opstået ved

forholdsregler fra de sovjetiske arkivmyndigheder, gennem supplerende arkivstudier i Wien, Oldenburg og Slesvig.

I sin behandling af de russiske kilder røber forfatteren sig som en veltrænet filolog. Hans tolkning af tidens sprog er præcis og kongenial. Hans kendskab til skrifttyper og variationsmuligheder er så intimt, at han kan foretage sikre og sobre valg i fortolkningsmæssige tvivlstilfælde. Såvel disse egenskaber som forfatterens åbenbare træning og orientering som historiker – også omfattende fortrolighed med de samfundsvidenskabelige teoridannelser i studiet af international politik – viser sig allerede i afhandlingens første del, hvor forfatteren gennemfører en elegant og overbevisende analyse af grev Ostermanns betydningsfulde memorandum om Ruslands alliancepolitik fra 1725. Forfatterskabet og dateringen må her siges at være fastslået definitivt, og på dette grundlag leverer forfatteren i sin videre analyse en logisk og sammenhængende skildring af den russiske udenrigspolitiske ledelses struktur, funktion og problematik.

Forfatterens heuristiske indsats, hans kildekritiske soberhed og hans systematiske sans for iagttagelse af alliance- og udenrigspolitiske sammenhænge og strukturer har muliggjort, at afhandlingen fremstiller sit emne i afgørende nyt lys. Hovedtesen – at en i sig selv ubetydelig, lokaleuropæisk konflikt mellem den danske konge og den gottorpske hertug kom til at spille en udslagsgivende rolle for Rusland og dermed for europæisk storpolitik i 1720'erne – er så grundigt underbygget, at den fremtidig må indgå som bestanddel i beskrivelsen af tidens europæiske politik. Og forfatteren har fulgt beslutningsprocesserne og struktureringen i russisk alliancepolitik så indgående og intelligent, at hans fremstilling samtidig repræsenterer den første samlede og tilfredsstillende behandling af Ruslands udenrigspolitik i den pågældende periode.

Besvarelsen af prisspørgsmålet må således karakteriseres som fuldt tilfredsstillende. Den røber udprægede videnskabelige evner og – trods nogen omstændelighed i visse afsnit – lovende skribentegenskaber. På væsentlige punkter repræsenterer den en forskningsmæssig indsats af original værdi. Besvarelsen indstilles derfor uden forbehold til belønning med universitetets guldmedalje.

BJARNE NØRRETRANDERS

SVEND ELLEHØJ

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag.
Hans Bach Bagger.

DEN NORDISK-FILOLOGISKE AFHANDLING

Som besvarelse af opgaven i nordisk filologi for 1967, *Ludvig Holbergs betydning for Søren Kierkegaard*, indleveredes en afhandling med mottoet: »Malheur à qui ne se corrige pas, soi et ses oeuvres« (Voltaire). Den omfatter 88 maskinskrevne sider, efterfulgt af registre og bibliografi s. 89–104. I indledningen understreger forf., at afhandlingen ikke vil fremlægge »en åndshistorisk syntese, men en litteraturhistorisk analyse. . . . Den har kun til formål at påvise i hvilken udstrækning Kierkegaards forfatterskab er påvirket af Holbergs. . . . Afhandlingen holder sig således til det strengt verificerbare. . . . Alt hvad Søren Kierkegaard har skrevet er blevet undersøgt for at finde eventuelle nedslag af Holbergs forfatterskab. Kun på baggrund af en sådan registrering med derpå følgende systematisk behandling vil det være muligt at udtale sig om, hvad Holberg har betydet for Kierkegaards litterære kunst.« I kap. I undersøger forf., efter denne strenge metode, hvor stort Kierkegaards kendskab til Holbergs forfatterskab har været. Han bekræfter, hvad man længe har tænkt sig, nemlig at for Kierkegaard har Holberg været komediernes forfatter og ikke ret meget mere. Kierkegaard var som bekendt en hyppig gæst i Det kgl. Teater, og det er nærliggende at tro, at hans erindringer om Holbergs komedier i alt væsentligt stammede fra Teatrets opførelser. Ved at sammenholde tidspunkter for opførelser og citater kan forf. vise, at Kierkegaards kendskab til Holbergs komedier i mange tilfælde må stamme fra læsning af disse. Vi véd, fra katalogen over Kierkegaards efterladte bogsamling, at han har ejet Den danske Skue-Plads i udgaven 1758 eller 1788, der er omtrent identiske; det var den sidste, som benyttedes på teatret. Ved hjælp af et par citater fra Gert Westphaler (Kierkegaard, Saml. Værker, 2. Udg., XIII, 43f. og Breve og Aktstykker vedrør. S.K. s. 196) kan forf. påvise, at Kierkegaard også har kendt Holbergs Comedier ved Rahbek og Boye 1824–32.

Da Holberg, som Carl Roos har udtalt, vistnok er den forfatter, Kierkegaard hyppigst citerer, er det af betydning, at forf. velrustet går til en kronologisk gennemgang af Holbergnedslag hos Kierkegaard. I kap. II (Tiden før forfatterskabet) iagttager forf., hvorledes den unge Kierkegaard finder tragedie i holbergske komedier som *Den Stundesløse*, *Jeppe paa Bjerget*, *Erasmus Montanus*; han redegør klart for, hvorledes disse bestemmelser forholder sig til Kierke-

gaards arbejde med J. L. Heibergs æstetiske system. – Kap. III-V handler om Holberg i Kierkegaards digteriske og filosofiske værker, kap. VI om hans plads i den religiøse polemik. På hvert sted går forf. metodisk til værks. Han viser fortrolighed med Kierkegaards enkelte skrifter og forstår med finhed og ofte skarpsindighed at udrede Kierkegaards benyttelse af de holbergske replikker. Han iagttager omdannelser, som nærmer citatet til tankegangen hos Kierkegaard; men han ser også, at Kierkegaard med et citat eller simpel hentydning kan gøre sin fremstilling rigere, underfundigere. Gennem forf.'s ofte meget detaljerede redegørelse fremtræder Kierkegaards citatkunst og dermed hans stilkunst med mange nye nuancer. Særlig kan fremhæves den fortrinlige analyse af Kierkegaards kåde lille skrift, »Forord«, hvor Holbergcitatene både skærper ironien over for Heiberg og samtidig kan virke forsonende på den angrebne. Særlig vægtig er desuden udredningen af Johannes Climacus' overvejelser (i Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift) over det tragiske og det komiske; forf. kritiserer her med fasthed Villy Sørensens tolkning.

Forf. holder sig strengt til analysen af tekster; han viger tilbage for mere samlende synspunkter; en generel karakteristik af det komiskes plads i Kierkegaards åndelige verden og Holbergs andel deri forekommer ikke. Man kan både prise og beklage denne forsigtighed. Der er ingen tvivl om, at forf. undervejs har givet nye, frugtbare ansatser til tolkningen af Kierkegaards forhold til det komiske.

Bortset fra »tiden før forfatterskabet« har forf. næsten ikke omtalt de mange Holbergallusioner i Kierkegaards Papirer, skønt han i selvstændig registrant har leveret en henvisning til dem. Det må erkendes, at en gennemgang vistnok ikke havde føjet vigtige træk til det meget, som afhandlingen bringer om Kierkegaards stil. Det havde dog været interessant at se, hvilke holbergske temaer der blev anslået af Kierkegaard uden at komme ind i det trykte forfatterskab.

Nogen fuldstændig eller afrundet besvarelse af den stillede opgave giver forf. således ikke. Hans afhandling vidner dog om indtrængende forståelse af de to klassikere, om moden og sikker anvendelse af en videnskabelig metode, om fintmærkende evne for læsning af højt kvalificerede tekster. Vi nærer derfor ingen betænkelighed ved at indstille, at den belønnes med Universitetets guldmedalje.

F. J. BILLESKOV JANSEN

SVEN MØLLER KRISTENSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag.
Ove Kreisberg.

DEN GERMANSK-FILOLOGISKE AFHANDLING

Som besvarelse af universitetets prisopgave i germansk filologi for året 1967: »Forholdet mellem æstetisk teori og dramatisk praksis hos Brecht, belyst ved udvalgte eksempler« er indkommet to afhandlinger. Den ene besvarelse er indleveret under mærket XX, den anden har mottoet: Der Menschheit Würde ist in eure Hand gegeben, bewahret sie! Sie sinkt mit euch! Mit euch wird die Gesunkene sich heben.« Schiller.

I

Den under mærket XX indleverede afhandling, der er på 178 maskinskrivne A4-sider med normal linieafstand (inkl. noter og litteraturfortegnelse), begrænser sig til Brechts førmarxistiske ungdomsskrifter og de første marxistisk inspirerede værker til og med »Die Mutter«. Ifølge forordet har forfatteren sat sig som mål at give en historisk-materialistisk kausalforklaring på såvel teori som praksis, idet han mener, at en materialistisk historieopfattelse gør en »ren formel analyse« umulig.

Afhandlingens tese (der trods talrige gentagelser ikke noget sted er klart formuleret og sammenfattet) synes at være følgende: I sit forsøg på fordomsfri gengivelse af virkeligheden støder Brecht på en traditionel teaterform, som ikke egner sig til dette formål; i sit forsøg på at forny denne form støder han på et massivt teaterapparat, der modsætter sig enhver ændring; gennem Marx-studiet når han til forståelse af den almindelige samfundsudvikling, som det forældede teaterapparat kun er et symptom på, og han stiller derefter med stadig sikrere konsekvens, indsigt og virkningsfuldhed sin kunstneriske skaben til disposition for en kamp mod det bestående samfund. Formeksperimenterne betragtes med andre ord kun som stadier på vejen til et »politisk teater« og derefter som midler (*de* egnede midler) i den politiske kamps tjeneste.

Dette ville være et ensidigt, men muligt udgangspunkt for analyse af forholdet mellem Brechts teori og praksis; en sådan analyse finder imidlertid overhovedet ikke sted, og der gives så godt som ingen argumenter for tesens holdbarhed, endsige en afvejning mod andre mulige. Besvarelsen er således på forhånd forfejlet, eftersom hverken æstetik eller dramaturgi og dramatiske tekster gøres til

genstand for litteraturvidenskabelig analyse, og der overhovedet ikke skelnes mellem de to sider af Brechts virksomhed, endelige foretages en undersøgelse af forholdet mellem dem.

Yderligere honorerer afhandlingen, selv hvis man ser bort fra misforståelsen af emnet, ikke de elementæreste fordringer om klare begreber, saglig argumentation, logisk disposition, kildekritisk metode, benyttelse af forskningslitteratur og korrekte citater.

En urimelig stor del af afhandlingen består af lange Brechtcitater fra de teoretiske skrifter, som »fortolkes« med uforholdsmæssig korte sammenfatninger, der næsten udelukkende har form af parafrafer, oftest stærkt forgrovende og stedvis direkte misfortolkende. Citaternes dominerende placering fører til en uoverskuelig disposition med unødige gentagelser af enkeltheder og manglende fremhævelse af de væsentlige konstanter og de væsentlige forskydninger i Brechts anskuelse. Dette er så meget mere påfaldende, som det valgte citatmateriale ikke er egnet til at give en præcis forestilling om Brechts æstetik og teaterteknik; det består næsten udelukkende af helt generelle eller skarpt polemiske ytringer, der i forfatterens parafrase kun viser »politisk engagement«, »aktualitet«, »distanceret spillestil«, »brud med det traditionelle teater« og lignende almindeligheder. En endnu mere stedmoderlig behandling bliver de dramatiske værker til del; hvor forfatteren ikke nøjes med helt overflødige indholdsreferater, begrænser han sig til at påvise en samfundskritisk tendens, afstandtagen fra det (ikke nærmere definerede) »traditionelle teater« og ønsket om politisk og pædagogisk virkning.

Det fortolkende bidrag består altovervejende i redegørelser (egne eller i citatform) for den politiske situation ved skrifterne tilblivelsestid. Disse redegørelser stræber efter det opgaven helt uvedkommende mål at påvise, at Brecht og andre marxister har »haft ret« i deres vurdering af den politiske udvikling. Disse redegørelser er (også som politiske vurderinger betragtet) overordentlig primitive trods de mange citater af marxistiske autoriteter, og i afhandlingen tjener de kun til at fremstille Brecht som realistisk og progressiv i en forgrovende sort-hvid fremstilling. Forfatteren forfalder i denne forbindelse til en usaglig polemisk form og tendentiøse unøjagtigheder, og endnu grovere argumentationsformer findes i diskussionen af forskningslitteraturen de få steder, hvor der gøres forsøg på filologisk interpretation af Brecht-ytringer. Forfatteren antyder i den forbin-

delse, at anderledestænkende muligvis bevidst forfalsker Brechts idéer af politiske grunde.

Den forgrovede karakteristisk, der kun kender målestokken rigtig-forkert, forhindrer i forbindelse med den upædagogiske og usystematiske disposition og den manglende klarhed i nøglebegreberne, at det kommer til et klart billede af udviklingen fra traditionel digtning over formeksperimenter til systematiseret belærende kunst; på den ene side ønsker forfatteren at rose Brecht for tidlig instinktiv indsigt, og på den anden side vil han påvise, at Brecht først efterhånden når til den helt rette forståelse; da alle enkeltheder er uklare, må dette føre til selvmodsigelser.

Ganske særlig er indledningen, hvor der skulle redegøres for arbejdets mål og metode, præget af sproglig og begrebsmæssig uklarhed. Sætninger med op til 4–5 underordnede præpositionsforbindelser med abstrakte substantiver indfører helt vilkårlige subtiliteter i opgavens nøglebegreber – taler således om teori = æstetisk praksis og om »teoretisk og dramatisk praksis«. I afhandlingens løb dukker talrige andre betydninger af disse ord op, til tider ganske uden definitioner, til tider med ordrige og uklare definitioner (f. eks. s. 89 en »kritisk og teoretisk praksis« defineret som »opgør med det traditionelle teater« og en »kommen-til-bevidsthed om teatrets politiske funktion«). Snart er »praksis« de sociale betingelser, mens teorien er den politiske ideologi, snart er praksis teaterapparatet, mens teorien er de dramatiske tekster, snart er praksis de dramatiske tekster, mens teorien er de æstetiske skrifter, og desuden optræder som praksis bl. a. en retssag, der føres for at »afsløre« borgerlig kunstopfattelse.

Også i alle andre begrebsdannelser optræder fatal forvirring, f. eks. idet den sociale virkelighed glider i eet med kunstnerens afbildning af den, og idet »det episke teater«, »de episke principper« etc. aldrig bliver klart defineret, men ganske ureflekteret sættes lig med højst forskellige ting såsom socialistisk samfundskritik, historisk stof, distanceret spillestil, fortløbende tidsstruktur o. m. a., alt sammen selvfølgelig aspekter som har forbindelse med Brechts teater, men som det netop skulle være opgavens mål at analysere og sætte i defineret relation til hinanden. Navnlige den ubekymrede sammenblanding af form og stof umuliggør enhver erkendelse. Særlig graverende er i denne forbindelse afsnittet om »Dreigroschen-stoffet«,

hvor forfatteren overhovedet ikke skelner mellem operaen, filmen og romanen over samme stof og øjensynlig ikke har været opmærksom på en omfattende litteratur om det for opgaven særdeles vigtige forhold, at der er en åbenlys modstrid mellem Brechts teoretiske ytringer og »Dreigroschenoper«s sceniske virkning, som må antages at være andet og mere end et mislykket forsøg på at udtrykke sig. For forfatteren er der intet andet bemærkelsesværdigt end at »stoffet« viser en samfundskritisk holdning; Brechts *benyttelse* af stoffet undersøges ikke.

Den metodiske forvirring bliver fuldkommen derved, at forfatteren ukritisk belyser tidlige skrifter med citater fra senere faser i Brechts forfatterskab og dermed tror at bevise, at Brecht fra begyndelsen har tilstræbt det samme som senere, blot »ubevidst« og »ufuldkomment«. En sådan metode er principielt uantagelig, og den er ganske særlig fatal ved betragtningen af en forfatter, der som Brecht er umådelig veltalende, men i en stadig glidende udvikling og med ustandselige forskydninger i de samme begrebers indhold og anvendelse. Forfatteren skriver ganske fornuftigt, at der er »en stadig vekselvirkning mellem teori og praksis som foreløbige modsætninger der stadig ændredes og således ændrede og supplerede hinanden«; men der er intet tilløb til at drage de metodiske konsekvenser af denne ytring, der derfor må forstås som en floskelagtig omskrivning af en fordom om at Brecht egentlig har ment det samme hele tiden og blot har famlet efter *den* rigtige udtryksform.

Ved denne metodiske hjælpeløshed bliver også de spredte steder, hvor virkelig centrale Brecht-citater anføres (i sjældne tilfælde også tydeliggøres ved diskussion af forskellige tolkningsmuligheder) værdiløse, idet hovedpunkterne ikke fremtræder som hovedpunkter, endsiges som holdepunkter for en systematisk fremstilling. I langt de fleste tilfælde præsterer afhandlingen imidlertid ikke en gang sådanne tydeliggørelser af enkeltheder, men begrænser sig til endeløse citater med tilfældige understregninger (uden angivelse af, om fremhævelserne er Brechts eller forfatterens) og ordrige parafraser, bag hvilke man aner begejstret tilslutning, men ikke forståelse, endsiges analyse. Stedvis er parafraserne decideret forgrovende eller ligefrem forvrængende (f. eks. når der skrives »spændingen forsvinder« som gengivelse af en Brecht-ytring om at spændingen flyttes fra »hvad« til »hvorledes«).

Afhandlingen er således i ganske usædvanlig grad præget af den almindelige begynderfejl, at der gaber et uoverstigeligt svælg mellem alt for udførlige og tekstbundne materiale-ophobninger og alt for generelle og derved intetsigende eller vildledende sammenfatninger.

Til disse fundamentale metodiske fejl og et utal af selvmodsigelser i enkeltheder kommer et helt uacceptabelt antal skrivfejl og unøjagtigheder, både i selve teksten og i citater, fodnoter, henvisninger og litteraturfortegnelse, foruden at forfatteren lejlighedsvis slår over i tysk i sin egen fremstilling efter citater på tysk, og at han stedvis glemmer eftersætningen i sine uoverskuelige sætningskonstruktioner. Litteraturfortegnelsen anfører under overskriften »Brecht« en del bøger, som kun tildels eller slet ikke er forfattet af Brecht, og listen over forskningslitteratur giver anledning til undren over at der medtages en række værker, som ingen relevans har til emnet, mens adskillige aldeles afgørende værker om emnet øjensynlig ikke er læst. En række længere noter bagest i afhandlingen består dels af materiale, som burde have været indarbejdet i selve fremstillingen, dels af tilfældige indfald og læsefrugter, som har meget lidt relevans for emnet og er hægtet mere eller mindre vilkårligt på punkter i afhandlingen, som på en eller anden måde har mindet forfatteren om noget.

Afhandlingen kan som følge af sin fuldstændige misforståelse af emnet og sin helt uacceptable mangel på videnskabelig metode og korrekthed hverken indstilles til Universitetets guldmedaille eller til accessit.

II

Den anden afhandling, indleveret med Schillercitatet som motto, er på 129 maskinskrevne A4-sider med dobbelt linieafstand + 17 sider noter og litteraturfortegnelse. Den søger at belyse udviklingen gennem hele Brechts forfatterskab, idet den behandler 7 udvalgte dramatiske værker, der betragtes som repræsentative for de væsentlige udviklingsfaser og de forskellige dramatiske genrer i forfatter-skabet; enkelte andre skuespil og operaer omtales i korte henvisninger. Forud for hvert af de valgte værker resumeres hovedtankerne i de teoretiske skrifter, som vides at være affattet umiddelbart før det pågældende værk. Teoretiske skrifter, der ikke kan dateres med sikkerhed, lades ude af betragtning med den rimelige begrundelse,

at de alligevel ikke synes at indeholde noget som kunne forrykke billedet. Udvalget af teksteksempler, som forfatteren selv betegner som skønsmæssigt, må siges at opfylde formålet, således at alle væsentlige sider af Brechts dramatiske produktion er behandlet. Uden udtrykkelig at bemærke det behandler forfatteren som »dramatisk praksis« kun litterære tekster, ikke Brechts virksomhed som teaterinstruktør.

Afhandlingens hovedtese er, at der i alle faser af forfatterskabet er en endog meget betydelig afstand mellem æstetisk teori og dramatisk praksis, en afstand som forfatteren forklarer med

- 1) (i tilslutning til Otto Mann) *at de mest radikale teorier om teatret som medium for distanceret og rent intellektuel erkendelse simpelthen er principielt uigennemførlige i kraft af selve den sceniske fremførelses uundgåelige element af »medrealitet« trods alle desillusionerende og fremmedgørende virkemidler;*
- 2) (i tilslutning til Helge Hultberg) *at en række formuleringer i de teoretiske skrifter ikke er udtryk for Brechts faktiske og velovervejede anskuelser, men forhastede og yderliggående polemiske udfald, der dels er ment som provokation, dels er udtryk for Brechts affektbetonede ærgrelse over en forældet teatertradition;*
- 3) (i tilslutning til Harald Engberg, Steffen Steffensen o. fl. a.) *at Brecht som teaterdigter var for intellektuelt kompliceret og for emotionelt ukontrolleret til at lade sig binde, hverken af marxistisk dogmatik eller af egne teoretiske konstruktioner, således at hans ekstremt kunstfjendtlige, ekstremt dokumentariske og ensidigt historisk-materialistiske tankemodeller kun kom til at afgive et grundskema for værkernes komposition og tendens, mens det personlige udtryk og den æstetiske oplevelse i hvert enkelt tilfælde kom til at gå langt ud over dette tilstræbte mønster, ikke kun i enkeltheder, men i værkernes helhedskarakter.*

Denne hovedtese er klart formuleret og i det store og hele metodisk og intelligent dokumenteret, ligesom afhandlingen som helhed er præget af en klar linieføring og udformet i et præcist og naturligt skriftsprog, der kun lejlighedsvis skæmmes af germanismer i syntaks og ordvalg, af visse pudsige ortografiske fejl og af en utvivlsomt utilstøttet arrogance og aggressivitet i polemiske bemærkninger (ikke så meget mod forskere som mod Brechts teorier, der karakteriseres som »krumspring«, »nummer« o. l.). Såvel anvendelsen af citatmateriale

som udnyttelsen af forskeres forarbejde er ligeledes i langt de fleste tilfælde filologisk forsvarlig.

Derimod kan der rettes adskillige indvendinger imod fortolkningen af de enkelte dramatiske værker og teoretiske skrifter. Dels medfører en betydelig ensidighed og lejlighedsvis overfladiskhed i gengivelsen af de teoretiske anskuelser, at forskellen mellem de successive faser i Brechts æstetik ofte groft overbetones, dels er de metodiske kategorier ved tolkningen af de dramatiske værker ofte utilstrækkelige og desuden upræcist anvendt, således at der opstår skævheder i benævnelsen af de misforhold mellem æstetisk teori og dramatisk praksis, som forfatteren med betydelig skarpsindighed har konstateret. En anden kilde til skævheder er, at forfatteren har lagt sig fast på en opbygning, der betyder sammenligning mellem dramatisk tekst og *forudgående* teoretiske ytringer, skønt det i hvert fald i nogle tilfælde er indlysende at de umiddelbart *efterfølgende* teoretiske skrifter i langt højere grad er relevante for Brechts hensigter med det pågældende værk.

De første kapitler, der behandler Brechts afhængighed af og frigørelse fra successive den klassisk/naturalistiske tradition, ekspresionismen og »den nye saglighed«, er lovlig summariske og benytter lovlig ubekymret groft klassificerende litteraturhistoriske samlebegreber uden tilstrækkelig definition, skønt der også her findes gode formuleringer (f. eks. den kortfattede, men overbevisende bestemmelse af ordet »episk teater« i kap. 2, afsn. I, der for den yngre Brecht endnu kun har den vage betydning af »episodisk betragende« fremstilling med »en biklang af fortællende stil«. Disse kapitler er iøvrigt præget af en overordentlig forsigtighed, som forfatteren begrundet med at Brecht endnu ikke har en personlig og konsekvent kunstoppfattelse i denne tid, hvilket naturligvis er overbevisende, men alligevel utilfredsstillende, eftersom forsigtigheden drives så vidt, at der slet ikke gøres forsøg på at sætte sig ind i hvad Brecht – omend nok så uklart – har stræbt imod, og hvad inkonsekvensen kan afsløre om hans hensigter og hans forhold til kunst og teaterapparat.

I de første og de midterste kapitler må endvidere kritiseres, at forfatteren giver et fortegnet billede af de fortolkede værker, der alle fremtræder som overordentlig »traditionelle«; det kan i princippet ikke afvises at den dramatiske praksis er væsentlig mere »spændende«, illuderende og følelsesmæssigt fængslende, end Brecht ifølge

sine teorier tilstræbte, men denne modstrid overbetones; 1) fordi forfatteren gengiver de polemisk ensidige teoretiske ytringer yderligere forgrovet i stedet for at søge Brechts egentlige mening; med dem, 2) fordi forfatteren sammenligner værkerne med teoretiske skrifter som de ikke historisk hører sammen med (jfr. ovenfor), 3) fordi forfatteren lægger ensidigt vægt på handlingsføring («montageteknik») og direkte henvendelse over rampen til publikum og rigtigt konstaterer, at dette forekommer mindre hyppigt end man kunne vente, men overser en række andre distancerende midler (navnlig ironisk brug af spil og teaterstil samt pædagogiske kontrasteffekter, alt sammen virkemidler der er klart belyst i forskningslitteratur, som forfatteren støtter sig på i anden sammenhæng, hvor det harmonerer bedre med hans teser). Også i disse tendentiøse og lidt overfladiske kapitler er der imidlertid adskillige værdifulde betragtninger, navnlig fremhævelsen af, at Brechts analyse af det »traditionelle« eller »aristoteliske« teater er misvisende, og påvisningen af at »lærestykkerne« også har en suggestivt medrivende sproglig udtrykskraft, samt ikke mindst påvisningen af den fundamentale logiske brist i de marxistisk inspirerede teorier, hvor Brecht forsøger at sætte objektiv afbildning af virkeligheden lig med abstrakt erkendelse og denne igen uden videre lig med politisk propagandistisk effekt. Forfatteren beviser udmærkede evner til stringent teoretisk tænkning, når han i 5. kapitel sammenligner den sociologiske videnskabs og den kunstneriske overbevisningskrafts muligheder og midler, medens han gør sig skyldig i en alvorlig begrebsforvirring, når han i sit »Ekskurs« efter 3. kapitel uden videre slutter fra en »kaotisk ydre verden« som *motiv* til umuligheden af at skabe en kritisk distanceret *form*, og når han på tilsvarende måde i 4. kapitel ser en uløselig modsætning mellem kunstnerisk nydelse og kritisk betragtning, hvor Brecht udtrykkelig taler om at gøre den »kulinarske« nydelse til genstand for kritisk betragtning og *derved* mere og fornøje.

Også i de senere kapitler er der alvorlige metodiske fejl. Forfatteren fortæber sig stedvis i overflødige stofbundne referater, hvor han tror at analysere opbygningen, og han er tilbøjelig til at farve disse indholdsreferater, så de på usaglig vis støtter hans teori om, at værkerne er »traditionelle«, hvilket naturligvis ikke kan bevises ud fra den ydre handling, når det er et spørgsmål om en fremmed-

gørende virkning af *fremstillingsformen*. Meget uheldig er endvidere tolkningen af »Furcht und Elend des Dritten Reiches«, hvor de enkelte scener betegnes som »naturalistiske«, når de svarer til forfatterens opfattelse af »virkeligheden«, og »symbolske«, når dette ikke er tilfældet; forfatteren har ikke erkendt, at Brecht har søgt i hver af disse scener at fremhæve groteske eksempler på indre modsætninger i det nationalsocialistiske samfund, og forfatteren kan derfor heller ikke undersøge, om det er lykkedes Brecht at realisere dette strukturprincip. Ved behandlingen af »Mutter Courage« påviser forfatteren meget overbevisende, at stykket kan virke på een gang mere »poetisk« og mere knugende, end Brecht ifølge sine teorier har tilstræbt, men denne modstrid bliver groft overdrevet. For det første sammenlignes der igen med formuleringer som Brecht på det tidspunkt har forladt, således at forfatteren ufrugtbart spørger om stykket indeholder følelsesappel og indlevelsesvirkning *overhovedet*, i stedet for at undersøge om de emotionelle virkninger får en mere æstetisk karakter end Brecht har ønsket (om de fører til »Abreagieren« i stedet for »Parteinahme«, som Brecht havde ønsket). For det andet ser forfatteren ganske vist det hovedproblem som ligger i fremstillingen af aktuelle emner i fjern historisk ikklædning, men forfejer problemstillingen, da han ubekymret går ud fra en »vestlig« i stedet for en marxistisk historieopfattelse. For det tredje erkender forfatteren ganske vist helt rigtigt, at Brechts tanke- og sprogform må virke desorienterende på et ikke-marxistisk publikum, men tolker afgørende forkert, når han benævner den som *flertydig* ud fra en række steder, hvor den er eentydig, men for *kompliceret* til at kunne opfattes af publikum i farten. Forfatteren indvikler sig på grund af denne skævhed i en række selvmodsigelser, når han afviser både en tragisk og en aktivistisk tolkning af stykket, og når han både erklærer at den økonomiske årsag til krigen ikke bliver tydelig nok, og at det økonomiske er så øjensynligt at man er tilbøjelig til at sympatisere med hovedpersonens pengegriskhed; i det hele taget har forfatteren ikke erkendt det for stykket aldeles afgørende, at Brecht tilstræber at gøre hovedpersonens materialistiske skepticisme sympatisk, men hendes kortsynede egoisme frastødende.

Trods disse og flere andre fejlfortolkninger og utilstrækkeligt begrundede postulater ligger afhandlingens væsentlige fortrin i anden halvdel, navnlig 1) i en (ganske vist noget overbetonet) påvisning

af de senere teoretiske skrifers mere pragmatiske forhold til virkelighedsgengivelse og virkningsæstetik, 2) i en udmærket fortolkning af »Der gute Mensch von Sezuan« (mere spændingsfyldt end en dogmatisk marxistisk tolkning kan rumme; trods de talrige illusionsbrud mere artistisk end provokerende på grund af den gennemførte komediestil) og 3) i en præcis påvisning af at »Die Tage der Commune« med sin blanding af grov propagandistisk sort-hvid-teknik og genrebilledagtig dokumentarisme harmonerer dårligt med teoriernes krav om en harmonisk helhed af nuanceret videnskabelig erkendelse og raffineret æstetisk nydelse.

Særdeles velformet og overbevisende er den generelle slutning, hvis hovedteser er gengivet indledningsvis.

Trods de nævnte metodiske og fortolkningsmæssige svagheder indeholder afhandlingen derfor så mange værdifulde tanker og iagttagelser, at vi mener at kunne indstille den til *accessit*.

STEFFEN STEFFENSEN

BJØRN EKMANN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren af den anden afhandling sig at være stud. mag. *Arne Berthelsen*.

DEN ENGELSK-FILOLOGISKE AFHANDLING

Til den stillede prisopgave: »De vigtigste træk af latinens indflydelse på syntaksen i middelengelsk« er der under mærket »Jonas« indkommet en besvarelse på 182 maskinskrevne kvartsider + indledning (16 sider), bibliografi (9 sider), appendix (17 sider).

Forfatteren gør i indledningen rede for sit valg af tekster: old- og middelengelske tekster, så vel oversatte fra latin som originale; i et par tilfælde begge typer af samme forfatter. Spredningen er tilstrækkelig til at give et rimeligt grundlag for besvarelsen. Forfatterens vurdering af teksternes præg er sober, kun er hans opfattelse af Paston-brevene som udtryk for dagligt sprog for unuanceret. Indledningen slutter med en omtale af de vigtigste behandlinger af emnet med selvstændig stillingtagen til disse.

Afhandlingen falder i fem dele. Første del (»kvantitativ indflydelse«) behandler nomen + infinitiv som objekt. Her erstatter forfatteren den gængse fremstilling bygget på de styrende verbers seman-

tiske forhold med sin egen byggende på verbernes øvrige konstruktionsmuligheder og når her et klarere billede end forgængerne.

Anden del (»homogen indflydelse«) behandler 1) nomen + infinitiv som subjekt, hvor skellet mellem implikativ og eksplikativ konstruktion vises at svare til grænsen mellem den originale konstruktion og den latinsk påvirkede; 2) participialkonstruktionernes stigende anvendelse, med påvisning af, hvilke typer der er påvirket udefra, og hvilke der har rod i oldengelsk; 3) overgangsrelativer der hævdes at være udviklet på oldengelsk basis.

Tredie del (»heterogen indflydelse«) redegør for anvendelsen af absolut participium, en konstruktion som kun findes i oldengelske oversatte tekster, og hvis hyppighed i sent middelengelsk må tilskrives latinen (samt fransk og italiensk indflydelse).

Fjerde del (»organisk indflydelse«) omtaler udviklingen af passiv infinitiv, som i oldengelsk og tidligt middelengelsk kun forekommer i oversatte tekster, men som i sent middelengelsk indgår i sproget som en naturlig udtryksmåde, der påvises at være en efterligning af latin, der er befordret af stilistiske hensyn. Her lykkes det forfatteren at vise, at hvad der almindeligt betegnes som oldengelske »aktive infinitiver med passivt indhold« ikke nødvendigvis må opfattes med passiv association. Ved transformation viser han, at man udmærket kan tilskrive dem aktivt indhold.

Femte del (»indflydelse i sætningsforbindelsen«) beskriver udviklingen af perioders opbygning. Med udmærket illustrerende materiale belyses ændringen fra den oldengelske overvejende parataktiske sætningsbygning til den sent middelengelske raffineret opbyggede syntaks.

Afsluttende omtales verbalsubstantivet og forskellige mindre punkter, hvor der kan foreligge latinsk indflydelse.

Afhandlingen er klart opbygget og velskrevet. Naturligvis står forfatteren i gæld til andre (især Scheler og Callaway samt for nye syntaktiske synspunkter Gunnar Bech), men bearbejdelsen er selvstændig og hans resultater overbevisende. Den vidner om kritisk sans og god lingvistisk orientering. – Vi indstiller afhandlingen til belønning med guldmedalje.

ELSE FAUSBØLL

KNUD SCHIBSBY

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag. *Torben Thrane-Nielsen.*

DEN KULTURSOCIOLOGISKE AFHANDLING

Københavns Universitets prisopgave i kultursociologi for året 1967 havde følgende titel:

Der ønskes en kritisk analyse af psykologiens overtagelse og anvendelse af begrebet »tabu«, som oprindeligt stammer fra polynesiske og senere har fået en udstrakt anvendelse indenfor etnologi og social antropologi, hvorefter psykologien også er begyndt at anvende ordet. Analysen kan eventuelt indskrænkes til snævrere selvvalgte områder inden for psykologien.

Som besvarelse er indleveret een afhandling, der har fået titlen: »En kritisk analyse af teorier om begrebet tabu og dette begrebs anvendelse inden for psykologien«.

Besvarelsen er indleveret under mærket »Theories and thoughts can only be passing phases in the asymptotic approach to reality. (Paul Schilder)«.

Afhandlingen er på 166 sider plus et appendix (siderne 167–182) plus en litteraturfortegnelse (siderne 183–192).

Afhandlingen falder i to dele. Del I (4 kapitler) former sig som en analyse af nogle eksisterende kilder til viden om ordet tabu (*tapu*) og dets anvendelse i Polynesien samt om tilsvarende begreber i andre samfund. Del II (7 kapitler) indeholder kritiske analyser af en række psykologers behandling og anvendelse af begrebet tabu samt til slut forfatterens konklusioner. I et appendix præsenteres de afsnit i James Cook's »A Voyage to the Pacific Ocean . . .«, der indeholder information om tabu.

Del I er afhandlingens svageste. Behandlingen af materialet tyder på, at forfatteren har mere indsigt i psykologien end i socialantropologien og i regionale forhold i Polynesien. Hans udvalg og vurdering af kildematerialet synes noget diskutabel. Betydningen af data indsamlet af de tidlige opdagelsesrejsende, der dog, som forfatteren iøvrigt selv anfører, kun havde sporadisk kontakt med de lokale befolkninger tillægges uforholdsmæssig stor værdi, mens materiale indsamlet af missionærer, der ofte havde boet adskillige år i et område, vurderes lavt på grund af missionærernes religiøse fordomme. Forfatteren synes at have overset – eller siger ihvertfald ikke – at der fra en del missionærers hånd foreligger betydeligt primærmateriale i form af tekster (kultformularer, myter etc.), der med stort udbytte kunne have været studeret og analyseret. I det hele taget ville

af tabu-begrebet i Polynesien have vundet meget i værdi, dersom forfatteren havde haft større kendskab til eksisterende materiale. Man kunne tillige have ønsket, at forfatteren havde peget på betydningen af semantisk analyse af primærmateriale. Anvendelse af blot nogle af de eksisterende ordbøger fra forskellige polynesiske samfund ville have antydet nogle af de eksisterende analytiske problemer.

Forfatterens diskussion af, hvorvidt *tapu* er mere end et religiøst begreb for hellighed, synes præget af nogen etnocentrisme. Skellet mellem helligt og profant ligger i et andet sted i Polynesien end i forfatterens kultur.

På trods af disse indvendinger må det dog siges, at afsnittet bærer præg af at være skrevet af en forsker, der forstår at disponere og fremlægge sit materiale og som er klar i sin fremstilling og, manglerne til trods, nøgtern i sin vurdering, og som viser tydelig videnskabelig sans.

Afhandlingens del II er den bedste. Forfatteren analyserer her indledningsvis arbejder af psykologer, som har forsøgt sig med teorier om oprindelsen til tabu (her som universelt psykologisk begreb). Wundt's, Freud's og andres forsøg i den retning gennemgås og kritiseres på overbevisende måde. Forfatteren påpeger, hvorledes de fleste af disse forklaringsforsøg er af rent spekulativ karakter, uden hold i den empiriske virkelighed og hvorledes tabu-begrebet, der er et socialt fænomen, ukritisk er overført på individualpsykologien. Kun Heinz Werner's arbejder finder i nogen grad nåde for forfatterens øjne, dels fordi Werner havde mere kendskab til den etnografiske litteratur, dels formodentlig fordi Heinz Werner, som en af de første psykologer, satte *tapu* i forbindelse med *mana*, en sammenhæng som forfatteren, der støtter sig kraftigt på Arild Hvidtfeldts arbejde om dette emne, mener at kunne akceptere.

Efter på en klar, overskuelig og sund kritisk måde at have givet en vurdering af anvendelsen af begrebet tabu indenfor den nyere psykologi, følger i kapitel 11 forfatterens konklusion. Han akcepterer her det synspunkt at »*tapu*« er regler for omgang med »*mana*«. Man kunne have ønsket at forfatteren også havde diskuteret andre teorier mere indgående. Han opsummerer og vurderer dernæst en række psykologers forskellige anvendelse af ordet tabu. Man savner her en klarere udredning af den betydning, psykologer tillægger betegnelsen tabu og herunder blandt andet et forsøg på at vurdere

i hvilken grad Freud's afgrænsning af begrebet har haft indflydelse på psykologiens senere anvendelse af ordet.

Forfatteren konkluderer endelig med på en overbevisende måde at gøre rede for nødvendigheden af yderligere psykologisk forskning på området, ikke mindst gennem feltarbejde i »primitive« samfund.

På trods af arbejds mangler, hvoraf nogle har været nævnt ovenfor (en del formelle fejl og trykfejl skal ikke lægges forfatteren for meget til last), står den indsendte afhandling dog som et smukt resultat af et stort, ihærdigt og konsekvent gennemført arbejde. Det er præget af orden i fremstillingen og af kritisk evne. I det hele taget er det et værdifuldt bidrag til en psykologisk diskussion af problemerne og vi anbefaler derfor at arbejdet belønnes med universitetets guldmedaille.

FRANZ FROM

TORBEN MONBERG

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag. *Rolf Kuschel*.

DEN FYSISKE AFHANDLING

Universitetets prisopgave i fysik for året 1967 havde følgende formulering:

»Om de oplysninger man kan få angående atomkernernes indre bevægelsestilstande ud fra kernereaktioner, hvorved der mellem targetkerne og projektil overføres en eller to nukleoner. Besvarelsen kan eventuelt baseres på egne teoretiske eller eksperimentelle undersøgelser«.

Som besvarelse er der indkommet to afhandlinger.

I

Besvarelsen mærket »Never have so many thought so much about so small a thing«, er på 121 maskinskrevne sider inklusive figurer, tabeller og litteraturlister.

1. kapitel (19 sider) giver en kort refererende oversigt over teorier for kernestruktur og kernereaktioner. Under afsnittene om kerne-reaktioner gives bl. a. en beskrivelse af DWBA-metoden for stripping og pick-up processer, og enkelt- og to-nukleon transfer processer diskuteres; et interessant afsnit handler om analogitilstandes optræ-

den. De specielle oplysninger om kernestrukturen, som kan opnås ved studiet af overføringsreaktioner, kunne med fordel være trukket mere frem i diskussionen, men ivoøvrigt må kapitlet siges at give en god, kortfattet indføoring i de for opgaven relevante teoretiske betragtninger og en god indledning til det mere personligt prægede kap. 2.

2. kapitel (95 sider) indeholder en redegørelse for eksperimentelle undersøgelser foretaget af forfatteren sammen med skiftende medarbejdere. Der er studeret atomkerner i forskellige områder, dels nær den dobbelt magiske 208Pb , dels nær en lukket protonskal ($Z = 50$), dels nær en lukket neutronskal ($N = 82$) og dels langt fra lukkede skaller.

I afsnit 2.1.1. fortælles efter en oversigt over andres studier af nabokerner til 208Pb om den ved Niels Bohr Institutets Tandem accelerator udførte undersøgelse af $208\text{Pb}(^3\text{He},d)^{209}\text{Bi}$ reaktionen. Dels benyttedes Institutets tung-partikel-spektrograf, dels, til måling af vinkelfordelinger, en tælleropstilling. Der gives en god redegørelse for, hvorledes man trods vanskeligheder opnåede en rimelig energiopløsningsevne i spektrografen, ligesom tælleropstillingen og det omfattende elektroniske hjælpedstyr beskrives indgående. Ved diskussionen af de interessante forsøgsresultater savnes i nogen grad energiskalaer på de viste spektre eller en nummerering eller anden mærkning af de der optrædende toppe. Det ville også være rimeligere at omtale DWBA-regningerne før (og ikke efter), der drages konklusioner vedrørende spinværdier ud fra de eksperimentelle vinkelfordelinger.

Afsnit 2.1.2 giver en god beskrivelse af $208\text{Pb}(d,p\gamma)^{209}\text{Pb}$ forsøgene, i hvilke 1) gammaspektre målt med Ge-tæller i koincidens med udvalgte protongrupper, og 2) udvalgte fototoppe i gamma-spektrene målt (med NaI-tæller) i forsinket koincidens med protonerne. Disse målinger må karakteriseres som ret vanskelige, og den ikke særlig imponerende statistik, f. eks. i kurverne for forsinkede koincidenser, kan ikke overraske. At forsøgene kunne gennemføres, beror naturligvis i nogen grad på tilstedeværelsen af moderne udstyr, men udnyttelsen af dette må også anerkendes.

Afsnit 2.2. (40 sider) handler om $(^3\text{He},d)$ processer med lige Sn-isotoper som targets. Ud fra skalmodellen kan den overførte proton ved disse processer forventes anbragt i en af de fem tomme tilstande i skallen $50 < Z < 82$, men ligesom ved Pb-forsøgene

fandtes forholdene at være mere komplicerede. De fire toppe i spektrene svarende til de laveste eksitationsenergi er repræsenterede tilstandene $g7/2$, $d5/2$, $s1/2$ og $d3/2$, og DWBA-regninger gav vinkelfordelinger, som af forfatteren anses for at passe udmærket med de eksperimentelle, i hvert fald for 116Sn . De spektroskopiske faktorer fandtes imidlertid at være små for $1/2$ og $3/2$ tilstandene, som tegn på at disse ikke er rene enkeltpartikel-tilstande, men at f. eks. $1/2$ tilstanden kunne have en iblanding $1/2^+$ komponenten af multipletten $d5/2$, $2^+ >$. I diskussionen foretages bl. a. en interessant sammenligning mellem $120\text{Sn}(3\text{He},d)121\text{Sb}$ spektret og et spektrum, optaget af Joshi og Herskind, af uelastisk spredte deuteroner fra 121Sb . Herved illustreres betydningen af de spektroskopiske faktorer, idet de forskellige tilstande i 121Sb befolkes i højst ulige grad ved de to processer. Diskussionen indeholder endvidere sammenligninger med random-phase regninger og synes i det hele at vise, at forfatteren har god indsigt i moderne kernestrukturanalyse.

Afsnit 2.3 handler om lignende $(3\text{He},d)$ forsøg på targetkerner med $N = 82$. Forholdene er her på en måde simple, idet f. eks. $140\text{Ce}(3\text{He},d)141\text{Pr}$ spektret meget instruktivt viser netop fem toppe svarende til skalmodellens fem protontilstande i skallen $50 < Z < 82$. Forfatteren redegør ved quasipartikel regninger for, hvorledes par-kraftens tilstedeværelse bevirker en sammentrængning af energierne til et område på ca. 1,5 MeV i stedet for de ca. 3 MeV svarende til skalmodellen uden residual vekselvirkninger, og han finder rimelig overensstemmelse mellem beregnede spektroskopiske faktorer og eksperimentelle værdier bestemte ved DWBA-metoden. Der er dog antydning af, at en af toppene i virkeligheden er dobbelt, og i f. eks. $138\text{Ba}(3\text{He},d)139\text{La}$ spektret ses seks toppe, således at der ligesom ved Sb er opspaltning p. g. a. kobling til 2^+ -vibrationen, omend virkningen her er mindre end i Sb, fordi vibrationsenergien er højere. Forfatterens gruppe har foretaget foreløbige målinger af $141\text{Pr}(d,d')$ spektret, som dog indtil videre kun viste, at man for at forstå forholdene måtte antage eksistensen af flere vekselvirkninger end hidtil taget i betragtning.

I afsnit 2.4 vises et spektrum af $158\text{Gd}(3\text{He},d)159\text{Tb}$ reaktionen, og nogle af de mange toppe er ved hjælp af deres »fingeraftryk« tilordnet forskellige Nilsson tilstande og deres rotationsbånd, nogle overensstemmende, nogle i strid med tidligere ved andre metoder

fundne tilordninger. Forfatteren mener dog, at for at kunne give helt sikre tilordninger må målingerne fortsættes og kombineres med (d,d') målinger.

Kap. 3 indeholder en konklusion på en god halv side. Denne virker svag og giver ikke, som den burde, noget godt svar på opgaven. Det ville have været rimeligere at slutte af med et kort sammenfattende resumé af de resultater med relevans til opgaven, som er opnået af forfatteren og medarbejdere og af andre. Dette er vel en formel indvending, idet et svar på opgaven er givet tidligere, dels i indledningen, dels gennem de beskrevne eksperimenter.

Vi finder, at forfatteren gennem sin afhandling, som på nær enkelte undtagelser er skrevet på et klart og præcist sprog, har dokumenteret videnskabelig indsigt, og har opnået så værdifulde eksperimentelle resultater, at besvarelsen bør belønnes med universitetets guldmedalje.

II

Besvarelsen mærket: »Den, der ikke kan fatte udviklingens fart, bør stå af vognen i tide« er på 120 sider inklusive 27 figurer. Fremstillingen er gennemgående god, selv om der synes at være lagt lidt vægt på en smuk sproglig udformning og selv om afhandlingens senere afsnit præges af en yderst mangelfuld korrekturlæsning.

Efter nogle særdeles almindelige betragtninger over kernefysikens mål og midler i indledningen, behandler afsnit 1 de gængse modeller for kernens opbygning. Diskussionen er her som i afsnit 3 stærkt præget af standardværker på området, men ellers veldisponeret. Afsnit 2 giver en beskrivelse af den hyppigt anvendte DWBA teori for direkte kernereaktioner. Behandlingen bærer på flere punkter præg af forfatterens fortrolighed med denne teori og dens praktiske anvendelse. På dette punkt føres diskussionen, noget umotiveret, tilbage til kernestrukturteorien, idet de grundlæggende træk af teorien for kollektiv bevægelse og kernedeformation gennemgås. Endelig refereres de af Burke et al. gennemførte eksperimentelle undersøgelser af enkeltpartikeltilstande i de ulige Yb-isotoper. Hermed må afhandlingens generelle del (38 sider) siges at være afsluttet, uden at der er forsøgt en almindelig afgrænsning af de problemer vedrørende kernestrukturen, som kan studeres ved hjælp af reaktioner, hvor der overføres en eller to nukleoner.

De mest selvstændige afsnit er de, der behandler koblingen mellem en enkelt partikel og en vibration illustreret med spektrene af ^{207}Pb , ^{209}Pb og ^{209}Bi . Dette problem har længe været i søgelyset, men først i de senere år har man fået de nødvendige eksperimentelle hjælpemidler til at undersøge det i tunge kerner. Forfatteren har interesseret sig for forholdene i kerner, som fremgår af den dobbelte magiske kerne ^{208}Pb ved addition eller subtraktion af 1 nukleon. Behandlingen indledes med en kortfattet formulering af problemet, støttet med en beskrivelse af multipletstrukturen af oktopoltilstandene i ^{209}Bi . Dernæst gives i afsnit 4.2 et referat af B. Mottelsons behandling af koblingstyperne, som vidner om en personlig indleven i formalismen.

De eksperimentelle undersøgelser omfatter reaktionerne $^{208}\text{Pb}(d,p)^{209}\text{Pb}$, $^{208}\text{Pb}(^3\text{He},d)^{209}\text{Bi}$ og $^{208}\text{Pb}(^3\text{He},\alpha)^{207}\text{Pb}$. Den første reaktion har været studeret flere gange tidligere. Forfatterens bidrag er spektre med bedre opløsningsevne og en undersøgelse af vinkelfordelingerne med særligt henblik på en entydig lokalisering af hovedkomponenterne af skalmodel tilstandene $j_{15/2}$ og $i_{11/2}$.

Da det viser sig umuligt at fastlægge de søgte enkeltpartikeltilstande på grundlag af (d,p) spektrene alene, suppleres de med en måling af levetiderne for de laveste energiniveauer, idet gammastrålerne fra henfaldet iagttages i koincidens med protongrupperne. Denne måling må regnes for ganske vanskelig, og dens gennemførelse, som refereres grundigt, er en udmærket eksperimentel præstation. Den følgende diskussion af resultatet er desværre uklar og dårlig disponeret, men hovedkonklusionen er, at det laveste energiniveau på 778 keV repræsenterer $i_{11/2}$ skalmodel tilstanden, medens det næste niveau på 1422 keV indeholder en betydelig del af $j_{15/2}$ tilstanden. Den korte levetid, der måles for 1422 keV niveauet, forklares med iblanding af oktopoltilstanden. De på grundlag af eksperimentet beregnede blandingsamplituder sammenlignes med resultater af numeriske regninger baseret på den teoretiske behandling i afsnit 4.2. Også denne del lader formuleringsmæssigt noget tilbage at ønske.

Reaktionen $^{208}\text{Pb}(^3\text{He},d)^{209}\text{Bi}$ anvendes på lignende måde som (d,p) reaktionen til at undersøge enkeltproton anslag i ^{209}Bi . Til forskel fra ^{209}Pb tilfældet foreligger der her fra uelastiske spredningsmålinger en kortlægning af de kollektive tilstande. Undersøgelsen omfatter dels en registrering af deuteronspektret med god opløs-

ningsevne og dels en måling af vinkelfordelingerne for reaktionen med henblik på fastlæggelse af spin og spektroskopiske faktorer. Et hovedpunkt i diskussionen er igen beskrivelsen af enkeltpartikel komponenter i vibrationstilstandene og en interessant beregning af samtlige forskydninger af energierne i oktopolmultiplettilstanden. Et betydningsfuldt bidrag er diskussionen af et niveau ved 4.41 MeV i ^{209}Bi , som antagelig skyldes blanding af $f7/2$ proton tilstanden med $7/2$ tilstanden i den oktopolmultiplet, som hører til $i13/2$ proton tilstanden.

Endelig refereres en undersøgelse af ^{207}Pb spektret ved hjælp af $^{208}\text{Pb}(^3\text{He},\alpha)^{207}\text{Pb}$ reaktionen, som udmærker sig ved en høj Q -værdi og store tværsnit for proton overførsel fra tilstande med højt impulsmoment. (Desværre viser fig. 5.3.1. ikke, som angivet i teksten, spektret af $(^3\text{He},\alpha)$ reaktionen, men derimod af $(^3\text{He},d)$ reaktionen). Spektret rummer antydninger af effekter af samme karakter som diskuteret for ^{209}Pb og ^{209}Bi , men da undersøgelserne endnu ikke er bragt til afslutning, føres den eksperimentelle analyse ikke til nogen konklusion.

Sammenfattende må afhandlingen betegnes som en tilfredsstillende besvarelse af den stillede opgave. Den har nok svagheder i formuleringerne i flere afsnit og har, som oversigt over hele emnet betragtet, alvorlige mangler. De eksperimentelle bidrag og analysen deraf er imidlertid så værdifulde, at den bør indstilles til belønning med guldmedalje.

BENT ELBEK

TORBEN HUUS

N. O. LASSEN

Ved navnekuverternes åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være mag. scient. *Clive Ellegaard* og af den anden mag. scient. *Povl Vedelsby*.

DEN ORGANISK-KEMISKE AFHANDLING

Som besvarelse af Universitetes prisopgave i organisk kemi for året 1967: »Monoestere af ikke-symmetriske alifatiske hydroxydicarboxylsyrer er kun i ringe grad kendt; navnlig er den mulige forekomst af isomere monoestere praktisk taget udforsket. Der ønskes en kritisk gennemgang af sådanne i litteraturen beskrevne

monoestere. Endvidere ønskes en experimentel undersøgelse af repræsentative monoestere af hydroxydicarboxylsyrer, idet hovedvægten lægges på deres dannelse ud fra de tilsvarende disyrer, resp. diestere. Der bør lægges vægt på en karakterisering af monoesterne som værende rene stofarter, såvel som på en éntydig fastlæggelse af deres konstitution«, er indkommet en afhandling under mærket »In extremis«. Afhandlingens egentlige tekst er på 98 maskinskrevne kvartsider, hvortil kommer indholdsfortegnelse, indledning, spektre og en litteraturliste på 69 numre.

Arbejdet indledes med en afgrænsning af emnet, idet litteraturgennemgang såvel som experimentelt arbejde koncentrerer om monoestere af alifatiske mono-hydroxydicarboxylsyrer, da forfatteren udtaler, at sådanne forbindelser må menes at have størst theoretisk og almen organisk kemisk interesse. Lactoner, der som intramoleculare monoestere af hydroxydicarboxylsyrer vil falde ind under denne begrænsning, bliver ikke behandlet, idet deres dannelse ikke frembyder specielle præparative problemer. Litteraturundersøgelsen indskrænkes derved, skønt det samtidigt skal siges, at det ingenlunde er nogen let opgave at gennemføre en samlet, fuldstændig efterforskning over en gruppe forbindelser, der aldrig har været genstand for indgående undersøgelser, men altid er fremkommet som biprodukter og som følge deraf kun er meget sparsomt og »hængemt« omtalt i litteraturen.

Forfatteren får ved sin begrænsning af emnet relativt få arbejder at behandle, hvilket indebærer muligheden af en kritisk vurdering af litteraturen, og det skal med det samme udtales, at dette gøres på overbevisende og udmærket vis.

1. Del består af 7 kapitler, der omhandler monoestere direkte fra syre og alkohol, monoestere ved partiel hydrolyse, monoestere ved nucleophil substitution, monoestere fra alkohol og monosalt af syre, monoestere ved hydrogenering, monoestere fra sherry og endeligt et samlekapitel med diverse metoder. Hvert enkelt arbejde behandles på en lidet orthodox måde, idet kritikken samles i følgende punkter: Fremstilling og isolering, analytiske og fysiske data, kritisk gennemgang af artiklen, egne forsøg og konklusion. Normalt kan en sådan litteraturgennemgang ikke anbefales; men i dette tilfælde fås på grund af forfatterens egenhændige experimentelle efterprøvning af tidligere foretagne arbejder en udmærket oversigt.

Der skal fra forfatterens experimentelle kritik af litteraturen fremføres, at forfatteren gennem NMR-spektroskopi finder, at α -hydroxysyreestere er betydeligt mere stabile over for hydrolyse end tidligere antaget, ligesom han konkluderer, at der muligvis i flere af de refererede arbejder er fremstillet rene monoestere af hydroxydicarboxylsyrer. Ingen har dog gjort sig klart, at monoesterne eventuelt kunne isomerisere, ligesom der konkluderes med fuld ret, at litteraturen ikke indeholder et eneste eksempel på en ren monoester af en usymmetrisk hydroxydicarboxylsyre, hvis konstitution er éntydig bevist.

Med denne viden om monoestere af hydroxydicarboxylsyrer forsøger forfatteren i sin experimentelle del at fremstille sådanne forbindelser. 2. Del består af 10 kapitler dækkende de experimentelle metoder, han har forsøgt, foruden et konkluderende kapitel.

Anden dels kap. 1 omhandler forsøg på syntese af æblesyreanhydrid, der kunne have været et udmærket udgangsmateriale til syntese af en monoester. Æblesyreanhydrid findes omtalt i litteraturen, men dets konstitution er aldrig bevist, og det kan lige så vel være en polyester. Forfatteren belyser ikke dette spørgsmål, idet han udtaler, at han vinder et klæbrigt stof, som ikke reagerer med alkohol. Det ville have været naturligt at have undersøgt dette ved hjælp af NMR-spektroskopi. Som modelforsøg syntetiseres acetylæblesyreanhydrid for ud fra dette at fremstille monoestere. Af monoesterne optages NMR-spektre for at få et skøn over, hvor de forskellige protoner absorberer. Et gaschromatogram af monoethylesteren af acetylæblesyre indikerer begge isomere monoestere. Signalerne i NMR-spektret er ikke dublerede, hvilket tydes således, at enten er én isomer dannet, eller også har protonerne i begge isomere identisk kemisk skift. Hvis man slår op i 3. del vedrørende syntesen af acetylæblesyreanhydrid, siges der, at det fremstilles ud fra forskrift i »Annalen« uden henvisninger. I 2. del er det dog muligt at finde litteraturhenvisningen, men denne henviser til »Berichte«. Dette viser tydeligt berettigelsen af også at have litteraturhenvisninger i den experimentelle del, hvorved man også ville have været i stand til at konstatere, om en syntesemethode er en af forfatteren udarbejdet eller en litteraturmethode.

Da det var umuligt at fremstille én eller begge isomere monoestere ud fra acetylæblesyreanhydrid, forsøger forfatteren i kap. 2 at fremstille et anhydrid, hvor hydroxylgruppen er beskyttet med en tri-

methylysilylgruppe. Hvis dette var lykkedes, kunne man måske have fremstillet monoestere ved omsætning af anhydridet med alkohol og hydrolyse af trimethyletheren. Det viste sig, at syregrupper reagerede lettere med trimethylchlorsilan end hydroxylgruppen, hvorfor det ikke lykkedes at fremstille trimethylsilyloxysyre. Det blev dog forsøgt at fremstille anhydridet ud fra tris(trimethylsilyl)derivatet af æblesyre, idet det er kendt, at acyloxysilaner undertiden kan danne anhydrider ved opvarmning; men også dette forsøg var uden resultat.

Kap. 3 beskæftiger sig med muligheden for at danne monoestere ved partiel esterificering af æblesyre. Der dannes herved komplicerede blandinger. En oprensning er forsøgt gennem destillation, hvorved diethylmalat og diethylmaleat isoleredes. Begge kan være dannet under oprensningsprocessen. Deaminering af aminosyremonoestere omtales i kap. 4 som en ikke farbar vej til fremstilling af hydroxycarboxylsyremonoestere. Ganske vist viser NMR, at sådanne dannes, men oprensningsproblemerne er, efter forfatterens mening, for store, ligesom forsøgene tyder på en isomerisering af monoesterne ved stuetemperatur.

I kapitel 5, »Nucleophil substitution«, omtales omsætningen af såvel mononatriumsaltet som mono-triethylammoniumsaltet af æblesyre med alkylhalogenid i forskellige solventer, men uden resultat. Forsøg på at fremstille sølvhydrogenmalat mislykkedes, idet disølv-saltet er så tungopløseligt, at det straks udfældes. Natriumhydrogenmalat og 4-nitrobenzylbromid i vandig ethanol giver diesteren, mens det fra moderluden ved hjælp af præparativ tyndtlagschromatografi var muligt at isolere ren monoester foruden 4-nitrobenzylalkohol og 4-nitrobenzylether. NMR-spektret af monoesteren kan ikke fastlægge konstitutionen. Den ovennævnte metode kan tilsyneladende kun anvendes ved stærkt aktiverede halogenider, ligesom forfatteren også siger, at det ikke er bevist, at monoesteren dannes ved nucleophil angreb på halogenidet. Reaktionsblandingen bliver sur efterhånden som reaktionen forløber, hvorfor der er mulighed for, at monoesteren kan være dannet ved hydrolyse af primært dannet diester.

Hydrolyse af en trichlormethylgruppe til en carboxylsyregruppe omtales i kap. 6, idet forfatteren gentager en i litteraturen beskrevet basisk hydrolyse af 3-hydroxy-4, 4, 4-trichlorbutansyreethylester til æblesyre-4-ethylester, hvorved trichlormethylgruppen skulle an-

gribes betydeligt hurtigere end estergruppen. Dette arbejde kunne ikke reproducere. Kap. 7 omtaler reaktioner med β -lactoner. Fire forskellige forsøg omhandlende omsætning af æblesyrelacton med ethanol, af æblesyrelactonens sølvsalt med ethyljodid, af glyoxylat med keten, og endelig af β -trichlormethylpropiolactons med base og ethanol førte i intet af tilfældene til et tilfredsstillende resultat.

I kap. 8 forsøger forfatteren at fremstille såvel en benzylethyldiester som en *tert*-butylethyldiester af 2-ketoravsyre, men uden resultat. Den første ester kunne ventes at give den ønskede monoester direkte ved hydrogenering, og den sidste kunne ventes også at give den ønskede forbindelse efter hydrogenering og behandling med hydrogenchlorid. Et af mellemprodukterne har her været 2-ketoravsyre-4-ethylester. Det kan undre, at forfatteren ikke har overvejet direkte at hydrogenere denne til hydroxymonoesteren.

Kap. 9 omfatter hydrolyseforsøg af diestere af hydroxydicarboxysyrer, og det er forfatterens fortjeneste, at han viser, at det ved partiel forsæbning er muligt at fremstille monoestere af æblesyre og 2-methylæblesyre, selvom udbytteerne er meget små, og oprensningen indebærer visse problemer. Det vises ved NMR-spektroskopi, at monoesterne kan karakteriseres som rene stofarter. Forfatteren henviser til, at »i de fleste undersøgte tilfælde har det ikke været muligt at fremstille monoestere ved partiel forsæbning, hvis carboxylgrupperne var adskilte med mere end et carbonatom«. Nogle litteraturhenvisninger ville her have været på sin plads.

Efter et kap. 10, i hvilket transesterificeringen mellem dimethylmalat og æblesyre forsøges belyst med det resultat, at der sandsynligvis dannes noget monoester, men at andre processer som polyesterdannelse muligvis også kan foregå, behandles i kap. 11 forbindelsernes konstitution. Fysisk-kemiske og kemiske methods muligheder til bestemmelse af konstitution i pågældende tilfælde behandles i et velskrevet og ligeledes velafbalanceret afsnit. Det er sandsynliggjort, at æblesyremonoesterne er 4-alkylestere, idet man må antage, at estergruppen i 1-stilling ved basisk forsæbning vil hydrolyseres hurtigere end estergruppen i 4-stilling. Massespektre af methyl- og ethylhydrogenmalat er blevet optaget, men ikke diskuteret. Massepektret af monoisopropylestere udgjorde kun to signaler for vand og carbonmonoxid. Disse stoffer kan, som forfatteren rigtigt siger, ikke være dannet ved elektronbestråling, da man så ville iagttage

flere fragmenter, men må være dannet ved thermisk sønderdeling i inletsystemet. Dette tyder også på, at monoesteren er en α -hydroxysyre, idet det ikke er kendt, at β -hydroxysyrer kan decarboxyleres ved opvarmning.

3. Del indeholder en beskrivelse af 61 af forfatteren udførte eksperimenter – efter hans udsagn kun et udvalg (40 %) af de forsøg, han har udført. Forsøgene er gennemgående omhyggeligt beskrevet, men som tidligere anført mangler en del litteraturhenvisninger.

Den stillede opgave tilhører den klassiske organiske kemi, men kunne ikke løses med dennes hjælpemidler. Selv med anvendelse af de moderne chromatografiske og spektroskopiske metoder er dens løsning, som det fremgår af besvarelsen, en meget vanskelig opgave. Forfatteren har kun delvis løst den, idet han har fremstillet den ene isomere monoester ved partiel hydrolyse af en diester, men den anden isomere er ikke tilgængelig ad denne vej. På grund af den begrænsede tid, der har stået til rådighed for opgavens løsning, har det ikke været forfatteren muligt i tilstrækkelig omfang at bygge videre på de erfaringer, han efterhånden havde vundet, men han har dog ved sit store og grundige experimentelle arbejde og sin omhyggelige og kritiske diskussion af tidligere forsøg lagt et sådant grundlag for den endelige løsning af problemet, at vi ikke tager i betænkning at indstille besvarelsen til belønning med Universitetets guldmedaille.

K. A. JENSEN

JANNIK BJERRUM

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være cand. scient. *Carsten Christophersen*.

DEN BOTANISKE AFHANDLING (1966)

Prisopgaven for året 1966 lyder: Der ønskes en oversigt over algevegetationen i et dansk fladkystområde.

Som besvarelse er under mærket »Havfruen« indleveret en afhandling med titlen »Algevegetationen i Bramsnæsvig, Isefjord«. Arbejdet omfatter 69 maskinskrevne tekstsider, en litteraturliste på 4 sider, 9 tabeller, 2 kortskitser, 3 diagrammer og 18 mikrofotografier.

Til indledning gives en oversigt over de få danske undersøgelser,

der tidligere har belyst fladkystens algevegetation, og over særlig vigtige udenlandske arbejder om samme emne.

Forfatteren – til hvem der i det følgende vil blive refereret i femininum, jfr. mærket – gør herefter rede for sin arbejdsform og for den begrænsning, hun har valgt for arbejdet. Undersøgelsesområdet er en relativt lille fjordvig, der dog huser adskillige forskellige vegetationstyper. Lokaliteten er i undersøgelsesperioden blevet besøgt med ca. 3 ugers mellemrum. Der er i felten foretaget iagttagelser over forekomsten af større og direkte identificerbare alger, og prøver af mindre alger er hjembragt til mikroskopisk undersøgelse. Som det er normalt ved plantesociologiske undersøgelser af denne art, er kun flercellede planter medinddraget, ikke de talrige encellede, der ikke er direkte synlige. Mange lader også blågrønalgerne ude af betragtning, fordi de for størsteparten er for små til at kunne identificeres under det markarbejde, der er grundlaget for algesociologiske studier. Forfatteren til den indleverede besvarelse har ment at burde inddrage blågrønalgerne i det omfang, hendes arbejdsform har tilladt. Hun har bestemt og registreret alle fundne arter og meddeler en række iagttagelser over deres forekomst, men markerer blågrønalgesektorens ufuldkommenhed sammenlignet med det øvrige afsnit ved kun at gøre disse alger til genstand for nærmere tekstmæssig behandling i enkelte tilfælde.

Forud for vegetationsbeskrivelsen gives en oversigt over områdets topografi og en redegørelse for naturforholdene. For hvert besøg er foretaget registrering af temperaturer og saltholdighed, og den af tidevand og vindretning bestemte vandstand er flere gange samme dag indmålt i forhold til naturlige tidspunkter forskellige steder i området. Herved har de målte vanddybder for undersøgte vegetationstyper kunnet omregnes og angives i forhold til en normalvandstand beregnet på grundlag af samtlige vandstandsmålinger. I tilslutning til de oplysninger, forfatteren selv har tilvejebragt, gives en på trykte kilder baseret oversigt over generelle hydrografiske og klimatiske forhold.

Herefter fremlægger forfatteren de iagttagelser, der knytter sig til de enkelte algearter. Arterne gennemgås en for en; der gøres rede for, hvor i området hver af dem er fundet og i hvilket dybdeinterval, hvorledes planternes fremtræden varierer efter forholdene, og hvilke udviklingstrin der træffes på hvilke årstider. Afsnittet er besvarelsens

største, 42 sider ialt, og rummer mange værdifulde observationer. Nævnes kan, at forfatteren har fundet ungdomsstadier af grønalgen *Ulvopsis grevillei*. Disse stadier er nylig beskrevet i litteraturen på grundlag af dyrkningsforsøg, og de i Bramsnæsvig fundne ungplanter, vist på et af besvarelsens mikrofotografier, svarer ganske til de fra laboratorieforsøg beskrevne. Tilsvarende har forfatteren set parenkymatiske makrothalli af brunalgen *Scytosiphon lomentaria* fremkomme fra syntagmatiske *Microspongium*-agtige mikrothalli og bekræfter hermed de overraskende iagttagelser, der fra dansk og japansk side er publiceret efter starten af undersøgelserne i Bramsnæsvig. For den sidstnævnte plante vises det, at skønt den i danske farvande træffes almindeligt året rundt, er der dog en tydelig årstidsbetinget rytme i dens optræden. For grønalgen *Monostroma oxyspermum*, der almindeligvis anses for en sensommerform i Danmark, påvises det, at planten under heldige omstændigheder kan overvintre og forblive i live så længe, at de sidste planter af en generation først forsvinder samtidig med at de første af næste generation vokser frem. Det sandsynliggøres, at rødalgen *Dumontia incrassata* har to generationer om året, en haploid om vinteren og en diploid i forårs- og førsommermånederne. Brunalgen *Desmotrichum undulatum*, der hidtil ikke er fundet med enrummede sporangier i Danmark, er i Bramsnæsvig flere gange fundet med sådanne. Af den vanskelige grønalgslægt *Cladophora* rapporteres to arter. Den ene, *C. flexuosa*, spiller en meget væsentlig rolle i vegetationen i Bramsnæsvig, som overhovedet i Isefjordssystemet. Der har hidtil end ikke været enighed om, hvorvidt Isefjordsplanten skulle henføres til arten *C. flexuosa*. Ved forfatterens fremstilling af et Söderström-diagram for den kan dens identitet anses for endeligt fastslået, og besvarelsen giver samtidig værdifulde oplysninger om plantens forekomst og dens med tid og sted skiftende udseende.

Blandt de mindre iøjnefaldende af de registrerede arter er der ikke færre end 20, som overhovedet ikke er rapporteret fra Danmark i litteraturen. Dette er naturligvis til dels et udtryk for, i hvor ringe grad undersøgelser af denne art er foretaget i landet. Men det er også klart udtryk for den omhu og grundighed, hvormed forfatteren er gået til værks. En væsentlig del af de for landet nyrapporterede arter tilhører naturligvis de algegrupper, for hvilke endnu ingen samlet bearbejdelse er foretaget fra dansk side. Men også til monografisk

behandlede grupper er der tilføjelser, og de nytilkomne arter introduceres ofte med gode oplysninger om, under hvilke forhold de optræder.

Efter dette afsnit, der behandler algerne art for art, følger det andet hovedafsnit, hvori der gøres rede for områdets forskellige algesamfund som sådanne. Ialt beskrives 17 forskellige samfund. Enkelte af disse er skarpt afgrænsede, således samfundet af alger på ålegræs. Men flere går i naturen ret gradvis over i andre algesamfund, dels vekslende med disse efter årstiderne, dels efter de gradvise ændringer i vanddybde, bundkarakter o. s. v. Det havde været af værdi, om der i højere grad var blevet gjort rede for de forskellige overgange. Forfatteren afstår fra at indpasse sine iagttagelser i Montpellier-skolens skematiske system af plantesamfund, således som det nylig er forsøgt fra hollandsk side. Men hun har bestræbt sig på at nå frem til en lige så klar rubricering og har til gengæld taget lidet hensyn til mellemtyperne. På tilsvarende måde har prisværdige forsøg på at trække paralleller til de udenlandske iagttagelser fristet hende til jævnførelse også hvor paralleliteten er mindre udtalt. Havde der ikke været beskrevet et *Ulvopsis-Dumontia*-samfund fra hollandske tidevandspytter, er det nok tvivlsomt, om forfatteren havde valgt at tale om et *Ulvopsis-Dumontia*-samfund i Bramsnæs-vig, siden de to hver for sig meget fremtrædende alger ikke i Danmark synes at være knyttet særlig nær til hinanden, heller ikke efter hendes egne analyser. Uanset ulemperne ved således at hugge en hæl og klippe en tå kan imidlertid en skarp systematisering være til ubestridelig hjælp ved beskrivelse og sammenligning af algesamfundene. Det er første gang, forsøget er gjort i Danmark, og kun fremtiden kan vise, om det lader sig gøre ret meget bedre.

Sammenfattende kan det siges, at den indleverede besvarelse giver en adækvat beskrivelse af algevegetationen i det undersøgte område og meddeler mange nye oplysninger. Litteraturbehandlingen viser, at forfatteren har et godt kendskab til, hvad der er publiceret om emnet. En påfaldende undtagelse er det dog, at N. Carters grundige undersøgelse fra engelske strandenge ikke citeres og tydeligvis er forfatteren helt ubekendte. Besvarelsens fremstillingsform er konstant med korte enkelt byggede sætninger. Kommateringen virker noget uensartet og tilfældig; men ellers er der kun ringe tegn på, at knaphed på tid har hindret en sidste afpudsning. Enkelte ejendommelige

fejlstavninger, bl. a. i et af de hyppigst brugte latinske plantenavne, er fastholdt konsekvent gennem hele teksten, og sproglig afsmitning fra engelsk faglitteratur gør sig gældende adskillige steder. Læserens tilegnelse af de meddelte oplysninger kunne være lettet ved en mere konsekvent nummerering af de underafsnit, hvori den behandlede kyststrækning er opdelt, og stedvis ved mere udførlige forklaringer til tabeller og figurer. Men det er vor totalbedømmelse, at besvarelsen også i formel henseende er god og klar.

Vi finder, at arbejdet fortjener at belønnes med universitetets guldmedaille.

MORTEN LANGE

TYGE CHRISTENSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. scient. *Ida Nicolaisen*.

DEN ZOOLOGISKE AFHANDLING (1966)

Under mærket »Joe« er der indkommet én besvarelse på Universitetets zoologiske prisspørgsmål for 1966: Der ønskes en morfologisk undersøgelse af hypofysen hos nogle primitive actinopterygier (f. eks. *Calamoichthys*, *Polypterus*, *Acipenser*, *Polyodon*), og på baggrund heraf en diskussion af teleosthypofysens homologiforhold.

Den indleverede afhandling er på 137 sider, hvoraf de 115 sider udgør den egentlige afhandling, mens resten indeholder indledning, litteraturfortegnelse samt redegørelser for materiale og metoder. Hertil kommer 82 figurer med forklaringer: dels mikrofotografier, dels skematiske tegninger af snit og dels rekonstruktioner af morfologi og kar i hypofyseregionen.

Materialet må, hvad undersøgte arter angår, siges at være meget repræsentativt for de primitive actinopterygier. Der er undersøgt 2 arter af den almindelige stør-slægt *Acipenser*, og en art hver af slægterne *Polyodon*, *Polypterus*, *Calamoichthys*, *Lepisosteus* og *Amia*. Der er brugt mellem 2 og 7 individer af hver art. Størstedelen af materialet er fikseret, snittet og farvet af forfatteren, mens visse serier er lånt fra anatomiske instituter.

Metodiken må siges at være fuldt tilfredsstillende, især til studium af neurohypofysens morfologi og hypofysens karforsyning. Der er

på paraffinsnittene brugt de gængse metoder til demonstration af det neurosekretoriske system i neurohypofysen, og karrene er fremstillet ved hjælp af forskellige injektionsmetoder. Til studiet af adenoypofysens celletyper er der brugt en række specielle farvemetoder, men da disse allerede på standardmateriale viser sig temmelig lunefulde, er det næppe forbavsende, at resultaterne viste sig vanskelige at fortolke i dette begrænsede og i forvejen ukendte materiale.

Ved hjælp af disse metoder bliver der for hver art givet en meget udførlig beskrivelse både af neurohypofysen og adenoypofysen samt af hypofysens vaskularisering. Det viser sig, at alle de undersøgte primitive actinopterygier er af en strukturel type, som på afgørende punkter afviger fra hypofysen hos de mere avancerede actinopterygier, d. v. s. de almindelige benfisk. Hos alle de undersøgte arter er neurohypofysen delt i en eminentia mediana, der er et kirtelagtigt udformet parti af bunden af den 3. ventrikel, og en lobus nervosus, ofte med hule divertikler, der forgrener sig ind i adenoypofysens bageste del på lignende måde som hos almindelige benfisk. Bag lobus nervosus udgår en stærkt foldet sæk, saccus vasculosus, med de for dette organ typiske, sansecellelignende elementer i de tynde vægge. Dette organ findes også hos de fleste almindelige benfisk, men disse afviger fra de primitive former ved ikke at have udviklet en genkendelig eminentia mediana. De primitive actinopterygier minder derfor i udviklingen af neurohypofysen mere om andre hvirveldyr, især om bruskfisk, hvor der foruden en saccus vasculosus findes en eminentia og en lobus nervosus. Da delingen af neurohypofysen i en eminentia og en lobus nervosus findes hos alle andre hvirveldyr over rundmundenes niveau, konkluderer forfatteren, at forholdet hos de primitive actinopterygier må anses for at være det oprindelige, og at de egentlige benfisk i denne som i mange andre henseender har gået deres egne veje under udviklingen.

Adenoypofysen, og især dens inddeling i cytologiske regioner beskrives ret indgående hos de undersøgte former, men udover identificeringen af en homolog til andre dyrs pars intermedia, er resultaterne vanskelige at fortolke. Forfatteren afholder sig også viseligt fra alt for vovede hypoteser og prøver ikke at komme med funktionelle fortolkninger på grundlag af cellernes farvereaktioner, et punkt, hvor der ellers er mange ukritiske fortolkninger i litteraturen. En del

interessante enkeltheder beskrives mere omhyggeligt, f. eks. den kirtelgang, som hos Calamoichthys og Polypterus forbinder adeno-hypofysen med mundloftet, og som er en rest af den gang, der hos de fleste hvirveldyrembryoner forbinder adeno-hypofysen med dens oprindelsessted i mundloftets ektoderm.

Karforsyningen bliver hos alle arter meget indgående beskrevet, og de store kar i regionen, såvel vener som arterier, bliver sammenlignet og identificeret med andre dyrs. Hypofysens egne kar er dog det, som i første række har tiltrukket sig forfatterens opmærksomhed. Det viser sig, at de undersøgte primitive actinopterygier alle har et hypofyseportåresystem, bygget efter de samme principper som tetrapoder, lungefisk og bruskfisk. Blodet til de forreste dele af adeno-hypofysen kommer via arterier, der først deler sig i et »primært« kapillærpleksus på og delvis begravet i eminentia mediana. Herfra kommer blodet via såkaldte portakar, som dog hos de fleste former har udseende af temmelig diffuse og små rør af kapillær størrelse, til adeno-hypofysens forreste dele, hvis kapillærpleksus kun forsynes ad denne vej. Der er således, som forfatteren rigtigt gør opmærksom på, en morfologisk forudsætning for, at adeno-hypofysen ligesom hos pattedyr, fugle og amfibier kan reguleres ad humoral vej af stoffer, der afsondres i eminentia mediana. Dette står i skarp modsætning til forholdene hos de avancerede benfisk, der mangler eminentia mediana og et veldifferentieret portakarsystem, og hvor neurohypofysen er stærkt forgrenet og ofte når helt ind i adeno-hypofysens forreste dele.

Som hos alle velundersøgte former har de bageste dele af adeno-hypofysen samt lobus nervosus en fælles blodforsyning, som er ret isoleret fra de øvrige karsystemer.

Forfatterens resultater letter i høj grad fortolkningen af benfiskenes hypofyse, der hidtil har været vanskelig at sammenligne med andre dyrs. Hovedkonklusionen er, at vi indenfor benfiskene må regne med en udgangstype, som har lignet hypofysen hos hajer, og som forekommer hos de nu undersøgte primitive former. De avancerede benfisk må derfor anses som specialiserede med hensyn til hypofysebygningen, noget som tidligere var meget usikkert.

Diskussionen i de morfologiske afsnit vidner om kritisk sans og præcision. Dette gælder også de uundgæelige overvejelser over strukturenes funktion. Forfatteren har således ikke ud fra forekomsten

af et portåresystem konkluderet, at adeno-hypofysen reguleres af sekreter fra eminentia mediana, hvad man ellers tit ser i litteraturen. På dette punkt kunne han dog have været endnu mere tilbageholdende. Der tales om en neurovaskulær regulering af adeno-hypofysen hos bruskfisk, amfibier, reptiler, fugle og pattedyr, men funktionelt er denne regulering kun påvist hos pattedyr, fugle og amfibier. Forfatteren har selv hos en af formerne fundet en eminentialignende struktur for chiasma, hvor den vel næppe kan have noget med hypofysen af gøre, og man kunne have ventet, at han skulle bruge denne iagttagelse til en udtalelse om, at eminentiastrukturer ikke nødvendigvis behøver at være knyttet til en hypofyseregulering.

Sammenfattende kan siges, at det forelagte arbejde behandler et fuldt relevant materiale, som er undersøgt med en i mange henseender fremragende teknik. Diskussionen er kritisk og giver udtømmende svar på det i opgaven stillede spørgsmål. Figurerne, både tegninger og mikrofotografier, er i de fleste tilfælde meget instruktive og smukke. Da arbejdet desuden er et væsentligt bidrag til vor kendskab om hypofysens sammenlignende anatomi og evolution, kan vi uden tøven indstille, at det belønnes med universitetets guldmedaille.

C. BARKER JØRGENSEN

K. G. WINGSTRAND

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. scient. *Georg Nørgaard Hansen*.

DEN GEOLOGISKE AFHANDLING (1966)

Det geologiske prisspørgsmål for året 1966 »Der ønskes en redøgørelse for en undersøgelse af et mineralselskab, en mineralgruppe eller et enkelt mineral. Undersøgelsen kan bestå i en analyse af de pågældende mineralers egenskaber (krystal-morfologi, krystalstruktur, kemisk sammensætning m. m.) eller i en fysisk-kemisk analyse af de pågældende mineralers dannelsesvilkår« har fremkaldt tre besvarelser:

I

Under mærket »TJ« er indleveret afhandlingen »Feldspats forekomst-måde og mineralogiske egenskaber i Hallegård-granit og øvrige

bornholmske graniter«. Afhandlingen er på 102 maskinskrevne sider i A4-format, hvortil kommer $5\frac{1}{2}$ side litteraturhenvisninger. Der er 20 tekstfigurer og 2 tabeller.

I et indledningskapitel gør forfatteren rede for undersøgelsens emne: den petrologiske betydning af de bornholmske graniters feldspater. Ud fra litteraturen og spredte egne observationer hævder forfatteren, at disse feldspater udviser så store ligheder i de forskellige graniter, at det er tilladeligt at basere hovedundersøgelsen på feldspaten fra den såkaldte Hallegård-granit. Det må dog her påpeges, at den eksisterende litteratur om dette emne er af sparsom værdi for en specialundersøgelse, som den foreliggende, og at Hallegård-granitens stilling til nu er næsten ukendt. Forfatteren henviser dog til et kommende større arbejde om Hallegård-granitens petrografi, som han har under udarbejdelse.

Kapitel II giver et resumé af de skiftende opfattelser af de bornholmske graniters dannelse. Forfatteren går delvis imod det af Micheelsen (1961) foreslåede »Rønne-stadium«, men denne kritik er baseret på en mistolkning af en af Sørensen (1967) fremsat forklaring på dannelsen af klumper af mørke mineraler i Svanekegraniten. Forfatteren foreslår, at Rønne-granodioriten kan være dannet ved degranitisering af gnejs samtidig med at Hammergranit og Svanekegranit er dannet ved anatexis, en tolkning som dog endnu hviler på et temmelig løst grundlag, hvad feltobservationer angår, og som ikke forklarer Rønne-granodioritens mineralogiske og geo-kemiske karakteristika.

Kapitel III giver en kort oversigt over Hallegård-granitens feltforhold og petrografi. Graniten er fundet i et 2 km² stort, dårligt blottet område i Aaker og Bodilsker sogne. Denne granit er af tidligere forfattere henført til såvel Svaneke-granit som Rønne-granodiorit. Forfatteren hævder, at det er en selvstændig granitvarietet. Grænsen til den nordfor liggende mørke gnejs er skarp, men mange af granitens mineralogiske egenskaber varierer kontinuert på tværs af grænsen til gnejsen. Der opstilles 3 hovedtyper af Hallegård-granit, som i felten ses at blive mere finkornede mod grænsen til gnejsen. Gnejsen er modificeret nær kontakten. Den groveste granit-type minder om Svaneke-graniten og fører epidot. I den finkornede grænsefacies findes leucogranit. Alle typer og gnejsen har meget nær samme mineralogiske sammensætning. Grænsen mellem gnejs og

granit skærer gnejsens sribning. Da gnejs og granit har meget nær samme modalsammensætning, anses graniten for at være dannet på bekostning af gnejsen ved isokemisk granitisering.

I kapitel IV defineres de feldspattyper som behandles i afhandlingen. Hovedvægten lægges på feldspaternes forekomstmåde, morfologi, zonaritet, sammenvoksninger m. m.

I kapitel V behandles Hallegård-granitens plagioklas. Dennes sammensætning er bestemt ved måling af udslukningsvinklen mellem α' og sporet af (010) i snit vinkelret på [100]. Metoden diskuteres og hævdes at være den nøjagtigste metode til optisk plagioklasbestemmelse. Forfatterens diskussion af dette berører kun målenøjagtigheden. Der er ikke ført dokumentation for de anvendte kurvers gyldighed for de bornholmske feldspater, hvilket burde have været gjort ved anvendelse af andre metoder.

Hallegård-granitens plagioklas er zonar med 20–25 % An i kernen og en ydre zone med 17 % An. En stedvis forekommende randzone består af albit. Den mest basiske plagioklas findes nær gnejsen. Sammensætningen 17 % An dominerer i graniten, hvilket tyder på, at den er knyttet til granitdannelsen. De hyppige An-rigere kerner kan da være relikter af gnejs-plagioklas. Det diskuteres ikke, om de bratte overgange mellem områder med henholdsvis 26 og 17 % An virkelig skyldes stejle sammensætningsgradierter eller bestemmelseskurvernes utilstrækkelighed eller form. Dette sammensætningsområde ligger i det såkaldte peristerit-blandingsgab. Behandlingen af plagioklasens sammensætning i de andre bornholmske graniter er meget summarisk.

Plagioklasens tvillingdannelse underkastes en skarpsindig analyse, hovedsagelig baseret på metoder udviklet af Tobi (1961) samt på Vance (1961) og Smith (1958). Tvillingerne i de store plagioklaskorn skønnes hovedsagelig at være sekundære, dannet ved deformation og omkrystallisation. Der påvises to aldersgrupper af tvillinger. I de små plagioklaskorn i matrix findes også primære tvillinger. Der gives en udmærket analyse af kornenes omdannelse og indeslutninger.

I kapitel VI diskuteres graniternes mikroklin. Der skelnes mellem små, perthitfattige korn med brede tvillinglameller i et af lamelsystemerne, og store perthitrige korn med tynde tvillinglameller. De store korn har evt. randzoner med samme egenskaber som de små korn. Ved undersøgelserne af mikroklinen benyttes udelukkende

optiske metoder udviklet af Marfunin. Mikroklinen har ifølge disse målinger optisk maximum triklinitet. Desværre efterprøves disse slutninger ikke røntgenografisk. De røde omdannelsesprodukter diskuteres ikke, og der henvises ikke til Å. Jensens undersøgelse af tilsvarende dannelser i Rønne-granodioriten.

Kapitel VII omhandler den intergranulare feldspat, d. v. s. små feldspatkorn og tynde feldspatrande mellem de større feldspatkorn. Plagioklaskornene i Hallegård-graniten har ofte randzoner af albit mod nabokorn af mikroklin, med afvigende krystallografisk orientering og kvarts. Albitrand mangler oftest, hvor plagioklas grænser mod plagioklas eller mod mikroklin, som i krystallografisk henseende er orienteret parallelt med plagioklasen. Mikroklinkorn i indbyrdes kontakt kan have albitrande, der i krystallografisk henseende er orienteret sådan, at hver albitrand er orienteret parallelt med den fjernestliggende mikroklin.

Disse relationer forklares i lighed med Rambergs tolkning (1962) som resultat af afblanding af albit fra alkalifeldspat, hvilket dog ikke umiddelbart forklarer den lejlighedsvis forekomst af albitrande om plagioklas i kontakt med kvarts, plagioklas og mørke mineraler og hvilket synes at være i modstrid med manglende albitrande, når plagioklas er i kontakt med ens orienteret mikroklin.

Tilstedeværelsen af myrmekit forklares som et resultat af afblanding af plagioklas fra alkaliefeldspat. Interstitielle korn af plagioklas formodes på tilsvarende måde at være dannet ved afblanding. Små korn af plagioklas indesluttet i mikroklin anses for at være rester af tidligt afblandet interstitiel plagioklas omvokset af senere dannet kaliefeldspat. Denne skematiske tolkning opfatter bedømmerne som en mulighed, omend der også er andre måder at forklare disse relationer på. Små mikroklinkorn tiltager i mængde mod gnejsen. Disse tænkes at forsvinde under granitiseringen.

I kapitel VIII diskuteres plagioklasens zonarstruktur, der beskrives som uregelmæssig. Kun i kornenes randzoner er der tale om regelmæssig og normal zonaritet. Det vises, at de »basiske« dele af kornene er ældre end de »sure« dele. Dette begrundes med fordelingen af omdannelsesprodukter og med fordelingen af et ældre system af sekundære tvillinglameller. I gnejsen er indholdet af »basisk« plagioklas størst. Fra grænsen ind mod den grovkornede granit aftager mængden af denne plagioklastype, idet plagioklasen homogeniseres

i forbindelse med granitiseringen. Tilsvarende typer af zonar plagioklas findes i de øvrige bornholmske graniter, især i de mørke varieteter.

Den uregelmæssigt zonare plagioklas tolkes som et bevis for anatexis under henvisning til Mehnert (1962) og på dette grundlag slutter forfatteren, at hele det bornholmske grundfjeld har været udsat for anatexis. Desværre fremgår det ikke, hvordan forfatteren forener Mehnerts idiomorfe former med den bornholmske feldspats uregelmæssige udslukningsmønster. Bedømmerne finder derfor, at denne slutning er baseret på et noget spinkelt grundlag, men vil ikke afvise, at anatexis kan have spillet en rolle i udviklingen af Bornholms grundfjeld.

Kapitel IX behandler sammenvoksninger af plagioklas og mikroklin på krystallografisk lovmæssig måde, f. eks. kappe af mikroklin om plagioklas eller mikroklin med kerner af plagioklas. I sidstnævnte tilfælde er der tale om overgang til perthit. I gnejsen er de sammensatte korn domineret af plagioklas. Mod syd stiger andelen af mikroklin for til slut at dominere i den grove granit. Dette sker på en sådan måde, at mikroklinkapperne bliver tykkere, samtidig med at antallet af sammensatte korn formindskes. Også antallet af små mikroklinkorn formindskes i denne retning. Da forfatteren som ovenfor nævnt mener at have bevist, at granitiseringen er sket ved anatexis, forklares granitens ringe indhold af små mikroklinkorn ved, at disse er opsmeltet først. Det hævdes (side 91), at denne model er ubestridelig rigtig, dog forudsat at kalifeldspat har været til stede før opsmeltningen. Mekanismen i denne udvikling diskuteres, specielt om den sure plagioklas har været stabil eller ustabil under tilvæksten af mikroklin.

I et afsluttende kapitel på én side sammenfattes de i de tidligere nævnte kapitler nåede konklusioner.

Afhandlingen er affattet i et klart sprog. Beskrivelserne af observationerne er gode, argumentationen skarp, til tider arrogant. Der postuleres undertiden med stor flothed, som f. eks. »ingen anden optisk An-bestemmelsesmetode giver en sådan nøjagtighed, uanset hvad forfatteren anfører herom« (side 25).

Feldspaternes kemiske sammensætning og krystallografiske egenskaber er udelukkende bestemt ved hjælp af målinger af udslukningsvinkler og aksevinkler. Andre metoder såsom lysbrydningsbestem-

melse, egentlige U-bordsmålinger (fuldstændig bestemmelse af tvillinglove), røntgendiffraktometri og mikrosondeanalyse er ikke benyttet. Man må beklage denne snæverhed i valg af metode, men må samtidig erkende, at forfatteren har gennemført undersøgelsen inden for de afstukne rammer med stor dygtighed. Forfatteren har demonstreret, at man kan nå langt med enkle og billige, klassiske metoder.

Afhandlingen er baseret på observationer af feldspaternes indbyrdes relationer, men der lægges næsten ingen vægt på de øvrige mineraler og feldspaternes relationer til disse endside på hyppigheden af de omtalte strukturers optræden. Dette er en betydelig svaghed, når anatexis på spinkelt grundlag fremføres som årsag til zonarstrukturer og sammenvoksninger. De øvrige mineraler og bjergarternes strukturer og teksturer kunne også have givet værdifulde oplysninger.

Forfatteren viser et udmærket kendskab til den omfattende moderne feldspatlitteratur og har vidst at finde frem til afhandlinger, som har relevans for hans egne undersøgelser.

Når forfatterens petrologiske slutninger føles svagt funderede, skyldes det foruden den nævnte snæverhed i valg af metoder også, at undersøgelsen stort set har været begrænset til Hallegård-granitens feldspater, og at det øvrige grundfjelds mineraler og bjergarter behandles meget summarisk. Forfatterens resultater vil dog utvivlsomt virke inspirerende (og provokerende) for fremtidige undersøgelser af Bornholms grundfjeld.

Afhandlingen er baseret på et spinkelt iagttagelsesmateriale, som næppe tillader dragning af så vidtrækkende slutninger vedrørende det bornholmske grundfjelds udvikling, som forfatteren forsøger at gøre det. Der er ydermere ikke gjort forsøg på at kontrollere de opnåede resultater gennem anvendelse af andre metoder. Da de optiske undersøgelser af feldspaterne imidlertid er gjort med stor dygtighed, og da arbejdet rummer interessante tolkninger, indstilles, at afhandlingen belønnes med accessit.

H. MICHEELSEN

H. SØRENSEN

II

Under mærket »Ilímaussaqa« er indleveret en afhandling: Beskrivelse af forekomsten og dannelsen af nogle ussingitårer i Ilímaussaqa-intrusionen.

Besvarelsen omfatter et tekstbind på 168 maskinskrevne sider i A4-format og et illustrationsbind på 39 sider, som indeholder 57 figurer, 1 tabel, $3\frac{1}{2}$ side litteraturliste og 3 kortbilag.

Forfatteren beskriver et mindre område beliggende på Taseq-skråningen i den nordlige del af den sydgrønlandske alkaline Ilímaussa-q-intrusion og har udarbejdet et geologisk kort i målestokken 1:500 over dette 250×250 m store areal. Blotningsgraden er ca. 50%.

Kortet er baseret på en meget omhyggelig blotningskartering og er særdeles rigt på detaljer, idet det viser forekomsten af 11 bjergartstyper, 10 mineraler, samt bjergarternes og mineralårens strukturer. Nøgleområder er kortlagt i 1:25 og 1:100.

Afhandlingen er disponeret således, at geologien i området først gennemgås i store træk (side 3–22). De undersøgte årer findes i naujait, som gennemskæres af årer og legemer af lujavrit. Det påvises, at de store ussingitårer, der er op til 2 m brede, står i forbindelse med krystalhuler med analcim, chkalovit, epistolit og ussingit i arfvedsonitlujavrit. De største koncentrationer af beryllium-mineraler findes, hvor der er mange tynde lujavritårer. Naujaiten er stedvis »lujavritiseret«.

Der skelnes mellem 7 grupper af ussingit-fri, tynde årer, der skærer naujaiten, og som hovedsagelig er yngre end lujavritårene. Disse årer indeholder få eller flere af mineralerne: ægirin, arfvedsonit, albit, mikroklin, analcim, chkalovit, zinkblende, tugtupit, sodalit, natrolit, epistolit, lithium-glimmer m. m. i varierende mængdeforhold.

Ussingitårerne er zonare med ægirin yderst, så analcim, sodalit, chkalovit og epistolit og i kernen ussingit med store krystaller af chkalovit. Ussingit er sammensat $\text{Na}_2\text{AlSi}_3\text{O}_8(\text{OH})$.

Feltiagttagelserne diskuteres side 23–33 med det formål at opstille en model for ussingitårenes dannelse. Denne model gennemprøves dernæst på side 34–44 ved en detaljeret gennemgang af nogle nøgleområder.

Forfatteren hævder, at en del forekomster af lujavrit er af metasomatisk oprindelse, men peger samtidig på, at lujavritmagma er injiceret i flere omgange uden helt at klargøre disse relationer. Der gives en stort set udmærket kronologisk analyse af de sene årer. Der gøres specielt rede for beryllium-mineralet chkalovits placering

i de forskellige typer af årer. Mineralet er associeret med analcim, ussingit og natrolit. Denne analyse giver et godt grundlag for det videre studium af de sene årer. Dette er af stor betydning, da de nævnte årer har meget betydelige forekomster af beryllium-mineraler, og da de er typelokalitet for flere nye mineraler, bl. a. det af Semenov m. fl. (1967) beskrevne mineral chalthallit.

Side 45–112 gennemgås ussingitårerne petrografi og mineralogi. Der indledes med en lovlig kortfattet gennemgang af mineralerne. Ialt 32 mineraler er fundet i de nævnte årer. Enkelte af disse er tidligere beskrevet af andre forfattere.

Der gives nye kemiske analyser af analcim (2 typer) og ussingit, samt partielle sporelement-analyser (spektrografi) af disse to mineraler. Yderligere er på ussingit og analcim udført termogravimetrisk analyse, differential-termiske analyser og røntgendiffraktometriske undersøgelser.

Af nye observationer kan nævnes gennemvoksningstvillinger i chkalovit, påvisning af blandlags-montmorillonit og nye DTA-data. Endelig omtales seks uidentificerede mineraler.

Afhandlingens hovedafsnit (side 63–112) er beskrivelsen af håndstykker og tyndslib af et udvalg af prøver, som anses for at give et repræsentativt billede af de undersøgte ussingitårer. Der lægges her særlig vægt på mineralernes indbyrdes relationer. Beskrivelserne er meget omhyggelige og er af stor værdi for den paragenetiske analyse er de ussingitholdige bjergarter, men det må erkendes, at dette afsnit er meget tung læsning.

I diskussionen (side 113–146) sammenfattes observationerne. Der gøres udmærket rede for den sandsynlige krystallisationsrækkefølge i ussingitårerne og for mineralernes stabilitetsforhold. Der er i vid udstrækning tale om replaceringsprocesser.

Ussingit er et meget sjældent mineral, som indtil nu kun er beskrevet fra Ilímaussaq og fra Lovozero-intrusionen i Kola. Forfatteren giver en oversigt over disse forekomster og refererer andre forfatteres undersøgelser i Ilímaussaq. Bjergarterne i Ilímaussaq og Lovozero er af den sjældne type, som N. V. Ussing i 1912 gav betegnelsen agpaitisk, d. v. s. de er peralkaline. Begrænsningen af ussingit til sådanne bjergarter antyder, at et specielt kemisk milieu og specielle dannelsesbetingelser må være til stede for at dette mineral kan dannes i stedet for albit. Både i Lovozero og Ilímaussaq er ussingit

associeret med sodalit, chkalovit, pectolit, sphalerit, epistolit-murmanit, ægirin m. m.

Hovedmineralernes stabilitetsforhold diskuteres side 147–159 på grundlag af termiske analyser af analcim og ussingit og med støtte i publicerede eksperimentelle undersøgelser af relevante systemer. Forfatteren udnytter nok her de termiske data udover det tilladelige. Eksperimentelle undersøgelser af chkalovits stabilitetsforhold har vist, at chkalovit kun dannes i systemer uden aluminium. I systemet $\text{BeO-SiO}_2\text{-NaOH-H}_2\text{O}$ er chkalovit dannet i temperaturintervallet $275\text{--}300^\circ\text{C}$, men ikke ved temperaturer højere end 350°C (Goryachev m. fl., 1965). Ved en samlet vurdering af det foreliggende materiale mener forfatteren alligevel, at ussingitårerne er dannet ved temperaturer mellem 420° og 360°C ved tryk på ca. 1–2 Kbar.

I et afsluttende kapitel (side 160–164) sammenfattes de i de tidligere kapitler fremsatte synspunkter vedrørende ussingitårernes dannelse, og der opstilles en »dannelseshypotese«. Årerne tænkes dannet ved differentiation af et arfvedsonitlujavrit-magma, som selv repræsenterer et fremskredent stadium af et lujavrit-magmas udvikling. Ussingitkernen i årerne er det ekstreme derivat af denne udvikling. Ved $400\text{--}500^\circ\text{C}$ presseses det delvis konsoliderede lujavrit-magmas interstitielle væske ud i sprækker i naujaiten. Væsken formodes at have været kogende. Dette synspunkt deler bedømmerne ikke, idet det ikke underbygges af væske-gas-indslutningers fase-relationer og iøvrigt er vanskeligt foreneligt med det antagede høje dannelsetryk. Forfatteren påpeger, at ussingitårerne kan være dannet fra et inhomogent medium bestående af en vandrig silicatsmelte og en koncentreret saltopløsning. Dette er i overensstemmelse med observationer af faserelationerne i væske-gas-indslutningerne og med eksperimentelle undersøgelser af systemer rige på alkalisilicater og NaCl.

Hovedmineralerne, som er dannet i rækkefølgen: 1. sodalit, chkalovit, epistolit; 2. analcim; 3. ussingit, chkalovit, viser varierende indhold af Al_2O_3 . Denne udvikling søges forklaret ved periodiske variationer i det kemiske potential af aluminium. Begrænsningen af ussingit til agpaitiske bjergarter formodes at skyldes et lavt potential af aluminium. Variationerne i det kemiske potential af aluminium forklares ved kompleksdannelse. Forfatteren udtaler, at sammenhængen mellem kompleksdannelse af aluminium, alkalinitet, concen-

tration af chlor, fluor m. m., samt pH og Eh må undersøges før den fremsatte hypotese kan verificeres.

Den fremsatte hypotese giver et forenklet billede af ussingitårnernes dannelse og belyser ikke alle sider af problemet. Det må således nævnes, at agpaitiske bjergarter er rigere på aluminium end de fleste andre magmabjergarter, fattige på calcium og magnesium, men har ekstremt store indhold af alkalier, halogener og en række sjældne grundstoffer blandt hvilke beryllium og niob. Yderligere bør nævnes, at de store koncentrationer af alkalier og halogener må anses for være de faktorer, som først og fremmest bestemmer det agpaitiske magma og dets derivaters kemiske forhold. Der gøres ikke rede for, hvorfor albit dominerer i de fleste sene årer i Ilímaussaq, mens den i kemisk henseende beslægtede ussingit er langt sjældnere.

Der er en del skønhedsfejl, af hvilke enkelte skal nævnes. Under omtalen af lujavriterne henvises konsekvent til Ferguson (1964) og ikke til Ussing (1912), som dog først beskrev de to hovedtyper af denne bjergart. Der skelnes ikke mellem ægirin og akmit, hvilket giver uklarhed i beskrivelser og tolkninger. »Krystaller« af ussingit siges at være »anhedrale«. Strøkorn omtales som »porfyre«. »Medium« og »stadium« staves konsekvent »medie« og »stadie«.

Ideen i dispositionen er ikke helt klar, idet de samme forekomster beskrives i tre omgange, hver med sin diskussion.

Afhandlingen er udstyret med 57 illustrationer, som til dels er af god kvalitet. Desværre er billedteksterne kortfattede og utilstrækkelige, mange illustrationer er helt uden forklaring (bortset fra omtalen i selve teksten). De gode illustrationsmateriale er derfor af begrænset værdi for læseren.

Sammenfattende kan siges, at de geologiske kort over de behandlede mineralårer er af meget høj kvalitet. Så vidt det er bedømmerne bekendt, er der ikke tidligere udført en så detaljeret kortlægning af denne sjældne åretype, der som nævnt kun kendes fra Kolahalvøen og Sydgrønland. Beskrivelsen af kortene og af de udvalgte prøver er også af høj kvalitet. Disse dele af afhandlingen viser, at forfatteren har betydelige evner for videnskabelig iagttagelse.

De undersøgte årer er særdeles rige på mineraler. Forfatteren har ligeså lidt som tidligere undersøgere af Ilímaussaq kunnet identificere alle tilstedeværende mineraler og har redeligt nævnt alle mineraler, som på grund af materialets beskaffenhed eller metodiske mangler

har måttet henlægges som uidentificerede. Det må beklages, at forfatteren kun har gjort spæde forsøg på at give optiske og røntgenografiske data for hovedminerallerne, og at der kun er gjort ufuldstændige forsøg på at studere mineralogiske variationer i årerne.

Det må indrømmes forfatteren, at han har givet sig i kast med en meget vanskelig opgave. De undersøgte forekomster er meget komplicerede, hvad angår mineralogi og geokemi, og der er ikke megen hjælp at hente i litteraturen. Forfatteren har derfor måttet vise stor selvstændighed i undersøgelserne. Resultatet er blevet en begrænset, og hvad iagttagelsesmaterialet angår, en velafgrænset undersøgelse. Selv om diskussionen er mere begrænset end ønskeligt, er arbejdet på grund af de gode iagttagelser og beskrivelser alligevel af en sådan kvalitet, at vi indstiller, at det belønnes med guldmedalje.

A. NOE-NYGAARD

H. MICHEELSEN

HENNING SØRENSEN

III

Bedømmelse af prisopgave med titlen: En undersøgelse af mineralskabet mesolit, thomsonit, gyrolit, tobermorit.

Indleveret under mærket 2182.

Afhandlingen består af et tekstbind på 79 maskinskrevne sider i A-4 format med enkelt linjeafstand, samt et illustrationsbind med 1 kortskitse, 109 fotografier og tegninger, 23 diagrammer og 1 elektronmikrografi.

Der er tale om et stort og omhyggeligt arbejde, der er udført på et lille, men velvalgt materiale med anvendelse af et passende stort udvalg af metoder. Fremstillingen er klar, billedmaterialet er fremragende.

Afsnit I behandler forekomstens geologi og litteraturen derom. De undersøgte mineraler er fundet som centimeterstore blærerumsfyldninger (amygdaler) i en basaltintrusion i den nederste del af den tertiære plateaubasalt på øen Skye i de indre Hebrider.

I afsnit II, som er afhandlingens hovedafsnit giver forfatteren detaljerede beskrivelser af 5 tyndslibspræparater, der repræsenterer 4 forskellige typer af amygdaler. Slibbeskrivelserne præsenteres i ensartet rækkefølge: Værtbjergarten, marginalzonen, kærnsens randzone, kærnsens centrale del, sprækkesystemerne, resumé af obser-

vationerne, diskussion og konklusion. Beskrivelserne er nøje knyttet til det dokumentariske billedmateriale og er helt igennem præget af orden og overblik, hvad der i betragtning af det meget vanskelige materiale må siges at være en ganske betydelig præstation.

Slib nr. 2–27: Værtbjergarten er en olivindolerit, der er kraftigt omdannet til et grønt, finkornet mineralaggregat, som senere, i afsnit V, ved hjælp af røntgendiffraction bestemmes til at være en blanding af chlorit og serpentin. Amygdalens marginalzone har yderst en tynd rand af dette grønne mineralaggregat, men består iøvrigt af en zone af krystalnåle af mesolit, der i bundter er vokset ind mod amygdalens midte. Kærnsens randzone udgøres yderst af finkornet gyrolit, der tildeles replacerer den tidligere afsatte mesolit; derefter er tobermorit afsat ovenpå og tildels samtidig med gyroliten. Forfatteren skelner mellem 4 typer af gyrolitaggregater (fjer, neg, rosetter og orienteret gyrolit) og 2 typer tobermorit (fibret og kornet) med en overgangsform (bladet). Desværre er det – af præparationstekniske grunde – ikke vist, hvordan de forskellige typer af aggregater ser ud i forskelligt orienterede snit. Således er det ikke overbevisende, at de 3 typer tobermorit skulle repræsentere andet end tre forskellige orienteringer af snit lagt gennem et nålet aggregat – selvom det ikke kan udelukkes, at der er tale om flere udviklingstyper – og det kan også tænkes, at en del af gyrolit-negene er tværsnit af gyrolit-fjer.

Selve kærnsens centrale dele består af store fjer af gyrolit, der er gennemsat af tynde nåle af tobermorit og mesolit. Amygdalens dannelse kan på grundlag af disse observationer deles op i en række trin: 1) Zeolit fase med dannelse af marginalzonens mesolit, 2) første gyrolitfase med dannelse af gyrolit-rosetter og epitaktisk vækst af gyrolit på mesolit indenfor marginalzonen, 3) tobermoritfasen, hvor kærnsens randzone afsættes, 4) anden gyrolitfase, hvor amygdalens centrale dele fyldes med gyrolit, 5) dannelse af calcit og det uidentificerede mineral X, der formodentlig er et laggittersilikat.

Slib nr. 2–28: Medens den foregående amygdal var nogenlunde symmetrisk opbygget, er denne meget uregelmæssig, hvad der bl. a. skyldes, at hulrummet i en periode har indeholdt en gasblære, således at afsætningen på dets vægge ikke er blevet koncentrisk. Værtbjergarten er næsten totalt omdannet til det før omtalte grønne mineralaggregat. Den marginale zone består af to typer mesolit, nemlig dels brunt pigmenterede krystaller, der er vokset fra amygd-

dalens væg ind mod hulrummet, dels farveløse krystaller, der er vokset bort fra amygdalen og ind i sidestenen. Den yderste del af mesoliten er derefter blevet replaceret af gyrolit, tobermorit og natrolit. Samtidig hermed afsattes inde i amygdalen først gyrolit, så tobermorit og endelig i den sidste del af hulrummet igen gyrolit. Efter selve amygdalens færdiggørelse er sidestenen blevet omdannet til det grønne mineralaggregat. Det bemærkes, at et enkelt sted findes der thomsonit i stedet for gyrolit i den tynde marginale rand.

Slib nr. 65–8: Dette slib indeholder kun et »hjørne« af en amygdal, men til gengæld så meget af værtbjergarten, at forfatteren kan vise, at amygdalens materiale ikke kommer fra dens umiddelbare omgivelser, men må være tilført fra større afstand af porevandopløsninger. Selve amygdalen er ret simpel. Først er der afsat en ualmindelig bred mesolitrand, og derpå er hulrummet fyldt med gyrolit og med lidt af det uidentificerede mineral (X). Siden er amygdalen blevet gennemsat af sprækker, som er udfyldt med gyrolit, og endelig er en del af marginalzonen replaceret af thomsonit.

Slib nr. 66–3 viser en 1,5 cm lang, uregelmæssig amygdal, der består af de sædvanlige zoner, men indeholder 10 kærner med tobermorit. Amygdalens sidesten er kraftigt omdannet til et fibrøst serpentinlignende mineral, og både olivin og plagioklas er replaceret af gyrolit og tobermorit.

Slib nr. 66–1 er fremstillet af den samme prøve som det foregående slib, men indeholder mere af værtbjergarten og viser, at amygdalen er omgivet af en zone af »mikropegmatitisk« (doleritisk) basalt i stedet for den normale basalt med poikilitisk pyroxen.

Beskrivelsen af slibene afsluttes af et sammenfattende resumé af alle iagttagelser, og derefter kommer afsnit III med en diskussion af betingelserne for amygdalernes dannelse.

Først sammenfattes den kemiske udvikling af amygdalen, fra en afsætning af Al, Na, Ca-hydrosilikater til rene Ca-hydrosilikater; herunder påvises indflydelsen af Ca^{++} og CO_3^{--} fra nedbrydningen af calcit. De i litteraturen beskrevne hydrothermalsynteser viser, at zeolithernes dannelse er foregået i temperaturintervallet 200–250° C og ved maximalt 300 atm. vandtryk. Tobermorit og gyrolit er dannet mellem 160° og 200° C, og dannelsesrækkefølgen gyrolit-tobermorit-gyrolit kan skyldes variationen i forholdet Ca/Si i opløsningen. Den følgende termodynamiske undersøgelse zeolitherne er umiddelbart

ikke vellykket først og fremmest på grund af manglende termodynamiske data, hertil kommer så vanskelighederne ved at operere i et system med mange komponenter; forfatteren opstiller for ukritisk nogle ligninger, hvor resultater alene afhænger af den måde vandindholdet opgives på, men da vandet netop er den dårligst kendte komponent hos zeolitherne, kommer forfatteren da heller ikke til konklusioner ud fra denne undersøgelse. Derimod er behandlingen af Ca-hydrosilikaterne, hvor de nødvendige data findes, god og i overensstemmelse med synthesesresultaterne.

Afsnit IV er en krystal-morfologisk undersøgelse af gyrolit og tobermorit. Her findes en værdifuld undersøgelse af gyrolitrosetterne, idet forfatteren viser, at rosetterne skyldes multipel tvillingdannelse efter (11 $\bar{2}$ 1). Derimod er et forsøg på en strukturel tolkning af den epitaktiske replacering af mesolit med gyrolit ikke lykkedes. Forfatteren har gode observationer af epitaksi af flere typer, men disse er ikke blevet tilstrækkeligt udnyttet. Det må dog indrømmes forfatteren, at opgaven er overordentlig vanskelig.

Afhandlingen sluttet med et afsnit med benyttede røntgendiffractions resultater, idet de optisk bestemte mineralfaser systematisk er kontrolleret ved diffraction. Endelig følger en litteraturliste.

Afhandlingens observationer og beskrivelser er omhyggeligt udført, observationerne er udnyttet konsekvent, og uden nogensinde at gå videre end disse tillader. Der er ved arbejdet brugt et bredt udvalg af undersøgelsesmetoder og litteratur.

Den systematiske beskrivelse af amygdalerne og dermed deres dannelsesforløb betegner, af slibetekniske grunde, noget helt nyt, det samme gælder iagttagelsen af tvillingerne hos gyrolit og epitaksien af gyrolit på mesolit. Selvom afhandlingen har svagheder i det termodynamiske og det epitaktiske afsnit, er vi ikke i tvivl om, at den bør belønnes med universitetets guldmedalje.

HARRY MICHEELSEN

ARNE NOE-NYGAARD

Ved navnekuverternes åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være stud. mag. scient. *Tommy Jørgart*, af den anden stud. mag. scient. *John Emil Engell* og af den tredje stud. mag. scient. *Ole Jørgensen*.

UNIVERSITETETS PRISSPØRGSMÅL FOR ÅRET 1969

1. TEOLOGI A

En teologi- og liturgihistorisk undersøgelse af den danske reformations gudstjeneste t. o. m. kirkeordinansen.

2. TEOLOGI B

Begrebet etisk myndighed.

3. RETSVIDENSKAB A

Retsbeskyttelse af programmering.

4. RETSVIDENSKAB B

Om anvendelse af præsumptioner i teori og retsregler.

5. STATSVIDENSKAB A

En kritisk drøftelse af gravitations- og potentialmodellernes anvendelse indenfor udenrigsøkonomien.

6. STATSVIDENSKAB B

En kritisk oversigt over den eksisterende teori om atomløse økonomier.

7. SOCIOLOGI

Der ønskes udviklet en teori, der kan forklare den indenfor alle industrialiserende samfund foregående bureaukratisering, sådan som den observeres indenfor den offentlige administration og i næringslivet.

8. MEDICIN A

Der ønskes en vurdering af den danske fysiolog P. L. Panums (1820–85) videnskabelige indsats.

9. MEDICIN B

Sammenhængen mellem svangerskabets varighed og nyfødte børns maturitet, vægt og længde ønskes undersøgt for børn med fødselsvægt under 2800 gram.

10. MEDICIN C

Der ønskes en undersøgelse af Madelungs deformitet (chondrodysplasia distalis radii) med henblik på frekvens, hereditet, pathogenese og prognose.

11. MEDICIN D

Der ønskes en vitalmikroskopisk undersøgelse af den dermale mikrocirkulation ved kutane immunreaktioner af den forsinkede type og af den indflydelse, histamin- og plasmakininantagonister samt corticosteroid måtte have herpå.

12. FILOSOFI

Sproganalyse og oplevelsesanalyse i værdifilosofien.

13. PSYKOLOGI

Der ønskes en analyse af et selvvalgt område inden for problemkredsen: Det sanselig anskueligt perciperede i forhold til det forestillede, det tænkte eller det drømte.

14. HISTORIE A

Freden i Stettin 1570.

15. HISTORIE B

En analyse af hovedpunkter i forfatningsdiskussionen i Danmark 1830–1849.

16. KUNSTHISTORIE

Kunsthistoriens stilkritiske metode. Dens fortrin og dens begrænsning belyst ved eksempler fra nyere kunsthistorie.

Der ønskes et konstruktivt forslag til fornyelse af metoden.

17. RELIGIONSHISTORIE

En redegørelse for den mytiske trickster-skikkelse i forbindelse med et nøjere studium af nogle typiske eksempler.

18. SAMMENLIGNENDE SPROGVIDENSKAB

En undersøgelse over akcent (heri ikke indbefattet sætningsmodulation) i et sprog efter eget valg, enten i form af en strukturel analyse af systemet set på baggrund af nyere akcentteorier eller i form af en instrumentalfonetisk undersøgelse af et eller flere områder af det valgte sprogs system.

19. ØSTERLANDSK FILOLOGI

Der ønskes en analyse af de åndelige strømninger blandt jøderne i Østeuropa i anden halvdel af det 19. århundrede med udgangspunkt i et samtidigt forfatterskab på nyhebraisk eller jiddisch (valgfrít).

20. NORDISK FILOLOGI

Opfattelsen af symbol- og billedsprog i dansk litterær kritik 1800–1870.

21. GERMANSK FILOLOGI

Der ønskes en analyse af jeg'ets problematik i F. H. Jacobis, Karl Philipp Moritz' og Ludwig Tiecks romaner (til og med »William Lovell«) samt en diskussion af deres litteraturhistoriske placering ud fra form og idéindhold.

22. ROMANSK FILOLOGI

Bisætningsindledere i et eller flere af de romanske sprog.

23. ENGELSK FILOLOGI

En på egen eksempelsamling bygget undersøgelse af lange konsonanters fonematiske værdi i sent oldengelsk og tidligt middelengelsk.

24. MATEMATIK

Der ønskes en behandling af det af M. Brelot indførte begreb »tynde mængder« (ensembles effilés) og den dermed sammenhængende »fine« topologi, samt en redegørelse for nyere undersøgelser over disse begrebers rolle i potentialteorien.

25. FYSIK

Der ønskes en vurdering af de forskellige metoder, der anvendes til bestemmelse af kernemasser som funktion af antallet af protoner og neutroner, især med henblik på anvendelse for kerner, der er langt fra stabilitetsområdet. Besvarelsen kan suppleres med egne eksperimentelle eller teoretiske undersøgelser.

26. ORGANISK KEMI

Der ønskes en oversigt over metoder til bestemmelse af energi-barrierer ved hjælp af NMR-spektroskopi, og én eller flere af disse metoder ønskes efterprøvet eksperimentelt på en serie analoge organiske forbindelser efter eget valg.

27. FYSISK KEMI

Der ønskes en kritisk vurdering af teoretiske og eksperimentelle metoder til undersøgelse af energitransport mellem de indre frihedsgrader og mellem translation og indre frihedsgrader i fleratomige molekyler.

Det kræves ikke, at afhandlingen dækker alle aspekter af dette emne, der ønskes snarere en grundig behandling af centrale dele af emnet. Afhandlingen kan eventuelt suppleres med egne originale bidrag.

28. ZOOLOGI

Der ønskes en undersøgelse på morfologisk grundlag af en mindre dyregruppes placering i det fylogenetiske system.

29. BOTANIK

Der ønskes en systematisk og nomenklatorisk bearbejdelse af *Carex*: Sect. *Desmiograstis* (Boern.) V. Krecz. (sect. *Stenorhynchae* Th. Holm og sect. *Muehlenbergianae* Tuckerm. sensu Kükenthal 1909) under særlig hensyntagen til de danske arter. Arternes udbredelse i Danmark ønskes kortlagt.

30. GEOGRAFI

Der ønskes en på egne undersøgelser baseret bolig-arbejdssted analyse af en dansk købstad samt på grundlag heraf en principiel diskussion af mulighederne for en afgrænsning af byens arbejds-kraftopland.

31. GEOLOGI

Der ønskes en kortlægning og en analyse af de strukturgeologiske forhold og fordelingen af metamorfe facies i et grundfjeldsområde.

Ved opgavens løsning kan hovedvægten enten lægges på de tektoniske eller de petrografiske problemer.

Anm.: Besvarelserne af opgaverne skal affattes på dansk. Afhandlingerne skal være skrevet med tydelig håndskrift eller på maskine; de må kun betegnes med motto eller mærke, medens forfatterens navn, stilling, fødselsdag og -år samt adresse skal angives på en seddel i en vedlagt lukket konvolut, der er betegnet med samme motto eller mærke som afhandlingen. Den forfatter, der kun ønsker sit navn offentliggjort, såfremt han opnår prismedaillen, må angive dette uden på konvolutten. Navnesedler til afhandlinger, som hverken opnår prismedaille eller accessit, bliver ikke åbnet. Besvarelserne indsendes til konsistorialkontoret, Frue Plads, København K, inden den 15. januar 1970 med undtagelse af opgaverne i zoologi, botanik, geologi og geografi, til hvis indlevering tiden står åben indtil 15. januar 1971.

Adgangen til at besvare universitetets prisopgaver er ikke indskrænket til akademiske borgere, men står åben for enhver, der på den tid, besvarelsen indsendes, ikke er fyldt 30 år. På ydersiden af ovennævnte konvolut må findes følgende erklæring: »Ved afgivelsen af denne besvarelse er forfatteren ikke fyldt 30 år«. *Forefindes denne erklæring ikke, vil afhandlingen ikke blive bedømt.*

Den, hvem medaillen tilkendes, eller som opnår accessit, får, når han navngiver sig, et beløb af henholdsvis 1000 kr. og 500 kr. udbetalt.

De indleverede afhandlinger indlemmes i universitetets arkiv.

UNIVERSITETETS ÅRSFEST vil blive afholdt i universitetets festsal torsdag den 21. november 1968 kl. 14,35 præcis. Til at fejre den i forening med lærere og studenter indbydes venner og velyndere af vor højskole. Talen holdes af prorektor, professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN. Professor, dr. jur. BENT CHRISTENSEN vil derefter promovere professor TORSTEN SELLIN og dr. jur. ERNST VON CAEMMERER som æresdoktorer i retsvidenskaben. Professor, dr. phil. FRANZ FROM vil promovere professor PETER JØRGENSEN som æresdoktor og professor, dr. phil. EINAR ANDERSEN statsgeodæt INGE LEHMANN som æresdoktor, begge i filosofien. Universitetets rektor, professor, dr. med. MOGENS FOG vil derefter proklamere cand. mag. TROELS DAHLERUP som doktor i teologien, cand. jur. NIELS EILSCHOU HOLM som doktor i retsvidenskaben, cand. med. MOGENS MELLERGAARD, cand. med. POUL HALBERG, cand. med. KNUD KAARE NYHOLM, cand. med. SVEND VEDEL KESSING, cand. med. LAURITS LAURIDSEN, cand. med. S. J. RUNE, cand. med. POUL JØRGEN RANLØV, cand. med. WILLIE GERHARDT-HANSEN, cand. med. LARS JACOBSEN, cand. med. PREBEN HERTOFT, cand. med. OLE E. NIELSEN, cand. med. BENDT KIRCHHEINER, cand. med. AXEL KLEE, cand. med. KRESTEN MELLEGAARD, cand. med. POUL KILDEBERG, cand. med. JØRGEN LADEFOGED, cand. med. KIRSTEN NØKKENTVED, cand. med. ERNST GOLDSCHMIDT, cand. med. JØRGEN HANNOVER LARSEN, cand. med. ELSE ANDERSEN og cand. med. HELGE WORNING som doktorer i medicinen, cand. psych. EGGERT PETERSEN, cand. mag. JENS ERIK SKYDSGAARD, cand. mag. THORA BALSLEV BLATT, cand. mag. NIELS HAASTRUP, HANS QVADE RASMUSEN, cand. polyt. W. O. GODTFREDSSEN, mag. scient. OLE HANSEN, mag. scient. BENT J. MUUS, mag. scient. AAGE PETERSEN, mag. scient. SUNE FREDERIKSEN, D. BRIDGWATER, B.Sc., cand. mag. ANKER WEIDICK, cand. polyt. H. BJERRUM MØLLER, mag. scient. P. K. JENSEN og cand. polyt. TORBEN STOCKFLET JØRGENSEN som doktorer i filosofien samt overrække stud. theol. PETER STEENSGAARD LAURIDSEN, cand. med. CLAUD LUNDSTEDT, cand. med. MUNTHER SUENSON, stud. med. JOSEPH S. ALPERT, stud. med. NIELS FABRICIUS-BJERRE, stud. mag. JØRGEN HASS, stud. mag. KAI BIRGER

SØRLANDER, cand. psych. JAN RATTLEFF, stud. mag. KARL CHRISTIAN LAMMERS, stud. mag. NIELS LUND, stud. mag. GUNNAR COLDING-JØRGENSEN, stud. mag. HANS BACH BAGGER, stud. mag. OVE KREISBERG, stud. mag. TORBEN TRANE-NIELSEN, stud. mag. ROLF KUSCHEL, mag. scient. CLIVE ELLEGAARD, mag. scient. POVL VEDELSBY, cand. scient. CARSTEN CHRISTOPHERSEN, stud. scient. GEORG NØRGAARD HANSEN, stud. scient. IDA NICOLAISEN, stud. mag. scient. JOHN EMIL ENGELL og stud. mag. scient. OLE JØRGENSEN universitetets guldmedalje.

Fra årsfesten tiltræder for universitetsårene 1968–69 og 1969–70 professor, dr. med. MOGENS FOG som universitetets rektor. Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN tiltræder for universitetsåret 1968–69 som prorektor; professor, dr. theol. BENT NOACK tiltræder som dekan i det teologiske fakultet, professor, dr. jur. ALLAN PHILIP som dekan i det rets- og statsvidenskabelige fakultet, professor, dr. med. DYRE TROLLE som dekan i det lægevidenskabelige fakultet, professor, dr. phil. JØRGEN LÆSSØE som dekan i det filosofiske fakultet og professor, dr. phil. TORBEN HUUS som dekan i det matematisk-naturvidenskabelige fakultet.

Ved festen afsynger Studentersangforeningen den til universitetets årsfest forfattede kantate af NIELS MØLLER med musik af CARL NIELSEN samt sidste del af J. L. HEIBERGS og C. E. F. WEYSES kantate til universitetets fest i anledning af reformationens indførelse samt rektorskiftet («Hellige Flamme»).

København, den 1. november 1968.

Under universitetets segl.

